

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SAHBÂ-YI MÜKERREM
(İnceleme-Metin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Cafer MUM

HAZIRLAYAN
Ayşegül AYDIN GÖKSOY

MALATYA-2019

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SAHBÂ-YI MÜKERREM
(İnceleme-Metin)**

Ayşegül AYDIN GÖKSOY

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Cafer MUM**

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

SAHBÂ-YI MÜKERREM
(İnceleme-Metin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. CAFER MUM

HAZIRLAYAN
AYŞEGÜL AYDIN GÖKSOY

Jürimiz 06.03.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bularak Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı, Adı ve Soyadı, İmzası

1. Dr. Öğrt. Üyesi.....Sevim.....Birici
2. Dr. Öğrt. Üyesi.....Sadık.....Armutlu
3. Prof. Dr.....Cafer.....Mum.....(Danışman)

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÖNETİM KURULUNUN ..... TARİH
VE ..... SAYILI KARARIYLA BU TEZİN KABULÜ ONAYLANMIŞTIR.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “SAHBÂ-YI MÜKERREM (İnceleme-Metin)” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakları hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterdiğimi belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Ayşegül AYDIN GÖKSOY

ÖN SÖZ

Milletlerin kültürlerini oluşum ve yapıları itibariyle bir ırmağa benzetebiliriz. Irmaklar nasıl ki küçük büyük derelerin birleşmesinden oluşuyorsa kültürler de o milletin dilinin, edebiyatının, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatının bir bütünüdür. Toplumsal hayattaki her gelişme ve değişme kültürü etkilerken dilde de ifadesini bulur. Sözlü ve yazılı tüm edebiyat ürünleri milletlere ait bir kültür ırmağı olup dünden bugüne akar gider.

Altı yüz yıl süren Osmanlı döneminde binlerce yazar ve şair kültür ırmağını besleyen birer kaynak olmuştur. Üç kıtada hüküm süren bu büyük devletin kültürü de o denli geniş ve çeşitlidir. Bir ırmağın kolları ne kadar çoksa etkisi o kadar çok, etki alanı da bir o kadar geniştir. Geniş bir coğrafyadan beslenen klasik Türk edebiyatının da beslendiği kaynakları sınırsız, verimi boldur.

Orta Asya'dan Avrupa içlerine kadar medeniyet taşıyan Türkler, geçtikleri bölgelerin dilinden ve kültüründen etkilenmişler; Arapça ve Farçadan beslenen zengin bir edebiyat dili geliştirmişlerdir. Yüksek bir medeniyete sahip bir devletin ilmi ve fikri anlayışı derin, hayal dünyası geniş, edebi mahsülleri bol olur. Çok farklı ırkların rahat ve özgürce yaşadığı bu devlette Hindistan'dan Arabistan'a; Azerbaycan'dan Anadolu'ya birçok yazar ve şair, kendi dili döndüğünce bu kültüre katkıda bulunmuş, altı yüz yıldır akan kültür ırmağına su taşıyan birer pınar olmuştur.

Osmanlının son dönemlerinde Batılılaşma merakı da kültür ırmağına kaynak teşkil eden başka bir gelişme olmuştur. Batı'dan esinlenen edebiyatçılarımız Batılı tarzda eserler yazarken, köklü bir geçmişin derin etkisi de bir yanda devam etmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi (1860-1895) bu iki akımın etkisinin yan yana sürdüğü yıllardır. Bir yanda altı yüzyıllık ırmak çağlayan olmuş akarken, diğer yanda Batı esinli bir pınar bu çağlayana katılmaktadır. Bir pınarın koca bir nehri etkisi altına alması mümkün olamaz. Olsa olsa bu ırmağa, geldiği bölgelerin alüvyallerini taşıyan dereler gibi kültürel zenginlik katar.

Tanzimat Dönemi'nde divan edebiyatı etkisinin, gücünün ve zenginliğinin devam etmesini amaçlayan şair ve yazarlarımız da olmuştur. Bu amaçla divan edebiyatının ana

temaları ve kaynaklarını yeniden gün yüzüne çıkarmak amacıyla Arapça ve Farsça metinleri tercüme etmişler ya da bu eserleri konu alan yeni eserler yazmışlardır.

Bizim tez çalışmamıza konu olan Şükrü Bey, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış bir aydındır. Hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında hiçbir bilgi bulamadık. Ancak tezimize konu olan *Sahbâ-yı Mükerrerem* adlı kitabın üzerinde yazan “*Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Evrak Odası Hulefâsından Şükrü Bey*” ibaresinden İçişleri Bakanlığında çalışan bir memur olduğu sonucunu çıkardık. Yine adı geçen eserin kapak sayfasında el yazısıyla yazan “*Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Talebelerinden 255 Numerolu*” ifadesinden kitabın sahibinin bir talebe olduğu ve mevzu bahis kitabın da mülkiyede okutulmak üzere yazıldığı kanısına vardık. *Sahbâ-yı Mükerrerem*'in de aruz vezni, kafiye, redif ve söz sanatlarının örneklerle anlatıldığı bir ders kitabı niteliğinde olması bizim bu görüşümüzü desteklemektedir. Her ne sebeple yazılmış olursa olsun Şükrü Bey de diğerleri gibi Osmanlı'nın kültür ırmağına su taşıyan bir pınardır. Onun emeğini boşa saymak bir pınarı görmezden gelmektir.

Bu çalışmamızda hem *Sahbâ-yı Mükerrerem*'i hem de Tanzimat Dönemi'nde aruz risaleleri yazarak divan edebiyatı etkisini devam ettiren yazarlarımızı konu edindik. Bu sebeple tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tanzimat Dönemi'nde yazılmış aruz risaleleri, ikinci bölümde ise *Sahbâ-yı Mükerrerem*'in tanskripsiyonu ve incelemesi vardır.

Hocalarım çalışmalarında bilgi ve tecrübeleriyle hep yolumu aydınlattılar. Bu bağlamda başta danışman hocam Prof. Dr. Cafer MUM olmak üzere, Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK, Doç. Dr. Korkut ÇEÇEN ve diğer hocalarıma teşekkür borçluyum. Ayrıca varlıklarıyla hayatıma anlam katan, bana çalışma azmi veren eşim ve çocuklarım Yusuf, Betül ile Kadir'e en kalbîduygularla teşekkür ediyorum.

AYŞEGÜL AYDIN GÖKSOY

2019

ÖZET

Tanzimat Dönemi'nde başlayan Batılılaşma hareketi edebiyat sahasında bazı değişme ve gelişmelere sebep olmuştur. Bazı sanatçılar Batılı tarzda yeni ürünler ortaya koymuşlardır. Ancak klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı kimi sanatçılar da eskide bırakılmaya çalışılan edebiyat geleneğini devam ettirebilmek adına klasik tarzda eser vermeye devam etmişlerdir. Özellikle aruz vezninin Batı tarzı ölçülerden daha köklü ve ahenkli olduğunu düşünen sanatçılar bu vezni anlatan eserler yazmışlardır.

Biz bu tezde Tanzimat Dönemi'nde divan geleneğine uygun tarzda düzenlenen Sahbâ-yı Mükerrer adlı eseri sizlere tanıtmayı amaçladık. Bunun yanında Tanzimat Dönemi'nde yazılmış diğer aruz risalelerini de çalışmamıza ekledik.

Anahtar Sözcükler: Sahbâ-yı Mükerrer, Şükrü Bey, Tanzimat Dönemi, aruz risaleleri.

ABSTRACT

The Westernization movement, which started in the Tanzimat Period, caused some changes and developments in the field of literature. Some artists have introduced new products in Western style. However, some of the artists based on the tradition of classical Turkish literature continued to write works in classical style in order to maintain the tradition of literature that was tried to be left in the past. Especially those who think that the prosody meter is more rooted and more harmonious than the Western style, these artists wrote works that describe this verse.

In this thesis, we aimed to introduce the work called Sahbâ-yı Mükerrerem, which was organized in a style appropriate to the divan tradition in the Tanzimat Period. In addition to this, we added the other aruzal treaties written in the Tanzimat Period to our study.

Key Words: Sahbâ-yı Mükerrerem, Şükrü Bey, Tanzimat Period, Aruz.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
A. TANZİMAT SONRASI YAZILMIŞ VE YAYIMLANMIŞ ARUZ	
RİSALELERİ.....	3
A.1. TESHİLÜ’L-ARÛZ VE’L-KAVÂFÎ VE’L-BEDÂYÎ	3
A.2. MEBÂNÎ’L-İNŞÂ.....	4
A.3. ARÛZ-I TÜRKÎ, İLM-İ KAVÂFÎ, SANÂYİ’-İ Şİ’RİYYE VE İLM-İ BEDÎ’	5
A.4. LÜBBÜ’L-ARÛZ	6
A.5. ZÜBDETÜ’L-ARÛZ	6
A.6. Mİ’YÂRU’L-KELÂM.....	7
A.7. MECÂMİÜ’L-EDEB: İLM-İ ARÛZ.....	8
A.8. NUMÛNE-İ Şİ’R VE İNŞÂ	9
A.9. ARÛZ NUMÛNESİ.....	10
A.10. İLM-İ ARÛZ.....	11
A.11. ARÛZ-I OSMANÎ	11
A.12. MÛLHAKÂT-I İLMÜ’L-ARÛZ	12
A.13. NAZM VE EŞKÂL-İ NAZM	12
A.14. TÜRKÇE ARÛZ.....	13
A.15. MİLLÎ ARÛZ.....	14
A.16. ARÛZ VE VEZN-İ MİLLÎ	15
B. ŞÛKRÜ BEY VE SAHBÂ-YI MÜKERREM’İ.....	16
B.1. HAYATI.....	16
B.2. SAHBÂ-YI MÜKERREM (İNCELEME)	16

B.2.1. METİN TEŞKİLİNDE İZLENEN YÖNTEM	16
B.2.2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	17
B.2.3. DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	18
B.2.4. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	19
B.3. SAHBÂ-YI MÜKERREM (TRANSKRİPSİYONLU METİN).....	64
MUKADDİME	65
FASL-I EVVEL	67
FASL-I SÂNÎ.....	74
FASL-I SÂLİS	83
FASL-I RÂBİ‘	89
FASL-I SÂDİS-HAMİS.....	120
FASL- I SÂDİS.....	129
FASL-I SÂBİ‘	134
FASL-I SÂMİN	154
HÂTİME	186
SÖZLÜK.....	189
KAYNAKÇA.....	199
SAHBÂ-YI MÜKERREM (TİPKIBASIM).....	201

KISALTMALAR

C. : Cilt

d. : doğumu

h. : hicri

m. : miladi

ö. : ölümü

s. : sayfa

S. : Sayı

vb. : ve benzerleri

GİRİŞ

Her milletin edip ve şairleri dillerine, kültürlerine, anlatacakları konunun içeriğine ve türüne göre kelimeler seçmişler; bunları belli bir usûle göre tertip ve tanzim etmişlerdir. Türk şairlerinin de tercihi hece ölçüsü olmuştur, ta ki İslamiyet’i kabul edip Arap ve Fars kültürü, edebiyatı ile karşılaşınca kadar...

Talas Savaşı’yla (751) İslamiyet’i kabul eden Türkler, bu dinin temel hükümlerini birinci elden yani Kur’an-ı Kerim’den öğrenmek için Arapça öğrenmişlerdir. Dinî alandaki bu değişiklik, kültürel alanda ve edebiyat alanında da etkisini göstermiştir. Türkçe, etkileşim içinde olduğu Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalmış; dildeki bu etkileşim şiirimize aruz ölçüsünü kazandırmıştır.

Aruz, ilk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkmış, oradan İran, Hindistan, Afganistan, Anadolu ve Orta Asya’ya yayılmış bir ölçüdür. Arap şiirinde İmam Halil b. Ahmed El-Ferâhidî (ö. 175/791) adlı bir dilci tarafından ortaya konan aruz, “*çadırın ortasına dikilen ve çadıra desteklik eden direk*” anlamına gelir. Aruzun kökeni tam bilinmese de İmam Halil’in bu vezni Mekke’de tesis ettiği ve Mekke’nin de bir adının aruz olması nedeniyle bu ismin verildiği düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre de aruz, develerin yürüyüşünden, demircinin çekiç vuruşundan veya kadınların çamaşır yıkarken çıkardıkları tokaç sesinden gelmektedir. Bazı aruz terimlerinin bedevi Arapların hayatları ile ilgili olması bu görüşü destekler mahiyettedir (İsen, 1977: 165; Devellioğlu, 2000: 39; İsen, 1977: 165; Pala, 1999: 34-35; İpekten, 1986: 9-10).

Edebiyatta ise aruz, delalet ettiği vezin içinde ilk mısra'nın son tef'ilesini gösterir. Bu son tef' ile beytin tam ortasında olduğu için beyti dengede tutan bir terazi gibidir. İlm-i aruz, Arap dili ve yazısına göre düşünülmüş, hecelerin harekeli ve sakin oluşuna göre açık ve kapalı heceler oluşturulması esasına dayandırılmış bir ölçüdür (İpekten, 1986: 12). Türkçenin yapısının Arapça ve Farsçaya benzememesi ve Türkçede uzun sesli bulunmaması, Türk şairlerin aruz ölçüsünü kullanırken güçlüklerle karşılaşmasına yol açmıştır. Bu problemler ilk zamanlarda hece ölçüsüne en yakın olan kalıpların seçilmesiyle aşılmıştır. Türkler, “*aruz ölçüsünü alırken ilkin hece ölçüsüne yakın kalıpları kullanmayı tercih etmişlerdir*” (Macit, 2015: 224).

Divan edebiyatında aruz konusu Arap ve Fars edebiyatındaki örneklerin tercümesi yoluyla öğrenilmiştir. Ali Şir Nevayî'nin *Mizânü'l- Evzân*'ı, Gülşehrî'nin *Arûz-ı Gülşehrî* adlı eseri, Bâbü Şah'ın *Arûz Risâlesi*, Ahmed Bardahi'nin *Cami'ü'l-Fâris*'i, Cevherî'nin *Kitâbü Arûzi'l-Varaka* ve *Kitâbü'l Kavâfi* gibi eserleri klasik edebiyat döneminde yazılmış, aruz hakkında bilgiler içeren, geneli Arap ve Fars edebiyatındaki aruz konulu eserlerin tercümesi olan eserlerdir. Yine son zamanlarda Kamil Ali Gıynaş ve Özer Şenödeyici tarafından tanıtılan Sûdi'nin *Der-Beyân-ı Istılahat-ı Arûz*'u, Gedâ'nın *Arûz Risâlesi* ve Fedâyî'nin *İcmâl-i Arûz* adlı küçük risaleleri ile Koca Ragıp Paşa'nın "*Arûz Risâlesi*" de divan edebiyatı döneminde yazılmış aruz konulu eserlerdir.

A. TANZİMAT SONRASI YAZILMIŞ VE YAYIMLANMIŞ ARUZ RİSALELERİ

Osmanlı İmparatorluğu, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yönünü Batı'ya dönmüş; toplum hayatında sosyal, kültürel ve ekonomik alanda birçok değişiklik olmuştur. Toplumsal alandaki bu değişiklikler edebiyata da yansımış; yeni konular, yeni türlerde farklı bir üslupla ifadesini bulmuştur. Yeni bir edebiyat anlayışı getirmek isteyenler eskiye dair ne varsa yıkmışlardır. Tanzimat devri şair ve yazarları da Batı'da gördüklerini bizim edebiyatımıza uygularken önce eski edebiyatı ele almışlar, onun artık dönemini kapadığını, söylenecek sözün kalmadığını ve artık kendi kendini tekrar eden bir edebiyat hâline geldiğini söyleyerek Batılı yeni anlayışa zemin hazırlamışlardır.

Asırlardır Türk aydınlarını ve şairlerini etkileyen, köklü bir geçmişe sahip olan aruz vezni yeniden aydınların gündemine oturmuştur. Bu tarihten sonra dile ve vezne bakış geleneksel çizgiyi aşmış; Batı'nın retorik anlayışıyla yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde özellikle Fransız edebiyatından etkilenen şair ve yazarlar, belâgat kitapları yazarak vezin, sanatlar, fesahat, bedi ve beyan konularına açıklık getirmişlerdir.

Arap belâgati ile Batılı anlamdaki retorikten faydalanmaya başlayan Tanzimat edebiyatçıları bu alanda birçok eser ortaya koymuşlardır. Tanzimat Dönemi'nde yazılan ve sadece aruz konusunu işleyen kitap sayısı azdır. Geneli belâgat konusunun içinde vezne de yer vermiştir. Bu konuda yazılmış müstakil aruz risaleleri ve içinde aruz bilgisine yer veren diğer belâgat kitapları ile ilgili araştırmamız neticesinde varlığını tespit edebildiklerimiz aşağıda verilmiştir:

A.1. TESHİLÜ'L-ARÛZ VE'L-KAVÂFÎ VE'L-BEDÂYÎ

Teshilü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî, Ahmet Hamdi'nin aruz üzerine yazdığı bir eseridir. Ahmet Hamdi'nin hayatı hakkında elimizde fazla bir bilgi yoktur; yegâne bilgi Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde yazdıklarıdır. Bu eserde kaydedilen bilgilere göre ilim ve irfan sahiplerinden bir zât olup 1828'de Şirvan'da doğmuştur. İstanbul'a gelip tahsilini tamamlayarak bazı memuriyetlerde bulunduğu bilinmektedir.

Ahmet Hamdi, eserinin takdiminde Muhammed b. Kays'ın *Mu'cem*'i ile Behrâm-ı Serahsî'nin *Gâyetü'l-Arûzeyn*'inden istifade ettiğini söylemektedir. Yazar, “önce şiir üzerinde durur, şiirin tarihçesini verir; sonra aruz ve kafiye ayrı ayrı ele alır ve nihayet edebî sanatları sıralar, nazm çeşitlerini ve şiirle ilgili bazı terimleri açıklar” (Yetiş, 1992: 385).

Kitap iki mukaddime ve altı fasıldan oluşmaktadır. Yazar birinci mukaddimedeki şiir hakkında bilgiler verir ve şiirin tarihini anlatır. İkinci mukaddimedeki şiir söylemek için gerekli bilgileri ele alır. Kitabın ilk kısmında aruz veznini, ikinci kısmında kafiye, üçüncü kısmında edebî sanatları açıklar. Diğer bölümler nazım çeşitleri ve şiirle ilgili bazı terimleri içermektedir (Zent, 2016: 47)

Eser h. 1289 / m. 1872 yılında İstanbul'da Terakki Matbaası'nda 52 sayfa olarak basılmıştır.

A.2. MEBÂNİ'L-İNŞÂ

Mebâni'l-İnşâ, Süleyman Paşa'nın(1838- 1892) Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'de kitabet hocalığı yaptığı esnada lisanımızın edebiyatına dair bir kitaba ihtiyaç duymasıyla ortaya çıkmış iki ciltlik bir eserdir. Bu zaman kadar alışlagelmiş geleneği kıran Süleyman Paşa, Arapça ve Farsça belâgat kitaplarının dışına çıkmış, dönemin Batı eğilimini de göz önünde bulundurarak Fransızca “rhétorique” kitaplarından da çeviriler yaptığı bu eseri kaleme almıştır.

Eser iki cilt halinde düzenlenmiş olup birinci cilt mukaddimedeki sonra yedi fasla ayrılır. Birinci fasılda kelime ve kelâm incelenir. “Havass-ı kelâm” başlıklı ikinci fasılda kelâm Batılı anlayışla yeniden yorumlanır. Üçüncü fasılda kelâmın şartları, dördüncü fasılda beyânın şartları, beşinci fasılda fesahat ve belâgat, altıncı fasılda ifade çeşitleri, yedinci fasılda mektuplaşma ve yazışma usulleri anlatılır. Kitabın ikinci cildinde ise “sanâyi'-i ma'neviye” başlığı altında edebî sanatlar, vezin, kafiye ve şiir türlerini anlatmıştır. *Mebâni'l-İnşâ* 'da en dikkat çeken bölüm Türkçe örneklere bolca yer verilmesidir. Bu yönüyle kitap kendisinden sonra gelenlere örnek teşkil eder. (Yetiş, 1992: 385; Zent, 2016: 48).

Eser, h. 1289 / m. 1872 yılında İstanbul'da Mektebi Fünûn Harbiye-i Şahane Matbaası'nda basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Yetiş, Kâzım (1984), “Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: *Mebâni’l-İnşâ*”, Mehmet Kaplan’a Armağan, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Yıldız, Fatma (2016), *Mebâni’l-İnşâ Cild-i Evvel*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Aydın.

A.3. ARÛZ-I TÜRKÎ, İLM-İ KAVÂFÎ, SANÂYİ‘-İ Şİ‘RİYYE VE İLM-İ BEDÎ‘

Ali Cemâleddin tarafından yazılmıştır. Eser, klasik eser tertibine uygun olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlar. İlk on beş sayfayı kaplayan bu bölüm, ağır bir dille yazılmış olup yazar, Arapça hadis ve kutsi hadislerle bu bölümü zenginleştirmiştir. Bu bölümlerden sonra hata savap cetveli vardır. Burada yazar kaçınıcı sayfada kaçınıcı satırda hangi kelimeyi yanlış yazdığını ve doğrusunu belirtmiştir. Kitap “eser” diye ayrı bir başlıkla başlatılmış olup giriş bir “sebeb-i te’lif” mahiyetindedir. Yazar bu bölümde *Arûz-ı Endülüsî ve Arûz-ı Câmî* gibi eserleri okuduğunu ve onlardan faydalanarak eserini oluşturduğunu beyan eder.

Arûz-ı Türkî üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, arûz-ı Türkî; ikinci bölüm, ilm-i kavâfî; üçüncü bölüm, sanâyi-i şî‘riyyedir. İlk bölümde mısra, şiir, arûz ve aruz kusurları hakkında bilgiler verilir. Mısra ve beyitler üzerinde vezinlerin taktîsi gösterilir. İkinci bölümde kafiye ele alınır. Üçüncü bölüm, şair olacak bir kimsenin neleri bilmesi gerektiği konusunda açıklamaları havidir. Bu açıklamalardan sonra gazel, kaside, rubaî, müsemmen, müseddes, terkîb-i bent, tercî-i bent gibi nazım türleri ile söz sanatları örneklerle anlatılır. Yazar hamdele ve salvele bölümlerinde Arapça ağırlıklı ağır ağıdalı bir dil kullanmasına rağmen metin içindeki örnekleri daha çok Türkçe’den almıştır. “Bu eserin edebiyatımızın nazariyesi açısından önemi, yazarın konularını Türkçe örneklerle açıklamasıdır. Artık bundan sonra Arapça ve Farsça örnekler gittikçe azalacaktır” (Yetiş, 1992: 385).

Eser bu “üç ana bölüm ile sonda bulunan yedi fasikül halindeki aruz cetvellerinden oluşmaktadır. Fasiküller hariç toplamda 168 sayfa olan eserin 2-105. sayfaları arası tamamen aruz bahsine ayrılmış bulunmaktadır” (Öztürk, 2011: 374).

Eser, İstanbul'da h. 1290 / m. 1873'te Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda 168 sayfa olarak basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Öztürk, Erdem Can (2010), *Alî Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfî, Sanâyi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî' (inceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yozgat.

Öztürk, Erdem Can (2011), "Ali Cemaleddin'in 'Arûz-ı Türkî' Eserine Dâir", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi: Prof. Dr. Mahmut Kaplan'a Armağan Sayısı*, C. 9, S. 2, s. 374-388.

A.4. LÜBBÜ'L-ARÛZ

Müftizade Mehmet Şakir (1855-1914) tarafından h. 1296 / m. 1878 yılında yazılmış, İstanbul'da basılmıştır. 11 sayfalık küçük bir risaledir. Besmele ile başlayan risalede açıklamalar Arapçadır. Aruz, aruz bahirleri, bahir daireleri ve zihaf kusurları Arapça anlatılmakta Arapça beyit ve kelimelerle örneklendirilmektedir. Daire-i muhtelif, daire-i mü'telif, daire-i müctelibe, daire-i müştebihe, daire-i müttefika şekillerle gösterilmiştir. Çok az da olsa bazı örneklerde Türkçe kelimeler kullanılmıştır.

A.5. ZÜBDETÜ'L-ARÛZ

Mihalici Mustafa Reşid'in konusu aruz olan *Zübdetü'l-Arûz* adlı küçük bir eseri vardır. İstanbul'da Mihran Matbaası'nda h. 1297 / m. 1880' de eski harflerle basılmıştır. 93 sayfalık bir risaledir.

Müellif, eserinin mukaddimesinde, Câmî'nin *Câm-ı Muzaffer* adlı eserini *Zübdetü'l-Arûz* adıyla tercüme ettiğini belirtir.

“İranlı büyük şair Molla Cami (ö. 898/1493)'nin aynı konuya dair yazdığı eserin adı Risâle-i Arûz”dur. Câm-ı Muzaffer ise, eserin orijinalinin değil, Ahmed Sâfî tarafından 1851'de aynı esere yapılan şerhin adıdır. Kitabın ilk sayfasında bir daire biçiminde verilen şu kayıt yer almaktadır: “İşbu kitâb beş fasla taksîm olunup birincisi evzân-ı asliyyenin binâsıyla keyfiyyet-i terkîblerini ve ikincisi zihâfât u fûrû'âtını ve üçüncüsü mısraların eczâsıyla beytlerin aksâm-ı evveliyyesini ve dördüncüsü taktî'âtı ve beşincisi arûzun bahirlerini beyân u ta'dâd eylediği gibi mübtediyâna suhûlet olmak üzere mevâkı-ı münâsibesinde es'ele vü evvibe dahi ityân olunmuştur” (Mum, 2010: 124).

Yazar eserini “fasıl” adını verdiği beş bölüme ayırmıştır. Fasl-ı evvel “Evzân-ı Asliyyenin Binâsı ve Keyfiyyet-i Terkîbleri Beyânındadır.”; fasl-ı sâni “Zihâfât ve

Fürû'ât Beyânındadır"; fasl-ı sâlis "Mısra'ların Eczâsıyla Beytlerin Aksâm-ı Evveliyesi Beyânındadır"; fasl-ı râbi' "Takti'ât Beyânındadır" ; fasl-ı hâmis "Arûzun Bahirleri Beyânındadır" ibareleriyle her faslın içeriğini belirlemiştir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Mum, Cafer (2010), "Mustafa Reşid'in Arûza Dâir Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz", *Hikmet Yurdu*, Yıl 3, C. 3, S. 6, s. 123-133.

A.6. MÎ'YÂRU'L-KELÂM

Mi'yâru'l-Kelâm, "Türkiye'nin ilk çağdaş eğitim bilimcisi" (Öztürk, 2009: 429) Selim Sâbit (1829-1910) tarafından rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. "Sözün Ölçüsü" anlamına gelen eserin besmele ile başlayan giriş bölümünde Osmanlıcanın Çağatay, Arapça ve Farsçadan mürekkep bir dil olduğunu, öğretmenin ve öğrenmenin zor olduğunu, bu yüzden birçok vatan evladının okuyup yazmaktan yüz çevirdiğini, kiminin de uzun müddet Arapça ve Farsça öğrendiğini; ama onların da dürüstçe okuyup yazmadıklarını söyler. İnsanın doğduğu ve yaşadığı vatana hizmet etmesi gerektiğini düşünen yazar, kendisinin bu risaleyi "lisanımıza nâcizâne bir hizmet" olması amacıyla yazdığını ifade eder (Sabit, 1302: 1-3).

"Tevdi'a" bölümünde "*Bu risâle üç fasl ve hâtimedden ibâret olup fasl-ı evvel te'lif-i kelâm, fasl-ı sâni ifâde-i merâm, fasl-ı sâlis nazm u neşr, hâtîme dahi muhassinât-ı kelâmiye beyânında olacaktır.*" (Sabit, 1302: 4-5) şeklinde içerik hakkında bilgi verir.

Eser, üç fasl ve bir hâtimedden meydana gelir. "Fasl-ı evvel der-beyân-ı telif-i kelâm" adı verilen birinci fasılda isim, fiil ve inşa cümlesi, sebk-i mevsûl, sebk-i mefsûl, sebk-i mürekkep, icaz ve çeşitleri, itnap ve çeşitleri, müsâvât, tenâfür-ı kelimât, tetâbu' -ı izâfât, garâbet, ta'kid konuları incelenmektedir.

"Fasl-ı sâni der-beyân-ı ifâde-i merâm" adı verilen ikinci fasılda hakikat, mecaz, mecaz-ı mürsel, kinâye, istiare ve çeşitleri açıklanmaktadır.

"Fasl-ı sâlis der-beyân-ı nazm u neşr" adı verilen üçüncü fasılda kelâm-ı mensûr, mensûr yazı türleri, seci, şiiir, kafiye ve çeşitleri; mesnevî, rubâî, kıta, gazel gibi nazım türleri örneklerle açıklanmıştır. Yine bu bölümde aruz vezni üzerinde durulmuş, cetvel-i evzânda vezinler tablo halinde gösterilmiştir. Aruz kusurları da kısa kısa anlatılmıştır.

“Hâtîme-i der-beyân-ı muhsinât-ı kelâmîye” başlığı ile hatime bölümü verilmiştir. Hatimede cinas ve çeşitleri, iktibas, telmih, seci, tezat, tenasüp, aks, mübalağa gibi edebî sanatları açıklayan bilgiler vardır. Esede en dikkat çeken taraf şiir örneklerinin Türkçe şiirlerden seçilmesidir. Az da olsa Farsça şiire rastlanmaktadır.

Miyâru'l-Kelâm, belâgatın konularını rüştiye öğrencilerinin anlayabileceği seviyede anlatmakta ve basit düzeyde edebiyat bilgileri vermektedir. Dersa'adet'te 1302/1885'te Matba'a-i Osmanîye'de basılmıştır. 47 sayfadır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Gökçe, Hasan (2007), *Selim Sabit (ölümü 1911) Mi'yâru'l- Kelâm (metin-inceleme-sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.

A.7. MECÂMÎÜ'L-EDEB: İLM-İ ARÛZ

Osmanlı devlet adamı, oyun yazarı ve dilci olan Mehmet Rıfat (ö.1907) 1851'de Manastır'da doğdu (Kahraman, 2003a: 520).

Mecâmiü'l-Edeb, Mehmet Rıfat'ın h. 1308 / m.1891 yılında İstanbul'da bastırıldığı eseridir. Kitabın kapağında,

“Tedrisât-ı İdâdiye Kütüphanesi (on üçüncüsü) Mecâmiü'l-Edeb [Usul-i Fesâhat, İlm-i Me'âni, İlm-i Beyân, İlm-i Bedî', İlm-i Arûz, İlm-i Kafiye, Aksâm-ı Şi'r, Ahvâl-i Tahrir, Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet, Usûl-i Tenkîd] gibi fenleri hâvi on kitab-ı aslî ile tercümelerden mürekkep diğer dört kitabı fer'iden ibarettir. Beşinci kitap ilm-i arûz, muharriri erkân-ı harbiye kaymakamlarından Manastırlı Mehmet Rıfat maârif nezâreti celîlesinin ruhsatı ile tab' olunmuştur. Dersaâdet Kasbar Matbaası- Bâb-ı Âli Caddesi, numro 25. Sâhip ve nâşiri kitapçı Kasbar 1308” (Rıfat, 1325: 1) ifadeleri yer almaktadır.

İç kapakta, “Mecâmiü'l-Edeb 2. Cild [usûl-i şî'r (arûz, kâfiye, aksâm-ı şî'r)] ilimlerini hâvi olup üç kitap üzere müdevvendir” (Rıfat, 1325: 2) yazılıdır. Eser, şiirin ne olduğunu açıklayan beş sayfalık bir “mukaddime” ile başlar. Mukaddimede şiir, kelâm-ı mevzûn terimleri üzerinde duran yazar arûzun temel terimleri olan sadr, haşv, aruz, ibtida, veted, sebep, fasıla gibi terimleri açıklar, örnek beyitler üzerinde gösterir.

“İkinci cild olan usûl-i şî'rden birinci kitab 'ilm-i arûz” bölümüyle aruz veznini anlatmaya başlar. Aruz, bahirler ve aruz kalıpları örneklerle anlatılır. Eserin en çarpıcı yanı hemen hemen tüm örneklerin Türkçe şiirlerden seçilmiş olmasıdır.

Eser Dersaâdet'te Kasbar Matbaası'nda 48 sayfa halinde basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Dinç, Yasemin (1994), *Mecâmiü'l-Edeb'in Şiirde Ahenk Kavramı Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.

Güneş, Halit (2009), *Mehmet Rifat Mecâmiü'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne.

Sar, Fatma (1994), *Mecami'ü'l-Edeb Adlı Eserin Bazı Açılardan Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara.

Tünbel, Aydın (2010), *Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l Edeb isimli eserinde mevcut olan İlm-i Ma'âni'nin Latin harflerine aktarılması ve incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne.

A.8. NUMÛNE-İ Şİ'R VE İNŞÂ

Edebiyat tarihi ve hal tercümeleleri sahasındaki çalışmaları ile tanınan Faik Reşad, aynı zamanda şair, eğitimci, gazeteci ve hattattır. 1851 yılında İstanbul'da doğduğu ve 1914'te yine İstanbul'da vefat ettiği bilinmektedir (Akün, 1995: 103-109). *Numûne-i Şi'r ve İnşâ*, Fâik Reşad'ın nesre ve şiire ait malumatlarını ihtiva eden kitabıdır.

Eserin başında bir "Risalenin Münderecâtı" bölümü vardır. İçindeki ana başlıkların verildiği bu bölümde sayfa sayıları verilmemiştir. Bu bölümden sonra üç sayfalık bir mukaddime bölümü gelir. Mukaddime bölümünde yazar kitâbet ve inşâyâ ait görüşlerine yer verir. Kitâbeti bazılarının fen, bazılarının ilim, bazılarının da sanat olarak gördüğünü söyleyen yazar, aslında kitabetin bir ilim olduğunu örneklerle açıklar. Katipleri de bu ilme vakıf olmaları bakımından dörde ayırır: yazıcılar, alalâde katipler, edip veya münşîler ile edîb-i kâmiller.

Risale "Bâb-ı evvel ve Bâb-ı sâni" olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Bâb-ı evvelde "mâlûmât-ı ibtidâiyye" başlığı altında güzel yazı yazmanın önemine değinen yazar, katiplerin imla ve yazım kurallarını iyi bilmeleri gerektiğini anlatır. "Nesir" başlığı altında mektuplar, farklı mektup örnekleri, ihtarlar, teşekkür-nameler, taziyet-

nameler, tezkireler, davet tezkireleri ile cevapları, tesliyet-nameler, telgraf-nameler gibi mensur türler anlatılır. Bâb-ı sâni ise iki fasla ayrılmıştır. Birinci fasılda “şiiir” başlığı altında gazel, kaside, mesnevi, muhammes, müseddes gibi nazım şekillerinden; faslı sâni de vezin ve bahirlerden bahsedilir. Farklı şairlerden alınan dize ve beytlerde vezin taktisi uygulanır.

Eserin sonunda yazar bir “Tashih ve İ'tizâr” başlığı açarak burada risalede yaptığı hatalar için düzeltme yapmıştır.

Eser, Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor tarafından h. 1308/m. 1892 yılında Dersa'âdet'te Kasbar Matbaası'nda 136 sayfa olarak basılmıştır.

A.9. ARÛZ NUMÛNESİ

Muallim Naci (1849-1893), yazar, şair, öğretmen ve eleştirmen olarak edebiyatımıza damgasını vurmuş önemli şahsiyetlerdendir. Aruz veznini Türkçeye kusursuzca uygulamak için çalışmış bir Tanzimat dönemi şairidir. Eski ile bağları koparmadan yenileşmeyi, savunmuş; edebiyat tarihinde “eski şiiir”in temsilcisi sayılmıştır (Uçman, 2005a: 315).

Muallim Naci, aruza dair bir kitap yayımlamak istemiş, bunun ön çalışmalarını yapmış; ancak ömrü eserini tamamlamaya vefa etmemiştir. Onun bu müsvedde halindeki notları ölümünden sonra “*Hazine-i Fünûn gazetesini müdürü ve Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor tarafından “Arûz Numunesi/Takti” adıyla kitaplaştırılmıştır*” (Muallim Naci, 1313: 1). Bu bilgi risalenin ilk sayfasında “ifade-i mahsusa” başlığı altında kitapçı Kirkor tarafından verilmektedir.

Eserde takti hakkında verilen bilgilerden sonra, remel bahrinden yirmi bir, hezec bahrinden on bir, recez bahrinden yedi vezne dair örnek beyitler zikredilmiş ve lafızların vezne tatbiki gösterilmiştir.

“Arûz Numûnesi, her ne kadar yarım kalmış olsa da ihtiva ettiği malumat bakımından değerlidir. Muallim Naci'nin bilgisi ve dikkatiyle örülen notlarda, aruz bilimine dair önemli noktalara temas edilmiş, yeni aruz kitaplarında hemen hemen hiç işaret edilmeyen hususlar hakkında bilgi verilmiştir” (Zülfe, 2011: 190).

Naci'nin bu eseri h. 1313 / m. 1895 yılında İstanbul'da Kasbar Matbaası'nda, 24 sayfa olarak basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Zülfe, Ömer (2011), “Muallim Naci'nin Aruza Dair Eseri: Arûz Numûnesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.6, s. 189-208.

A.10. İLM-İ ARÛZ

İbni Mahmud Asım tarafından h. 1314 / m. 1897 yılında yazılmış, İstanbul'da basılmıştır. Eserin “ifâde-i mahsûsa” adı verilen giriş bölümünde yazar kitabının beş bölümden oluştuğunu anlatır. Her birine “bâb” adını verdiği bu bölümlerde “birinci bâb, aruzdan; ikinci bâb, bihûr-ı asliye ve sâlimeden; üçüncü bâb, bihûr-ı gayr-ı sâlimeden; dördüncü bâb, eczâ-yı asliyenin fûrû'âtından ve beşinci bâb eş'ârımızın bir kısmından bahisdir” (Mahmut Asım, 1314: 2) diyerek eserini tanıtır.

Eser sadece bir aruz risalesi değildir. Eserde birinci bâbda aruz, şiir, kafiye, beyt gibi ıstılahların yanında tevhit, münacat, naat, kaside, gazel, tarih, muhammes, müseddes, rubai, hiciv, meth, terkiib-i bent gibi nazım türleri hakkında da bilgi verir. İkinci bâbda, aruz bahirleri ve beyitlerde taktisi anlatılır. Üçüncü bâb, kasr, zihaf, med, izmar gibi aruz kusurlarından; dördüncü bâb, eczâ-yı asliyenin fûrû'âtından bahseder. Özellikle beşinci bölümde Nedim, Fuzulî, Şeyh Galip, Haşmet, Fehim, Enverî, Bakî, Şeyhülislam Tevfik, Koca Ragıp gibi şairlerden örnek beyitler vardır. Eserde örnekler hep Türkçe beyitlerden alınmıştır.

Eserin sonunda fihrist ile hata ve savap cetveli bulunur. Asır Kütüphanesi külliyyatından olan eser, 80 sayfadır.

A.11. ARÛZ-I OSMANÎ

Ali Sedat (ö. 1919), ilmî ve siyasî faaliyetleriyle son devir Osmanlı aydınları arasında önemli bir yere sahip olan Ahmed Cevdet Paşa'nın oğludur.

Eserinin 19 sayfalık “Mukaddime” bölümünde aruz vezninin Araplar tarafından ortaya konulduğunu, Arapların Kur'an'ın nüzulünden sonra onun insanüstü fesâhat ve belâgatini görerek mislini meydana getirmeyi amaçladıklarını, bu yolla vadi-i belâgatte bir mertebe daha ilerlediklerini söyler. Avrupa medeniyetlerinde kafiye ve veznin olmadığını, ancak İspanya'daki Araplar sayesinde şiir ve inşada bir nebze ilerleme

kaydedebildiklerini savunur. Mukaddimenin sonlarına doğru Türklere ait parmak hesabı da denilen hece veznine değinir ve hece ölçüsüyle yazılmış birkaç dördlük örnek verir.

“Şi‘riñ erkân ve eczâsı” başlığı verdiği bölümde aruz bahirleri, devâir-i evzan ve taktisi anlatılmış, iki aruz dairesinin resmi verilmiştir. Hece ölçüsü şiirler üzerinde gösterilirken aruz vezni için şiir örneği verilmemiş olması dikkat çekicidir.

Eser İstanbul’da Malumat Matbaası’nda h. 1314 / m. 1897 yılında 56 sayfa olarak basılmıştır.

A.12. MÜLHAKÂT-I İLMÜ’L-ARÛZ

Akşehirli Mehmet Lütfü tarafından h. 1330 / m. 1912 yılında İstanbul’da neşredilmiştir. Eserin üzerinde “Mülhakât-ı İlm-i ârûz nam eseriñ mü’ellifi müderrisinden ve mekâtib-i askeriye mu‘allimîn-i mütekâ‘idlerinden an-aslı Akşehirli müftüzâde ve’l-yevm Üsküdarlı” yazılıdır. Eserin ilk sayfasında müellif “Mülhakaât-ı İlmü’l- Arûz iki fenden ibarettir: Biri karazu’ş-şî‘r ve diğeri ilmü’l- kâfiyedir.” (Lütfü, 1330: 2) diyerek eserinin aruz ve kafiye olmak üzere iki bölümden oluştuğunu söyler. Eserde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin şiirde vezin gereği değişik şekillerde okunuşu verilmiştir. Aşağıya Farsça kelimelerin farklı yazılışlarından küçük bir örnek alınmıştır:

آفتاب - فتاب ، آکاه - آکه ، آینه - آتہ
(Lütfü, 1330: 6)

Eserde ilk 22 sayfa aruz bilgisine ayrılmıştır. 23. sayfadan sonra kafiye, kafiye türleri, kafiye kusurları ve redif anlatılır. Şiirlerin üzerinde redif ve kafiye olan kelime ve harfler ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Eserin sonunda hata ve savap cetveli bulunur.

Eserin son sayfasında satış yeri ve bu satış yerinde aynı yazara ait “*Menba‘u’l-Bahreyn ve Mecmû‘u’l- Arûzeyn*” adlı bir eserinin daha olduğu yazılıdır. 52 sayfadır.

A.13. NAZM VE EŞKÂL-İ NAZM

Mehmet Tâhir Olgun ya da bilindik adıyla Tahiru’l-Mevlevî (d. 1294 / m. 1877-ö. 1951) İstanbul’da doğmuş, büyük şair, yazar, öğretmen ve gazeteci olarak edebiyatta

kendine bir yer edinmiştir. *Nazm ve Eşkâl-i Nazm*, Tahirü'l-Mevlevî'nin Darüşşafaka'da okuttuğu edebiyat derslerinin notlarından oluşan bir eser olup şiirle ilgili teknik meseleler, vezin ve kafiye üzerine bilgiler verir. Bunun yanında eserde bazı edebiyatçıların kısa biyografilerine de yer verilmiştir (Kahraman, 2010b: 407-408).

Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Eserin birinci bölümüne yazar, “Efendiler!” hitabıyla başlar. Daha sonra nazım musiki arasında ilişki kurar. Bu bölümde on adet aruz bahri ve bu bahirlerin vezinleri, kafiye ve nazım türleri anlatılmıştır. Birinci kısım 88 sayfa olup 1329/1913'te İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır. İkinci kısımda ise nazım şekilleri anlatılmıştır. İkinci kısım 111 sayfa olup yine İstanbul'da Yeni Osmanlı Matbaası'nda basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Turan, Muhittin (2015), *Tâhirü'l-Mevlevî Tedrîsât-ı Edebiyye'den Nazm ve Eşkâl- i Nazm*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Baran, Yılmaz (2016), Tahirü'l-Mevlevî'nin Tedrisat-ı Edebiyye'den Nazm ve Eşkal-i Nazm'ı, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Aksaray.

Tanzimat döneminde aruz vezni işleyen bu eserler yanında Türklerin millî vezni olan hece vezni üzerine yazılmış ve basılmış risaleler de vardır. Bu risalelere “arûz” adı verilmesi dikkat çekicidir. Bu eserlerin mukaddimelerinde yazarların aruz veznine ve divan edebiyatına dair görüşlerine de yer verilmiştir. Bunları da buraya almayı uygun gördük.

A.14.TÜRKÇE ARÛZ

Manastırlı Faik Salih tarafından yazılmış, yazarın aruz ve hece veznine dair şahsi görüşlerini içeren risalesidir.

Eserin girişinde yazar, ilim ve kemal sahibi bir zatın salhanesine ziyarete gittiği bir gün, o zatın kendisinden Türki evzânı anlatan bir eser yazmasını istediğini; bu yüzden bu eseri yazdığını anlatır.

İkinci bölümde yazar, şiir ve vezin konusundaki fikirlerini açıklar. Her milletin kendi lisanına has bir aruz seçtiğini beyan eden yazar, aruz vezninin İmam Halil tarafından ortaya konulduğunu, Farısların onun veznine ilaveler yaparak kendilerine has bir aruz-ı Farsî oluşturduklarını, bazı Türk şairlerinin de Farıslardan etkilenecek Fars aruzuyla şiirler yazdığını, bunu yaparken de birçok Arapça ve Farsça kelimeler kullanarak şiirleri Türkçelikten çıkıp bütün bütün Farisî şiir sayılacağını söyler. Bunun için risalesine daha çok millî aruzla yazan şairlerden örnekler aldığını da ifade eder.

Bu açıklamalardan sonra Niyazî-i Misrî, Âşık Yunus, Gazi Sultan Osman Han, Derviş Himmet, Âşık Ömer, Eşrefoğlu Rumî, Akif Paşa, İzzet Molla gibi şairlerden aldığı beyit ve şiirlerde hece veznini ve taktisini basitçe anlatmıştır. Hatime ile bitirilen eserde hatimeden sonra Ahmet Cevdet Paşa'nın ve Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'nin birer "takrîz" yazısı vardır.

İstanbul'da Alem Matbaası'nda h. 1314 / m. 1896 yılında neşredilmiştir. 25 sayfadır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

KALYON, Abuzer; ÇELİK, Nebi (2017), "Manastırlı Sâlih Fâik'in "Türkçe Aruz" Eserinden Hareketle Aruzdan Kastedilen Şiir Ölçüsü", *Külliyât Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.3, s.38-49.

A.15. MİLLÎ ARÛZ

Necip Âsım Yazıksız (1861-1935) Türkiye'deki ilk Türkçülerden, Türk tarih ve dil âlimidir. İstanbul'da çeşitli askerî rüştiyelerde ve Mekteb-i Harbiyye'de Fransızca, Türkçe ve tarih muallimliği yapmıştır (Uçman, 1988b: 483).

Millî Arûz, Necip Asım Yazıksız'ın 1329/1911 yılında yazdığı eseridir. Eserin başında "Millî Arûz" başlığı altında 10 sayfalık bir giriş bölümü vardır. Yazar bu bölümde aruz ve hece veznine ait düşüncelerine yer verir. Ziya Paşa'nın bir makalesinde Acem taklidi aruz veznini yerine hece veznini kullanmayı tavsiye ettiğini, günümüz şairlerinin bu tavsiyeye pek uymadığını, divan şairlerinin kendilerini dev aynasında gördüğünü, halkı hiçe saydıklarını, beş on kuruş caize almak için padişahların ve paşaların zevkini okşayan Acem taklidi gazel ve kaside yazan bu şairlere halkın

tepkisinin de unutmak olduğunu söyler. Bu risaleyi yazmaktaki amacının bizim dilimizin de Arapça, Fransızca, Acemce, İngilizce gibi ilerlemesine katkıda bulunmak olduğunu söyleyen yazar, Türkçe kelimelerle yazmanın önemi üzerinde durur. Yazar eserini yazarken Velet Çelebi (İzbudak)'nin ve Manastırlı Bey'in bu konuda yazılmış eserlerinden istifade ettiğini beyan eder (Yazıksız, 1329: 3-10).

Yazar, eserini önce Asya Encümeni Mecmuası'nda Fransızca olarak, sonra takti ilavesiyle Bosfor Mecmuası'nda neşrettiğini anlatır.

Hece taktilerine ve kafiyeye ait kısa bilgilerin yer aldığı eser 31 sayfadır. İstanbul'da Kanaat Matbaası'nda basılmıştır.

Eser üzerine yapılan çalışmalar:

GÜNGÖR, Bilgin; BÜYÜKER GÜNGÖR, Nilgün (2018), “*Necip Asım'ın Millî Arûz Risalesi (İnceleme-Metin)*”, *Journal of Turkish Language and Literature*, S.4, s.953-974.

A.16. ARÛZ VE VEZN-İ MİLLÎ

Mustafa Nasır tarafından yazılmıştır. Eseri üzerinde “Tab^c ve nâşirleri Niyazi, Fevzi, Gaib ve Şevket”, Dersaadet / Necm-i İstikbal Matbaası, 1329” (Nasır, 1329: 1) yazılıdır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde aruz vezni anlatılmaktadır. Eserin ilk sayfasında aruzu “inci ile kumaşı tezyîn etmek demektir.” diye tarif eden yazar, ilk on sayfada aruz veznini, bahirleri ve şiirler üzerinde örneklerle taktisini gösterir. İkinci bölümde Türkçede vezin iki türlüdür diyen yazar, birinin aruz diğeri de vezn-i milli olduğunu söyleyerek hece ölçünü beyana geçer. Bu bölümde “parmak hesabı” diye açıkladığı hece vezni üçlülerden onbeşlilere kadar basitçe anlatılmakta ve örneklendirilmektedir (Nasır, 1329: 2-16).

Risale 16 sayfa olup h. 1329 / m. 1911 yılında İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası'nda basılmıştır.

B. ŞÜKRÜ BEY VE SAHBÂ-YI MÜKERREM'İ

B.1. HAYATI

Şükrü Bey'in hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. *Sahbâ-yı Mükerrerem* adlı kitabının üstünde müellife dair şu bilgi yer almaktadır: “*Dahiliye nezâret-i celilesi evrak odası hulefâsından Şükrü Bey.*” Bu ibareden Şükrü Bey'in İçişleri Bakanlığı'nda çalışan bir memur olduğu sonucunu çıkardık. Yine adı geçen eserin kapak sayfasında el yazısıyla yazan “Mekteb-i Mülkiye-i Şahane talebelerinden 255 numarolu” ifadesinden kitabın sahibinin bir talebe olduğu ve mevzu bahis kitabın da mülkiyede okutulmak üzere Şükrü Bey tarafından yazıldığı kanısına vardık. Sahba-yı Mükerrerem'in de aruz vezni, kafiye, redif ve söz sanatlarının örneklerle anlatıldığı bir ders kitabı niteliğinde olması bizim bu görüşümüzü desteklemektedir.

B.2. SAHBÂ-YI MÜKERREM (İNCELEME)

B.2.1. METİN TEŞKİLİNDE İZLENEN YÖNTEM

1. Metin çevirisinde tam transkripsiyon yapılmamış, sadece aslî uzunluklar, ayn ve hemze harflerinin işaretleri ile nazal n gösterilmiştir.
2. Metinde ayetler tespit edilmiş, anlamları dipnotta verilmiştir.
3. Metin içinde bulunan ayetlerin çevirisi, Elmalılı M. Hamdi YAZIR'ın *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli* kitabından alınmıştır.
4. Bölüm başlıkları metin içerisinde koyu renk ile gösterilmiştir.
5. Asıl metinde yer alan sayfa numaraları transkripsiyonlu metinde [ ] içinde gösterilmiştir.
6. Bağlaç olan “ve” yi karşılamak için uygun yerlerde “ve, u, ü, vu, vü” şekilleri kullanılmıştır.
7. Metne bağlı kalınarak “hangi” sözcüğünün yerine “kangı” sözcüğü kullanılmıştır.
8. Metinde müellifin uyguladığı şekil özelliklerine bağlı kalınmıştır. Müellifin parantez içinde verdiği bölüm ve başlıklar yine parantez içinde verilmiştir.
9. Metnin transkripsiyonu yapılırken müellifin “konub (s. 18), bilüb (s. 57), olub (s. 58)” şeklinde yazdığı yerlerdeki zarf-fiil ekleri “konup, olup, bilip” şeklinde yazılmıştır.

10. Metnin transkripsiyonu yapılırken müellifin “diyü” şeklinde yazdığı zarf-fiil eki “diye” şeklinde yazılmıştır.

11. Aruz dairelerinin şekilleri aynen kopyalanmıştır.

12. Yazarın sanatları anlatırken kullandığı bazı Farsça şiirler çevirisi yapılmadan aynen kopyalanmıştır.

13. Eserin sonuna aruz terimlerini günümüz okuyucusunun anlamasını kolaylaştıracak şekilde bir terimler sözlüğü konulmuştur.

B.2.2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Sahbâ-yı Mükerrerem, doksan sekiz sayfalık bir eserdir. Eserin tek nüshası matbu nüshadır. Eser klasik divan tertibine uygun olarak besmele, hamdele ve salvele bölümleriyle başlar. Bu bölümlerden sonra iki sayfalık mukaddime bölümü ve diğer bölümler gelir. *Sahbâ-yı Mükerrerem*’in belirleyebildiğimiz şekil özellikleri şöyledir:

Eserin Adı : Sahbâ-yı Mükerrerem

Müellifi : Şükrü Bey

Sayfa Sayısı : 98

Basım Yeri : Dersaâdet Mahmut Bey Matbaası

Basım Yılı: h. 1303 / m.1887

Ebadı : 23 cm

Dili : Türkçe

Bölümleri:

1. Kapak
2. Besmele-hamdele- salvele (2)
3. Mukaddime (2-3)
4. Fasl-1 evvel (4-11)
5. Fasl-1 sâni (11-18)
6. Fasl-1 sâlis (18-24)
7. Fasl-1 râbi‘ (25-44)

8. Fasl-1 hâmis (45-52)
9. Fasl-1 sâdis (52-57)
10. Fasl-1 sâbi‘ (58-74)
11. Fasl-1 sâmin (74-95)
12. Hâtîme (95-98)

Bulunduğu Yerler: Eserin TBMM arşivinde, Süleymaniye Kütüphanesi’nde, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nde, Millî Kütüphane’de kitabı ve dijital kopyası mevcuttur.

B.2.3. DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Sahbâ-yı Mükerrerem, günümüze çok yakın bir dönemde yazılmıştır. Şükrü Bey’in gayet oturmuş bir imlası vardır. Eserin besmele ile başlayan hamdele bölümü ile mukaddime bölümünde ağır, ağıdalı bir dil kullanılmıştır. Esas konunun anlatıldığı yerlerde Türkçe kelimeler vardır; ancak anlatılan konunun zorluğundan olsa gerek Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar fazladır. Bu da anlaşılmayı zorlaştırmaktadır. Özellikle aruz vezni ile ilgili terimler kitabın dilini ağırlaştırmıştır. Cümlelerin sürekli “ki” ve “ve” bağlacıyla bağlanması da anlaşılmayı zorlaştıran başka bir etkidir. Noktalama işareti kullanımı yeterli değildir. Nokta konulması gereken kimi yerlerde biraz boşluk bırakılmıştır.

Metinde tespit edilen dil özellikleri şunlardır:

1. Bulunma durumu ekinin ötümlü (yumuşak) şekilleri olan “da,de” kullanılmış, ötümsüz şekilleri kullanılmamıştır. Bu bakımdan Türkçedeki ünsüz benzeşmesi kuralına uyulmadığı görülür: kitâbet-de (s. 18), beyt-de (s. 21), sûret-de (s. 57)
2. Ayrılma durumu ekinin kullanımında da ünsüz uyumuna dikkat edilmemiştir: illet-den (s.77), lügat-den (s. 78)
3. Görülen geçmiş zaman ekinin tonlu şekilleri olan “-dı /-di” ekleri kullanılmış, ünsüz uyumuna dikkat edilmemiş, yuvarlak şekillerine de yer verilmemiştir: olun-dı (s. 3)
4. Zarf-fiil eklerinden olan “-dığında /-diğinde” ekleri “-dık-da /-dik-de” şeklinde kullanılmış, sessiz benzeşmesine uyulmamıştır: kaldık-da (s. 8), olunduk-da (s.18)

5. Bildirme eki olan “-dİr / -tİr,” ekinin sadece tonlu hâli kullanılmış, yuvarlaklık uyumuna uyulmamıştır: düşmüş-dir (s. 21), sâkıt-dır (s. 23), harf-dir (s. 23)

6. Küçültme eki olan “-ca / -ce / -ça / -çe”nin sadece tonlu şekilleri kullanılmıştır: hurûf-ca (s. 75)

7. Zarf-fiil eki olan “-a / -e” yuvarlak şekilde yazılmıştır: diyü (s. 17)

8. Zarf fiil eki olan “-ıp / -ip”ekleri “b” harfi ile yazılmıştır: konub (s. 18), bilüb (s. 57), olub (s. 58)

9. Şimdi kelimesi “imdi” şeklinde ifade edilmiştir: imdi (s. 17)

10. Bugün kullandığımız hangi, kangı (s.24); dahi, dağı (s. 58) şeklinde kullanılmıştır.

11. Tamlayan ekleri nazal n ile yazılmıştır: bunuğ (s. 21), harfiğ (s. 23), bahr-ı hezeciğ (s. 25)

12. Geniş zaman ekinde yuvarlaklaşma görülür: olunur (s.18), kılınur (s. 24), yazılır (s.19)

13. Sıra sayı ekleri “-ıncı / -inci” şeklinde kullanılmış, yuvarlak şekillerine yer verilmemiştir: üç-inci-si (s. 19), dörd-inci-si (s.19)

14. “etmek, vermek, demek” fiilerinde kapalı e kullanılmıştır: dimek (s. 5), idilmiş (s. 5), dirler (s.7), virilür (s.7), itmek-de (s. 9)

15. İsim-fiil eklerinden “-mak / -mek” eki “ile” edatı ile birleşik yazıldığında olunmağla (s. 21) şeklinde yazılmıştır.

16. Noktalama işaretlerinden sadece nokta kullanılmıştır. Virgül de bir iki beytin taktisini yaparken tefileleri ayırmak amacıyla kullanılmıştır.

B.2.4. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

“Kutsal Şarap” manasına gelen *Sahbâ-yı Mükerrerem*’in tek nüshası matbu nüshadır. Şükrü Bey tarafından yazılmış, h. 1303 / m. 1886 yılında İstanbul’da Mahmut Bey Matbaası’nda basılmıştır. 98 sayfa olan bu eserin son sayfasında el yazısıyla şu

ifade bulunmaktadır: “*Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne talebelerinden 255 numarolu*”. Kitabın sahibi bir talebe olduğu için bu ifade bize kitabın mülkiyede okutulmak üzere yazıldığını düşündürmektedir.

Sahbâ-yı Mükerrerem'e besmele ile başlayan Şükrü Bey, bu kısa bölümde hamdele ve salveyle yer verir. Hamdele ve salvele bölümlerinde gayet süslü bir nesir dili kullanılmıştır.

Hamdeleden sonra “Mukaddime” bölümü gelir. Bu bölümünde yazar, eserini Sultan Abdulhamit Han'a sunduğunu, eserini yazarken Vahidüddin Tebrizî ve Abdulfettah Nişaburî'den etkilendiğini ifade eder.

Sahbâ-yı Mükerrerem sekiz bölümden oluşmuştur. Müellif her bölümü ve içeriğini eserinin başında kendisi açıklamıştır:

“Bu risâle sekiz fasl üzerine müretteb olup {fasl-ı evvelde} binâ-i erkân u evzân ve ezâhif-i şî'r {fasl-ı sâlide} devâ'ir-i şî'r {fasl-ı sâlisde} taktî'at {fasl-ı râbi'de} tafsîl-i bihâr {fasl-ı hâmisde} kâfiye {fasl-ı sâdisde} 'uyûb-ı kavâfi ve istilâhât-ı şî'riye ve imlâ ve kitâbet {fasl-ı sâbi'de} sanâyi'-i ma'neviye {fasl-ı sâminde} istilâhat-ı lafziye beyân olunur. Hâtıme dahi şeref-i şî'r hakkında bir makaleyi hâvîdir.”

Kitabın içeriğinin bu şekilde başta belirtilmiş olması kitabın kullanımını ve aranılan bilginin bulunmasını kolaylaştırmaktadır.

Şükrü Bey'in **Fasl-ı Evvel** adını verdiği ilk bölüm yaklaşık on sayfadır. Bu bölümde şair, şiirin binası, vezinler ve şiirde yapılan zihafklar üzerinde tek tek durmuş ve her terimi şiirlerle örneklendirmiştir.

Şiir üç temel rükn üzerine bina edilir. Bunlar:

1. **Rükn-i Evvel: SEBEP**

İki harfin bir araya gelmesidir ve ikiye ayrılır:

- a) **Sebeb-i Haff:** Bir harekeli ve bir sakin harfe denir: “*Gül, mül gibi.*”
- b) **Sebeb-i sakîl:** İki harekeli harfe denir: “*Size, bize gibi.*”

2. **Rükn-i Sâni: VETED**

Üç harfin bir araya gelmesiyle oluşur ve ikiye ayrılır:

- a) **Veted-i mecmû'**: “Birleşmiş veted” demek olup iki harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir: “*Semen, çemen gibi.*”

b) **Veted-i mefrûk:** “Ayrılmış veted” demek olup iki harekeli harfin arasında gelen bir sakin harfe denir: “*Jâle, lâle gibi.*”

3. Rük-n-i Sâlis: FÂSILA

“Üç veya dört harekeli harften sonra bir sakin harfin gelmesidir (Tural, 2011: 21) ve ikiye ayrılır:

a) **Fâsıla-i suğrâ:** “Küçük fasıla” demek olup üç harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir: “*Sanemâ, güzelim gibi.*”

b) **Fâsıla-i kübrâ:** “Büyük fasıla” demek olup dört harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir: “*Fikenimiş, şerefîmiz gibi.*”

Şiirin temel rük-nlerini veren yazar “[...] aksâm-ı mezkûra sırasıyla burada mûndericdir.” diyerek bahsi geçen üç unsurun alt başlıklarıyla birlikte içerisinde yer aldığı Farsça bir mısra örnek vermiştir:

Bî-gül-i ruhet lâle be-çemen ne-nigerem

Burada: “bî, sebab-i hafîf; gül-i, sebab-i sakîl; ruhet, veted-i mecmû; lâle, veted-i mefrûk; be-çemen, fâsıla-i suğrâ; ne-nigerem, fâsıla-i kübrâ”dır.

Bu kapalı ve açık hecelerin değişik şekillerde bir araya getirilmesiyle arûz kalıpları oluşturulmuştur. Bunlar: “*fe‘ûlün fâ‘ilâtün müstef‘ilün müfâ‘aletün mütefâ‘ilün mefâ‘ilün mef‘ûlât fâ‘ilün.*”

Ya‘ni bir veted-i mecmû‘la bir sebab-i hafîfi cem‘ idüp *fe‘ûlünü*, bir veted-i mecmû‘ ‘akîbinde iki sebab-i hafîf getirerek *fâ‘ilâtün* ve iki sebab-i hafîf ‘akîbine bir veted-i mecmû‘ getirip *müstef‘ilün* ve bir veted-i mecmû‘a bir fâsıla-i suğrâyı rabt etmekle *müfâ‘aletün* ve ‘aksiyle *mütefâ‘ilün* ve *müstef‘ilün’ü* ‘aksiyle *mefâ‘ilürve fâ‘ilâtün’ü* kalb iderek *mef‘ûlât* ve *fe‘ûlün’ü* maktûbiyle *fâ‘ilün’ü* teşkil etmiştir. Ve bu evzâna **efâ‘îl u tefâ‘îl** denilmiştir. Ve bu asıllarda bir takım te‘ayyürât dahi icrâ edilerek zihâf ve cem‘ine ezâhif u zihâfât ta‘bir olunmuştur.

Bu açıklamaya göre *fe‘ûlün* kalıbı “*bir veted-i mecmû‘la bir sebab-i hafîfi cem‘*” ederek oluşturulmuştur. Örnekten uygularsak veted-i mecmû‘ semen kelimesi bir açık bir kapalı heceden oluşur. Buna sebab-i hafîf örneği gül kelimesini eklersek açık-kapalı-kapalı heceler dizini oluşur. Bunun arûzdaki karşılığı *fe‘ûlün* kalıbıdır. Yine “*iki sebab-i hafîf ‘akîbine bir veted-i mecmû‘ getirip müstef‘ilün*” kalıbının oluşturulmasını da örnekler üzerinden açıklarsak; iki sebab-i hafîf gül, mül kelimeleri iki kapalı hecedir. Bunlardan sonra bir veted-i mecmû‘ gelirse yani semen kelimesi gelirse kapalı-kapalı-açık-kapalı heceler dizini oluşur ki bunun da arûzdaki karşılığı *müstef‘ilün*’dür. Bu

şekilde aruz kalıplarının oluşumunu açıklayan müellif, Türkçe ve Farsça şiirlerde bu sekiz kalıptan beşinin çok kullanıldığını *mütefâ‘ilün*, *müfâ‘aletün* ve *fâ‘ilün* kalıplarının az kullanıldığını beyan eder.

Aruz kalıplarının kusursuz kullanımıyla sâlim beyitler yazılır. Ancak her zaman salim beyt yazmak mümkün olmayabilir; o zaman aruz tef‘ilelerinde birtakım değişiklikler meydana gelir. Bunlara **zihaf** ve **illet** adı verilir. Zihaf kendi içinde müfret zihaf (izmâr, habn, vaks, tayy, asb, kabz, akl, keff, harm) ve mürekkep zihaf (habl, hazl, şekl, naks) olarak ikiye ayrılır. İletler de ya harf ziyadesi (terfil, tezyîl, tesbîğ) ya da harf eksilmesi (hazf, katf, kasr, kat‘, teş‘îs, harez, salm, keşf, vakf, betr) yoluyla tef‘ilelerde değişiklikler meydana getirir. (Tural, 2011: 30-42) .

Zihafın ayrıntılarına inmeyen yazar, aruz zihaflarının toplam otuz üç nev‘ olduğunu, bunlardan on yedisinin Arap ve Fars şiirinde ortak kullanıldığını ifade eder. Bunlar: “Kabz, keff, habn, hazf, kat‘, kasr, beter, teş‘îs, tesbîğ, izâle, terfil, tayy, hazz, habl, vakf, keşf, salm.” Ve on dördü de yalnız Farsçaya mahsusdur ve bunlar Türkçede de kullanılmıştır: “Harm, harb, şeter, hetm, cebb, zeled, şekl, cahf, reb‘, ref‘, ced‘, nahr, serm, selm.” Şu üç zihaf da sadece Arapçada kullanılmıştır: “İzmâr, ‘asb, katf.”

Bahsi geçen zihaflar *mefâ‘ilün*’de on bir, *fâ‘ilâtün*’de on beş, *müstef‘ilün*’de on dört, *mef‘ûlât*’ta on dört ve *fe‘ûlün*’de altı ayrı kalıp türetmiştir. Burada örnek olması bakımından *mefâ‘ilün* fer‘ine ait ferlerin tablosu verilmiştir:

Ahrem	<i>mef‘ûlün</i>	mekfûf	<i>mefâ‘ilü</i>	makbûz	<i>mefâ‘ilün</i>
Mahzûf	<i>fe‘ûlün</i>	eşter	<i>fâ‘ilün</i>	ahreb	<i>mef‘ûl</i>
Mecbûb	<i>fe‘ul</i>	ehtem	<i>fe‘ûl</i>	maksûr	<i>mefâ‘il</i>
	Ebter	<i>fâ‘</i>	ezell	<i>fâ‘</i>	

Fürû‘-ı mefâ‘ilün (Şükrü Bey, 1303: 10).

Mefâ‘ilün’e ait on bir fer vardır ve şunlardır:

Ahrem: mef‘ûlün

Mahzûf: fe' ûlün

Mecbûb: fe' al

Mekfûf: mefâ' ilü

Eşter: fâ' ilün

Ehtem: fe' ûl

Ebter: fa'

Makbûz: mefâ' ilün

Ahreb: mef' ûlü

Maksûr: mefâ' il

Ezell: fâ'

Fâ' ilâtün'e ait on beş fer vardır ve şunlardır:

Meşkûl: fe' ilâtü

Müşa'as: mef' ûlün

Merbû' : fe' al

Maktû' musabbağ: fa' lân

Maksûr: fâ' ilân

Mekfûf: fâ' ilâtü

Maktû' : fa' lün

Mahbûn musabbağ: fe' iliyân

Mahbûn maksûr: fe' ilân

Machûf: fa'

Mahbûn: fe' ilâtün

Mahzûf: fâ' ilün

Musabbağ: fâ' iliyân

Mahbûn mahzûf: fe' ilün

Machûf musabbağ: fâ'

Müstef' ilün'e ait on dört fer vardır ve şunlardır:

Maktû' : mef' ûlün

Merfû' : fâ' ilün

Müzâl: müstef' ilân

Matvî müzâl: müfte' ilân

Matvî: müfte' ilün

Ehazz: fa' lün

Müreffel: müstef' ilâtün

Matvî müreffel: müfte' ilâtün

Mahbûn: mefâ' ilün

Muhallâ: fe' ûlün

Mahbûl: fe' iletün

Mahbûn müzâl: mefâ' ilân

Mahbûl müzâl: fe' iletân

Mahbûn ehazz: fa' lün

Mef' ûlât'a ait on dört fer vardır ve şunlardır:

Mahbûl: fe' ilâtü

Aslem: fa' lün

Menhûr: fa^ç

Matvî mevkûf: fâ^ç ilân

Matvî: fâ^ç ilâtü

Mekşûf: mef^ç ûlün

Mecdû^ç : fâ^ç

Matvî mekşûf: fâ^ç ilün

Mahbûn: mefâ^ç ilü

Mevkûf: mef^ç ûlân

Merfû^ç : mef^ç ûlü

Mahbûn mekşûf: fe^ç ûlün

Mahbûn aslem: fe^ç ilün

Mahbûn mevkûf: fe^ç ûlân

Fe^ç ûlün'e ait altı fer vardır ve şunlardır:

Mahzûf: fe^ç al

Ebter: fa^ç

Maksûr: fe^ç ûl

Esrem: fâ^ç lü

Makbûz: fe^ç ûlü

Eslem: fa^ç lün

Müellif **fasl-ı sâni** adını verdiği ikinci bölümde şiir, beyt ve mısra terimlerini açıklamış, bahirler ve vezinler hakkında bilgi vermiştir.

“**Şi‘r** (kelâm-ı mevzûn mukaffâ bi’l-kasd) ‘ibâresiyle ta‘rîf olunur. Ya‘ni kasden vezin ve kâfiyeli olan kelâma **şî‘r** denir. (Ba‘zılar ‘ibâreye (ve mütehayyil) dahi ‘ilâve etmişlerdir)”. Kasıtlı olarak vezinli ve kafiyeli söylenen hayal ürünü söze **şiiir** denir.

Vezn-i kelâm aruz kalıbına uygun söylenen sözdür. Vezinler ve zihafı dördüncü fasılda uzun uzun anlatan müellif, burada sadece *mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün* kalıbında söylenen “Efendim sen gül-i ‘âlem- bahâsın” dizesini örnek vermiştir. Burada olduğu gibi “*bir vezin ve buna tatbik olunan kelâm, kelâm-ı mevzûn olur.*” (Şükrü Bey, 1303: 11) Vezinle yazılmış bir dizeye **msıra**, iki dizeye **beyt** denilir. Asıl salim vezinler on dokuz tanedir ve her birine **bahir** denir.

Şükrü Bey, ikinci bölümde daireleri resimle göstermiş, meşhur vezinlerini örneklemiştir. Altı aruz dairesi resimle gösterilmiş olup şunlardır: dâ‘ire-i müttehîde, dâ‘ire-i müctelibe, dâ‘ire-i mü‘telife, dâ‘ire-i muhtelif, dâ‘ire-i müntezia, dâ‘ire-i müttefika. Bahirler ve meşhur vezinleri şunlardır:

1. DÂ‘İRE-İ MÜTTEHİDE

Bahr-i tavîl

fe‘ûlün mefâ‘ilün fe‘ûlün mefâ‘ilün

fe‘ûlün mefâ‘ilün fe‘ûlün mefâ‘ilün

Bahr-i medîd

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Bahr-i basît

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

2. DA‘İRE-İ MÜCTELİBE

Bahr- kâmil

mütefâ‘ilün mütefâ‘ilün mütefâ‘ilün mütefâ‘ilün

mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün

mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün

mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün

Bahr-i vâfir

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

3. DA'İRE-İ MÜ'TELİFE

Bahr-ı hezec

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

Bahr-ı recez

müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Bahr-ı remel

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

4. DA'İRE-İ MUHTELİFE

Bu dokuz bahirde şiir söylemek pek makbul değildir.

Bahr-ı münserih

müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât

müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât

Bahr-i muzâri

mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilâtün

mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilâtün

Bahr-1 muktezab

mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün

mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün

Bahr-1 müctes

müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün

müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün

Bahr-1 serf'

müstef' ilün müstef' ilün mef' ûlât

müstef' ilün müstef' ilün mef' ûlât

Bahr-1 cedîd

fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün

fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün

Bahr-1 karîb

mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün

mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün

Bahr-1 hafif

fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün

fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün

Bahr-1 müşâkil

fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün

fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün

5. DÂ'İRE-İ MÜNTEZİ' A

Da'ire-i muhtelifenin dokuz bahrinden serî', cedîd, karîb, hafif ve müşâkil bahirlerine müseddes olduklarından **dâ'ire-i müntezi' a** denir.

6. DA'İRE-İ MÜTTEFİKA

Bahr-ı mütekârib

fe' ulün fe' ulün fe' ulün fe' ulün

fe' ulün fe' ulün fe' ulün fe' ulün

Bahr-i mütedârik

fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün

fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün

Acem ve Türk şairlerinin daha çok dört dairede olan on dört bahirde şiir söylediğini ifade eden müellif bu bilgiyi ihtiva eden şu Farsça beyti yazmıştır:

Dâ'ire-i şi'r-i 'Acem mü'telife muhtelife

Sâlis-i ân müntezi' a râbi' -i ân müttefika

(Şükrü Bey, 1303: 18)

Bölümün sonunda müellif, vezinler ve zihafın dördüncü bölümde gösterileceğini söyler.

Müellifin **fasl-ı sâlis** adını verdiği üçüncü bölüm şiirde aruz tatbikatına ayrılmış olup taktide yapılması gerekenler anlatılmıştır. Öncelikle taktiyi açıklayan müellif bir dizide bunu uygulamalı göstermiştir:

Ma' lûm ola ki kelâmın 'arûza tatbikiçün cüz'lendirilmesi lâzım gelmekle ana **taktî'** denir ve taktî' atda nefis-i harekeye nazar olunup ahvâline bakılmaz. Ya'nî müteharrike müteharrik ve sâkine sâkin taktî' olunur. Mesela '**Efendim sen gül-i 'âlem- bahâsın**' mısra'ı taktî' olundukda '**E fen dim sen**' *mefâ' ilün 'gü li 'â lem*' *mefâ' ilün 'ba hâ sın*' *fe' ulün* diye taktî' olunur. Ya'nî nasıl *mefâ' ilün*'de ibtidâ bir veted-i mecmû' ve sonra iki sebeb-i hafif var ise '**Efedim sen**' cüz'ü de ol sûrete konup '**efen**' veted-i mecmû' '**dim sen**' iki sebebi hafif addolunmuşdur. Ve taktî' kelimeniñ okunuşuna göre icrâ olunup yazılışına nazar olmaz.

Takti, sözün aruz veznine uygulanmak için cüzlendirilmesine denir. Takti yapılırken açık hece açık hece ile, kapalı hece kapalı hece ile uygun getirilir. Taktide kelimenin okunuşu önemlidir, yazılışına bakılmaz. “*Ve taktî kelimeniñ okunuşuna göre icrâ olunup yazılışına nazar olmaz. Bu cihetle ba‘zı hurûf ve hareke taktî de iki nev‘ olup biri telaffuzda olarak kitâbetde bulunmaz ve diğeri kitâbetde bulunup telaffuza gelmez.*”

Müellif taktiyi bazı harf ve harekede uygulanışına göre ikiye ayırır:

a) Telaffuzda olup kitabete (yazımda) olmayanlar

b) Kitabette (yazımda) olup telaffuzda olmayanlar

a) **Telaffuzda olup yazımda olmayanlar**

Bunlar kendi içinde dört tane olup müellif bunları örneklerle açıklamıştır.

Bunlardan birincisi hurûf-ı müşeddede ve hemzenin işba‘ından hâsıl olan **elif**’dir ki ikişer harf makâmında olduğundan taktî de öyle yazılır. (*Ey kadd-i tu âfet-i cihâni*) mısra‘ı taktî olundukda ‘**ey kad di**’ *mef‘ülü* ‘**tu â fe tî**’ *mefâ‘ilün* ‘**ci hâ nî**’ *fe‘ülün* diye taktî olunur. (*Legad rabbîtü cerven tavl-i dehrî*) (*Felemmâ sâre kelben gada racî*) bu beytin taktî i böyledir. ‘**Le gad rabbî**’ *mefâ‘ilün* ‘**tü cer ven tav**’ *mefâ‘ilün* ‘**li deh rî**’ *fe‘ülün* ‘**fe lem mâ sâ**’ *mefâ‘ilün* ‘**re kel ben ga**’ *mefâ‘ilün* ‘**da rac lî**’ *fe‘ülün*.

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla uzun **â** sesi veren elif harfleri iki harf değerinde kabul edilerek taktî olunur. Örnekte “âfet” kelimesindeki **â** harfi tek *elif* harfi ile yazılmasına rağmen iki *elif* varmış gibi uzun **â** okunmuş, bu yüzden kapalı hece sayılmıştır. Uzun harfler kapalı hece olur.

Ve ikincisi muzaf veya mevsûf olan lafızların âhir harfidir ki eğer bir sebep-i hafif mukâbilinde bulunur ise taktî de bir **yâ** harfi ile beraber yazılır. Zikrolunan mısra‘da olan ‘*tu âfet-i cihâni*’ gibi ki *tâ mefâ‘ilün* lafzının *lün* sebep-i hafifi mukâbilinde olduğundan taktî de bir **yâ** harfi zuhûr eder. ‘**Ey kad di**’ *mef‘ülü* ‘**tu â fe tî**’ *mefâ‘ilün* ‘**ci hâ nî**’ *fe‘ülün*’de olduğu gibi.

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla isim ve sıfat tamlamaları arasında ortaya çıkan tamlamayı sağlayan -i harfidir. Ancak bu kapalı hecelerden sonra gelen tamlama “-i”sidir. Bu harf de yazımda olmadığı halde telaffuzda söylenir. Örnekteki dizede “âfet-i cihan” tamlamasında tamlama “-i”si harf olarak yoksa da hareke ile gösterilebildiği için telaffuzda vardır.

Ve üçüncüsü âhiri hâ-i resmiye lafızların diğer lafza muzâf veyâ sıfat veyâhud nekre edildiği halde hemze tahtında zuhûr eden “**î**” harfidir ki esnâ-yı taktî de kendisi eğer bir harf makâmında ise bir *yâ* ve iki harf mukâbilinde ise iki *yâ* harfi yazılır. Meselâ (*Gamze-i hün-*

hâre-i ‘ayyâre-i zedrehî ser-geşte-i bî-çârei) beytinde olan hemzeler gibi ki bu beyt bahr-ı remel üzere taktîc olundukda ‘gam ze î hûn’ fâ‘ilâtün ‘hâ re î ‘ay’ fâ‘ilâtün ‘yâ re yî’ fâ‘ilün ‘zed re hî ser’ fâ‘ilâtün ‘geş te yî bî’ fâ‘ilâtün ‘çâ re yî’ fâ‘ilün olur. Veyâhud bu beyt bahr-ı serîc üzere taktîc olursa bir yâ mukâbilinde olan hâ-i resmîli hemzeye misâl olur ki ‘gam ze i hûn’ müfte‘ilün ‘hâ re i ‘ay’ müfte‘ilün ‘yâ re yî’ fâ‘ilün ‘zed re hî ser’ müfte‘ilün ‘geş te i bî’ müfte‘ilün ‘çâ re yi’ fâ‘ilün diye taktîc olunur.

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla güzel he ile yani açık hece ile biten kelimeler başka bir kelimeye tamlanan olduğunda araya tamlama “-i”si girer. Bu harf de yazım da olmadığı halde telaffuzda vardır. Açık hece gerektiği yerde bir harf, kapalı hece gerektiği yerde iki harf değerinde sayılır. Yani tamlama “-i”si gerektiğinde açık gerektiğinde kapalı hece sayılır. Örnekte “gamze-i hûn” tamlamasında tamlama “-i”si fâ‘ilâtün diye takti olunca kapalı hece alınırken, müfte‘ilün diye takti olunca açık hece alınabilir. “Ve âhiri vâv-ı mazmûme veyahûd elif-i memdûdeli olan elfâzın izâfet ve sıfat ve nekre hallerinin taktîc i dahi zikrolunan hâ-i resmî üzerindeki hemzenin taktîc i hâli gibidir.”

“Ve dördüncüsü tenvindir ki taktîc de nûn yazılır (K’o nâm-ı mâ ziyâd be-‘umden çî mî-burf) mısra‘ı ‘k’o nâ mî’ mef‘ülü ‘mâ zi yâ dü’ fâ‘ilâtü ‘be ‘um den çî’ mefâ‘ilün ‘mî bu rî’ fâ‘ilün diye be-‘umden lafzının tenvini nûn yazılarak taktîc olunur.”

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla tenvin işareti taktide nun yazılarak kapalı hece sayılır.

Bu ilk grupta olan telaffuzda olup yazılışta olmayanlar; uzun harfler, kapalı hece ile biten kelimelerin tamlanan olması durumunda tamlanan “-i”si için yazılan y harfi, açık hece ile biten kelimelerin tamlanan olması durumunda vezne göre bir veya iki kere yazılan y harfi ve tenvindir.

b) Kitabette (yazımda) olup telaffuzda olmayanlar

Bunlar kendi içinde sekiz tane olup müellif bunları da örneklerle açıklamıştır:

“Birincisi lisân-ı Arabîde lâm-ı ta‘rif ta‘bir olunan “el” harfidir ki “ص ش س ز ر د ذ ط ت” Bu on üç harfin evveline dâhil olur ise behemehâl taktîc den sâkit olur. Ve bâki on beş harfin evvelinde bulunur ise lâm‘ı taktîc de mahsûb olur ve elif‘ i her hâlde taktîc den sâkitdir.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin birincisi el-ل takısıdır. Şemsi harflerden önce yazılan bu takı okunmazken kamerî harflerden önce yazılanlar okunur. Bu el takısındaki elif harfi her iki durumda da takti olmaz.

**Yâ haliyye'l-bâl kad belbelte bi'l-bilbâli bâl
Bi'n-nevâ zelzelte-nî ve'l-'akl u bi'z-zilzâli zâl**

Beytini örnek veren müellif “el-bâl” kelimesinde kamerî harf öncesine geldiği için okunan el takısını “bi'z-zilzâl ve bi'n-nevâ” kelimelerinde de şemsî harf öncesine geldiği için okunmayan el takısını göstermiştir.

Ve ikincisi evâil-i elfâzda olup esnâ-yı kırâ'atde harekesi mâ-kabline nakl olunan müteharrik elif'dir ki taktî'e gelmez. Meselâ (*Harâbi-i men ez-ân nergis-i humârî purs*) mısra'ın taktî'i 'ha râ bî î' mefâ'ilün 'me ne zân ner' fe'ilâtün'gi sî hu mâ' mefâ'ilün 'rî purs' fa'lân olur ki ez'îñ elif'i mâ-kablinde olan nûn'a fetha gibi okunmakla taktî' de tay olunur.

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **ikincisi** kelimenin ilk harfi olup da vezin gereği kendinden önceki kelimeye ulanınca kaybolan *elif* harfidir. “**Harâbi-i men ez-ân nergis-i humârî purs**” beytinde “**men ez-ân**” ifadesi vezin gereği ulama yapılıncâ “**me ne zân ner**” diye takti olmuş ve aradaki *elif* taktiden düşmüştür.

Ve üçüncüsü 'ا, و, ي'den sonra gelen **nûn-ı sâkinedir** ki eğer meyân-ı beytde olur ise taktî'den sâkıtdır ve eğer âhir-i beytde bulunur ise efâ'ilün sâkinine mahsûb olur ve eğer mâ-ba'dında *elif* olur ise o *elif* ile beraber okunarak taktî'e dâhil olur. Meselâ (*Çün feşândî zülf-i müşkîn müşk-i çîn-âmed birûn*) mısra'ı taktî' olununca 'çü fe şâ dî' fâ'ilâtün 'zül fi müş kî' fâ'ilâtün 'müş ki çî nâ' fâ'ilâtün 'med bi rûn' fâ'ilün diye.

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **üçüncüsü** uzatma harflerinden sonra gelen sakin **nûn**'dur. Örnekte görüldüğü gibi beytin ortasında olan “**feşândî müşkîn**” lafızlarının **nûn**'ları düşürülmüş, beytin sonunda olan “birûn” lafzının **nûn**'ı kalmış ve kendisinden sonra elif geldiği için “çîn” lafzının **nûn**'ı önündeki *elif* e ulanarak “çi nâ” şeklinde taktiye dâhil olmuştur.

“*Ve dördüncüsü vâv-ı işmâmdır ki “h^vâb”, “h^vâr” lafızlarında olduğu gibi her hâlde ve bu vâv'ın önünde olan elif de ba'zen taktî'den sâkıt olup i'tibâr olunmaz.*”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **dördüncüsü vâv-ı ma'dûle** dediğimiz okunmayan *vâv* harfidir. Vâv-ı ma'dûlenin *vâv*ı hiçbir zaman takti olmaz; ancak *vâv* harfinin önündeki *elif* bazen takti olur, bazen olmaz. Yine Farsça sayılardan olan iki manasındaki “**dü**” kelimesi ve sen manasındaki “**tu**” kelimelerindeki ötreyi işaret eden vâvlar, önlerindeki harf efâilin harekeli bir harfine karşılık gelirse takti olmaz. Müellif şu dizede bu vâvları göstermiştir.

(H^vâb u h^vurem zülf-i dütâ-yı tu bürd)

“Bunun taktî‘i böyledir. ‘H^vâ bu h^vu rem’ müfte‘ilün ‘zül fi dü tâ’ müfte‘ilün ‘yî tu bürd’ fâ‘ilân. Burada u h^vur’uñ vâv-ı işmâmları ve ikincinin *elif*’i dahi bi’l-îcâb taktî‘den düşmüşdür.”

Burada Farsça kelimelerdeki vâvları uzun uzun anlatan müellif örnekler üzerinde de göstermiştir. Daha sonra Türkçe kelimelerdeki vâv harflerinin yazımına geçer. Türkçede “o, ö, u, ü” sesleri de vâv harfi ile verilir. Bunlar ikiye ayrılır:

1. Zamme-yi sâkîle

- a) Zamme-yi sakile-i makbûza: “çok, tok” vavları gibi.
- b) Zamme-i sakile-i mebsûta: “tuz, buz” misüllü.

2. Zamme-i hafife

- a) Zamme-i hafife-i makbûzâ: “gör, kör” gibi.
- b) Zamme-i hafife-i mebsûta: “küf püf” misüllü.

Bu dört çeşit vâv mısra sonunda bulunur ise uzun okunur, kapalı hece olur. Kısa söylendikleri halde ise açık hece olur. Şair bu dört çeşit vâvı şu dörtlükte örneklemiştir:

Ümîd nâmına hâtırda bir kumaş yatur
O cünbiş ile gönül şimdi bî-telâş yatur
Nihân-hâne-i endişede nühüfte velî
Hayâl-i ye’s dinür fikr-i dil-hırâş yatur

Ve işbu mısra‘-ı sâniler bu vecihle taktî‘ olunur: ‘O cün bi şî’ *mefâ‘ilün* ‘le gö nül şîm’ *fe‘ilâtün* ‘di bî te lâ’ *mefâ‘ilün* ‘ş ya tur’ *fe‘ilün* ‘ha yâ li ye’’ *mefâ‘ilün* ‘s di nür fik’ *fe‘ilâtün* ‘ri dil hı râ’ *mefâ‘ilün* ‘ş ya tur’ *fe‘ilün*.” Bu dörtlükte “o, gönül, yatur ve dinür” kelimelerinde kullanılan vâv’lardır.

Ve beşincisi “güfte, şüküfte, ki, çi” gibi âhîrinde **hâ-i resmî** olan lafızlardır ki eger mâ-kablindeki harf ile beraber bir müteharrik mukâbilinde bulunur ise taktî‘de sâkit olur. Ve eger o harf ile beraber bir sebab-i hafif karşılığında getirilir ise taktî‘e mahsûbdur.

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **beşincisi** sonunda güzel *he* bulunan sözcüklerdir. Bu harf, önündeki harf ile beraber harekeli bir harfin önünde bulunur ise takti olmaz, ancak sebab-i hafif karşılığında getirilir ise takti olur.

“Ve **altıncısı** bir sâkinden sonra vâki‘ olan harftir ki “mest, dest, yâr, bâr” gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba‘zen müteharrik olarak taktî‘e gelir ve ba‘zen taktî‘den sâkit olur. Ve eğer âhir-i beytde bulunur ise ‘efâ‘il’iñ sâkinine mahsûbdur.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **altıncısı** sakin harflerden sonra gelen harflerdir. “mest ve dest” sözcüklerindeki “**t**” harfi ile “yâr ve bâr” sözcüklerindeki “**r**” harfi bazen harekeli olarak takti olur bazen hiç olmaz Beytin sonunda bulunursa tef’ilenin sakin harfine dâhil olur. Burada (*Z’ân nergis mest şod dilem bâde perest*) mısırâsını örnek veren şair ‘zâ ner gi’ *mef’ûlü ‘s mes t şod’ mefâ’ilün ‘di lem bâ de’ mefâ’ilü ‘pe rest’ fe’ûl* diye taktisini yapmış; “bunda mestin *tâ*’sı *mefâ’ilün*’ün ‘ayn’ı mukâbilinde olduğundan müteharrik ve perestîñ *tâ*’sı *fe’ûlün*’ün *lâm*’ı karşılığında bulunduğundan sâkindir” demiştir. Ve yine;

**Dakîk-şinâs-ı zemân ol karışma hikmete hiç
Hamîr-kâr-ı cihânı kader yapar yoğurur**

beytini takti ederken ‘da kî şî nâ’ *mefâ’ilün ‘sı ze mân ol’ fe’ilâtün’ka rış ma hik’ mefâ’ilün ‘me te hiç’ fe’ilân*. İlâ âhire böyledir ki bunda ‘dakîk’ *mefâ* mukabilinde bulunduğundan ikinci sâkini olan *kâf* harfinin taktîden düşürüldüğünü söylemiştir.

“Ve **yedincisi** iki sâkinden sonra vâki’ olan harftir ki “sûht, rîht, dâşt” lafızlarının *tâ*’sı gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba’zen taktî’de mâ-kabliyle beraber müteharrik olur ve ba’zen taktî’den düşer.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **yedincisi** iki sakinden sonra gelen harflerdir. “sûht, rîht, dâşt” kelimelerindeki “**t**” harfi gibi. Eğer bu kelimeler beytin ortasında gelirse önündeki harf gibi harekelenir, bazen de hiç takti olmaz. Örnek olarak; (**sûht- dil z’iştîyâk**) mısırâsını vermiş ve şu şekilde takti etmiştir: “ ‘sû h t dil’ *müfte’ilün ‘ziş ti yâk’ fâ’ilân* diye taktî’ olunarak “sûht”ün *tâ*’sı *müfte’ilün*’ün müteharrik ‘ayn’ına mukâbil olmuşdur. Ve taktî’den düşmesine misâl (**sûht dilem z’iştîyâk**) mısırâ’ı olur ki ‘sû h di lem’ *müfte’ilün ‘ziş ti yâk’ fâ’ilân* diye taktî’ edilir.”

Aruzda hiçbir zaman üç sakin harfin yan yana gelemeyeceğini belirten müellif,
**Bende-râ bâ-tu dûst dârî hûst
Gerçi tû bende-râ ne-dârî dûst**

beytinin sonunda gelen hûst ve dûst” kelimelerindeki üç sakinden sonra gelen “**t**” harflerinin muteber olmadığını, bu yüzden taktiden düşürüldüğünü beyan eder.

“Ve **sekizinci** kendisinden sonra bir müteharrik olan harf-i **yâ**dır ki ba‘zen mâ-kabliyle berâber vezniñ bir müteharriki mukâbilinde gelerek telaffuz olmadığı cihetle taktî‘den düşer.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin sekizincisi kendisinden sonra harekeli bir harf olan **yâ** harfidir. Bazen önündeki harfle beraber veznin müteharriki karşılığında bulunur ve taktiden düşer. Buna örnek olarak (**Reftî ez- çeşm u burdî ez-dil hûş**) mısrasını veren yazar, bunun taktisini şu şekilde yapar: “ ‘ref t ez çeş’ fâ‘ilâtün ‘mu bur d ez’ mefâ‘ilün ‘dil- hûş’ fâ‘lân olur ki refî burdî’niñ **yâ**’ları mâ-kablindeki **tâ** ve **dâl** harfleriyle berâber fâ‘ilâtün ve mefâ‘ilün’ün ‘ayn’ları mukâbilinde bulunduğundan esnâ-yı taktî‘de mu‘teber değildir.”

Buraya kadar şiirin esas ve usulü, daireler, bahirler ve takti kaidelerini açıkladığını ifade eden yazar bundan sonra birkaç ıstılah ile bahirlerdeki zihafın anlatılacağını söyleyerek diğer bölüme geçer.

Müellifin **fasl-ı râbi‘** adını verdiği dördüncü bölüm ilk üç bölümde anlatılan bahir, vezin ve zihafın beyitler üzerinde uygulanışının gösterildiği bölümdür. Beyitler üzerinde uygulamalı anlatıma geçmeden önce müellif sadr, aruz, ibtidâ ve haşv terimlerini açıklar:

Bir beytiñ mısra‘-ı evveliniñ birinci cüz’üne **sadr** ve sonraki cüz’üne ‘**arûz** denir. Ve mısra‘-ı sâniñ cüz’-i evveline **ibtidâ** ve cüz’-i âhirine **darb** ta‘bîr olunur. Ve sadr ile ‘arûz ve ibtidâ ile darb meyânında olan cüz’lere **haşv** ıtlâk edilir.

Bu terimlerin (**Müjde ey dil ki Mesîhâ nefesî mî-âyed**) (**ki zi-enfâs-ı hoşş bûy-ı kesî mî-âyed**) beyti üzerinde gösterimini anlatmıştır. Tefileler, vezin ve bu terimleri şu şekilde gösterebiliriz:

Müjde ey dil / ki Mesîhâ / nefesî mî / âyed

fâ‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fa‘lün

Sadr / haşv / haşv / arûz

Ki zi-enfâ / sî hoşş bû / yî kesî mî / âyed

fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fa‘lün

ibtidâ / haşv / haşv / darb

Müellif, bundan sonra arûz ve darb tefilelerine bakılmaksızın sadr, haşv ve ibtidâ tefilelerinde zihaf olmayan beytlere salim beyit denildiğini açıklar: “Ve sadr ve ibtidâ ve haşvlarında zihâf vâkı‘ olmayan beyte **beyt-i sâlim** denir. ‘Arûz ve darbında zihâf olup olmamasına bakılmaz ve cüz’-i asliye de cüz’-i sâlim denilir.” Tanımdan da anlaşılacağı gibi yukardaki beyt salim bir beyittir; çünkü sadr, ibtida ve haşv cüzlerinde zihaf yoktur.

Bunun yanında “*Vâsıl-ı dâ’iresi eczâsından bir mısra’da bir cüz’ü noksân olan beyte **meczû**, dâ’ire-i aslîsi eczâsından nasfi noksân olan beyte **meştûr***” adı verildiğini ifade eden yazar, bundan sonraki bölümde dört daireden birincisi olan da’ire-i mü’telifenin ilk bahri olan hezec bahrine ait zihafı göstereceğini söyler. Bu bölüm müellifin de söylediği gibi üç sütundan oluşmuştur. Yazar anlaşılmayı kolaylaştırmak için ilk sütunda zihafın beytin neresinde olduğu gösterilmiştir. İkinci sütunda örnek teşkil eden beyitler, üçüncü sütunda da zihafı vezinler yer almıştır. Beyitler daha çok Farsça ve Türkçede en çok kullanılan vezinlerden tercih edilmiş ve hezec bahrinin yirmi yedi çeşit zihafı örneklendirilmiştir.

Örnek olması bakımından Türkçe beyitlerden birkaçını buraya alıyoruz. Cüz aralarını virgül (,) ile belirten şair hezec bahrinin salim beytine şu örneği vermiştir:

Sabâ ağyâ, rden pinhân, ğamım dildâ, re izhâret
Habersiz yâ, rimî hâl-i, harâbımdan, haberdâret

Hezec bahrinin asıl vezni dört *mefâ’îlün*’dür. Bu beyt de dört *mefâ’îlün* ile yazılmış cüz araları virgülle belirtilmiştir. Sadr, ibtida ve haşv cüzlerinde zihaf olmadığı için de salim bir beyittir. Ancak;

Hırâm itdik, çe kadd-i ser, v refâtârı
Olur enda, mıña ‘ âlem, giriftârı

Beyti üç *mefâ’îlün* vezni ile yazılmış, bir cüzü eksik olduğu için de **meczû** olarak adlandırılmıştır. Bunların yanında veznin yarısı noksan olan şu beyt de **meştûr** bir beyittir:

Saşa ey gon, ca-i zîbâ
Ne giysen ya, raşur a‘ lâ

Bu beyit, hecez bahrinin asıl vezni olan dört *mefâ'îlün*'ün yarısı ile yani sadece iki *mefâ'îlün* ile yazılmıştır; bu yüzden **meştûr** bir beyittir.

Sütunun ilk bölümünde salim, meştûr ve meczû beyitlere üçü Türkçe üçü de Farsça olmak üzere altı beyit örnek veren yazar bundan sonraki sütunlarda beyitler üzerinde zihafı anlatmıştır. Yazar her ne kadar burada Farsça beyitlerden örnekler verse de biz anlaşılmalıyı kolaylaştırmak için nadir olan Türkçe beyitlerdeki zihafıdan birkaç örneği buraya alıyoruz:

Ol gamze /-i yağma ger /müjgâniḡ /idüp leşker

mef'ûlü / mefâ'îlün / mef'ûlü / mefâ'îlün

Sadr / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / arûz

Urdu di / l-i nâlânı / kopdu yi /ne vâveylâ

mef'ûlü / mefâ'îlün / mef'ûlü / mefâ'îlün

İbtidâ / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / darb

Müellif müsemmen yani sekizli olan bu beyt için “*Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sâni*ler *ahreb*, *haşv-ı evveller* ve ‘*arûz u darb sâlimdir*.” değerlendirmesini yapmıştır. Ahreb, hecez bahrinin yirmi dört vezni içinde ilk cüzü *mef'ûlü* olan vezinlere denilmiştir. Harb¹ zihafına uğrayan kelimeye de **ahreb** denir. Yani beyitte sadr, ibtida ve haşv-ı sâni *mef'ûlü* kalıbında olduğu için ahreb, haşv-ı evveller, arûz ve darb cüzleri de *mefâ'îlün* kalıbında olduğu için sâlimdir.

Sekizli kalıpla yazılmış başka bir Türkçe beyitte zihafı şu şekilde gösterilmiştir:

---

¹**Harb:** Mürekkep zihafından olup keff ile harmin içtimâ'ına denir. Yalnız *mefâ'îlüne* mahsustur. *Mefâ'îlün* kalıbı keff zihafına uğrayınca sonundaki sakın olan **num** düşerek *mefâ'îl* kalır. Kalıp harm zihafına uğrayınca da ilk harekeli harf olan **mim** düşer ve vezin *fâ'îl* kalır; ancak yerine kendi bahrinden olan *mef'ûl* zikredilir. Harb zihafına uğrayan kelimeye **ahreb** denir.

“Her kim ki /gam-ı dilbe / r ile zâ r /değildir

mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ûlün

Sadr / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / arûz

Lutf u ke /rem-i 'aşka /sezâ-vâr /değildir”

mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ûlün

İbtidâ / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / darb

Bu beyitte sadr ve ibtidâ *mef'ûlü* ile başladığı için ahreb, haşvler keff zihafına uğradığı için yani mekfûf², arûz ve darb ise hazf³ zihafına uğradığı için mahzûftur.

Murabba yani dörtlü kalıpla yazılmış bir beyt de şu şekilde değerlendirilmiştir:

Ey dilbe / r-i mehpâre

mef'ûlü / mefâ'ilün

Sadr / arûz

Rahm it di / l-i bîmâre

mef'ûlü / mefâ'ilün

İbtidâ / darb

Bu beyitte “*sadr u ibtidâ ahreb, aruz u darb sâlimdir.*” Yani sadr ve ibtidâ *mef'ûlü* ile başladığı için ahreb; arûz ve darb veznin asıl kalıbı olan *mefâ'ilün* ile yazıldığı için sâlimdir.

Müellif burada dokuzu Türkçe otuz dört beyitte hecez bahrinin dörtlü, altılı ve sekizli kalıplarındaki zihafı örnekendirir. Sütunu arada kesen yazar burada ahreb, ahrem ve rubai terimlerini açıklar:

² **Keff:** *Mefâ'ilün* ve *fâ'ilâtün* kalıplarında sebab-i hafiflerdeki sakin olan **nûn** harfleri düşürülünce *mefâ'ilü* ve *fâ'ilâtü* kalır. Bunlara keff zihafına uğradıkları için **mekfûf** adı verilir.

³ **Hazf:** Veted-i mecmû' dan sonra gelen sebab-i hafifin lağvedilmesiyle olur. Yani *mefâ'ilün* 'de sebebi hafif olan **lün** düşer *mefâ'î* kalır, yerine *fe'ûlün* getirilir. *Fâ'ilâtün* 'de sebab-i hafif olan **tün** düşer, *fâ'ilâ* kalır, yerine *fâ'ilün* getirilir. *Fe'ûlün* 'de sebab-i hafif olan **lün** düşer, *fe'û* kalır, yerine *fe'al* kullanılır. Hazf zihafına uğrayan kelimeye **mahzûf** denir.

Bahr-ı hezeciñ müsemmenü'l-eczâ olarak dil-keş ve makbûl evzânından ikişer beyt olmak üzere bir usûl-i mevzû'ada yigirmi dört nev' mısra' vezni daha vardır ki iki kısım olup bir kısımda olan mısra'ların evvelki cüz'leri *mef'ûlün* olduğundan ol kısma **ahrem** ve diğeriniñ evvelki cüz'leri *mef'ûli* olduğundan mebnî aña **ahreb** tesmiye olunur. Ve işbu kısımların her iki beytine **rubâ'î** veyâhud **terâne** itlâk olunup evvel ve sâni ve râbi' mısra'larının kâfiyesi bir siyâkda olması lâzımdır.

Ahreb ve ahrem parçalarından arûz ilmine mensup kişilerin birer şecere tertip ettiklerini ifade eder. Yine üç sütun açan yazar ahreb ve ahrem kalıplarına üçer rubâî örnek verip zihafalarını açıklar. Bu altı rubâî de Farsçadır. Sütunları bölerek ahrem kalıbında vezinlerin nasıl oluştuğunu anlatır. Bunu da bir ahrem ağacı çizerek modeller.

Yaklaşık yirmi sayfa süren dördüncü fasılın kalanında müellif; dâ'ire-i mü'telifeden hezec, recez, remel; dâ'ire-i muhtelifeden münserih, muzari, muktezab, müctes; dâ'ire-i müntezi'adan serî', cedîd, karîb, hafif, müşâkil; dâ'ire-i müttefikadan mütekârib ve mütedârik bahirlerinde yazılmış zihaflı beyitler örnek vermiştir.

Aşağıya daireler, bahirler, asıl vezinler ve şairin en çok kullanılan vezinlerden seçtiği zihaflı kalıplar bir tabloda gösterilmiştir:

1. DÂİRE-İ MÜTTEHİDE		
Bahirler	Asıl vezinler	
Bahr-i tavîl	<i>fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün</i> <i>fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün</i>	Sâlim
Bahr-i medîd	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> <i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	Sâlim
Bahr-i basît	<i>müstem' ilün fâ'ilün müstem' ilün fâ'lün</i> <i>müstem' ilün fâ'ilün müstem' ilün fâ'ilün</i>	Sâlim
2. DÂİRE-İ MÜCTELİBE		
Bahr- kâmil	<i>mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün</i> <i>mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün</i>	Sâlim
	<i>mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün</i> <i>mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün mütemfâ'ilün</i>	Meczû

Bahr-i vâfir	<i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i> <i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i>	Sâlim
	<i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i> <i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i>	Meczû
3. DA'İRE-İ MÜ'TELİFE		
Bahr-ı hezec	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Sâlim
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Meczû
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Meştûr
	Hezec bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü</i>	Sekizli
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün</i>	
	<i>mefâ' ilün fe' ülün mefâ' ilün mefâ' il</i>	
	<i>mefâ' ilü fe' ülün mefâ' ilü fe' ülün</i>	
	<i>mef' ülü mefâ' ilün mef' ülü mefâ' ilün</i>	
	<i>mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilü mefâ' ilün mefâ' ilü</i>	
	<i>mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' il</i>	
	<i>mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün</i>	
	<i>mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ül</i>	
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilü</i>	Altılı
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün</i>	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü</i>	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün</i>	
	<i>mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilün</i>	
	<i>mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü</i>	
<i>mef' ülü mefâ' ilü fe' ülün</i>		
<i>mef' ülü mefâ' ilün mefâ' ilün</i>		
<i>mef' ülü mefâ' ilün mefâ' ilü</i>		

	<i>mef' ûlü mefâ' ilün fe' ûlün</i>		
	<i>mef' ûlün fâ' ilün mefâ' ilün</i>		
	<i>mef' ûlün fâ' ilün mefâ' il</i>		
	<i>mef' ûlün fâ' ilün fe' ûlün</i>		
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü</i>		
	<i>mefâ' ilü fe' ûlün</i>	Dörtlü	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilün</i>		
Bahr-ı recez	<i>müste' ilün müste' ilün müste' ilün müste' ilün</i>	Sâlim	
	<i>müste' ilün müste' ilün müste' ilün müste' ilün</i>		
	<i>müste' ilün müste' ilün müste' ilün</i>	Meczû	
	<i>müste' ilün müste' ilün müste' ilün</i>		
	<i>müste' ilün müste' ilün</i>	Meştûr	
	<i>müste' ilün müste' ilün</i>		
	<i>müste' ilün müste' ilün mef' ûlün</i>	Salim	
	<i>müste' ilün müste' ilün mef' ûlün</i>	sayılır	
	Recez bahrinin zihafı kalıpları		
	<i>müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün</i>		sekizli
	<i>müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün</i>		
	<i>mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün</i>		
	<i>müfte' ilün müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün</i>		
	<i>müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün mef' ûlün</i>		
	<i>mefâ' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün</i>		
	<i>mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün</i>		
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>		
<i>müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün</i>		Altılı	
<i>müfte' ilün müfte' ilün mef' ûlün</i>			
<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>			
<i>müfte' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>			
<i>müste' ilâtün müste' ilâtün</i>			

	<i>müfte' ilün müfte' ilün</i>	Dörtlü
Bahr-i remel	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Sâlim
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Meczû
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Meştûr
	Remel bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i>	Sekizli
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün</i> <i>(fâ' ilâtün)</i>	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilân</i> <i>(fâ' ilâtün)</i>	
	<i>fâ' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün</i>	
	<i>fe' ilâtü fâ' ilâtün fe' ilâtü fâ' ilâtün</i>	
	<i>fe' ilâtü fâ' ilâtün fe' ilâtü fâ' iliyyân</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	Altılı
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilân</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fa' lün</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilün</i>	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün</i> <i>(fâ' ilâtün)</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Dörtlü
4. DA'İRE-İ MUHTELİFE		
	<i>müste' ilün me' ûlât müste' ilün me' ûlât</i> <i>müste' ilün me' ûlât müste' ilün me' ûlât</i>	Sâlim
Münserih bahrinin zihafı kalıpları		
	<i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ' ilân</i>	

Bahr-i münserih	<i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ' ilün</i>	Sekizli
	<i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ'</i>	
	<i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fa'</i>	
	<i>müfte' ilün fâ' ilât mef' ûlün fâ' ilün</i>	
	<i>müfte' ilün fâ' ilâtü mef' ûlün fa'</i>	
	<i>mefâ' ilün fâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilün</i>	
	<i>müfte' ilün fâ' ilâtü müfte' ilün</i>	Altılı
	<i>müfte' ilün fâ' ilâtü mef' ûlün</i>	
	<i>müfte' ilün fâ' ilân</i>	
	<i>müfte' ilün fâ' ilün</i>	Dörtlü
	<i>müfte' ilün fe' ûlân</i>	
Bahr-i muzâri'	<i>mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilâtün</i>	Salim
	<i>mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilâtün</i>	
	Muzâri' bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>mefâ' ilü fâ' ilât mefâ' ilü fâ' ilân</i>	Sekizli
	<i>mefâ' ilü fâ' ilün mefâ' ilü fâ' ilün</i> (fâ' lân)	
	<i>mef' ûlü fâ' ilâtün mef' ûlü fâ' ilâtün</i>	
	<i>mef' ûlü fâ' ilâtün mef' ûlü fâ' iliyân</i>	
	<i>mef' ûlü fâ' ilâtün mefâ' ilü fâ' ilân</i>	
	<i>mef' ûlü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün</i>	
	<i>mef' ûlü fâ' ilâtün mef' ûlü fâ' ilün</i>	
	<i>mef' ûlü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilâtün</i>	
	<i>mefâ' ilü fâ' ilâtü mefâ' il</i>	Altılı
	<i>mefâ' ilü fâ' ilâtü fe' ûlün</i>	
	<i>mef' ûlü fâ' ilâtü mefâ' ilün</i>	
<i>mef' ûlü fâ' ilâtü fe' ûlün</i>		
	<i>mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün</i>	Sâlim
	<i>mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün</i>	
	Muktezab bahrinin zihafı kalıpları	

Bahr-1 muktezab	<i>fâ' ilâtü müfte' ilün fâ' ilâtü müfte' ilün</i>	Sekizli
	<i>fâ' ilâtü mef' ûlün fâ' ilâtü mef' ûlün</i>	
	<i>fâ' ilâtü müfte' ilün</i>	Dörtlü
	<i>fâ' ilâtü mef' ûlün</i>	
	<i>mefâ' il müfte' ilün</i>	
	<i>fâ' ilâtü müstef' ilün</i>	
Bahr-1 müctes	<i>müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün</i> <i>müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün</i>	Sâlim
	Müctes bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	Sekizli
	<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilân</i> <i>(fâ' lân)</i>	
	<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün</i>	
	<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fâ' lün</i>	
	<i>mefâ' ilün mef' ûlün mefâ' ilün fâ' lân</i>	
	<i>mefâ' ilün mef' ûlün mefâ' ilün fâ'</i>	
	<i>mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	Dörtlü
	<i>mefâ' ilün fâ' ilân</i>	
5. DÂ'İRE-İ MÜNTEZİ' A		
Da'ire-i muhtelifenin dokuz bahrinden serî' , cedîd, karîb, hafîf ve müşâkil bahirlerine müseddes olduklarından dâ'ire-i müntezi' a denir.		
Bahr-1 serî'	<i>müstef' ilün müstef' ilün mef' ûlât</i> <i>müstef' ilün müstef' ilün mef' ûlât</i>	Sâlim
	Serî' bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilân</i>	Altılı
	<i>müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün</i>	
	<i>müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilân</i>	
	<i>müfte' ilün müfte' ilün fâ' lün</i>	
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilün</i>	
	<i>müstef' ilün müstef' ilün fe' ilün</i>	

Bahr-1 cedîd	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün</i>	Sâlim
	Cedîd bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün mefâ' ilün</i>	Altılı
Bahr-1 karîb	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün</i>	Sâlim
	Karîb bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü fâ' ilân</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü fâ' ilâtün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' il fâ' ilân</i>	
Bahr-1 hafîf	<i>fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün</i>	Sâlim
	Hafîf bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	Altılı
	<i>fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' lün</i>	
	<i>fe' ilâtün mefâ' ilün fâ' lün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fa' lân</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fa' lân</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mef' ûlün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ'</i>	
Bahr-1 müşâkil	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Sâlim
	Müşâkil bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fâ' ilâtü mefâ' ilü mefâ' il</i>	Altılı
	<i>fâ' ilâtü mefâ' il</i>	Dörtlü
	<i>fâ' ilâtü fe' ûlün</i>	
6. DA'İRE-İ MÜTTEFİKA		
	<i>fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün</i>	Sâlim

Bahr-ı mütekârib	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i>	
	Mütekârib bahrinin zihafî kalıpları	
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl</i>	Sekizli
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ul</i>	
	<i>fa'lün fe'ûlün fa'lün fe'ûlün</i>	
	<i>fe'ul fe'ûlün fe'ul fe'ûlün</i>	
	<i>fe'ûlün fe'ul fe'ûlün fe'ul</i>	
	<i>fe'ûlü fa'lün fe'ûlü fa'lün</i>	
	<i>fe'ûlü fa'lün fe'ûlü fa'lün</i>	
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i>	Altılı
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ul</i>	
Bahr-i mütedârik	<i>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün</i>	Sâlim
	<i>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün</i>	
	Mütedârik bahrinin zihafî kalıpları	
	<i>fe'ilün fe'ilün fe'ilün fe'ilün</i>	Sekizli
	<i>fa'lün fa'lün fa'lün fa'lün</i>	
	<i>fâ'ilün fe'ul fâ'ilün fe'ul</i>	
	<i>fe'ilün fe'ilün fe'ilün</i>	Altılı
<i>fa'lün fa'lün fa'lün</i>		

Beyit yönünden en zengin bölüm faslı râbî'dir. Bu bölümde 42'si Türkçe, kalanı Farsça olmak üzere toplam 170 beyit, altı tane de Farsça rubâi vardır. Ayrıca üç tane de iki dille yazılmış mülemma beyit vardır:

Ruh-ı musavver meh-i hurşîd-fer
Böyle güzel görmedi çeşm-i beşer
 Bu beyit Farsça-Türkçedir.

Hest kilîd-i der-i genc-i kadîm
Bismi'llâhirrahmânirrahîm

Bu beyit Farsça-Arapçadır. Hatta Kur'an- Kerim'den alıntı olduğu için iktibas da yapılmıştır.

**Beni yakdı firâk-ı ‘ârız-ı yâr
Ve gnâ rabbenâ ‘azâbe’n-nâr**

Bu beyit de Türkçe-Arapçadır. Hatta Kur’an- Kerim’den alıntı olduğu için iktibas da yapılmıştır.

Müellif bundan sonraki bölümde kafiye konusuna değineceğini belirterek bölümü sonlandırır.

Müellifin **fasl-ı hâmis** adını verdiği beşinci bölüm, yaklaşık yedi sayfa sürmekte olup kafiye konusuna ayrılmıştır. Kafiyeyi “eczâ-yı şîriñ evâhirini bir suretle yekdigere rabt etmeğe **kâfiye** itlâk olunur” diye tanımlamış ve kafiye harfinden ibaret olduğunu söylemiştir. Yani kafiye bir harftir. Revînin, revâ kelimesinden türediğini ve deve üzerindeki yükü bağlamaya yarayan ipe revî denildiğini ifade eden müellif, manzum kelamı birbirine bağladığı için kafiye de revî denildiğini açıklar. Revî, kelimenin asli harfidir, mısra sonlarında bulunur ve her beyitte tekrar eder. Revî harfi olmadan şîirin sahih olmayacağını ifade eden şair revî harfine sekiz harfin tabi olduğunu söyler. Bunların dördü revîden önce gelir, dördü de sonra gelir. Müellif önce revîden önce gelen harfleri anlatmış sonra kafiye en son da revîden sonra gelen harfler anlatmıştır. Bu terimleri şu şekilde açıklamıştır:

Revi harfinden önce gelen harfler:

- a) **Te’sîs:** Revîden bir harf yukarıda olan elifdir.
- b) **Dahîl:** Revî ile elif-i te’sîs beyninde olan harfe denir.
- c) **Ridf:** Harf-i revîniñ mâ-kabli harf-i ‘illet ola ki “vâv, yâ, elif”dir.
- d) **Kayd:** Revîniñ mâ-kabli sâkin ola.

Revi harfinden sonra gelen harfler:

- a) **Vasl:** Revîden sonra gelen birinci harfe denir.
- b) **Hurûc:** Revîden sonra gelen ikinci harfe denir.
- c) **Mezîd:** Revîden sonra gelen üçüncü harfe denir.
- d) **Nâire:** Revîden sonra gelen dördüncü harfe denir.

Bu harflerde altı tane **hareke** kullanıldığını ifade eden yazar onları da şu şekilde açıklar:

Ress: Elif-i te'sîsden evvel olan harfîñ harekesine,

İşbâ': Dahîliñ harekesine,

Hazf: Ridf ve kaydıñ harekelerine ,

Tevcîh: Ridf ve kaydıñ gayrı onların yerinde olan harf-i mücerredîñ harekesine,

Mecrâ: Mütéharrîk harf-i revîniñ harekesine,

Nefâz: Revîden sonra olan hurûf-ı erba' anıñ harekâtına **nefâz** ıtlâk olunur.

Bu kafiye harflerini ve harekelerini bir tabloyla göstermek gerekirse:

	Reviden önce gelen harfler			Kafi- ye harfi	Reviden sonra gelen harfler			
	3.harf	2.harf	1.harf		1.harf	2.harf	3. harf	4.harf
Kafiye harfleri ve harekeleri	Herhangi bir harf-harekesi ress	te'sîs (elif-i te'sîs)	Dahîl- harekesi si işbâ	revî	Vasl- harekesi si nefâz	Hurûc- Harekesi si nefâz	Mezîd- Harekesi si nefâz	Nâ'ire- Harekesi si nefâz
			Ridf (elif, vâv, yâ)- harekesi hazf	revî				
			Kayd (sakin harf)- harekesi hazf	revî				
			Herhangi bir harf-harekesi tevcîh	revî				

“*Ve elif-i te’sîs ve dahîl harfleri ile ress ve işbâ‘ harekeleri mü’essese ta‘bîr olan kâfiyeye mahsûsdur ki bu kâfiye beyne’l-‘Arap mu‘teber ve kesîru’l-vukû‘dur.*” diyen müellif **müessese kafiye**yi aslî ve mâ‘ mûlî kafiye olmak üzere ikiye ayırır:

a) **Aslî kâfiye:** “rast / mast” kelimeleri gibi farklı manaya gelen kök halindeki kelimelerin kafiye olmasıdır.

b) **Ma‘mûlî kafiye:** “gedâ-est / koça-est” kelimeleri gibi kelimenin aslından olmayan -est takısının kafiye olmasıdır. Aynı şiirde bu iki kafiyenin kullanılmasının caiz olmadığını söyleyen şair, “rast / mast / kast / hevâ-est”in kafiye olamayacağını örnek verir.

Müessese kafiye verilen iki harf ve iki harekeden geri kalan altı harf ve dört harekeden oluşan kafiyenin daha çok Acem ve Türk şairlerince üçe ayrıldığını ifade eder ve sonunda şâyegân kafiye de ekleyerek dört tip kafiye anlatır:

1. **Kafiye-i Mücerrede:** Harf-i revîniñ mâ-kabli harf-i ‘illetden ve harf-i sâkinden‘ ârî ola.

سنسین اول سرتاپا پیغمبرانه تاج سر
جمله فرمانبرک انس وملانک مجرور

Kafiye harfleri ve harekeleri Osmanlıca yazımda daha iyi anlaşıldığı için örnek olması bakımından ilk beyti buraya alıyoruz.

“Beytinde “ser / ber” lafızlarının *ra*’ları revîdir ve *sin* ile *bâ*’nın fethaları tevcîhdir ve bu beyitte kâfiye bir harf ve bir harekeden ‘ibâretidir.”

2. **Kâfiye-i Mürdefe:** Revîniñ mâ-kabli harf-i ‘illet ola. Mürdefe üçe ayrılır:

- a) **Mürdefe be-elif:**

Ne bende kaldı tahammül ne dilde sabra mecâl
O şâh-ı hüsne ise ‘arzu hâl emr-i muhâl

Bunda “mecâl ve muhâl” lafızlarının *lâm*’ları revî ve *elif*’leri ridf ve *cim* ve *hâ*’nın harekeleri hazırdır.

b) Mürdefe be-vav:

Ey ki n'eb'ved be-hüsn-i rûy-ı tu hûr
Bâd çeşm-i bed ez-cemâl-i tu dûr

Beytinde “hûr ve dûr” lafızlarınınin *râ*ları revî ve *vâv*ları ridf ve *hâ* ve *dâl*ın zamme harekesi hazvdır.

c) Mürdefe be-yâ:

Geldi kurbân olduğum imdi mübârek vakt-i ıyd
Dîde-i bedden ola nev-mâh-ı ruhsârın ba'ıyd

Beytinde *dâl*lar revî *yâ*lar ridf ı *ayn*larınin harekeleri hazvdır ve bunlarda kâfiye iki harf bir harekedir.

Bu üç mürdefe çeşidini açıkladıktan sonra şair, “kâfiye-i mürdefede ridf ile revîninin meyânına ba'ızan bir harf daha gelir ki aña **ridf-i zâ'id** derler ve ridf-i aslîninin harekesi tahtındadır.” diyerek ridf-i zâid hakkında bilgi verir ve örnekler üzerinde gösterir.

3. Kâfiye-i Mukayyede: Revîninin mâ-kabli sâkin olup gerek işbu sâkinin kendisi ve gerek mâ-kabli harf-i ı illetden ı ârî ola.

Ey vahîd-i er şüy-ı zi-âlem ferd
Ne-bûd der-zamâne misl-i tû merd

Beytinde olduğu gibi ki bunda *dâl*lar revî ve *râ*lar kayd ve *fâ* ve *mîm*ınin harekeleri hazvdır.

4. Kâfiye-i Şayegân: Mahall-i kâfiyede ma'ânâ-yı cem'ı ifâde eden elfâz ola. Bu tür kâfiyede kendi içinde dörde ayrılır.

a) Şâyegân be-elif ve nûn: Şi'rinin âhirinde *elif* ve *nûn* ile cem'lenmiş elfâz buluna. Meselâ bu beyitte olduğu gibi:

Dirîgâ rûz-ı ıyş u vasl-ı yârân
Dirîgâ sohbet-i zîbâ nigârân

Bunda *râ*lar revî ve *elif* ve *nûn* şâyegândır.

b) Şâyegân-ı mugâyebe: Ahir-i şi'rde *nûn* ve *dâl* ile cem'lenmiş elfâz ola. Bu beyitte olduğu gibi:

Kesân ke'z mâh-ı rûy-ı dûst dûrend
‘ Aceb dârem ki der- dūrî sabûrend

Bunda *râ*’lar revî ve *nûn* ve *dâl* şâvegândır. Ve bu iki beyitlerde kâfiye dört harf iki harekedir.

c) **Şâvegân-ı muhataba:** Ahir-i şî’r *yâ* ve *dâl* ile cem’lenmiş elfâzdan ma’ mûl ola.

Der- çemen bâ-serv-i simîn ber-çemîd
Behr-ı çeşm bed-du’ â be-rûy demîd

Bu “çemîd / demîd” lafızları emr-i hâzır sîgâsıdır ve bunda *mîm*’ler revî ve *yâ*, *dâl* şâvegândır ve bunda kâfiye üç harf ve iki harekedir.

d) **Şâvegân-ı mütekellim:** Ahir-i şî’rde *yâ* ve *mîm* ile cem’lenmiş elfâz ola. Bu dahi bu beyitden anlaşılır:

Çü dâ’im bâde-i ‘ aşk-ı tu nûşîm
Sezed ger hil’ at-ı vasl-ı tu pûşîm

Bu beyitte *şîn*’lar revî ve *yâ* ve *mîm* şâvegândır ve bunda kâfiye dört harf ile iki harekedir.

Kafiyeyi anlatırken revîden önce gelen harfleri de açıklayan müellif revîden sonra gelen harfleri kafiye türlerinin sonrasında anlatmış ve beyitlerle örneklemiştir. Revîden sonra gelen harfler yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığından örnek olması bakımından buraya kâfiyeye harf-i mezîdiñ teb’iyetini yani revîden sonra üçüncü kafiye harfinin nasıl geldiğini gösteren şu beyti alıyoruz:

Çü ber serv ü sehî berg-i gülîsteş
Çü men her sû hezârân bülbülesteş

“Harf-i mezîd *şîn*’lar ve harf-i hurûc *tâ*’lar ve harf-i vasl *sîn*’ler ve revî *lâm*’lardır ve *kâf* ve *bâ*’nın harekesi tevcih ve *lâm*’ların harekesi mecrâdır.”

Kafiye konusunda anlatılması gereken bir diğer nokta da rediftir. Müellif redifi “gerek revîye teb’iyet eden hurûf-ı erba’ a-i mezkûreden sonra gelen lafızlara **redif** itlâk olunur.” şeklinde tanımlamış ve birkaç beyt üzerinde redifi de anlatmıştır:

Mukavves kaşların kim vesme ile reng tutmuşlar
Kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar

Bunda *kâf*’lar revî ve *nûn*’lar kayd olup “*tutmuşlar*” lafızları da rediftir.

Eyyâm-ı bahâr oldu açıldı gül-i ümîd
Pejmürdelik âr oldu açıldı gül-i ümîd

Bu beyitte “bahâr u âr” *râ*’ları harf-i revî ve *elif*’leri ridf olup “oldu ve açıldı ve gül ve ümîd” lafızları dahi birer redîfdir.

Bölümün sonunda şair tenbih adı altında şiirde şayegân kafiye kullanımında dikkat edilmesi gereken hususları anlatmış, bahsettiği usullere uygun Hâce Hâfız-ı Şîrâzî’nin bir gazelini örnek vermiştir.

Şair, şiir ve kafiyenin ayıplarını diğer bölümde anlatacağını ifade ederek bölüme son verir.

Müellifin **fasl-ı sâdis** adını verdiği altıncı bölüm 5,5 sayfa kadardır. Kısa bir bölüm olup şair burada şiire ait bazı ıstılahlardan, nesirden, rabt-ı kelâmdan ve kâfiyenin uyûbundan bahseder.

Müellif burada matla‘, makta‘, kaside, gazel, mesnevî, kıt‘a, mersiye, sevkend-nâme, câ’ize, beytü’l-kasîde, na‘t, methiye, hicviye, nazîre, nesip, teşbîp ve nakarat terimlerini açıklar; ancak hiç beyt örneği vermez. Şiirin en makbulünün sözlük kullanmaya gerek duyurmayan, içinde gereksiz sözcük bulunmayan, okuması kolay ve gönle hitap eden şirler olduğunu vurgular.

Sahbâ-yı Mükerrerem her ne kadar nazım ve aruza dair malumatları anlatan bir kitap olsa da müellif az da olsa bu bölümde nesirden ve bağlama edatlarından bahseder. Nesri “Efâ‘îl ve tefâ‘îl üzere mevzûn olmayan kelâm” olarak tarif eder ve üçe ayırır:

1.Nesr-i müreccez: Vezin olup kafiye olmayan kelâma denir.

2.Nesr-i müsecca‘: Kafiye olup vezin olmayan kelâma denir.

3.Nesr-i âdi: Vezin ve kafiye olmayan kelama denir.

Şiiri; “nesrin hilâfında olarak hem vezinli hem de kafiyeli kelâm” olarak tarif eden müellif manalı olmayan şiir ve nesri “*kalıb-ı bî-cân*” yani “*cansız kalıp*” olarak nitelendirir. Ona göre şiirde kullanılan sanatlar hem şiirin hem de nesrin zinetidir. Nesrin en makbulünün nesr-i müsecca‘ olduğunu söyler.

Kelamı mensurda asıl aranılan özelliğin kitâbet olduğuna dikkat çeken müellif, biraz sarf-nahiv ilimlerini tahsil edip lafızların yazılışını belledikten sonra Türkçe kelimelerin de yazımlarını belleyip doğru imla ve renkli, manalı kelimelerle kitabetin mümkün olacağını ifade eder. İmlanın doğru yazılışının kitap ve gazete okuyarak öğrenilebileceğini söyleyen şair, özellikle Türkçe kelimelerinin imlasında cümledeki anlamına uygun yazılmasına da dikkat etmek gerektiğini vurgular. Bu konuda “etmek” fiilini örnek verir. Eğer cümlenin manasına dikkat etmezsek Osmanlıca yazımda “etmek(yapmak), itmek ve ayıtmak” kelimelerinin aynı yazılabileceğini; oysaki yenilen ekmeğin *kaf* harfi ile; itmek kelimesinin *elif*’ten sonra bir *yâ* ilavesiyle; yapmak manasında olan etmek fiilinin de “icrâ etmek, beyân etmek” gibi Arapça veya Farsça kelimelerle birleşerek yazıldığını bilmesi, en azından cümlenin bağlamından çıkarması gerektiğini belirtir.

Kitabeti öğrendikten sonra bireye elzem olan bir başka hususun da rabt-ı kelâm olduğuna dikkat çeken müellif, “*rabtsız kelâm çivisiz hana ve dikişsiz câmeye benzer*” demektedir. Rabt-ı kelâmın sözü biri birine bağlamak olduğunu söyleyen şair, cümlede “nereye ve ne için ve niye ve neden dolayı gibi su’aller gûyâ muhâtabdan vârid oluyor gibi kelâmı beyân etmekle ve ef’âl ve esmânîy zamâyirini yek-dîgere bağlamakla” sağlanacağını ifade eder. Türkçede kullanılan edatların da cümleyi bağladığını söyler ve bu edatları üçe ayırır:

a) **Edat-ı tatvîl:** “Etmek” mastarından “eden, ettiren, edip, edilen vb.”, olmak mastarından “olan, olunan, olup, olarak vb.” gibi cümleyi temdit eden edatlardır.

b) **Edat-ı ta’lîliye:** “Olduğu için, olacağı için, olduğundan, çünkü” gibi sebep bildiren ve kelamı az çok temdit eden edatlardır.

c) **Edat-ı kat’:** “Olmakla, bulunmakla, olduğu cihetle, bulunduğu mebnî, olduğuna nazaran, çünkü” gibi elfazın zikrinden sonra gelip kendisinden sonra hüküm verilen edatlardır.

Kitabeti ve rabt-ı kelamı öğrenen kişilerin bundan sonra yapması gereken erbabının elinden çıkmış yazıya dikkat etmektir. Özellikle rikada yapılan sayfa düzenini iyi anlamaları ve uygulamaları gerekir:

Hatt-ı rik'ada satırın istikâmetini biraz yukarı getirmek ve satırın âlet-i harflerini oldukça bir hizâda bulundurmak ve eğer satırın âhîrinde bir mikdâr yer açık kalıp da alt tarafındaki lafz sığmaz ise en sonraki harfleri mümkün ise bir mikdâr uzunca yazıp satırı doldurmak ve eğer orada hâ-yı resmîli bir lafz kalır ise 'âdî bir (he) harfî yazıp orasını kapamak ve eğer satır âhîrinde sıfat ve mevsûflu veyâhud muzâf ve muzâfun-ileyhli terkîb bulunduğu halde sıfatı mevsûfdan ve muzâfun-ileyhi muzâfdan ayırıp birisini aşağıki satıra almağa mümkün mertebe dikkat etmek dahi lâzımedendir.

Kafiyede yapılan hatalara da değinen müellif, **kafiyenin kusurlarını** dokuz başlık altında toplar:

1. İkvâ
2. İkfâ
3. Sinâd
4. İtâ'
  - 4.a) İtâ'-i celî
  - 4.b) İtâ'-i hafî

5. Lisân-ı Türkîde olan zamme-i erba'anî ve fetha ve kesre-i ma'lûme ile mechûlenî mahall-i kâfiyede muhtelifen vâkı' olmasıdır.

6. Münâkaza
7. Tazmîn
8. Meddi, kasr veyâhud kasrı, medd eylemek
9. Tahlî'

Müellifin **fasl-ı sâbi'** adını verdiği yedinci bölüm şiirin süsü olarak adlandırdığı sanatlara ayrılmıştır. Şiirde kullanılan sanatlar **sanâyi'-i ma'neviye** ve **sanâyi'-i lafziye** olmak üzere ikiye ayrılır. Sanâyi'-i ma'neviyenin yani manaya dayalı sanatların otuz adet olduğunu belirten şair şu sanatlara yer vermiştir:

1. **Sanâyi'-i tîbâk ve tezâd**
2. **Mürâ'ât-ı nazîr** : Tenâsüb ü tevfi' ve itlâf u telfik de denir. Tteşâbüh-i etrâf sanatını da bu sanatın içinde değerlendirir.
3. **İhâm**: Tevriye de denir.
  - 3.a) İhâm-ı tezâd
  - 3.b) İhâm-ı tenasüp
    - 3.b.1) Mücerred

3.b.2) Müreşşah

4. İrsâd

5. Müşâkele

6. Müzâvece

7. Rücû'

8. Leff ü neşr

8.a) Mürettep leff ü neşr

8.b) Gayr-ı mürettep leffü neşr

9. Cem'

10. Tefrîk

11. Taksîm

12. Cem' -i me' a't-tefrîk

13. Cem' -i me' a't-taksîm

14. Cem' -i me' a't-tefrîk ve't-taksîm

15. Tecrîd

16. Mübâlağa:

16.a) Tebliğ

16.b) İğrâk

16.c) Gulüvv

16.c.1) Makbûl

16.c.2) Mezmûm

17. Mezheb-i kelâmî

18. Hüsni ta' lîl

18.a) Sâbit

18. b) Gayr-ı sâbit

18.b.1) Mümkün

18.b.2) Gayr-ı mümkün

19. Tensîku's-sıfat

20. Te'kîdü'l- medh-i bimâ yeşbehu'z-zem

21. Te'kîdü'z-zemm-i bimâ yeşbehu'l-medh

22. İstidrâk

23. Tecâhülü'l- i' ârif

24. Ta' accüp

25. Kavı-i bi'l- mûcep

26. Hüsni talep

27. Taklîb

28. Su'âl ve cevap

29. Teşbîh

29.a) Teşbîh-i mutlak ve sarîh

29.b) Teşbîh-i meşrut

29.c) Teşbîh-i kinâye

29.d) Teşbîh-i tesviye

29.e) Teşbih-i ' aks

29.f) Teşbih-i ızmar

29.g) Teşbih-i tafsil

30. İsti'âre

31. Mu'ammâ

32. Lügaz (Bilmece)

33. İrsâl-i mesel ve meseleyn

34. Haşv

34.a) Haşv-ı melîh

34.b) Haşv-ı mutavassıt

34.c) Haşv-ı kabîh

Yedinci faslın başında manaya dayalı sanatların otuz türlü olduğunu ifade eden müellif, bölümde otuz dört sanata yer vermiştir. İstiarenin de tafsilatının olduğunu söylemişse de ayrıntıya girmemiş, kitaplardan öğrenilebileceğini beyan etmiştir.

Her sanatı beyitlerle örnekleyen şair, hangi kelimedeki sanat olduğunu uzun uzun açıklamıştır. Bu bölümde toplam 62 Farsça, 7 Türkçe beyte yer vermiştir. Farsça şiirleri Sulan Mesut, Unsûrî, Muhtârî Gaznevî, Hakânî, Mevlâna Kemâleddin Hocendî, Selman, Celal Azudiddin, Hacı Hafız Şirâzî, Hakânî-yi Şirvânî, Enverî, Hacı İmad, Sultan Mahmut, Hammam, Hüsrevî Delhî, Kemâleddin İsmail ve Kemaleddin Azet adlı şairlerden almıştır. Burada Sultan Mahmut ve Kemaleddin İsmail'in şiirlerinin hepsini eserine almıştır. Biz bu şiirleri orijinal haliyle almayı uygun gördük. Türkçe şiirlere bu bölümde az yer vermiş, iki beytin şairini belirtmemiş, diğer beş şiiri Ruhi-yi Bağdadî ve Fuzulî'den almıştır. Ayrıca Ruhi-yi Bağdadî'den bir Türkçe kıta, Celal Azudiddin, Kemaleddin Azed, Hakani-yi Şirvânî ve Unsûrî'den birer Farsça kıta ile kime ait olduğu belirtilmeyen üç Farsça olmak üzere toplamda sekiz kıtaya yer verilmiştir. Yine bu bölümde sanatlar ayetlerle desteklenmiş yedi ayet-i kerimede sanat gösterilmiştir. Ruhi-yi Bağdadî'ye ait bir Türkçe rubai ve kime ait olduğu belirtilmeyen bir tane Farsça mısra da vardır.

Müellifin **fasl-ı sâmin** adını verdiği sekizinci bölüm mana sanatlarına ayrılmıştır. Şair bölümün başında yirmi bir sanata yer vereceğini söylemiş fakat yirmi üç sanat anlatmıştır. Şiirlerle de örneklenen bu sanatlar şunlardır:

1. Tecnis

- 1.a) Tecnîs-i tâm
- 1.b) Tecnîs-i muharref
- 1.c) Tecnîs-i terkip
- 1.d) Tecnîs-i nâkıs
- 1.e) Tecnîs-i mutarraf
- 1.f) Tecnîs-i hat
- 1.g) Tecnîs-i muzârîc
- 1.h) Tecnîs-i lahik
  - a) Tecnîs-i lâhik-i musahhah
  - b) Tecnîs-i lâhik-i mu'allel

2. Sec'

- 2.a) Sec' -i mütevâzin
- 2.b) Sec' -i mütevâzi
- 2.c) Tersîc
- 2.d) Mümâsile
- 2.e) Taştîr
- 2.f) Mutarraf

3. İştikâk

4. Maklûb

- 4.a) Maklûb-ı ba'z
- 4.b) Maklûb-ı gül
- 4.c) Maklûb-ı mücennah

4.d) Maklûb-ı Müstevâ

5. Mevkûf

6. İ' nât: Lüzûm-ı mâ-lâ-yelzûm da denir.

7. Lüzûm

8. Mütenevvin

9. Nazîre

10. Zü'l- kâfiyeteyn

11. Tekrâr

12. Tesmîd: Müsecca' da denir.

12.a) Murabba'

12.b) Muhammes

12.c) Tahmis

12.d) Müseddes

12.e) Müsemmen

13. Müstezâd

14. Mukatta'

15. Mevsil

16. Raktâ

17. Hayfâ

18. Bi'n-nukat

19. Menkût

20. Tercüme

21. **Cezâlet** (Bu başlık altında mürdefe, mütezil, musahhah, berâ'atü'l-istihlâl ve mülemma^c sanatları da anlatılmıştır.)

22. **Târîh**

22.a) Târîh-i tâm

22.b) Târîh-i mühmel

22.c) Târîh-i mücevher (Târîh-i cevher, Târih-i güher)

23. **Müşâ'are**

Bu bölümde sanatlar anlatılırken mürdefe için yazar: *“Ve şî'rde redîf îrâd etmeğe dahi sanâyi'den 'addedip öyle şî're mürdefe ta'bir etmişlerdir”* derken mürdefeyi sanattan saymadığını bu yüzden de maddelemeden geçtiğini hissettirir. Yine *“Ve eğer bir mâdde o mâddeye münâsîp elfâzla beyân olunur ise aña berâ'atü'l-istihlâl ta'bir olunur. Ve bu san'at 'inde'l-üdebâ gâyet makbûldür.”* diyerek bera'atü'l-istihlâl sanatının makbul olduğunu belirtse de hem bu sanatı hem de mütezil, musahhah ve mülemma sanatlarını maddelemeden cezâlet sanatının içinde verir.

Şiir açısından zengin olan sekizinci bölümde diğer bölümlerde olduğu gibi daha çok Fars şairlerden şiirler ve gazeller alınmıştır. Bazılarının şairi belli olmayan kırk dört Farsça beyit; Hafız İstanbulî ve Vasîf'a ait iki Türkçe beyit; kime ait olduğu belirtilmeyen bir Türkçe mısra; birisi Abdurrahman Camî'ye ait dört Farsça rubâî; Abdurrahman Camî, Enverî, Muhtârî Gaznevî ve İbni Şeyh Şah'a ait dört kıta; Amikî, Şeyh Attar, Hâce Hâfız-ı Şîrâzî ve Abdurrahman Camî'ye ait beş Farsça gazel; ikisi Vasîf'a, biri Alicenap Pertev Paşa'ya, biri de Hafız İstanbulî'ye ait olmak üzere dört Türkçe gazel örneği vardır. Bunun yanında Hakânî, Ezherî, İmâd-ı Kirmânî, Abdulfettah Nişabûrî, İbni Yemin, Şeyh Irâkî'ye ait nazm örnekleri; Farsça nazire örneği; Ali Rıza Paşa'ya ait olup Bağdâdî Fevzi Efendi'nin tahmis ettiği bir Türkçe gazel ile Türkçe-Arapça mülemma bir beyt de vardır.

Şairin bu bölümde en çok üzerinde durduğu sanat tarih sanatıdır. Tarih düşme türlerini anlatan şair her türe ait tarihi de kendisi yazmıştır. Bu şiirlerde mukaddimede eserini ithaf ettiği Sultan Abdulhamit Han'ın cülusuna tarih düşmüştür. Tarih-i tam

örneğini Farsça yazması, eserinde daha çok Farsça şiirlerden kullanması göz önünde bulundurulursa Şükrü Bey'in Farsçayı iyi derecede bildiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Tarih sanatını açıklarken **ebced hesabını** da anlatmıştır.

Bu bölümde şair, anlattığı sanatı haiz olan beyt dışında bütün şiiri verdiği için Farsça olan birçok beyt ve gazeli orijinal almayı uygun gördük.

Sahba-yı Mükerrerem divan edebiyatı geleneğine uygun tertiplenmiştir. Eserin “besmele” ile başlaması, mukaddimede hamdele ve salveleye yer verilmesi, sonunda da “hatime” başlığı altında sonsözün yazılması bu düşüncemizi pekiştirmektedir.

Hatime'ye Şükrü Bey, “*bazı faide beyânındadır*” diye başlayarak şiir hakkında önemli bilgiler verir. İlk paragrafta Hz. Peygambere Kur'an indiğinde bazı ayet-i kerime ile ehadis-i şerifeyi şiir olarak niteleyen birtakım cahil ve inkarcı kişilere karşın Yasin Suresi'nin “*Biz o peygambere şiir öğretmedik, bu ona yakışmaz da.*” ayetinin nüzul ettiğini hatırlatır. Bu ayetle şiirin tanımında da geçen “*şi'r kelâm-ı mevzûn ve mukaffa bi'l-kasd u mütehayyil*” terkinin de göz önünde bulundurularak Kur'an'ın kafiyeli ve hayal ürünü olamayacağı hususu vurgulanır.

Bununla beraber şiirin önemli bir ilim dalı olduğunu düşünen müellif, bu düşüncesini kanıtlamak için Hz. Peygamberin şairleri ve şiiri öven hadislerinden örnekler verir: “*Şairlerin lisanı cennetin anahtarıdır*”, “*Şairlerin kalbi Allah'ın hazinesidir*”, “*Muhakkak ki şiirde hikmet vardır.*”, “*Rahmanın hazineleri*” gibi hadislerin şiirin ne kadar yüce ve şerefli bir ilm olduğunun göstergesi olduğunu söyler. “*Senedü's-suarâ*” adlı kitapta şiirin Hz. Adem'den beri var olduğunun ve yüceliğinin yeterince bahsolunduğundan burada tekrar anlatmayacağını ifade eder.

İkinci paragraf aruz ilminin nasıl ortaya çıktığı bilgisine ayrılmıştır. Şükrü Bey, aruzun Basra ulemasından İmam halil b. Ahmet tarafından ortaya konulduğunu söyler. İmam Halil'in insan ve cinlere hükmeden Süleyman peygamberin “*Ey Rabbim, bana benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülk nasip et!*” duası gibi Kâbe'nin örtüsüne yapışarak “*Ya Rabbî, başa bir 'ilm ihsân et ki benden mukaddem kimseye verilmemiş ve benden sonra da herkese bâ'is-i istifâde ola.*” diyerek dua ettiği ve duasının kabul olduğunu söyler. İmam Halil'e kadar şiirin bir düzeninin olmaması sebebiyle aruzun sekiz asıl ve zihafının İmam Halil'in gönlüne ilham olduğunu,

Basra'ya döndüğünde bunları bir kûpün içinde yazdığını belirtir. Bu ilme arûz denmesinin sebebinin de o zamanlar Mekke'ye bazı kişilerin aruz demesinden ve bu ilmin Mekke'de ortaya çıkmasından dolayı olduğunu ifade eder. Yine bazı kişilerin aruzun nahiye anlamına geldiğini belirtmesinden dolayı erkân ve hususiyeti sınırlı bu ilme aruz dediklerini belirtir.

Üçüncü paragraf rubai üzerinedir. Rubainin Abbasiler döneminde Acem diyarında Yakup b. Leys-i Sâgar tarafından geliştirildiğini ifade eder. Leys-i Sâgar'a atfedilen şu hikâyeyi anlatır: Yakup'un oğlu bir gün arkadaşlarıyla "çukura bırakma ceviz" oyunu oynar. Pederi de o esnada onu izlemektedir. Çocuğun attığı sekiz cevizden yedisi çukura girdiği halde biri dışarıda kalır. Bir daha dener, yine biri dışarıda kalır. Üçüncü deneyinde son ceviz önce kuyuya girmez, sonra dönerek girer. Buna sevinen çocuğun "*Galtân galtân hemî-reved tâ bün-i kûr*" demesi pederinin hoşuna gider. Bu sözün şiir cinsinden olup olmadığını ulemasına tahkik ettirip aruz bahirlerinden münasip bir kalıp bulmalarını ister. Bu dizeye bir beyit daha ekletip nihayet dü beyti dört mısraya tamamlar. Dört mısra olmasından dolayı **rubâî** ve okunuşunun neşe vermesinden dolayı da **terâne** olarak adlandırılır.

Hatimenin dördüncü paragrafında yazar, şiir yazmanın doğuştan gelen bir yetenek olduğunu savunur. Tabiatında şiire meyl ve kabiliyeti olmayanların belki bir dereceye kadar öncekilerin divan ve şiirlerinden dizeler ezberleyip yaratılışı cilalanır ve ilerde şiir söyleme yeteneği gelişebilir. Yine de bu kişilerin şiirlerinin sakt u galattan uzak olabilmesi için bu kitabı düzenlediğini beyan eder.

Hatimede yazar kitabını Allah'ın yardımıyla tamamladığını ifade eder. "*Es-selamu alâ menittebea'l-hüdâ (selam ve selamet hidâyete tabi olanlara olsun.)*" diyerek Kur'andan şu ayeti verir:

"Yerzuku men yeşâ' bi-ğayri hisâb" (Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır.)⁴⁴

Hatime bir tarihle son bulur. Müellif, kitabını hicrî 1302 yılında bitirdiğine dair şu tarihi düşmüştür:

⁴⁴ **Nur Sûresi**,38. Ayet: "...Allah dilediğine hesapsız rızık verir."

“Hamdu li-llâh oldu Sahbâ-yı Mükerrer ihtitâm
Dolduruldu âb-ı nâb-ı şî‘rile bi’l-ihtimâm
Vâki‘ oldıysa derûnunda eger gerd-i kusûr
Himmet-i ağmâz-ı ehl-i fazl-ı mercûdur müdâm
Eyledi tebşîr târîh-i güher ikmâlini
İşte Sahbâ-yı Mükerrer lutf-ı Hakkile temâm”

B.3. SAHBÂ-YI MÜKERREM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)

[1]

SAHBÂ-YI MÜKERREM

Mü'ellifi

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Evrâk Odası Hulefâsından Şükrü Bey

Tekrâr-ı Tab'ı Mü'ellifine 'Â'iddir

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesiniñ Ruhsatıyla Tab' Olunmuşdur

Der-sa'âdet

(Mahmûd Bey) Matba'ası- Bâb-ı 'Âlî Civarında Ebus'su'ûd Caddesi'nde Numeru 72

1303

[2] Bismillâhi'rrahmânirrahîm

Mezâyâ-yı manzûme-i şî'r u inşâ merâyâ-yı tabâyî'-i kâbiliyet-mend-i benî Âdemde rû-nümâ ve metâli'-i merâtib-i şu'arâ-yı memdûhu'l-edâ envâr-ı medâyih u tahsînât-ı şeref-bahşâ ile rûşenâ buyurulmasından ve sadr-ı dîvân-ı dâ'ire-i şâ' iriyyet-i âsâr-ı ber-güzide-i mütenevvi'a ile numûne-yâb-ı beytü'l-ma' mûr-ı mu'allâ kılınmasından dolayı evvelâ pîşgâh-ı 'azamet-penâh-ı cenâb-ı nâzım-ı erkân-ı kâ'inâta kasîde-i muntazame-i hamd u senâ 'arz u i'lâ ve sâniyen dâ'ire-i fâhire-i hazret-i rûhu'l-mevcûdâta niyaz-nâme-i zarâ'at-ı 'alâme-i salât u selâm takdîm u isrâ ve ebyât-ı ferhunde-mesâri'-i âl u ashâba dahi kitâ'at-ı ber-ceste-edât-ı durûd u du'â ba's u ihdâ kılınması tensîb-kerde-i şu'arâ-yı şûrâ-yı müşâ'are-hâne-i ehl-i dilândır.

Be-şükr ü hamd-i Hudâ müstedâm-ı rûkn-i cihân

Be-hürmet-i salavât-i Nebî emîn-i zamân

MUKADDİME

Çün mihr-i münîr-i sipihr-i hüner ü ma'ârif evc-i şeref ü i'tibâra ref'-i mekân ile reşk-âver-i hurşîd-i cihân oldu. Ya'ni neyyir-i bürc-ı şevket ve dürr-i dürc-i [3] 'azamet revnak-efzâ-yı saltanat-ı Âl-i 'Osmân ve gıpta-bahşâ-yı hükümdârân-ı zamânü's-sultân bin sultânî'l-gâzi ('Abdu'l-hamîd) Hân ebede'llâhu mülkehu ve devletehu ilâ âhiri'd-devrân efendimiz hazretlerinin cülûs-ı füyûzât-me'nûs-ı mülûkânelerinden bir ve her nev' 'ulûm ve fûnûnuş levâzım-ı 'azîme-i insâniyeden olduğu her yerde bi'l-idrâk nâ'iliyet ve iktisâbı ve sâ'iliniş istihsâline dâmen-der-meyân olundu. Bu 'asr-ı ma'ârif-i hasr-ı cenâb-ı cihân-dârı erbâb-ı h'âhiş u dirâyete âvân-ı terakkiyât olmasına ve 'ilm-i şî'ir dahi bir fenn-i celîl ve ehl-i kâbiliyet u isti'dâda bir zîver-i bi-'adîl olup re'isü's-ş-u'arâ vü ser-firâz-ı füsehâ Mevlânâ 'Abdu'r-rahmân Nûre'd-dîn Câmî kaddese sırrehu hazretlerinin esâs-ı şî'ir olan 'arûzı hâvî kitâb-ı müstetâbı ise bir 'arûs-ı haclegâh-ı zebân-ı Fârsî olarak müşâhede-i cemâl-i bâ-kemâli vesâtat-i ta'lîme menût bulunmasına mebnî ber-terfîb-i dil-pezîr üzre rûy-ı dil-cûsundan ref'-i nikâb ve irâ'e-i dîdârı ile ber-â-ber Cenâb-ı Vahidü'd-dîn Tebrîzî ve 'Abdu'l-fettâh Nişâbûrî-nâm iki fâzılış mü'ellifât-ı 'aliyelerinden kâfiye ve sanâyi'-i şî'ir bahslerinin zamm u 'ilâve ve esâs-ı imlâ-yı elfâz ve kitâbet hakkında ma'lûmât-ı müfide derc ile dahi tezyîn ve tanzîmi nezâret-i celîle-i dâhiliye evrâk odası hulefâsından ve sâye-i devlet-i ebediyyü'd-devâmda rûtbe-i sâniye sınıf-ı sânisî ile mübâhi Mir Şükrî tarafından bi't-tensîb zirde

ba‘zı fevâ‘idde münderiç olduğu halde işbu risâle tertîb ve {Sahbâ-yı Mükerrerem} nâmıyla bezm-gâh-ı heves-kârân-ı fenn-i şî‘re yâdigâr ve tesrîb kılındı.

Ve mine’llâhi’t-tevfîk

[4] Bu risâle sekiz fasl üzerine müretteb olup {**fasl-1 evvelde**} binâ-i erkân u evzân ve ezâhif-i şî'r, {**fasl-1 sâniide**} devâ'ir-i şî'r, {**fasl-1 sâlisde**} taktî'ât, {**fasl-1 râbi'de**} tafsîl-i bihâr, {**fasl-1 hâmisde**} kâfiye, {**fasl-1 sâdisde**} 'uyûb-ı kavâfi ve ıstılâhât-ı şî'riye ve imlâ ve kitâbet, {**fasl-1 sâbi'de**} sanâyi'-i ma'neviye, {**fasl-1 sâminde**} ıstılâhat-ı lafziye beyân olunur. Hâtıme dahi şeref-i şî'r hakkında bir makâleyi hâvîdir.

FASL-I EVVEL

Ma'lûm ola ki şî'riñ esas binâsı üç rükn üzerine mevzû' olup (rükn-i evvele) **sebeb**; (rükn-i sâniye) **veted**; (rükn-i sâlisde) **fâsıla** ta'bir olunur.

Rükn-i evvel iki kısım olmağıla kısım-ı evvele (**sebeb-i hafif**); kısım-ı sâniye (**sebeb-i sakîl**) denilir.

Rükn-i sâni de ikiye münkasım olarak birinci kısma (**veted-i mecmû'**), ikinciye (**veted-i mefrûk**) denir.

Rükn-i sâlis dahi iki türlü olmağıla (**fâsıla-i suğrâ**), (**fâsıla-i kübrâ**) nâmıyla yâd olunur.

İmdi bir müteharrik ve bir sâkin harfe (**sebeb-i hafif**) ve iki müteharrike (**sebeb-i sakîl**) denilmiştir: “gül, mül, size, bize gibi.”

Ve iki müteharrik 'akîbinde bir sâkine (**veted-i mecmû'**) ve iki müteharrik beyinde bir sâkine (**veted-i mefrûk**) ta'bir edilir: “semen, çemen, jâle, lâle [5] gibi.” (Bu misüllü hâ-i resmîler fasl-ı sâlisde gösterilir.)

Ve üç müteharrik 'akîbinde bir sâkine **fâsıla-i suğrâ** ve dört müteharrik 'akîbinde bir sâkine **fâsıla-i kübrâ** nâmı verilmiştir: sanemâ, güzelim, fikenimiş, şerefiñiz gibi. Aksâm-ı mezkûra sırasıyla burada mündericidir: (**Bî-gül-i rûhet lâle be-çemen ne-nigerem**) Her lafzıñ harekât ve sükûnâtı bu aksâmıdan hâli olmadığı cihetle vâzı'-ı 'arûz harekât ve sükûnâtı elfâzı sekiz sûrette irâ'ede edip o sekiz lafzı 'ilm-i şî're vezn-i esâs ittihâz eylemiştir. Ve bunlarla ber-vech-i zîr ta'rîfâta 'arûz denilir ve o lafızlar bunlardır: (*fe'ûlün fâ'ilâtün müstef'ilün müfâ'iletün mütefâ'ilün mefâ'ilün mef'ûlât fâ'ilün*). Ya'ni bir veted-i mecmû'la bir sebeb-i hafif cem' edip *fe'ûlün*'ü bir veted-i mecmû' 'akîbinde iki sebeb-i hafif getirerek *fâ'ilâtün* ve iki sebeb-i hafif 'akîbine bir veted-i mecmû' getirip *müstef'ilün* ve bir veted-i mecmû'a bir fâsıla-i suğrâyı rabt

etmekle *müfâ'aletün* ve 'aksiyle *mütefâ'ilün* ve *müstef'ilün* 'üñ 'aksiyle *mefâ'ilün* ve *fâ'ilâtün* 'ü kalb iderek *mef'ûlât* ve *fe'ûlün* 'üñ mablûbiyle *fâ'ilün* 'ü teşkîl itmişdir. Ve bu evzâna **efâ'îl u tefâ'îl** denilmiştir. Ve bu asıllarda bir takım te' ayyürât dahi icrâ idilerek zihâf ve cem' ine **ezâhif u zihâfât** ta' bîr olunmuştur. Lakin bu asıllardan eş'âr-ı Fârisiye ve Türkiye'de *mütefâ'ilün müfâ'aletün fâ'il* 'den mâ' adâsı kesîrû'l-vukû' olmakla bu kitâbda anlaruñ ahvâl ve tafsîlâtı beyân edilir.

Ve mecmû'-ı ezâhif otuz üç nev' olup bunlardan on yedisi 'Arabî ile Fârisî beyninde müşterektir ve bunlardır: (kabz, keff, habn, hazf, kat', kasr, beter, teş'îs, tesbîğ, izâle, terfil, tayy, hazz, habl, vakf, keşf, salm). Ve on dördü de yalnız Fârisiye mahsûsdur. Türkî de bu miyândadır: (harm, harb, şeter, hetm, cebb, zeled, şekl, cahf, reb', ref', ced', nahr, serm, selm). Ve bu üç dahi 'Arabîye mahsûsdur: izmâr, 'asb, katf.

(Tenbîh) Tağyir ve zihâfla hâsıl olan lafz aslınuñ fer' i demek olmağıla ekserî ol zihâf lüğatinin ism-i mef'ûl ve ba' zısı ism-i tafdîl sigasıyla yâd olunur ve birkaç fer' i dahi zihâf edilmiş olduğundan anlar iki nâm ile tavsîf olunurlar.

Ve zihâf lüğatinin me'ânî-i asliyelerine bu kitâbda lüzûm olmadığından beyânından sarf-ı nazar olunup yalnız bu ' ilimce olan me'ânî-i mustalahası îrâd edilir. Zihâfât-ı usûl-i hamse ki (*mefâ'ilün*) (*fâ'ilâtün*) (*müstef'ilün*) (*mef'ûlât*) (*fe'ûlün*) dür.

[6] **(Kabz)** Veted-i mecmû' dan sonra gelen sebab-i hafifîñ harf-i sâkineniñ lağvine denir ve *mefâ'ilün* ile *fe'ûlün* ' e mahsûsdur ki *mefâ'ilün* ' ü *fe'ûlü* kalır ve bunlara **makbûz** derler.

(Keff) *Mefâ'ilün* ile *fâ'ilâtün* ' de sonj sebab-i hafifleriñ sâkin harfleriniñ lağvinde olur ki *mefâ'ilün* ' de *mefâ'ilü lâm* 'ıñ zammıyla ve *fâ'ilâtün* 'de *fâ'ilâtü* kalır *ta* 'nıñ zammıyla. Ve bunlara **mekfûf** tesmiye edilir.

(Harm) İki sebab-i hafife tekaddüm eden veted-i mecmû' uñ evvelki müteharrik harfîniñ iskâtında isti' mâl ve bu zihâf yalnız *mefâ'ilün* ' e mahsûsdur ki *fâ'ilün* kalarak yerine *mef'ûlün* zikr ederler ve **ahrem** tesmiye ederler. Hafî olmaya ki bu misillü fûrû' âtdan 32 ' adedi ' aynıyla zikr edilmeyip yerlerine diğfer fer' -i ma' rûf isti' mâl olunur. Bunun için ba' zı fer' ler yek-digere müşâbehet eylediğinden kangı asıldan zuhûr etmiş olduğuna dikkat lâzımdır.

(**Harb**) Keff ile harmin ictimâ'ına denir ve bu da yalnız *mefâ'ilün*' e mahsûsdur ki *fâ'il* kalıp *lâm*' ın zammıyla yerine *mef'ûlü* zikr edilir ve **ahreb** denilir.

(**Şeter**) Yalnız *mefâ'ilün*' de kabz ile harmin cem'ine denir ki *fâ'ilün* kalarak buña **eşter** denir.

(**Habn**) İbtidâ olan sebab-i hafifin sâkin harfinin düşürülmesinde olur ki *fâ'ilâtün*' de *fâ'ilâtün* kalır ve *müstef'ilün*' de *mütef'ilün* kalıp *mefâ'ilün* ve *mef'ûlât*' da *me'ûlât* kalarak yerine *mefâ'ilü* getirilir.

(**Hazf**) Veted-i mecmû'dan sonra bir sebab-i hafifin büsbütün lağvinde olur ki *mefâ'ilün*' de *mefâ'i* kalıp yerine *fâ'ülün* ve *fâ'ilâtün*' de *fâ'ilâ* olup yerine *fâ'ilün* ve *fâ'ülün*' de *fâ'û* kalıp yerine *fâ'al* isti' mâl olunur ve bunlara **mahzûf** denir. Ve mezkûr *fâ'ilâtün*' den olma *fâ'ilün*' e ba'zen habn zihâfi getirilerek *fâ'ilün* kalınca **mahbûn mahzûf** itlâk olunur.

(**Kat'**) *Fâ'ilâtün* ile *müstef'ilün*' e mahsûsdur ki *fâ'ilâtün*' de *ilâ*' nın *elif*' i ile *tün* iskât ve *lâm* iskân olunarak *fâ'il* kalır ve yerine *fâ'lün* konur. *Ayn*' ın sükûnuyla ve *müstef'ilün*' de *nûn* ilga ve *lâm* iskân edilerek *müstef'il* kalıp yerine *mef'ûlün* getirilir ve bunlara **maktû'** denir.

(**Kasr**) Keff zihâfi 'ârız olduktan sonra âhir-i lafızda olan müteharrikin iskânına derler ki *mefâ'ilün*' de *mefâ'il* olur. Ve *fâ'ilâtün*' de *fâ'ilât* kalarak yerine *fâ'ilân* [7] ve *fâ'ülün*' de *fâ'ül* kalır ve mezkûr *fâ'ilân* lafzına ba'zen habn zihâfi da getirilip *fâ'ilân* olur.

(**Hetm**) Yalnız *mefâ'ilün*' de ikinci sebab-i hafifin bütün bütün lağviyle evvelki sebab-i hafifin de harf-i sâkinin iskât ve mütearrikinin iskânına denir ki *mefâ'* kalıp bunun yerine *fâ'ül* getirilir ve **ehem** derler.

(**Cebb**) Yalnız *mefâ'ilün*' de iki sebab-i hafifin büsbütün lağvinde müsta' meldür ki *mefâ'* kalıp bunun yerine *fâ'al* getirilir ve **mecbûb** denir.

(**Zeel**) *Mefâ'ilün*' e mahsûs olup harm ile hetmin ictimâ'ında olur ki *fâ'* kalıp buña **ezell** tesmiye edilir.

(**Beter**) Yalnız *mefâ'ilün* ' de harm ile cebin cem' ine denir ki *fâ* kalıp yerine *fâ'* zikr olunur ve **ebter** ıtlâk kılınır.

(**Şekl**) *Fâ'ilâtün* ' e mahsûs olarak bunda keff ile habn zihaflarının cem' ine denir ki keff ile *fâ'ilâtü* kalır. Buña habn getirilerek *fe'ilâtü* olur ve **meşkül** denir.

(**Teş'is**) Fakat *fâ'ilâtün* ' de veted-i mecmû' uñ birinci müteharrikinin lağvinde mustalahdır ki *fâ'lâtün* kalıp bunun dahi yerine *mef'ûlün* zikr olunarak **müşa'as** nâmı verilir.

(**Tesbîğ ve isbâğ**) *Fâ'ilâtün* lafzının sonraki sebab-i hafifi beyninde bir *elif* ilâve etmeğe derler ki *fâ'ilâtân* olunca bunun yerine *fâ'iliyyân* getirilerek **musabbağ** denir. Ve ba' zen işbu *fâ'iliyyân* fer' ine habn zihafı ' ârız olup *fe'iliyyân* olmakla buña da **mahbûn musabbağ** derler. Ve *fâ'ilâtün* ' den maktû' olan *fe'ilün* fer' ine de zikrolunan tesbîğ zihâfi getirilip *fâ'lân* olunca buña dahi **maktû' musabbağ** denir.

(**Cañf**) *Fâ'ilâtün* ' e mahsûs olarak evvelki sebab-i hafif ile veted-i mecmû' uñ lağvidir ki *tün* kalıp yerine *fâ'* îrâd ve buña **machûf** ıtlâk olunur. Ve bu *fâ'* fer' ine tesbîğ zihâfi ' ârız olunca *fâ'* kalarak **machûf musabbağ** nâmıyla yâd olunur.

(**Reb'**) Yalnız *fâ'ilâtün* ' de hazf ve kat' ve sonra habn zihaflarının cem' ine denir ki hazf ile *fâ'ilün* ve kat' ile *fâ'il* olup buña da habn ' ârız edilerek *fe'al* kalır ve **merbû'** tesmiye edilir.

(**İzâle**) Bir lafzın âhîrinde olan veted-i mecmû' uñ ikinci müteharrik harfiyle sâkin harfi beynine bir elif-i memdûde getirmeğe denir ki *müstef'ilün* ' de *müstef'ilân* olarak buña **müzâl** [8] ve *müstef'ilün* ' den mahbûn olan *mefâ'ilün* fer' ine de ' ârız edilip *mefâ'ilân* ve yine *müstef'ilün* ' den mahbûl olan *fe'iletün* fer' ine de getirilerek *fe'iletân* olur ve bunlara **mahbûl müzâl** ıtlâk olunur.

(**Terfil**) *Müstef'ilün* ' üñ âhîrine bir *tün* lafzı ' ilâve edilmesine denir ki *müstef'ilüntün* olup bunun yerine *müstef'ilâtün* getirilerek **müreffel** tesmiye olur.

(**Tayy**) Vetede tekaddüm eden iki sebab-i hafifden ikincisinin sâkin harfinin düşürülmesinde mustalahdır ki *müstef'ilün* ' de *müste'ilün* kalarak yerine *müfte'ilün* zikrolunur ve *mef'ûlât* ' da *mef'ilât* kalmağıla yerine *fâ'ilâtü* getirilir ve bunlara **matvî**

denir. Ve mezkûr *müfte' ilün* fer'ine ba'zen izâle zihâfî 'âriz edilip *müfte' ilân* olarak buña da **matvî müzâl** nâmı verilir. Ve *müfte' ilün* fer'ine terfîl zihâfî lâhik edilmekle *müfte' ilüntün* oldukda yerine *müfte' ilâtün* getirilip **matvî müreffel** ıtlâk olunur.

(Ref) *Müstef' ilün* ve *mef' ûlât'* da evvelki sebep-i hafiflerin ıskât olunmasında olur ki *müstef' ilün tef' ilün* kalarak yerine *fâ' ilün* ve *mef' ûlât' ûlât* kalıp yerine *mef' ûlü* getirilir ve bunlara **merfû'** denir.

(Tahlî) Yalnız *müstef' ilün'* e habn ile kat'ın gelmesinde vâki' olur ki *mütef' il* kalıp yerine *fê' ûlün* getirilir ve **muhalla'** tesmiye edilir.

(Hazz) Yalnız *müstef' ilün'* de veted-i mecmû' uñ lağvına ıtlâk olunur ki *müstef'* kaldıkda *fâ' lün* îrâd olunur ve **ehazz** denir.

(Habl) *Müstef' ilün* ve *mef' ûlât'* da habn ile tayy zihâflarının ictimâ'ına denir ki habn ile *müstef' ilün mütef' ilün* ve *mef' ûlât' me' ûlât* kalıp tayy ile de işbu *mütef' ilün müte' ilün* ve *me' ûlât' me' ilât* kalarak *müte' ilün'* üñ yerine *fê' iletün* ve *me' ilât' üñ* yerine *fê' ilâtü* isti' mâl olunur.

(Vakf) *Mef' ûlât'* da *tâ'* nıñ iskânına denir ve yerine *nûn* ile *mef' ûlân* müsta' meldür. Ve buña **mevkûf** denir. Ve ba'zen *mef' ûlân* lafzına tayy zihâfî getirilerek *mef' ilân* olunca yerine *fâ' ilân* zikrolunup **matvî mevkûf** nâmı verilir. Ve yine bu *mef' ûlât* lafzına habn getirilince *me' ûlât* kalıp yerine *fê' ûlân* zikredilir ve **mahbûn mevkûf** denir.

(Keşf) *Mef' ûlât'* da veted-i mefrûk olan *lât'* dan *tâ'* nıñ lağvına denir ki *mef' ûlâ* kaldıkda yerine *mef' ûlün* zikr edilip **mekşûf** denir. Ve ba'zen bu *mef' ulâ* [9] lafzına tayy zihâfî 'âriz edilerek *mef' ulâ* kalınca yerine *fâ' ilün* konur ve **matvî mekşûf** denir. Ve ba'zen mezkûr *mef' ulâ* lafzına habn zihâfî getirilip *fê' ulâ* oldukda yerine *fê' ûlün* zikr edilir ve **mahbûn mekşûf** denir.

(Salm) *Mef' ûlâtün'* üñ veted-i mefrûkunu lağv etmeğe tesmiye edilir ki *mef' û* kaldıkda yerine *fâ' lün* konup **aslem** denir. Ve ba'zı kere bu *mef' û'* ya habn zihâfî îrâd edilip *mef' û* olunca yerine *fê' ilün* getirilerek **mahbûn aslem** ıtlâk olunur.

(Ced^ç) *Mef^çûlât*' da iki sebab-i hafif olan *mef^çû*' nun iskâtından sonra vakfın getirilmesinde olur ki *lât* kaldıkda yerine *fâ^ç* konur ve **mecdû^ç** denir.

(Nahr) *Mef^çûlât*' da iki sebab-i hafif *mef^çû* ile veted-i mefrûkuñ ikinci müteharrikinin iskâtına denir ki *lâ* kaldıkda yerine *fâ^ç* getirilip **menhûr** denir.

(Selm) *Fe^çûlün*' de *fâ*' nın lağvine denir ki '*ûlün* kalınca yerine *fâ^çlün* getirilip **eslem** ta^ç bîr olunur.

(Serm) *Fe^çûlün*' de kabz ile selmin ictimâ^çında olur ki *fe^çûlün*' e kabz '*âriz* olduğu halde *nûn*' u düşüp *lâm*' in harekesiyle *fe^çûlü* kaldığı gibi buña dahi selm '*âriz* edilip *fâ*' sı lağv olunca '*ûlü* kalarak yerine *fâ^çlü* îrâd edilir ve bu *fâ^çlü*' ye **esrem** ıtlâk olunur.

Ve yalnız '*Arabîye mahsûs olup Fârisîde mu^ç teber olmayan zihâf bunlardır:*

(İzmâr) Harf-i sâni müteharrik ise iskân etmekde olur ki *mütefâ^çilün*' de *tâ*' nın sükûnuyla *mütfâ^çilün* olur ve yerine *müstef^çilün* getirilir.

(^çAsb) Müteharrik olan harf-i hâmisin iskânına denir ki *müfâ^çaletün*' de *lâm*' in sükûnuyla *müfâ^çaltün* olup yerine *mefâ^çilün* getirirler.

(Kاتف) *Müfâ^çaletün* lafzının fâsıla suğrâsının âhir müteharrikiyle sâkin harfinin ya^ç ni *tün*' nün lağviyle mâ-kablinin iskânına denir ki *mefâ^çil* kaldıkda yerine *fe^çûlün* getirilir.

Bu makâleden anlaşıldığı üzere ba^ç zı zihâf birer asla mahsûsdur ki meselâ harmin yalnız *mefâ^çilün*' e ve selmin *fe^çûlün*' e ihtisâsı gibi. Ba^ç zıları birkaç asıl için müşterekdir ki kasrın hem *mefâ^çilün* ve hem *fâ^çilâtün* ve hem de *fe^çûlün* asıllarında zihâf-ı i^ç tibârı gibi. Ve bu iştirâkden dolayı otuz altı zihâfdan elli dokuz fûrû^ç hâsıl olmuştur.

İmdi zihâfât-ı meşrûha *mefâ^çilün*' de on bir nev^ç -i fûrû^ç hâsıl etmiştir ki bunlardır:

[10] {Fürû^ç -1 *mefâ^ç ilün*}

Ahrem	<i>mef^ç ûlün</i>	Mekfûf	<i>mefâ^ç ilü</i>	Makbûz	<i>mefâ^ç ilün</i>
Mahzûf	<i>fe^ç ûlün</i>	Eşter	<i>fâ^ç ilün</i>	Ahreb	<i>mef^ç ûlü</i>
Mecbûb	<i>fe^ç ul</i>	Ehtem	<i>fe^ç ul</i>	Maksûr	<i>mefâ^ç il</i>
	Ebter	<i>fâ^ç</i>	Ezell	<i>fâ^ç</i>	

{*fâ^ç ilâtün*'de on beş nev^ç fürû^ç zuhûr etmiştir; bunlardır}

Meşkûl	<i>fe^ç ilâtü</i>	Mekfûf	<i>fâ^ç ilâtü</i>	Mahbûn	<i>fe^ç ilâtün</i>
Müşa ^ç as	<i>mef^ç ûlün</i>	Maktû ^ç	<i>fâ^ç lün</i>	Mahzûf	<i>fâ^ç ilün</i>
Merbû ^ç	<i>fe^ç al</i>	Mahbûn musabbağ	<i>fe^ç iliyân</i>	Musabbağ	<i>fâ^ç iliyân</i>
Maktû ^ç Musabbağ	<i>fâ^ç lân</i>	Mahbûn Maksûr	<i>fe^ç ilân</i>	Mahbûn Mahzûf	<i>fe^ç ilün</i>
Maksûr	<i>fâ^ç ilân</i>	Machûf	<i>fâ^ç</i>	Machûf Musabbağ	<i>fâ^ç</i>

{Fürû^ç -1 *müstef^ç ilün* adedi 14}

Maktû ^ç	<i>mef^ç ûlün</i>	Matvî	<i>müfte^ç ilün</i>	Mahbûn	<i>mefâ^ç ilün</i>
Merfû ^ç	<i>fâ^ç ilün</i>	Ehazz	<i>fâ^ç lün</i>	Muhalla ^ç	<i>fe^ç ûlün</i>
Müzâl	<i>müstef^ç ilân</i>	Müreffel	<i>müstef^ç ilâtün</i>	Mahbûl	<i>fe^ç iletün</i>
Matvî Müzâl	<i>müfte^ç ilân</i>	Matvi Müreffel	<i>müfte^ç ilâtün</i>	Mahbûn Müzâl	<i>mefâ^ç ilân</i>
	Mahbûn Ehazz	<i>fâ^ç lün</i>	Mahbûn Müzâl	<i>fe^ç iletân</i>	

{Ve fūrû' -1 mef'ûlât on dördür}

Mahbûl	<i>fē' ilâtü</i>	Matvî	<i>fâ' ilâtü</i>	Mahbûn	<i>mefâ' ilü</i>
Aslem	<i>fâ' lün</i>	Mekşûf	<i>mef' ûlün</i>	Mevkûf	<i>mef' ûlân</i>
Menhûr	<i>fâ'</i>	Mecdû'	<i>fâ'</i>	Merfû'	<i>mef' ûlü</i>
Matvî Mevkûf	<i>fâ' ilân</i>	Matvî Mekşûf	<i>fâ' ilün</i>	Mahbûn Mekşûf	<i>fē' ûlün</i>
	Mahbûn Aslem	<i>fē' ilün</i>	Mahbûn Mevkûf	<i>fē' ûlân</i>	

[11] {*Fe'ûlün*'den altı 'aded fūrû' tevellüd eylemiştir}

Mahzûf	<i>fē' al</i>	Maksûr	<i>fē' ûl</i>	Makbûz	<i>fē' ûlü</i>
Ebter	<i>fâ'</i>	Esrem	<i>fâ' lü</i>	Eslem	<i>fâ' lün</i>

İşbu fūrû' âtdan *fâ' iliyân*, *fē' liyân*, *fâ' lân*, *fē' ilân*, *fē' ûl*, *fē' al*, *fâ'*, *fâ'* her halde ve *fâ' ilân* ekseriyâ mısra' âhirlerinde gelir. Ve kusûr-ı fūrû' ât suver-i mevzû' a üzre aslına tab' an mesâri' in her mahallinde müsta' meldir.

FASL-I SÂNÎ

Şi'r (kelâm-ı mevzûn mukaffâ bi'l-kasd) 'ibâresiyle ta' rîf olunur. Ya' ni kasden vezin ve kâfiyeli olan kelâma **şî'r** denir. (Ba' zılar 'ibâreye (ve mütehayyil) dahi 'ilâve etmişlerdir). Vezn-i kelâm ise efâ' il ve fūrû' ât-ı meşrûhasının fasl-ı râbi' de gösterilen kâ' ide ve tertîb üzre îrâd ve tekrâr ile olmakla meselâ *mefâ' ilün mefâ' ilün fē' ûlün* bir vezin ve buña tatbîk olunan kelâm, **kelâm-ı mevzûn** olur. Meselâ (Efendim sen gül-i 'âlem- bahâsın)

Efâ' il ve fūrû' ât suver-i mer' iye üzre bir ifâdede ikiden nihayet dört def' aya kadar tekrâr eder ve ol mikdâr tekerrürüne (**mısrâ'**) ve iki mısra' a (**beyt**) denilmiştir. **Mesâri'** ve **ebyât** cem' leridir ve zikrolunan efâ' il-i asliye on dokuz sûretde kırâ' at ve îrâd olunarak her birine (**bahr**) nâmı verilmiştir. **Bihâr** ve **bihûr** cem' idir. Ve bihâr-ı şî' riñ esâmiyesi bunlardır: tavîl, medid, basîd, kâmil, vâfir, hezec, recez, remel,

münserih, muzâri^ç, muktedab, müctess, serî^ç, cedîd, karîb, haffif, müşâkil, mütekârib, mütedârik.

Hazret-i Câmi kuddise sırrahu's-Sâmi "tavîl, medîd, basît, kâmil, vâfir" bahirlerinde şu^çarâ-yı ^çAcem az şi'r söylemekle bunların lisân-ı ^çArabîye ve "cedîd, karîb, müşâkil" [12] bahirlerinde lisân-ı Fârisîye mahsûs olduğunu ve kusûr on bir bahriñ müşterekü'l-isti^ç mâl bulunduğunu beyân buyurmuşlardır.

İmdi bahr-ı tavîlin vezni (*fe'ûlün mefâ'ilün*)dür ki bir beytte dört kere tekrârlanır.

(Beyt)

fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün

Çi güyem nigârînâ ki bâ-men çi-hâ kerdî

fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün

Karârem zi-dil burdî zi-sabrem cüdâ kerdî

(Beyt-i Türkî)

Saņa ben giriftârım kerem eyle dil-dârım
Seniñdir bütün varım beni üzme hünkârım

Ve bahr-ı medîdiñ vezni (*fâ'ilâtün fâ'ilün*) olup bir beytte kezâ dört def'a tekrarlanır.

(Beyt)

fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilün

Bî-vefâ yâr âgehî yâd-ı gam-h^vârî be-kon

fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilün

^çÂşık-ı bî-çâre-râ çâre-i kârî be-kon

(Beyt-i Türkî)

Ey nigâr-ı bî-vefâ ‘âşika itme cefâ
Vaslını eyle revâ derdime eyle devâ

Ve bahr-ı basîtiñ vezni bir beytde dört def‘a (*müstef‘ilün fâ‘ilün*) dür.

(Beyt)

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

Çün hâr u has rûz u şeb üftâdeem der-rehet

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

Bâşed ki ber-hâl-i men üfted nazar nâgehet

İşbu üç bahr beş ve yedi harfli iki cüz’ üzerine mebnî olmasından nâşî her biriniñ vezninden diğér ikisinin vezni çıkarılır. İşte *fe‘ülün mefâ‘ilün fe‘ülün mefâ‘ilün*.

Lün me fâ‘i lün fe‘û lün me fâ‘i lün fe‘û diye kırâ‘at olunsa *fâ‘ilâtün fâ‘ilün fâ‘ilâtün fâ‘ilün* olur. *‘Î lün fe‘û lün me fâ‘i lün fe‘û lün me fâ* diye kırâ‘at olundukda *müstef‘ilün fâ‘ilün* çıkar. Ve kezâ *fâ‘ilâtün fâ‘ilün; tün fâ‘i lün fâ‘i lâ* diye *müstef‘ilün fâ‘ilün* zuhûr eder. *‘Î lün fâ‘i lâ tün fâ* diye okununca *fe‘ülün mefâ‘ilün* hâsıl olur. *müstef‘ilün fâ‘ilün* dahi böyledir. *‘i lün fâ‘i lün müs tef; fe‘ülün mefâ‘ilün* olur. *Fâ‘i lün müs tef‘i lün; fâ‘ilâtün fâ‘ilün* hâsıl olur.

[13] Binâ ber-in bu üç bahr bir dâ‘ireye vaz‘ olunup dâ‘ire-i müttehîde denilmiştir ve derûnundaki Fârisî ve Türkî mısra‘lar suver-ı selâse üzere okunabilir.

Daire-i müttehîde

Ve bahr-ı kâmilin eczâsı bir beytde sekiz def'a (*mütefâ'ilün*)dür. Bu misüllülere müsemmenü'l-eczâ denir.

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

Be-sanavber-i kad-i dil-keşer eger ey sabâ güzerî konî

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

Be-hevâ-yı cân-ı hazîn-i men dil-i haste-râ haberî konî

Ve bunun altı cüz'lüsü de olur.

Çi koned şemen çü cüdâ şevd şemen ez-sanem

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

Meger ân ki rûz u şebân nişeste buved be-ğam

Bahr-i vâfirin eczâsı vezni bir beytde sekiz kere (*müfâ'aletün*) tekrârdır.

Çi şod sanemâ ki sû-yı kesî be-ceşm-i rızâ ne-mî nigerî

müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün

Zi-resm-i cefâ ne-mî-güzerî tarîk-i vefâ ne-mî siperî

müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün

Bu beyt dahi müseddesü'l-eczâ nev'idir.

[14] *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün*

Hoş ân seherî ki âh-ı şebem koned eserî

müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün

Zi- râh-ı vefâ be-sû-yı minnet fütet güzerî

Ve bu iki bahriñ vezinleri bir veted-i mecmû' ve bir fâsıla-i suğrâdan ve yedi harfdin müretteb olarak biri diğlerinden ihrâc olunabildiğün bir dâ'ireye vaz' olunarak ismi dâ'ire-i müctelibedir:

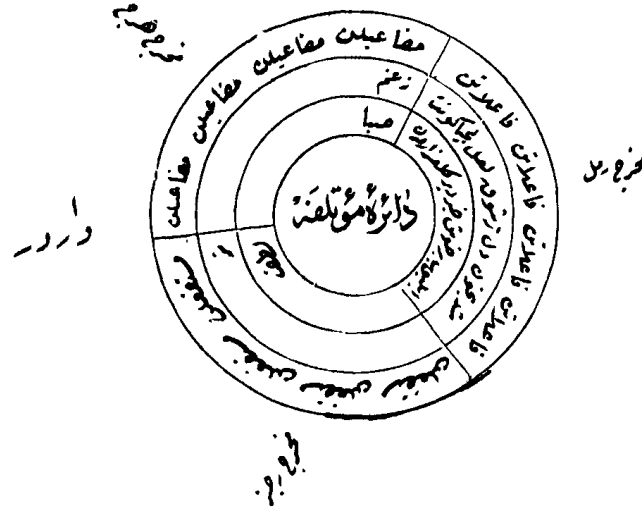

Ve bahr-i remelin vezn-i aslisi (*fâ' ilâtün*) cüz'ünün sekiz def'a tekrâr olunması iledir:

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

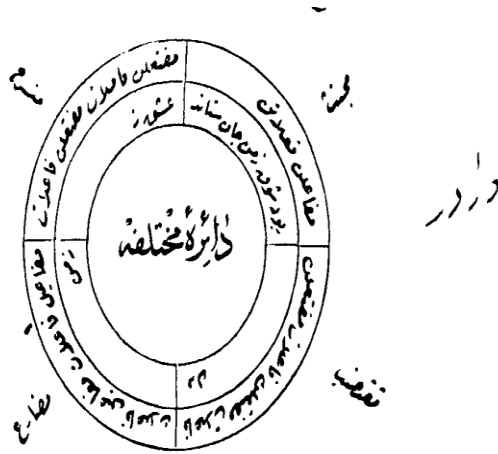
İşbu üç bahrîñ vezinleri iki sebab-i hafif ve bir veted-i mecmû' dan müretteb ve müsebba' u'l-hurûf olarak yek diğëerinden ihrâc olabilmekle bunlarda bir dâ'ire dâhilinde olup ismine dâ'ire-i mü'telife denilir:[15]

Dâ'ire-i mü'telife

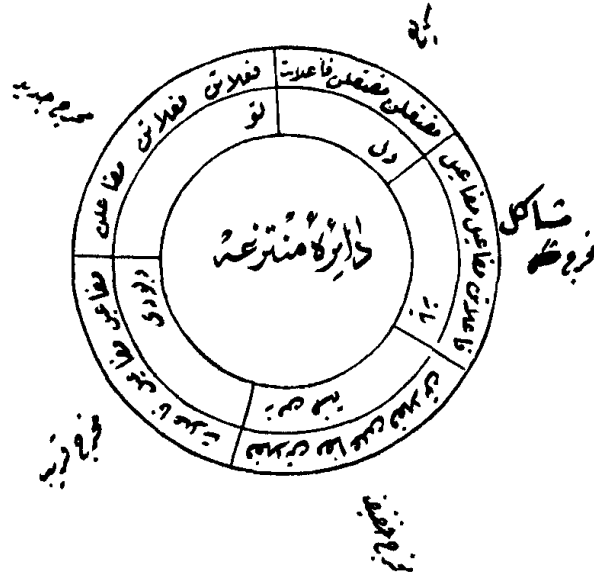
Derûn-ı dâ'irede olan mısra' bihûr-ı sülûse-i mezkûreniñ kemâl-i i'tilâfından nâşi "züğamdan" bed'olunarak (züğam ter şod be-hûn-ı dil zi-şevk-i la'l-i mey-gûnet) diye kırâ'at edilse bahr-ı hezceden veyâhud "ter" lafzından başlanarak (ter şod be-hûn-ı dil zi-şevk-i la'l-i mey-gûnet züğam) okunursa bahr-ı recezden veyâhud "şod" lafzından bed' ile (şod be-hûn-ı dil zi-şevk-i la'l-i mey-gûnet züğam ter) kırâ'at edilirse bahr-ı remelden olmuş olur. Ve Türkî mısra' dahi "sabâ"dan başlanıp (sabâ lutf eyleyüp bir hoş haber vir gül-izârımdan) okunsa kezâlik bahr-i hezceden ve "lutf"dan bed' ederek (Lutf eyleyüp bir hoş haber vir gül-izârımdan sabâ) denirse bahr-ı recezden ve (Eyleyüp bir hoş haber vir gül-izârımdan sabâ lutf) okunur ise bahr-ı remelden olur. Ve münserih ü muzâri' u muktezab ü müctess ü serî' ü cedîd ü karîb ü hafif ü müşâkil bahirleriniñ binâları müsebba' u'l-hurûf ve muhtelifu'l-erkân eczâ üzerine mebnî olup

münserihîñ eczâsı bir beytde dört kere (*müstef' ilün mef'ûlât*) ve muzâri'îñ vezni bir beytde dört kere (*mefâ'ilün fâ'ilâtün*) ve muktezabîñ dört kere (*mef'ûlât müstef' ilün*) ve müctesihî dört kere (*müstef' ilün fa'ilâtün*) ve serî'îñ vezni bir beytde iki kere (*müstef' ilün müstef' ilün mef'ûlât*) ve cedîdîñ bir beytde iki kere (*fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef' ilün*) ve karîbîñ bir beytde iki kere (*mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün*) ve hafifîñ bir beytde iki kere (*fâ'ilâtün müstef' ilün fâ'ilâtün*) ve bahr-ı müşâkilîñ bir beytde iki kere (*fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün*)dür. Ve bu dokuz bahriñ zikrolunan vezn-i [16] asliyelerinden şî'r söylenmesi 'inde'-ş-şu'arâ makbûl tab' olmadığına mebnî bunlarıñ eczâ-yı mezâhiflerine i'tibâren müsemmen olan bahr-ı münserihîñ eczâsı matvî ve muzâri'îñ mekfûf ve muktezabîñ de matvî ve müctesihî mahbûn edilip ve bunlar müsebba'u'l-hurûf sekiz cüz'lü olduklarından bir dâ'ireye vaz' olup dâ'ire-i muhtelife denilmiştir:

Dâ'ire-i Muhtelifa

İşbu dâ'irede olan 'aşk zi-men dil rubûd şevk (Zi-men cân sitâned mısra'ı bu sûretde okunursa münserihden ve "zi-men"den başlanıp zi-men dil rubûd şevk zi-men cân sitâned 'aşk) kırâ'at olursa muzâri'den ve "dil" lafzından bede' ile (dil rubûd şevk zi-men câned sitâned 'aşk zi-men) denilse muktezabdan ve "rubûd" kelimesinden (rubûd şevk zi-men cân sitâned 'aşk zi-men dil) okunsa bahr-ı müctessden olur. Ve mezkûr dokuz bahirden serî', cedîd, karîb, hafif, müşâkil; bu beş bahriñ dahi müseddes olduklarından eczâ-yı mezâhifleri i'tibâriyle bir dâ'ireye vaz' ıyla da'ire-yi müntezi'a itlâk olunmuştur:

Dâ'ire-i Müntezi'a

[17] İşbu dâ'irede olan mısra' dahi bihûr-ı hamseniñ her birinden okunabilir ki (dil-i tu rubûdî zi-men haste-bâz) bahr-ı serî' den ve (tu rubûdî zi-men haste-bâz dil) okunsa cedîdden ve (rubûdî zi-men haste-bâz dil tu) okunursa karîbden ve (zi-men haste-bâz dil-i tu rubûdî) hafîfden ve (bâz dil-i tu rubûdî zi-men haste) kırâ'at olunursa bahr-ı müşâkilden olur.

Ve bahr-ı mütekâribiñ vezni bir beytde sekiz def'a (*fe'ûlün*)dür.

Cihân içre her fitne ki ola hâdis

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün

Aña serv kaddiñdir elbette bâ'is

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün

Ve mütedârik bahri bir beytde (*fâ'ilün*) tek sekiz def'a tekerrüriyle olur.

Ey büt-i nev-edâ olmuşam mübtelâ

fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

‘Âşıkam ben saña iltifât it bana

fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

FASL-I SÂLİS

‘Arûza ya‘nî evzân-ı şî‘re muvâfık olmayan kelâm şî‘r ıtlâkından müberrâ olduğundan bu fasılda dahi tatbikâtın sûret-i icrâsına dâ‘ir ma‘lûmât-ı nâfi‘a beyân olunur.

Ma‘lûm ola ki kelâmın ‘arûza tatbîkiçün cüz’lendirilmesi lâzım gelmekle ana **taktî‘** denir ve taktî‘atda nefsi harekeye nazar olunup ahvâline bakılmaz. Ya‘nî müteharrike müteharrik ve sâkine sâkin taktî‘ olunur. Mesela ‘Efendim sen gül-i ‘âlem-bahâsın’ mısra‘ı taktî‘ olundukda ‘E fen dim sen’ *mefâ‘ ilün ‘gü li ‘â lem’ mefâ‘ ilün ‘ba hâ sin’ fe‘ülün* diye taktî‘ olunur. Ya‘nî nasıl *mefâ‘ ilün* de ibtidâ bir veted-i mecmû‘ ve sonra iki sebab-i hafif var ise ‘Efedim sen’ cüz’ü de ol sûrete konup ‘efen’ veted-i mecmû‘ ‘dim sen’ iki sebebi hafif addolunmuşdur. Ve taktî‘ kelimenin okunuşuna göre icrâ olunup yazılışına nazar olmaz. Bu cihetle ba‘zı hurûf ve hareke taktî‘ de iki nev‘ olup biri telaffuzda olarak kitâbetde bulunmaz ve diğeri kitâbetde bulunup telaffuza gelmez.

İmdi telaffuza gelip kitâbetde olmayanlar ber-vech-i atî iş‘ar edilir.

Bunlardan **birincisi** hurûf-ı müşeddede ve hemzenin işba‘ından hâsıl olan **elif**’ dir ki ikişer harf makâmında olduğundan taktî‘ de öyle yazılır. (Ey kadd-i tu âfet-i cihânî) mısra‘ı taktî‘ olundukda ‘ey kad di’ *mef‘ülü ‘tu â fe tî’ mefâ‘ ilün ‘ci hâ nî’ fe‘ülün* diye taktî‘ olunur. (Legad rabbütü cerven tavlı-ı dehrî) (Felemmâ sâre kelben gada racî) bu beytin taktî‘i böyledir. [19] ‘Le gad rab bî’ *mefâ‘ ilün ‘tü cer ven tav’ mefâ‘ ilün ‘le deh rî’ fe‘ülün ‘fe lem mâ sâ’ mefâ‘ ilün ‘re kel ben ga’ mefâ‘ ilün ‘da rac lî’ fe‘ülün*.

Ve **ikincisi** muzaf veya mevsûf olan lafızların âhir harfidir ki eğer bir sebab-i hafif mukâbilinde bulunur ise taktî‘ de bir **yâ** harfi ile beraber yazılır. Zikrolunan mısra‘da olan ‘tu âfet-i cihânî’ gibi ki *tâ mefâ‘ ilün* lafzının *lün* sebab-i hafifi mukâbilinde olduğundan taktî‘ de bir **yâ** harfi zuhûr eder. ‘Ey kad di’ *mef‘ülü ‘tu â fe tî’ mefâ‘ ilün ‘ci hâ nî’ fe‘ülün*’ de olduğu gibi.

Ve **üçüncüsü** âhiri hâ-i resmiye lafızların diğeri lafza muzâf veyâ sıfat veyâhud nekre edildiği halde hemze tahtında zuhûr eden “İ” harfidir ki esnâ-yı taktî‘ de kendisi eğer bir harf makâmında ise bir **yâ** ve iki harf mukâbilinde ise iki **yâ** harfi yazılır. Meselâ (Gamze-i hûn- hâre-i ‘ayyâre-i zedrehî ser-geşte-i bî-çâreî) beytinde olan

hemzeler gibi ki bu beyt bahr-ı remel üzere taktîc olundukda ‘gam ze î hûn’ fâc ilâtün ‘hâ re î ‘ay’ fâc ilâtün ‘yâ re yî’ fâc ilün ‘zed re hî ser’ fâc ilâtün ‘geş te yî bî’ fâc ilâtün ‘çâ re yî’ fâc ilün olur. Veyâhud bu beyt bahr-ı serîc üzere taktîc olunsa bir yâ mukâbilinde olan hâ-i resmîli hemzeye misâl olur ki ‘gam ze i hûn’ müftec ilün ‘hâ re i ‘ay’ müftec ilün ‘yâ re yî’ fâc ilün ‘zed re hî ser’ müftec ilün ‘geş te i bî’ müftec ilün ‘çâ re yi’ fâc ilün diye taktîc olunur. Ve böyle lafızlar âhir beytde olunca hemzeleri be-hemehâl iki harf mukâbilindedir. Ve âhiri vâv-ı mazmûme veyahûd elif-i memdûdeli olan elfâzın izâfet ve sıfat ve nekre halleriniñ taktîc i dahi zikrolunan hâ-i resmî üzerindeki hemzenin taktîc i hâli gibidir. Meselâ (Ârzû-yı inzivâ-yı çâh-ı gabgab itdi dil) mısraındaki “ârzû” ve “inzivâ” lafızlarının önünde bulunan yâ’lar hîn-i taktîc de ‘âr zû yî’ fâc ilâtün ‘in zi vâ yî’ fâc ilâtün ‘çâ hı gab gab’ fâc ilâtün ‘it di dil’ fâc ilün diye ikişer yâ yazılır.

Ve dördüncüsü tenvindir ki taktîc de nûn yazılır (K’o nâm-ı mâ ziyâd be-‘umden çi mî-burî) mısraı ‘k’o nâ mî’ mefc ulü ‘mâ zi yâ dü’ fâc ilâtü ‘be ‘um den çi’ mefc ilün ‘mî bu rî’ fâc ilün diye be-‘umden lafzınıñ tenvini nûn yazılarak taktîc olunur. Ve bu cihetle eczâ-yı aslı şîc rde olan nûn’lar tenvinden dolayı yazılmışdır. Meselâ istif âl bâbindan ism-i fâc il sığası olan müstefc ilün lafzınıñ tenvini söylendiği gibi nûn yazılıp müstefc ilün olmuşdur vesâ’ireleri dahi buna kıyâsdır.

Telaffuzda olmayıp kitâbetde bulunan harfler çend nevç olup birincisi lisân-ı Arabîde lâm-ı taç rîf taç bîr olunan “el” harfidir ki “ط, ض, ص, ش, س, ز, ر, ذ [20] د, ث, ت”. Bu on üç harfin evveline dâhil olur ise behemehâl taktîc den sâkıt olur. Ve bâkî on beş harfin evvelinde bulunur ise lâm’ı taktîc de mahsûb olur ve elif i her hâlde taktîc den sâkıttır. Meselâ:

(Beyt)

Yâ haliyye’l-bâl kad belbelte bi’l-bilbâli bâl
Bi’n-nevâ zelzeltenî ve’l-‘akl u bi’z-zilzâli zâl

Taktîc i ..... fâc ilâtün.....fâc ilâtün.....fâc ilâtün ..... fâc ilün
Bi’n-nevâ.... fâc ilâtün .....fâc ilâtün ‘Akl....fâc ilâtün zâl ..... fâc ilân

Ve ikincisi evâil-i elfâzda olup esnâ-yı kırâ’atde harekesi mâ-kabline nakl olunan müteharrik elif dir ki taktîc e gelmez. Meselâ (Harâbi-i men ez-ân nergis-i humârî purs) mısraıınıñ taktîc i ‘ha râ bî î’ mefc ilün ‘me ne zân ner’ fe’ ilâtün ‘gi sî hu mâ’ mefc ilün

‘rî purs’ *fâ‘lân* olur ki ez’iñ *elif*’i mâ-kablinde olan *nûn*’a fetha gibi okunmakla taktî‘ de tayy olunur.

Ve bu beytde olan (ise) ve (eğer) ve (İstanbul’uñ) *elif* leri dahi bu kâbildendir ve eğer’iñ *elif*’i hatda dâhi yoktur.

(Niçün dimez şu‘ arâ Hâfızâ ki Şîrâzîñ (Var ise ger bizim İstanbul’un da Hâfızî var) hâl-i taktî‘ i böyledir:

‘Ni çün di mez’ *mefâ‘ilün ‘şu ‘a râ hâ’ fe‘ilâtün‘fi zâ ki Şî’ mefâ‘ilün ‘râ zîñ’ fâ‘lün ‘va ris e ger’ mefâ‘ilün ‘bi zi mis tân’ fe‘ilâtün‘bu lun da hâ’ mefâ‘ilün ‘fi zî var’ fe‘ilân.*

Ve bu beytde olan (k’ider) lafzındaki *elif* bu kabîlden ise de hasebü’l-vezn hâ-i resmiyeniñ hazfıyla aslı ‘ki ider’den muhaffef olduğunu beyân için yazıda *elif* ibkâ olunur ve taktî‘ de ‘k’ider’ yazılır.

(Hem-yân-ı tab‘ı boş mu kalır Hâfızîñ k’ider) (Bâzâr-ı dilde nakd-i sühan âşikâre kâr)

Ve bu beytdeki “intihâb” lafzının *elif* i dahi o kâbilden ‘addolunarak taktî‘ den düşer. Meselâ (Sevâd-nâme-i mû-yı siyâh çün tayy şod) (Beyâz güm ne-şevved ger sad intihâb reved) beytinde mısra‘ -ı sânde olan intihâbîñ *elif*’idir ki taktî‘ i böyledir. ‘Be yâ z güm’ *mefâ‘ilün ‘ne şe ved ger’ fe‘ilâtün ‘sa din ti hâ’ mefâ‘ilün ‘be re ved’ fe‘ilün.* Ve bu mısra‘ *müfte‘ilün* üzre taktî‘ olununca ‘âlemdeki (ayn) (üst der-‘âlem şeh-i sâhib-zafer) dahi elif-i mezkûr [21] kabîlinden olup mâ-kablindeki harfî med eder tarzda kırâ‘at olunmakla taktî‘ de *elif* ile ifhâm olunur. ‘Ûs t de râ’ *müfte‘ilün ‘lem şe hi sâ’ müfte‘ilün ‘hib za fer’ fâ‘ilün.*

Ve üçüncüsü ‘أ، و، ى’den sonra gelen nûn-ı sâkinedir ki eğer meyân-ı beytde olur ise taktî‘ den sâkıtdır ve eğer âhir-i beytde bulunur ise efâ‘ ilün sâkinine mahsûb olur ve eğer mâ-ba‘ dında *elif* olur ise o *elif* ile beraber okunarak taktî‘ e dâhil olur. Meselâ (Çün feşândî zülfi müşkîn müşk-i çîn-âmed birûn) mısra‘ ı taktî‘ olununca ‘çü fe şâ dî’ *fâ‘ilâtün ‘zül fi müş ki’ fâ‘ilâtün ‘mü ş ki çî nâ’ fâ‘ilâtün ‘med bi rûn’ fâ‘ilün* diye ‘feşândî müşkîn’ lafızlarının *nûn* ları düşer ve bunun için infen yazılan harâbi-i men ez-ân ilh mısra‘ ındaki “ez-ân”ıñ *nûn*’ı dahi taktî‘ den düşmüşdür ve “birûn” lafzının *nûn*’ı

ibkâ kılınır. Çünkü *fâ‘ilân*’da ‘ilân mukâbilindedir ve “çîn” lafzının *nûn*’ı önünde *elif* olduğundan aña ‘ilâve olunarak taktî‘ olunur.

Ve **dördüncüsü** vâv-ı işmâmdır ki “h^vâb h^vâr” lafızlarında olduğu gibi her hâlde ve bu *vâv*’ın önünde olan *elif* de ba‘zen taktî‘den sâkıt olup i‘tibâr olunmaz. Ve vâv-ı ‘âtife ile lisân-ı Fârisîde esmâ-i a‘dâddan iki ma‘nâsına olan (dü) ve sen ma‘nâsına olan (tu) gibi lafızlarda mahzen zammeyi müş‘ir bulunan *vâv*’ların mâ-kablindeki harf eger efâ‘ilüñ bir müteharriki mukâbilinde ise taktî‘den sâkıt olurlar. Meselâ vâv-ı işmâm ile işbu iki *vâv* bu mısra‘da mündericidir:

(H^vâb u h^vurem zülf-i dü tâ-yı tu bürd)

Bunun taktî‘i böyledir. ‘H^vâ bu h^vu rem’ *müfte‘ilün ‘zül fi dü tâ’ müfte‘ilün ‘yî tu bürd’ fâ‘ilân*. Burada u ve h^vur’uñ vâv-ı işmâmları ve ikincinin *elif* i dahi bi’l-icâb taktî‘den düşmüştür. Ve fakat işbu h^vâb ve h^vâr lafızları bahr-ı remelden bir mısra‘da bulunsa ol vakt *fâ‘ilâtün* cüz’üne mukâbil olarak yalnız *vâv*’ları sâkıt olup ikinci *elif* ibkâ kılınır. Ve bu iki lafzın arasındaki vâv-ı ‘âtifenin mâ-kablinde bulunan *bâ* burada *müfte‘ilün tâ*’sı mukâbilinde olduğu cihetle *bâ*’nın zammesi gibi okunduğundan ve dü lafzı da bunda *müfte‘ilün*’ün ve tu lafzı da *fâ‘ilâtün*’ün ‘ayn’ları karşılığında bulunduğundan taktî‘den bu vâv’lar sâkıt olmuştur. Ve eger zikrolunan iki *vâv*’ın mâ-kablinde bulunan harf efâ‘ilüñ bir sebab-i hafif mukâbilinde ise o halde işbu iki *vâv* sebab-i hafifin sâkini ‘addolunarak taktî‘e gelir. Meselâ:

(Ey kabâ-yı pâdişâhî rast ber-bâlâ-yı tu)

(Zînet-i tâc u nigîn ez-gevher-i vâlâ-yı tu)

Beytinde “tâc u nigîn” arasında olan vâv-ı ‘âtife *fâ‘ilâtün*’ün *fâ*’sı ve tu *fâ‘ilün*’ün *lün* ü [22] makâmında vâkî‘ olduğundan taktî‘de bâkîdir. Bu sûretle ‘ey ka bâ yî’ *fâ‘ilâtün ‘pâ di şâ hî’ fâ‘ilâtün ‘ras t ber bâ’ fâ‘ilâtün ‘lâ yı tu’ fâ‘ilün ‘zî ne tî tâ’ fâ‘ilâtün ‘cû ni gî nez’ fâ‘ilâtün ‘gev he rî vâ’ fâ‘ilâtün ‘lâ yı tu’ fâ‘ilün* olur. Ve yine zikrolunan vâv-ı ‘âtife âhiri elif-i memdûdeli kelimedden sonra getirilir ve bi’z-zarûra bir sebab-i hafif mukâbilinde îrâd edilir ise ol vakt taktî‘de iki *vâv* yazılır. Meselâ (Ey sehâ vü cûd-ı tû hayret-fezâ-yı Hâtemest) mısra‘ında ‘ey se hâ vü’ *fâ‘ilâtün ‘cû dı tû hay’ fâ‘ilâtün ‘ret fe zâ yı’ fâ‘ilâtün ‘Hâ te mest’ fâ‘ilân* diye taktî‘ olunur. Ve lisân-ı Türkîde zammeyi beyân eden *vâv*’lar dahi bu kabîldendir ve bu lisânda zamme iki nev‘dir. Nev‘-i evvel **zamme-i sakîle**dir ki bu da iki türlüdür. Biri **zamme-i sakîle-i makbûzadır**:

“çok tok” vavları gibi. Ve diğeri **zamme-i sakîle-i mebsûtadır**: “tuz buz” misüllü. Ve nev^ç -i sâni **zamme-i haffedir** ve bu dahi iki çeşiddir biri **zamme-i haffi-i makbûzâdır**: “gör kör” gibi. Ve öteki **zamme-i haffi-i mebsûtadır**: “küf püf” misüllü. Ve bu dört kısmın her biri memdûd dahi olabilir hele mısra^ç âhinde olur ise ekseriyâ memdûd olur. İmdi zammeyi mübîn mezkûr dört kısım *vâv*’lar makbûz oldukları ya^ç nî kısa söylendikleri hâlde taktî^ç de sâkit olur. Ve eğer bir *elif* önünde veyâhud mâ-kablindeki harfi temdîd ederek bir sebep-i hafif mukâbilinde bulunurlar ise taktî^ç e mahsûb olurlar. Meselâ taktî^ç den sâkit oldukları hâle Hâfız-ı İstanbulî’niñ bu iki beytiniñ mısra^ç -ı sâni’leri misâldir ve dört kısım dahi mevcûddur:

Ümîd nâmına hâtırda bir kumaş yatur
O cünbiş ile gönül şimdi bî-telâş yatur
Nihân-hâne-i endişede nühüfte velî
Hayâl-i ye’s dinür fikr-i dil-hırâş yatur

Ve işbu mısra^ç -ı sâni’ler bu vecihle taktî^ç olunur: ‘**O cün bi şî**’ *mefâ’ ilün* ‘**le gö nül şim**’ *fe’ ilâtün* ‘**di bî te lâ**’ *mefâ’ ilün* ‘**ş ya tur**’ *fe’ ilün* ‘**ha yâ li ye**’ *mefâ’ ilün* ‘**s di nür fik**’ *fe’ ilâtün* ‘**ri dil hı râ**’ *mefâ’ ilün* ‘**ş ya tur**’ *fe’ ilün*.

Ve **beşincisi** “güfte, şüküfte, ki, çi” gibi âhinde hâ-i resmî olan lafızlardır ki eger mâ-kablindeki harf ile beraber bir müteharrik mukâbilinde bulunur ise taktî^ç de sâkit olur. Ve eger o harf ile beraber bir sebep-i hafif karşılığında getirilir ise taktî^ç e mahsûbdur. Meselâ:

(Müşkîn hat-ı tu ki tâze reste
Ber-gül zi-benefşe deste-beste)

Beytiniñ taktî^ç inde ‘**müş kî ha**’ *mef^ç ulü* ‘**tı tû ki tâ**’ *mefâ’ ilün* ‘**ze res te**’ *fe’ ulün* ‘**ber gül zi**’ *mef^ç ulü* ‘**be nef şe des**’ *mefâ’ ilün* ‘**te bes te**’ *fe’ ulün* diye i^ç tibâr olunur.

[23] Ve **altıncısı** bir sâkinden sonra vâki^ç olan harfdir ki “mest, dest, yâr, bâr” gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba^ç zen müteharrik olarak taktî^ç e gelir ve ba^ç zen taktî^ç den sâkit olur. Ve eğer âhir-i beytde bulunur ise ‘efâ’ il’iñ sâkinine mahsûbdur. Meselâ (**Z’ân nergis mest şod dilem bâde perest**) mısra^ç ı ‘**zâ ner gi**’ *mef^ç ulü* ‘**s mes t şod**’ *mefâ’ ilün* ‘**di lem bâ de**’ *mefâ’ ilü* ‘**pe rest**’ *fe’ ul* diye taktî^ç olunur ki bunda mestin *tâ*’sı *mefâ’ ilün*’ün ‘*ayn*’ı mukâbilinde olduğundan müteharrik ve perestiñ *tâ*’sı *fe’ ulün*’ün *lâm*’ı

karşılığında bulunduğundan sâkindir ve bu mısra⁶ dahi misâl olur: (Yâr dâred bâz zîn bîmâr ‘âr) taktî‘i ‘yâ r dâ red’ fâ‘ilâtün ‘bâ z zî bî’ fâ‘ilâtün ‘mâ r ‘âr’ fâ‘ilân.

Ve taktî‘ den sükûtu dahi bundan anlaşılır:

(Dakîk-şinâs-ı zemân ol karışma hikmete hîç
Hamîr-i kâr-ı cihânı kader yapar yoğurur)

Taktî‘i ‘da kî şî nâ’ mefâ‘ilün ‘sı ze mân ol’ fe‘ilâtün ‘ka rı ş ma hik’ mefâ‘ilün ‘me te hîç’ fe‘ilân. İlâ âhire böyledir ki bunda ‘dakîk’ mefâ mukabilinde bulunduğundan ikinci sâkini olan kâf taktî‘ den düşürülür ve bu mısra⁶ dahi misâl olur: (Yâr yüreğim dil ciğerim gör ki neler var) taktî‘i ‘yâ yü re ğim’ müfte‘ilün ‘dil ci ğe rim’ müfte‘ilün ‘gö ki ne ler’ müfte‘ilün ‘var’ fâ‘. Bu sûretledir ki “yâr, gör” lafızları müf mukâbilinde bulduklarından sâkin olan râ’ ları taktî‘ den sâkıttır.

Ve yedincisi iki sâkinden sonra vâki‘ olan harfdir ki “sûht, rîht, dâşt” lafızlarının tâ‘ sî gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba‘zen taktî‘ de mâ-kabliyle beraber müteharrik olur ve ba‘zen taktî‘ den düşer. Meselâ (sûht- dil z’iştîyâk) mısra⁶ ı ‘sû h t dil’ müfte‘ilün ‘zi ş ti yâk’ fâ‘ilân diye taktî‘ olunarak “sûht”ün tâ‘ sî müfte‘ilün’ün müteharrik ‘ayn’ına mukâbil olmuşdur. Ve taktî‘ den düşmesine misâl (sûht dilem z’iştîyâk) mısra⁶ ı olur ki ‘sû h di lem’ müfte‘ilün ‘zi ş ti yâk’ fâ‘ilân diye taktî‘ edilir. Ve eğer böyle üç sâkin âhir mısra⁶ da olur ise behemehâl taktî‘ de sâkıt olur. Zîrâ evzân-ı ‘arûzda üç sâkin harfin hiçbir vechle cem‘i câ‘iz olamaz. Meselâ:

Bende-râ bâ-tu dûst-dârî hûst
Gerçi tû bende-râ ne-dârî dûst

Beytiniñ taktî‘i ‘ben de râ bâ’ fâ‘ilâtün ‘tu dû s dâ’ mefâ‘ilün ‘rî hûst’ fâ‘lân ‘ger çi tû ben’ fâ‘ilâtün ‘de râ ne dâ’ mefâ‘ilün ‘rî dūs’ fâ‘lân diye olup dûst’ün tâ‘ sî mu‘teber [24] değildir. Ve bu mısra⁶ da olan “kârd, dâşd” lafızlarının taktî‘leri dahi böyledir: (Kârd ber-dâşd kâr-ı o be-güzârd) taktî‘i ‘kâ r ber dâ’ fâ‘ilâtün ‘ş kâ ri o’ mefâ‘ilün ‘be gü zâr’ fe‘ilân olur. Ve bu mısra⁶ dahi misâldir: (Çü Güştasb-râ dâd-i Lührâsb taht) taktî‘i ‘çü gü ş tâ’ fe‘ülün ‘s râ dâ’ fe‘ülün ‘di Lüh râ’ fe‘ülün ‘s taht’ fe‘ül diye Güştasb ve Lührasb’ın bâ’ ları taktî‘ de sâkıt olmuşdur.

Ve sekizinci kendisinden sonra bir müteharrik olan harf-i yâdır ki ba‘zen mâ-kabliyle berâber vezniñ bir müteharriki mukâbilinde gelerek telaffuz olmadığı cihetle

taktî' den düşer. Meselâ (Reftî ez- çeşm u burdî ez-dil hûş) mısra' ının taktî' i 'ref t ez çeş' fâ' ilâtün 'mu bur d ez' mefâ' ilün 'dil- hûş' fâ' lân olur ki refî burdî'niñ yâ' ları mâ-kablindeki tâ ve dâl harfleriyle berâber fâ' ilâtün ve mefâ' ilün'ün 'ayn' ları mukâbilinde bulunduğundan esnâ-yı taktî' de mu' teber değildir. Ve bu mısra' dahi misâl olur: (**Kangı gülşen gülbüni serv-i hırâmânıçadır**) mısra' ı taktî' olundukda "kangı" lafzının yâ' sı düşer. Çünkü ğayn ile berâber fâ' ilâtün'ün müteharrik 'ayn' ı mukâbilindedir. **'Kan g gül şen' fâ' ilâtün 'gül bü ni ser' fâ' ilâtün 'vî hı râ mâ' fâ' ilâtün 'nıç ca dır' fâ' ilün.** Bu sûretde olur ve ba' zen mezkûr yâ' harfi mâ-kabliyle berâber vezniñ bir müteharrik ve bir sâkini mukâbilinde gelip taktî' e dâhil olur ve zikrolunan mısra' da "gülbüni" lafzı misâl olur ki bunda nûn ile yâ' fâ' ilâtün'ün lâ' sı karşılığında bulunduğundan esnâ-yı taktî' de tahrîr olunur ve bir dâhi hâtırda bulunana zarûret-i vezn-i şu' âraca bir nev' ma' zûriyet olduğundan bunun için kelâm-ı şi' rde bu birkaç şey tecvîz olunmuşdur. Vaslı kat', kat' ı vasl, muhaffefî teşdîd, müşeddedi tahfîf, meddi kasr, kasrı medd, sâkini tahrîk, müteharriki iskân. Ve fakat bunlara ihtiyaç mes edince o kadar letâfet olamaz.

İmdi bu mahle kadar şi' riñ esâsı ve usûlü ve devâir u bihûru beyân ve kavâid-i taktî' i dahi ityân olduğundan bundan sonra dahi birkaç ıstılâh ile her bahriñ ebyât-ı mezâhifi zikr u ' ayân kılınır.

[25] FASL-I RÂBİ'

Rehîn-i hâtır-ı rezîn ola ki devâir-i erba' a-i şi' rde olan bihûr-ı ma' lûmeden her biriniñ ezâhif-i eczâsının bir sûret-i mevzû' ada vukû' bulan tekrarları cihetiyle her bir bahriñ ma' lûmu'l-miktâr ebyât-ı müzâhafı olduğundan bu fasılda dahi anlar beyân olunacaktır. Ve fakat andan evvel şu birkaç ıstılâh dahi ma' lûm ola ki ıstılâh-ı şu' arâda bir beytiñ mısra' -ı evveliniñ birinci cüz'üne **sadr** ve sonraki cüz'üne 'arûz denir. Ve mısra' -ı sâniñ cüz' -i evveline **ibtidâ** ve cüz' -i âhirine **darb** ta' bîr olunur. Ve sadr ile 'arûz ve ibtidâ ile darb meyânında olan cüz' lere **haşv** ıtlâk edilir. Ve bu haşv müseddes veyâ müsemmen olan beytde olur ki müseddesiñ bir mısra' ında bir cüz' ve müsemmeniñ bir mısra' ında iki cüz' haşv bulunur. Meselâ (**Müjde ey dil ki Mesîhâ nefesî mî-âyed**) **ki zi-enfâs-ı hoşş büy-ı kesî mî-âyed**) beytiniñ taktî' inde 'müj de ey dil' fâ' ilâtün bu cüz' sadrdır. 'ki Me sî hâ' fe' ilâtün 'ne fe sî mî' fe' ilâtün. Bu iki cüz' haşvdır. 'Âyed' fa' lün. Bu cüz' 'arûzdur. 'Ki zi en fâ' fe' ilâtün. Bu da ibtidâdır. 'si ho şeş bü' fe' ilâtün'yi ke sî mî' fe' ilâtün. Bunlar kezâlik haşvdır. 'âyed' fa' lün. Bu dahi

darbıdır. Ve sadr ve ibtidâ ve haşvlarında zihâf vâkı^ç olmayan beyte **beyt-i sâlim** denir. ^çArûz ve darbında zihâf olup olmamasına bakılmaz ve cüz^ç-i aslıye de cüz^ç-i sâlim denilir. Vâsıl-ı dâ^ç'iresi eczâsından bir mısırâ^ç da bir cüz^ç'ü noksân olan beyte **mezcû** ta^ç bîr olunur ki vezn-i aslîsi müsemmenü'l-eczâ ise mezcû olunca müseddes olur ve müseddes ise murabba^ç olur. Ve yine dâ^ç'ire-i aslîsi eczâsından nasfî noksân olan beyte **meştûr** denir ki müsemmenü'l-eczâ olan vezn-i aslîden meştûr olduğu halde murabba^ç ul-eczâ olur.

İmdi devâ^ç'ir-i erba^ç'anın birincisi olan dâ^ç'ire-i mü^ç'telifeden bahr-ı evvel bulunan bahr-ı hezeciğ eczâ-yı aslîsiniğ ve fûrû^çâtınığ ne vecihle tekrâr edildiği ve ebyâtı ber-vech-i zîr beyân olunur. Ve bunların sühûletle anlaşılması için her sahîfe üç sûtûn üzre tertip olunup birincisinde ezâhifiğ eczâsı beytiğ nerelerinde bulunduğu zikrolunur. Ve ikincisinde ibâre-i beyt tastîr ve üçüncüsünde evzânı izbâr ve tahrîr kılınmışdır. Ve ibâre-i beytiğ zîrinde olan (.) işbu işâret taktî^ç olunacak mahalleri göstermek içindir. Hafî olmaya ki devâ^ç'ir-i erba^ç'ada olan on dört bahriğ her biriniğ ebyât-ı mezâhifi her ne kadar [26] ber-vech-i âtî iş^çâr kılınmış ise de bunlardan gerek Fârisî ve gerek Türkîde müsta^çmel ve kesîru'l vukû^ç olan bi'l-cümle eş^çâr tab^ç ve lisâna âsân cihetle hezec ve recez ve remel ve muzâri^ç ve müctes ve hafîf gibi birkaç bahriğ bir iki ebyât-ı müzâhafından ^çibâretdir. Bu cihetle lisân-ı Türkî üzre böyle bildiğimiz ebyât-ı musannef müşâru'n-ileyhiğ ebyât-ı Fârsîyesi tahtına terkîm kılınmıştır. Ve bahr-ı hezeciğ yigirmi yedi nev^ç ebyât-ı müzâhafı vardır ki işte bunlardır:

(*Bahr-ı hezec ez-dâ^ç'ire-i mü^ç'telife*)

Evzân	Ebyât-ı sâlimü'l-eczâ-i bahr-i hezec	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ^ç ilün mefâ^ç ilün</i> <i>mefâ^ç ilün mefâ^ç ilün</i> <i>mefâ^ç ilün mefâ^ç ilün</i> <i>mefâ^ç ilün mefâ^ç ilün</i>	Çü rüyet her, gizem nakşî, be-hâtır der, ne- mî âyed Me-râ hod cüz, tu der hâtır, kesî dîger, ne- mî âyed	Sâlim

Kezâlik	Sabâ ağyâ, rden pinhân, ğamım dildâ, re izhâret Habersiz yâ, rimî hâl-i, harâbımdan, haberdâret	Bu dahi		
<i>mefâ'îlün</i>	<i>mefâ'îlün</i>	Kocâ-yî ey, gazâl-i müşk-bûy-i men	Meczû	
<i>mefâ'îlün</i>	<i>mefâ'îlün</i>	Çerâ hergiz, ne-mî âyî, be-sûy-i men		
<i>mefâ'îlün</i>				
Kezâlik	Hırâm itdik, çe kadd-i ser, v-reftârıñ Olur endâ, mıña 'âlem, giriftârıñ	Bu dahi		
<i>mefâ'îlün</i>	<i>mefâ'îlün</i>	Be-kadd-i serv-i gül-endâmî	Meştûr	
<i>mefâ'îlün</i>	<i>mefâ'îlün</i>	Hoşâ vakti ki be-h'râmî		
Kezâlik	Saşa ey gonca-i zîbâ Ne giysen yaraşur a' lâ	Bu dahi		
Ezvân	Ebyât-ı müsemmenü'l-eczâ	Ahvâl-i ebyât		
<i>mefâ'îlü</i>	<i>mefâ'îlü</i>	<i>mefâ'îlü</i>	Tu-râ la'l-i şekker-rîz u me-râ çeşm-i güher-bâr	Sadr u ibtidâ ve haşv cüz'leri mekfûf 'arûz
<i>mefâ'îlü</i>			Tu-râ hande buved hûy u me-râ girye buved kâr	u darb cüz'leri maksûrdur
Kezâlik			Me-râ nist çü ân-baht ki bâyâr neşînem	Sadr ve ibtidâ ve haşvler maksûr ve
<i>mefâ'îlü</i>	<i>mefâ'îlü</i>	<i>mefâ'îlü</i>	Derûn-riş ü ciğer çâk u dil-efkâr neşînem	'arûz u darb cüz'leri mahfûzdur
<i>fe'ûlün</i>				
Kezâlik				

Evzân	Ebyât-ı müsemmenü'l- eczâ	Ahvâl-i ebyât
<p>[27] <i>mefâ' ilün fe'ûlün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilü</i> Kezâlik</p>	<p>Men ân medhûş-ı 'aşkam ki ez- hîşem haber nîst Me-râ tâ şod dil ez-dest dîger pervâ-yi ser nîst</p>	<p>Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler sâlim ve haşv-ı evveller mahzûf ve 'arûz u darb maksûrdur</p>
<p><i>mefâ' ilü fe'ûlün mefâ' ilü</i> <i>fe'ûlün</i> <i>mefâ' ilü fe'ûlün mefâ' ilü</i> <i>fe'ûlün</i></p>	<p>Be-ruh mâh-ı temâmî be-kad serv-i revânî Be-leb râhat-i rûhî be-çeşm âfet-i cânî</p>	<p>Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler mekfûf haşv-ı evvel ile 'arûz u darb mahzûfdur</p>
<p><i>mef'ûlü mefâ' ilün mef'ûlü</i> <i>mefâ' ilün</i> <i>mef'ûlü mefâ' ilün mef'ûlü</i> <i>mefâ' ilün</i></p>	<p>Men dûst tu-râ dârem ey dûst-ra ez-cânem Şem'-i şeb-i târîkem künc-i dil-i vîrânem</p>	<p>Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler ahreb haşv-ı evveller ve 'arûz u darb sâlimdir</p>
<p>Kezâlik</p>	<p>Ol gamze-i yağma ger müjgânıñ idüp leşker Urdu dil-i nâlânı kopdu yine vâveylâ</p>	<p>Bu dahi</p>
<p><i>mef'ûlümefâ' ilü</i> <i>mefâ' ilünmefâ' ilün</i> Kezâlik</p>	<p>Derd-â ki 'ilâc-ı dil-i bîmâr ne- fermûdî Yek-bâre ber-în cân-ı giriftâr ne-bahşûdî</p>	<p>Sadr u ibtidâ ahreb haşvler mekfûf 'arûz u darb sâlimdir</p>
<p><i>mefâ' ilün mefâ' ilü</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilü</i></p>	<p>Me-râ gam-ı tu ey dust zi- hânümân ber-âverd</p>	<p>Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler makbuz ve</p>

Kezâlik	Me-râ firâkat ey mâh zi-cân figân ber-âverd	haşv-ı evvel mekfûf ve ‘arûz u darb maksûrdur
<i>mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü mefâ’ilü</i>	Her subh hurûşî zi-dil-i teng ber-ârîm	Sadr u ibtidâ ahreb ü haşv cüz’leri mekfûf ve ‘arûz u
<i>mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü mefâ’ilü</i>	Feryâd zi- murgân-ı şeb âhenk ber-ârîm	darb maksûrdur
Kezâlik	Zan itme uyar sûretine sîret-i ahbâb Hep şimdi nifâgânedir ünsiyet-i ahbâb	Bu dahi
<i>mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün</i>	Âsûde dilâ hâli dil-i zâr çe-dânî Hunhârî-yi ‘uşşâk ciğer-hâr çe- dânî	Sadr u ibtidâ ahreb ve haşvler mekfûf ve ‘arûz u darb mahzûf
<i>mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün</i>		
Mecbûr	Her kim ki gam-ı dilber ile zâr değildir Lutf u kerem-i ‘aşka sezâ-vâr değildir	Kezâlik
<i>mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ul</i>	Halvetiçe eflâkde rûhu’l- kudüsüm	Sadr u ibtidâ ahreb ve haşvler mekfûf ‘arûz u
” ”	Dergâh-ı ‘arefnâkda rûhu’l- kudüsüm	darb mecbûb

[28] Evzân	Ebyât-ı müzâhaf-ı müseddesü'l-eczâ-i bahr-ı hezec	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ'îlün mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlü</i> <i>mefâ'îlün mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlü</i>	Dilem pîrâne-ser bâ-hurde sâlist Ki bâğ-ı hüsn-râ nâzik nihâlist	Sadr u ibtidâ vü haşvler sâlim ve 'arûz u darb maksûr
Kezâlik	Görüp hâl-i dilim ol çeşm-i mey-gûn Nigâh-ı lütfu ile kıldı memnûn	Bu dahi
<i>mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün</i> <i>mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün</i>	Çünîn üftâde dür ez-cân-ı hîşem Çe gûne zinde-em hayrân-ı hîşem	Arûz u darb mahzûfdur
Kezâlik	Hırâmın seyr idüp sahn-ı çemende Nihâl-i kaddiçe oldum figende	Bu dahi
<i>mefâ'îlü mefâ'îlü mefâ'îlü</i> Bu dahi	Tenem kasd ez-ân mâh dil-efrûz Dilem sûht ez-ân şem' cihân- sûz	Sadr u ibtidâ vü haşvler mekfûf 'arûz u darb maksûrdur
<i>mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün</i> Bu dahi	Nikû rûy nikû hûy nigârî Cüz âyîn-i cefâ cûy-ı nedârî	'Arûz u darb mahzûfdur
<i>mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün</i> <i>mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün</i>	Ez- la' l-i tu yek bûse talep kerdem Ez-çeşm-i tu sad tîğ-ı belâ	Sadr u ibtidâ ahreb ve haşv mekfûf 'arûz ve darb sâlimdir.

	hordem	
<i>mef' ûlü mefâ' ilü mefâ' ilü</i> Bu dahi	Mihri ki me-râ hest tu-râ nist Sabri ki tu-râ hest me-râ nist	‘ Arûz ve darb maksûrdur
<i>mef' ûlü mefâ' ilü fe' ûlün</i> Kezâlik	Tâ bâz giriftî nazar ez-men Kesî nist ciğer-hâr-ter ez-men	‘ Arûz darb mahzûf
<i>mef' ûlü mefâ' ilün</i> Kezâlik	Ey dost ki hâl-i men ne-mî pürsî Nigûst ki hâl-i men ne-mî pürsî	Haşvler makbuz ‘ arûz u darb sâlim
<i>mef' ûlü mefâ' ilün mefâ' il</i> <i>mef' ûlü mefâ' ilün mefâ' il</i> Kezâlik	Her çend tu şâh u mâ gedâyîm Dâmen me-feşân ki mübtelâyîm Yâdîma gelüp firâk-ı cânân Kan doldu yine dü-çeşm-i giryân	‘ Arûz u darb maksûrdur Bu dahi
<i>mef' ûlü mefâ' ilün fe' ûlün</i> <i>mef' ûlü mefâ' ilün fe' ûlün</i> Kezâlik	Eşkem çü ‘ akîk ez-ân feşânem K’ez la‘ -i tu mî-dehed nişânem Bir dilber-i bî-vefâya düştüm Türlü sitem ü cefâya düştüm	‘ Arûz u darb mahzûfdur Bu dahi
[29] Evzân	Ebyât-ı müzâhaf-ı müseddesü’l- eczâ-i bahr-ı hezec	Ahvâl-i ebyât

<i>mef^ç ûlün fâ^ç ilün mefâ^ç ilün</i> Kezâlik	Horsendem ez-ruhet be-dîdârî Hoşnûdem ez-lebet be-güftârî	Sadr u ibtidâ ahrem haşvler eşter ^ç arûz u darb sâlimdir
<i>mef^ç ûlün fâ^ç ilün mefâ^ç il</i> Kezâlik	Sad bâdem pîş eger keşî zâr Ber- hîzem tâ keşî diğêr bâr	^ç Arûz u darb maksûrdur
<i>mef^ç ûlün fâ^ç ilün fe^ç ûlün</i> Bu dahi	Ez-la ^ç let hat-1 sebz ser-zed Der-cânem âteşî diğêr-zed	^ç Arûz u darb mahzûfdur
Evezân	Ebyât-1 müzâhaf-1 murabba^ç eczâ-i bahr-1 hezec	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ^ç ilü mefâ^ç ilü</i> Kezâlik	Be-yâ ey büt-i bed-hûy Be-yâr-ân mey-i gül-bûy	Sadr u ibtidâ mekfûf ^ç arûz u darb maksûrdur
<i>mefâ^ç ilü fe^ç ûlün</i>	Zi-kef tîğ-1 cefâ deh Zi-leb kâm-1 merâ deh	^ç Arûz u darb mahzûfdur
<i>mef^ç ûlü mefâ^ç ilün</i> <i>mef^ç ûlü mefâ^ç ilün</i> Kezâlik	Ey gonçe-i handân gû V'an şûh-1 suhendân gû Ey dilber-i mehpâre Rahm it dil-i bîmâre	Sadr u ibtidâ ahreb ^ç aruz u darb sâlimdir Bu dahi

Ve işbu bahr-1 hezeciñ müsemmenü'l-eczâ olarak dil-keş ve makbûl evzânından ikişer beyt olmak üzere bir usûl-i mevzû^ç ada yigirmi dört nev^ç mısırâ^ç vezni daha vardır ki iki kısım olup bir kısımda olan mısırâ^çların evvelki cüz'leri *mef^ç ûlün* olduğundan ol kısma **ahrem** ve diğêriniñ evvelki cüz'leri *mef^ç ûlü* bulunduğundan mebnî aña **ahreb**

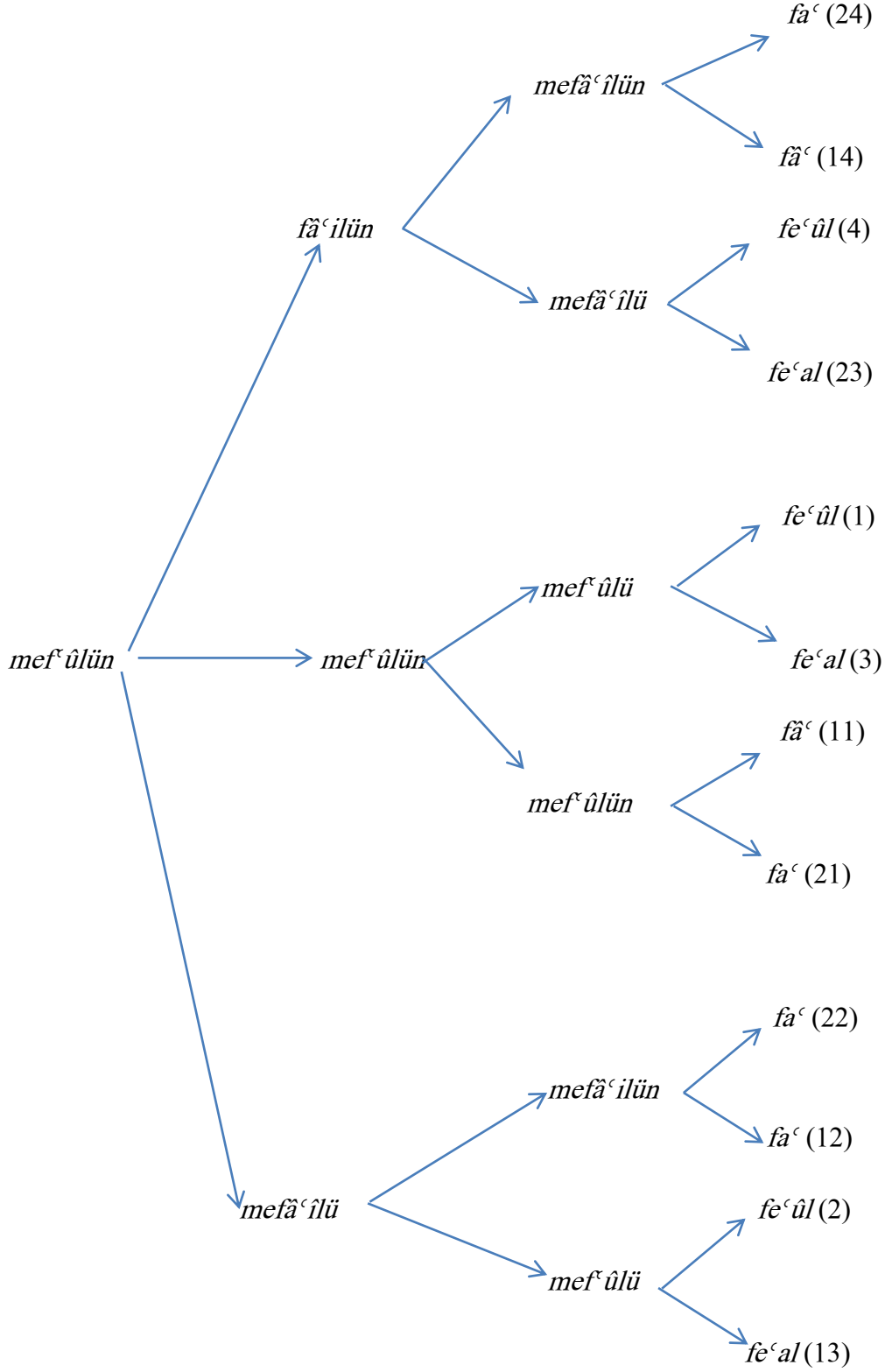
tesmiye olunur. Ve işbu kısımların her iki beytine **rubâ'î** veyâhud **terâne** itlâk olunup evvel ve sâni ve râbi' mısra'larının kâfiyesi bir siyâkda olması lâzımdır. Ve ehl-i 'arûz zikrolunan iki kısmın eczâlarından iki şecere tertip ederek şecere-i ahrem ve ahreb nâmını vermişlerdir. Aşağıda gösterilir ve zikrolunan rubâ'iyât lisân-ı Tükûde dahi müstahsen ve makbûldür.

[30] (Rubâ'î-yi evvel ez-şecere-i ahrem)		
<p><i>mef'ûlün mef'ûlün</i> <i>mef'ûlü fe'ûl</i> <i>mef'ûlün mef'ûlü mefâ'ilü</i> <i>fe'ûl</i></p>	<p>Mî-hâhem tâ rîzem ey turfe-nigâr Her sâ'at der-pây-ı tu cân behre-nisâr</p>	<p>Bu mısra' da iki ahrem bir ahreb bir ehtem Bunda birer ahrem u ahreb u mekfûf u ehtem vardır</p>
<p><i>mef'ûlün mef'ûlün</i> <i>mef'ûlü fe'ûl</i> <i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilü</i> <i>fe'ûl</i></p>	<p>Key bârem bî-la'let ez-dîde güher Key bâşed hande-i merâ pîş-i tu bâr</p>	<p>Bundaki ahrem bir ahreb bir mecbûb Bunda ba'de'l-ahrem bir eşter u mekfûf u ehtem vardır</p>
(Rubâ'î-yi sâni ez-ahrem)		
<p><i>mef'ûlün mef'ûlün</i> <i>mef'ûlün fâ'</i> <i>mef'ûlün mef'ûlü</i> <i>mefâ'ilün fâ'</i></p>	<p>Der-gülşen eşk-efşân mî- geştem düş Ez-gül âmed bûy-ı tu reftem ez-hüş</p>	<p>Bu mısra' da üç ahrem bir ezell ba'de'l-ahrem bir ahreb bir sâlim yine ezell</p>
<p><i>mef'ûlün mef'ûlü mefâ'ilü</i> <i>fe'ûl</i> <i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün</i> <i>fâ'</i></p>	<p>Çün güftem bâ-gül zi- cemâlet suhenî Murgân gerdend sûy-ı men yek yek güş</p>	<p>Bir ahreb bir mekfûf bir mahbûb Bunda bir eşter bir sâlim ve yine bir ezell vardır.</p>

(Rubâ'î-yi sâlis ez- şecere-i ahrem)				
<i>mef' ûlün</i>	<i>mef' ûlün</i>	Gâhî dâred zülfet der-hem mâ-râ	Üç cüz'ü ahrem biri ebter	
<i>mef' ûlün fâ'</i>				
<i>mef' ûlün</i>	<i>mef' ûlü</i>	Gâhî bahşed la' l-i tu merhem mâ-râ	Ahreb u sâlim u ebter	
<i>mefâ' ilün fâ'</i>				
<i>mef' ûlün fâ' ilün</i>	<i>mefâ' ilü</i>	Men dânistem çü rüst hat ger dıraht	Birer eşter u mekfûf u mahbûb vadır	
<i>fâ' lü</i>				
<i>mef' ûlün fâ' ilün</i>	<i>mefâ' ilün</i>	K'âhır-sûzed ruh-i tu ez- gam mâ-râ	Birer eşter u sâlim u ebter	
<i>fâ'</i>				
(Rubâ'î-yi evvel ez- ahreb)				
<i>mef' ûlü</i>	<i>mefâ' ilü</i>	<i>mef' ûlün</i>	Çün kadd- i tu be-hırâmed ey sîm- endâm	Ba' de'l-ahreb bir sâlim bir ahreb bir ezell vardır
<i>fâ'</i>				
<i>mef' ûlü</i>	<i>mefâ' ilün</i>		Sad dil şode hâk-ı reh şevded der-her kâm	Bir makbuz bir sâlim bir ezell
<i>mefâ' ilün</i>	<i>fâ'</i>		Ez-ca' d-ı tu ger âred yek şemme şimâl	Bir sâlim bir ahreb ve bir ehtem
<i>mef' ûlü</i>	<i>mefâ' ilün</i>	<i>mef' ûlü</i>	Ez-âşık-ı şûrîde rubâyed ârâm	Bir mekfûf ve bir sâlim bir ezell
<i>fâ'</i>				
(Rubâ'î-yi sâni ez- ahreb)				
<i>mef' ûlü</i>	<i>mefâ' ilün</i>		Ber hâk-i rehet her-dem ruh mî-sâyem	Yukarıkiniñ aynı ve fakat ahirler ebter
<i>mef' ûlün</i>	<i>fâ'</i>		Z'ân rüşeni-i basar hemî efzâyem	Ve mısra'-i sâlisde bir makbuz ve bir mekfûf ve bir ehtem var
<i>mef' ûlü</i>	<i>mefâ' ilün</i>			
<i>mefâ' ilün</i>	<i>fâ'</i>			

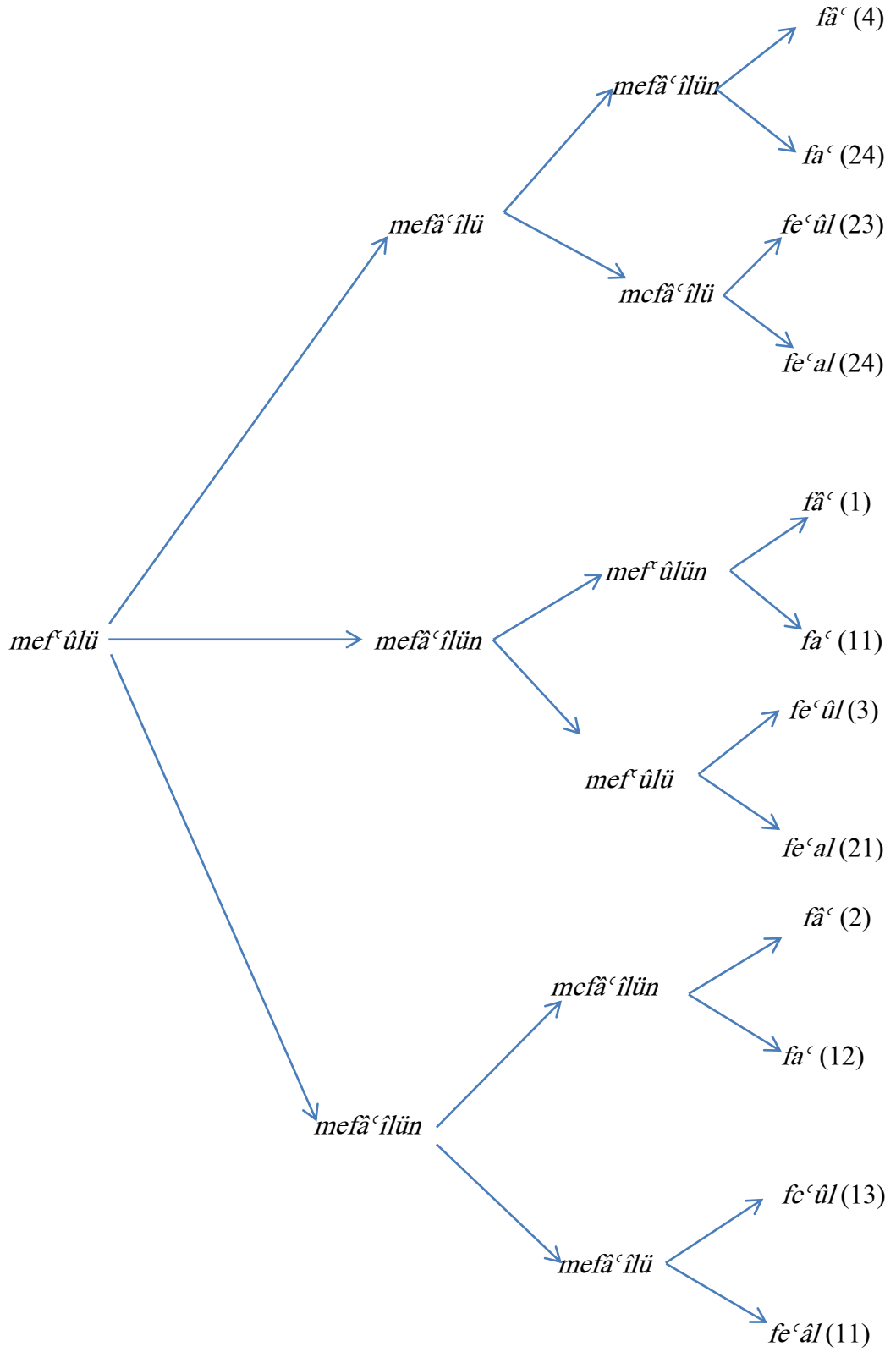
<i>mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü</i> <i>fe'ûlü</i>	Bâşed ki zi-dür der âyi ez- gevher-i eşk	
<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü</i> <i>fâ'</i>	Mihnet gede-yi hîşt hemî- ârâyem	
[31] (Rubâ'î-yi sâlis ez-şecere-i ahreb)		
<i>mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü</i> <i>fe'ul</i>	Bîmâr-ı tu-em cânâ hâlem be-niger	Ba'de'l-ahrem bir sâlim u ahreb u mecbûb
<i>mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü</i> <i>fe'ul</i>	Çün behr-i tu cân dehem behâ kem be-güzer	Bir makbûz bir mekfûf bir ”
<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü</i> <i>fe'ul</i>	H'âhî şû-yı âgâh zi-hâ dil- rîş	Birer mekfûf u ehtem ”
<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü</i> <i>fe'ul</i>	Bîn çehre-i men garka be- hûn-âb-ı ciğer	Birer mekfûf mecbûbdur ”

Ve bu eczâda usûl-i mevzû'a oldur ki çünkü şecere-i ahremin her mısra'da cüz'-i evvelleri *mef'ûlün* olur. Cüz'i sânisî dahi ya *mef'ûlün* veyâhud *fâ'ilün* veyâhud *mef'ûlü* gelir. Ve eger cüz'-i sâni *mef'ûlün* olur ise cüz'-i sâlis *mef'ûlün* veyâhud *mef'ûlü* olur. Ve eger cüz'-i sâlis *mef'ûlü* olur ise cüz'-i râbi' *fe'ul* veyâhud *fâ'* gelir. Ve eger cüz'-i sâni *fâ'ilün* olur ise cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* veyâhud *mefâ'ilü* olur. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilü* gelse cüz'-i râbi' *fe'ul* veyâhud *fâ'lü* gelir. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* olsa dördüncüsü *fâ'* veyâhud *fâ'* getirilir. Ve eğer cüz'-i sâni *mef'ûlü* bulunsa cüz'-i sâlis *mefâ'ilü* veyâhud *mefâ'ilün* gelir. Ve cüz'i sâlis *mefâ'ilü* olur ise dördüncüsü *fe'ul* veyâhud *fâ'l* getirilir. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* gelse cüz'-i râbi' *fâ'* veyâhud *fâ'* olur. Ve şecere-i ahremin her mısra'da evvelki cüz'leri *mef'ûlü* olup cüz'i sânisî dahi ya *mefâ'ilün* veya *mefâ'ilü* veyâhud *mefâ'ilün* gelir. Ve eger *mefâ'ilün* olur ise cüz'-i sâlis *mef'ûlü* veyâhud *mef'ûlün* olur. Ve eger *mef'ûlü* olur ise dördüncü *fe'ul* veyâhud *fâ'l* getirilir. Veyâhud cüz'-i sâlis *mef'ûlün* ise cüz'-i râbi' *fâ'* veyâhud *fâ'* olur. Ve eger cüz'-i sâni *mefâ'ilün* getirilse cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* veyâhud *mefâ'ilü* olur. Ve *mefâ'ilün* olur ise cüz'-i râbi' *fâ'* veyâhud *fâ'* gelir. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilü* ise dördüncüsü *fe'ul* veyâhud *fâ'l* gelir.

Birinci: 1, 2, 3, 4; ikinci: 11, 12, 13, 14; üçüncü: 21, 22, 23, 24 rakamları ile gösterilmiştir.

Ahreb ağacı

Bu dahi ol cümle rakamlar ile îzâh olunmuşdur. İşbu iki şecereniñ herbirinde üçer rubâ'î evzânı mündericdir.

[33] Bahr-1 recez ez-dâ'ire-i mü'telife		
Dâ'ire-i mü'telifeniñ ikinci bahri olan bahr-i receziñ on altı nev' ebyâtı vardır ki ber-vech-i zîr derç ve tastîr kılınır.		
Evzân-1 recez	Ebyât-1 bahr-1 recez	Ahvâl-i ebyât
<i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün müstef' ilün</i>	Ey zindegâ, nî baht-i men, la' l-i şeker, güftâr-ı tu Der-ârzû, yı mürdenem, ez-hasret-i, dîdâr-ı tu	Sâlim
<i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün</i> Bu dahi	Ey hergizem, nâ-refte ez, pîş-i nazar Rûzî be-çeş, m-i merhamet, süyem niger	Meczû Bu dahi
<i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün müstef' ilün</i> ” ”	‘ Âşık şodem, ber-dil-berî Sengîn-dilî, sîmîn-berî Bir ben miyim, bülbül saña Meftûn cihân, ey gül saña	Meştûr Kezâ
<i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>mef' ûlün</i> ”	Rahmî be-kon, ey nâzenîn, yek-bârî Ber-‘ âşık-ı dil-haste-i bîmârî	Bu beytiñ ‘ arûz ve darbı maktû‘dur. ‘ Arûz ve darbda olan zihâf bir şey ‘ aadolunmadığından buña sâlim dahi denilebilir.
Evzân-1 müzâhaf-1 recez	Ebyât-1 müzâhaf-ı müsemmenü'l-eczâ bahr-i recez	Ahvâl-i ebyât
<i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>müfte' ilün müfte' ilün</i>	Tâ tu çü âyîne dilâ bâ-heme yek-rev ne- konî	Matvîyü'l-eczâ

Kezâlik	Dide-i cân âyine-i ân ruh-ı nîkû ne-konî	
<i>müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün</i>	Ey zi-tu kûh kûh-ı gam ber-dil-i mübtelâ-yı	Sadr ve ibtidâ ve haşv-ı
<i>müfte' ilün mefâ' ilün</i>	men	Sânîler matvî ve haşv-ı
Kezâ	Nîst murâd-ı hâtiret cüz gam u cüz belâ-yı	evveller ile 'arûz ve
	men	darbı mahbûndur.
” ”	Hüsrev-i çarh-ı ser-bülend secde ber-niyâz	Bu dahi böyledir
	olur	
	Pâdişeh-i muhabbetiñ nâz edicek gedâları	
<i>mefâ' ilün</i> <i>müfte' ilün</i>	Figân-konân her seherî be-kûy-ı tu mî-	Sadr ve ibtidâ ve haşv-ı
<i>mefâ' ilün müfte' ilün</i>	güzerem	Sânîler mahbûn ve haşv-
Kezâ	Çü nîst reh-i sûy-ı tu-em be-bâm u der mî-	ı evveller ve 'arûz ve
	nigerem	darb matvîdir
<i>müfte' ilün müfte' ilün</i>	Derd-i merâ çâre me-kon ki men be-derd-i	Haşv-ı sânişer
<i>mefâ' ilün müfte' ilün</i>	tu hoşem	mahbûndur
”	Ger be-konî ve'r ne-konî zi-hükm-i tu ser-	
	ne-keşem	
<i>müfte' ilün mefâ' ilün</i>	Serv ne-h'ânemet ki o nîst ber-în ra' nâyî	Haşv-ı evveller mahbûn
<i>müfte' ilün mef' ulün</i>	Mâh-ı niküyemet ki meh nîst ber-în zîbâyî	'arûz ve darbı
Kezâ		maktû' dur

<p>[34]</p> <p>Kezâ</p> <p><i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> <i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün müfte' ilün</i></p> <p><i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün</i></p> <p>Kezâ</p>	<p>Var mı 'aceb seniñ gibi böyle güzel 'âlemde</p> <p>Böyle edâ vü serv-kad muhâldir 'âdemde</p> <p>Çi hoş-buved ger şebekî sûy-ı garîbî güzerî Zi-rûy-ı yârî nefesî be-hâl-i zâreş nigerî</p> <p>Be-süyem er güzer konî zihî 'aceb zihî 'aceb</p> <p>Be-rüyem er nazar konî zihî tarab zihî tarab</p>	<p>Bu dahi</p> <p>Sadr u ibtidâ vü mısra'-ı sânîniñ haşv-ı sâni mahbûn kusûr-ı eczâ matvîdir</p> <p>Mahbûn</p>
<p>Evezân-ı recez</p>	<p>Ebyât-ı müzâhaf müseddesü'l-eczâ-i recez</p>	<p>Ahvâl-i ebyât</p>
<p><i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>müfte' ilün</i> ''</p> <p><i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>mef' ülün</i> ''</p> <p><i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> ''</p> <p><i>müfte' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün</i></p> <p>Kezâ</p>	<p>Nist me-râ cüz tu nigâr-ı digerî Mey ne-konî hiç be-kârem nazârî</p> <p>În dil-i men hest be-derd erzânî Tâ ne-koned bâr-ı diger tâ dâni</p> <p>Künûn ki gereded ez-bahâr-ı hûş hevâ Füzûn şevved be-her dil enderûn hevâ</p> <p>Ger be-rehed dil-i men ez-hevâ-yı tu</p> <p>K'o digerî ki dil dehem be-cây-ı tu</p>	<p>Matvî</p> <p>'Arûz u darb maktû' dur</p> <p>Mahbûndur</p> <p>Matvî vü mahbûn</p>

Evezân	Ebyât-ı murabba‘u’l- eczâ-i recez	Ahvâl-i ebyât
<p><i>müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün</i> <i>müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün</i></p> <p>Kezâlik</p> <p><i>müfte‘ilün müfte‘ilün</i> <i>müfte‘ilün müfte‘ilün</i></p>	<p>Çendân ki güftend gam bâ-tabibân Dermân ne-kerdend miskîn garîbân</p> <p>Bir nev-civâna dil mübtelâdır Kârı hemîşe cevri u cefâdır</p> <p>Ey leb-i tu merhem-i men V‘ey gam-ı tu mâtem-i men</p>	<p>Müreffel</p> <p>Bu dahi</p> <p>Matvî</p>
<p>Dâ‘ire-i mü‘telifenîj üçüncü bahrî olan bahr-ı remel beyân olunur ki on dört nev‘ ebyâtı vardır.</p>		
Evezân-ı remel	Ebyât	Ahvâl-i ebyât
<p><i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün</i></p> <p><i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün</i></p> <p>[35]</p> <p>Bu dahi</p> <p><i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i></p> <p><i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i></p> <p>”</p>	<p>Herkesî der-pây-ı gül dâmen-keşân bâ-gül- ‘izârî</p> <p>Men nişeste der-nazar hârî vü der-dil hâr-i hârî</p> <p>‘Aşk bir esrârdır ketm u hafâ mümkün değildir</p> <p>Şânına şâyân nakl-i mâcerâ mümkün değildir</p> <p>Şûh-çeşmî tîz-hışmî tünd-hûyî Ez-heme hûbân füzûnî der-nikûyî</p> <p>Çeşm-i ân dârem ki gâhî Efkenî süyem nigâhî</p> <p>Mâ‘ilem bir dil-rubâya Nâz ider ben mübtelâyâ</p>	<p>Sâlim</p> <p>Kezâlik</p> <p>Meczû</p> <p>Meştûr</p> <p>Kezâlik</p>

Evyân	Ebyât-1 müzâhaf-1 müsemmenü'l-eczâ-i remel	Ahvâl-i ebyât
<p><i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilân</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilân</i></p> <p>”</p>	<p>Rûz-ı mâ-râ sâht çün şeb tîre ân mâh ez-firâk Çend sûzîm ez-firâk âh ez-firâk âh ez-firâk</p> <p>Kıl sabâ göñlüm perişân olduğun cânâna ‘arz Sûret-i hâliñ bu vîrân mülküñ it sultâna ‘arz</p>	<p>‘Arûz u darb maksûrdur</p> <p>”</p>
<p><i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilün</i></p> <p>”</p>	<p>Ger berânî kıymet-i yek târ-ı mûy-i h'îş-râ K'ey dihî ber-bâd-ı la' l-i müşk-bûy-ı h'îşrâ</p> <p>Nakd-i ‘akl u fikrimiz hep yâr-i simîn-berdedir Şunda bir dil vardı kalmış o dahi dil-berdedir</p>	<p>‘Arûz u darbı mahzûfdur</p> <p>”</p>
<p><i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün</i> <i>fe' ilâtün</i> <i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün</i> <i>fe' ilâtün</i></p> <p>”</p>	<p>Be-çi kâr âyedem ân-dil ki ne-der-kâr-ı tu âyed Gül der-ân dîde hezârân ki ne-ber-hâr-ı tu âyed</p> <p>O göñül ki seniñ ‘aşkın odına yanmaya bir kez Ne kadar kadri var ânın ki seni anmaya bir kez</p>	<p>Mahbûn</p> <p>Bu dahi</p>

<p><i>fâ'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün</i> <i>fe'îlân</i> <i>fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün</i> <i>fe'îlân</i></p>	<p>Nâzenînî vü tu-râ nîst ser-i ehl-i niyâz Nazarî kon zi-ser-i nâz dilem-râ be-nevâz</p>	<p>‘Arûz u darb mahbûn maksûrdur</p>
<p>Kezâlik ” <i>fe'îlân</i></p>	<p>Ey gubâr-ı kademün ‘arş-ı berîn başına tâc Şeref-i zâtıña ednâ-yı merâtib mi‘râc</p>	<p>Bu dahi ve fakat darbı maktû‘ musabbağdır</p>
<p><i>fâ'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün</i> <i>fe'îlün</i> ” ” <i>fe'îlün</i></p>	<p>Cürm-i h‘urşîd çü ez-hût der-âyed be-hamel Eşheb-i rûz koned edhem-i şeb-râ erhal</p>	<p>Sadr u ibtidâ sâlim ‘arûz mahbûn mahzûf darb maktû‘dur</p>
<p>Kezâlik <i>fe'îlün</i></p>	<p>Âfitâba bakamam hâtırına yâr gelür Mâha noksân irer ol gıce ki dildâr gelür</p>	<p>Bu dahi fakat ‘arûz u darb mahbûn mahzûf</p>
<p>[36] <i>fe'îlâtü fâ'îlâtün fe'îlâtü</i> <i>fâ'îlâtün</i> <i>fe'îlâtü fâ'îlâtün fe'îlâtü</i> <i>fâ'îlâtün</i></p>	<p>Puserâ vü nâzenînâ be-kirişme gâh gâhî Eger ittifâkat üfted be-fütâdegân nigâhî</p>	<p>Sadr u ibtidâ haşv-ı Sâniler meşkûl ve haşv-ı evveller ve ‘arûz u darb sâlimdir</p>
<p>” ” <i>fâ'îliyyân</i> ” ” <i>fâ'îliyyân</i></p>	<p>Ne beyân-ı hâle cür‘et ne figâna tâkatim var Ne ricâ-yı vasla gayret ne firâka kudretim var</p>	<p>Kezâlik fakat ‘arûz u darb musabbağ</p>

Evzân	Ebyât-1 müzâhaf-1 müseddüsü'l- eczâ-i bahr-1 remel	Ahvâl-i ebyât
<p><i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i></p>	<p>Bâz bûy-i gül me'râ dîvâne kerd Bâz ez-aklem sabâ bîgâne kerd</p>	<p>Arûz u darbı maksûrdur</p>
<p>Kezâlik</p>	<p>Âşıkâ bitmez belâdır iştiyâk Derddir mahzâ devâdır iştiyâk</p>	<p>Bu dahi</p>
<p><i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i></p>	<p>Mânde-em ez-yâr dûr u zindeem Z'in güne tâ zinde-em şermendeem</p>	<p>Arûz u darb mahzûfdur</p>
<p>Kezâ</p>	<p>Vasf-ı rûyuñ yâsemen yâ gül müdür Hatt-ı şeb-rengiñ siyeh sünbül müdür</p>	<p>”</p>
<p><i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilân</i></p>	<p>Ân çi ruhsâr u çi zülf ü çi lebest V'ân çi hatt-ı h'oş u hâl-i acebest</p>	<p>Sâlim u mahbûn u mahbûn maksûrdur</p>
<p>” fâ' lün ” ”</p>	<p>Ruhlaruñ tâze gül-i handandır Leblerüñ derd-i dile dermândır</p>	<p>Arûz u darb maktûdur</p>
<p><i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilün</i></p>	<p>Ey zi-ser tâ be-kadem cân-ı kesî Cân keşem pîş-i tu cânân-ı kesî</p>	<p>Sâlim ve mahbûn ve mahbûn mahzûf</p>
<p>Kezâlik <i>fâ' ilâtün ” ”</i></p>	<p>Ey sirişkim ne çok aktıñ bu gice Beni ummâna bıraktıñ bu gice</p>	<p>Bu dahi</p>
<p><i>fe' ilâtün fe' ilâtün</i> Kezâ</p>	<p>Dil-i men hiç ne-yerzed Be-tu ger aşk never-zed</p>	<p>Murabba mahbûn</p>

Evrân-1 Münserih	Bahr-1 münserihe-dâ'ire-i muhtelifi ki vezni aslî "Müstef' ilün Mef' ûlât Müstef' ilün Mef' ûlât" ebyât-1 müsemmenü'l-eczâ	Ahvâl
<p><i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ' ilân</i> ”</p>	<p>Gâret-i ' işret resîd raht dil ez-mâ be-burd Fitne be-kîn ser keşîd şihne be-hûn pey-füşurd</p>	<p>Sadr u ibtidâ vü haşvler matvî 'arûz u darb matvî mevkûf</p>
<p>Kezâlik</p>	<p>Gitti zalâm-ı 'adem irdi sabâh-ı cedîd Mîrek-i' aşkıñ yine oldu hicâb-ı pedîd</p>	<p>Bu dahi</p>
<p>[37] <i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ' ilün</i> ”</p>	<p>Nûş-ı lebî der-resîd hûş be-burd ez-hasen Hamd hüdâvend râ'st ezhebe 'annâ'l-hazen</p>	<p>Kezâlik fakat 'arûz u darbı matvî meksûf</p>
<p><i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ'</i> ”</p>	<p>Halka-i zülfeş güşûd bâd-ı sehergâh Eşraka şemsü'd-duhâ be-nûr-ı muhayyâh</p>	<p>'Arûz u darb mecdû' dur</p>
<p><i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ'</i> ”</p>	<p>Ân çî tu dârî be-hüsn mâh ne-dâred Câh u cemâl-i tu pâdşâh ne-dâred</p>	<p>'Arûz u darbı menhûrdur</p>
<p><i>müfte' ilün fâ' ilât mef' ûlün fâ' ilün</i> <i>müfte' ilün fâ' ilün</i> ”</p>	<p>Hîz be-bûstân hırâm k'âmed eyyâm-ı gül Murg-ı çemen z'ed nevâ mey nûş ez-câm-ı gül</p>	<p>Haşv-ı sâniler maktû' dur</p>
<p><i>müfte' ilün fâ' ilâtü mef' ûlün fâ'</i> ”</p>	<p>Tâ be-selâmet be- hulle âmed selmâ Hulle şod ez-hurremî çü cennet-i me'vâ</p>	<p>Matvî vü maktû' ve 'arûz u darbı menhûrdur</p>
<p><i>mefâ' ilün fâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilün</i> ”</p>	<p>Me-râ seher çün güzêr be-tarf-ı bûstân fütêd Zi-şevk-i ân gül-' izâr zi-dîde bârân fütêd</p>	<p>Mahbûn u matvî mekşûfdur</p>
<p>Evrân</p>	<p>Ebyât-1 müzâhif-i müseddes-i eczâ-i bahr-1</p>	<p>Ahvâl-i ebyât</p>

	münserih	
<i>müfte' ilün fâ' ilâtü müfte' ilün</i> ”	Bâd-1 sabâ gû me-rev be-sûy-1 çemen Bûy-1 tu bâyed me'râ ne bûy-1 semen	Matvî
<i>müfte' ilün fâ' ilâtü mef' ûlün</i> ”	Er-tu me-râ dâğ-hâst pinhânî Dâğ-1 tu râhat fezâst tâ dâni	‘Arûz u darbı maktû‘ dur
Evzân	Ebyât-1 müzâhaf-i murabba‘u‘l- eczâ-i münserih	Ahvâl-i ebyât
<i>müfte' ilün fâ' ilân</i> ”	Fasl-1 gülest ey nigâr Bâde-i gül-gûn bi-yâr	Matvî vü matvî mevkuf
<i>müfte' ilün fâ' ilün</i> ”	Ey meh-i sûz-efkenem Ben seniñ efkendenem	Matvî vü matvî mekşûf
<i>müfte' ilün fe' ûlân</i> ”	Dilber-i men kucâ reft V'ez-ber-i men çi-râ reft	Matvî vü mahbûn mevkuf
Dâ'ire-i muhtelifeden bahr-1 muzâri‘ beyân olunur ki vezn-i aslîsi <i>mefâ' ilün fâ' ilâtün</i> olup on iki nev‘ ebyât-1 müzâhafî vardır		
<i>mefâ' ilü fâ' ilât mefâ' ilü</i> <i>fâ' ilân</i> Kezâlik	Hoşâ mevsim-i bahâr ki ber-tarf-1 cûybâr Nihed yâr-i gül-‘izâr be-kef câm-1 h‘oş- güvâr	Sadr u ibtidâ vü haşv-1 Sânîler mekfûf ve ‘arûz u darb maksûddur
[38] <i>mefâ' ilü fâ' ilün mefâ' ilü</i> <i>fâ' ilün</i> Kezâlik ” <i>fâ' lân</i>	Çü sâgar be-kef nihed salâ-yı tarab dehed Dil-i bî-dilân rehede zi-endûh-1 rûzgâr	Mekfûf u mahzûf u darbı maksûddur
<i>mef' ûlü fâ' ilâtün mef' ûlü</i> <i>fâ' ilâtün</i> ”	Ebr-i bahâr giryân v'în çem-i hun-feşân hem Bülbül be-bâğ nâlân ‘âşık be-sad-figân hem	Ahreb u sâlim

Kezâlik	Ol gamzeler dem-â-dem kanımıza girerler Şehr-i dili yıkarlar ehl-i dili kırarlar	Bu dahi
<i>mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü</i> <i>fâ'iliyyân</i>	Ey la'l-i nûş-handet kâm-ı şeker-dehânân	‘Arûz u darbı müsebbâğ
<i>mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü</i> <i>fâ'iliyyân</i>	Sırr-ı dehânet bîrûn ez-fehm-i nükte-dânân	
Kezâlik	Âh ey sipîhr-i gaddâr v'ey tâlî' -i sitemkâr Rahm itmediğ bu zâra her demde kıldığ âzâr	Bu dahi
<i>mef'ûlü fâ'ilâtün mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilân</i>	Ey gamze-zen ki tîr-i cefâ der kemân-ı tûst	‘Arûz u darbı
<i>mef'ûlü fâ'ilâtün mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilân</i>	Âheste zen ki dest-i du'â der-‘inân-ı tûst	maksûrdur
Kezâ	Geldi hurûş u cûşa yine dilde âb-ı ‘aşk İtdi esâs-ı sabr u şekîbi harâb-ı ‘aşk	Bu dahi
<i>mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilün</i>	Girem ki nist pursiş âzâd-gân finet	Haşv-ı evveller mekfûf
Kezâlik	K'em z'ân-ki bâri âgehi mî-bâşed ez- minnet	‘arûz u darb mahzûf
”	Ey dil cefâ mı oldu seniğ istirâhatığ Ey dîde kande kaldı seniğ hâb u râhatığ	Bu dahi
<i>mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü</i> <i>fâ'ilün</i>	Ey ârzû-yı cânem cânem fedâ-yı tû Bâzâ ki cân-feşânem ber- hâk-i pâ-yı tu	Haşv-ı sâniler ahrebdır
<i>mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilâtün</i>	Ey hançer-i muzaffer-i tu pûşt-i mülk-i tu V'ey gevher-i mutahher-i tu rûy-ı nesl-i âdem	Ahreb ü mekfûf u sâlim
Kezâlik		

Evezân	Ebyât-1 müsedesü'l-eczâ-i muzâri'	Ahvâl-i ebyât
<p><i>mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'il</i> Bu dahi</p> <p>.....fe'ülün Kezâ</p> <p><i>mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilün</i> ”</p> <p>[39] <i>mef'ülü fâ'ilâtü fe'ülün</i> ”</p>	<p>Be-nâmized ey nigâr-ı perî-rûy Şeker-lafz lâle-çehre semen-büy</p> <p>H'oşâ cilve-i cemâl-i tu dîden Hoşâ mîve-i visâl-i tu çîden</p> <p>Ey kerde-gird-i mâh zi-şeb hirmen Giryân zi-hasret-i tu çü bârân men</p> <p>Ey hûn-ı men girifte be-gerden Tâ çend ez-în mücâdele kerden</p>	<p>Mekfûf u 'arûz u darb maksûrdur</p> <p>'Arûz u darb mahzûfdur</p> <p>Ahreb ü mekfûf u 'arûz u darbı bî-sâlim</p> <p>'Arûz u darb mahzûfdur</p>
<p>Dâ'ire-i muhtelifeniñ üçüncü bahri muktezab zikrolunur ki altı nev' ebyât-ı müzâhafı vardır ve asıl eczâsı iki kere <i>mef'ûlât müstef'ilün</i> 'dür.</p>		
Evezân-1 muktezab	Ebyât-1 müzâhaf-1 müsemmenü'l- eczâ-i bahr-1 muktezab	Ahvâl-i ebyât
<p><i>fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün</i> Bu dahi</p> <p><i>fâ'ilâtü mef'ülün fâ'ilâtü mef'ülün</i> Bu dahi</p>	<p>Bü'gzer ey nesîm-i sabâ subh-dem be-tarf-ı çemen Nükhetî be-y'âr ez-ân gül-'izâr-ı gonca-dehen</p> <p>Vakt-râ ganîmet dâñ ân-kadar ki be-t'vânî Hâsıl ez-hayât ey cân yek demest tâ dâñî</p>	<p>Matvî</p> <p>Sadr u ibtidâ vü haşv-ı sâñiler matvî ve haşv-ı evvel ve 'arûz u darb maktû' dur</p>
Evezân-1 muktezab	Ebyât-1 müzâhaf-1 murabba' u'l-eczâ-i bahr-1 muktezab	Ahvâl-i ebyât
<p><i>fâ'ilâtü müfte'ilün</i> ”</p>	<p>Nîst çün tu serv-i çemen Gül-'izâr u gonçe-dehen</p>	<p>Matvî</p>

<i>fâ' ilâtü mef' ülün</i> ”	Ey nigâr-ı sîmîn-ber Der-esîr-i h'od be-n'ger	‘Arûz u darb maktû‘ dur
<i>mefâ' il müfte' ilün</i> Kezâ	Ruhet hûş-i men be-büred Lebet hûn-i men be-hored	<i>mef' ülât</i> ’dan <i>mefâ' il</i> Mahbûn ‘arûz u darb matvîdir
<i>fâ' ilâtü müstef' ilün</i>	Ger şarâb-ı gül-gûn buved Bî-leb-i tu-em hûn buved	Matvî vü sâlim
Dâ'ire-i muhtelifeniñ dördüncü bahrı olan bahr-ı müctes beyân olunur ki sekiz nev' ebyât-ı müzâhafı olur. Ve asıl eczâsı iki kere “ <i>müstef' ilün fâ' ilâtün</i> ”dür.		
Evvân-ı müctes	Ebyât-ı müzâhaf-ı müsemmenü'l-eczâ-i bahr-ı müctes	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün</i> <i>fe' ilâtün</i> Bu dahi	Zi-dûr nîst müyesser nazar be-rûy-ı tu mâ-râ Çi devletest te'âlâllâh ez- kadd-i tu kabâ-râ	Mahbûn
<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün</i> <i>fe' ilân</i> ”	Ez-ân gehî ki dil-i men be-sûy-ı yâr-i menest Zihî drâz ki şebhâ-yı intizâr-ı menest	Mahbûn u maksûr
..... <i>fâ' lân</i> Bu dahi	Gulâm-ı nergis-i mest-i tu tâcdârânend Harâb-ı bâde-i la' l-i tu hûşyârânend	‘Arûz u darb maktû‘ maksûrdur
<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün</i> <i>fe' ilün</i> Bu dahi	Tu hem-çü subhî vü men şem'-i halvet-i seherem Tebessümî kon u cân bîn ki çün hemî siperem	‘Arûz u darb mahbûn mahzûfdur
[40] Kezâlik	Vücûd-ı zârıma kıydım gamım nihân iderek Olur mu çâre ‘aceb derdimi beyân iderek	Kezâ
<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün</i> <i>fâ' lün</i>	Be-reft ‘akl-ı dil ü dîn ü mând cân tenhâ	‘Arûz u darbı maktû‘ dur
<i>mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün</i>	Çü ân garîb ki mâned zi-kârvân tenhâ	

<p><i>fâ' lün</i> Kezâlik</p> <p><i>mefâ' ilün mef' ûlün mefâ' ilün</i> <i>fâ' lân</i> <i>mefâ' ilün mef' ûlün mefâ' ilün</i> <i>fê' ilân</i></p> <p><i>mefâ' ilün mef' ûlün mefâ' ilün</i> <i>fâ'</i> Kezâlik</p>	<p>Sa' âdet-i ezeli kâbil-i zevâl olmaz Güneş yer üstüne düşmekle pây-mâl olmaz</p> <p>Ber-i men âmed h'urşid-i nikuvân şeb-gîr Be-kad çü serv-i büleud u be-ruh çü-bedr-i münîr</p> <p>Eger güşâyî târî zi-sünbül-i ter Hemîşe âyed bâd-ı sabâ mu' attar</p>	<p>Bu dahi</p> <p>Sadr u ibtidâ vü haşv-ı Sânîler mahbûn ve haşv- ı evveller müşa'as ve 'arûz maktû' musabbağ ve darb mahbûn maksûrdur</p> <p>Bu dahi ve fakat 'arûz u darbı machûfdur</p>
Evzân-ı müctes	Ebyât-ı müzâhaf-ı murabba'u'l- eczâ-i müctes	Ahvâl-i ebyât
<p><i>mefâ' ilün fe' ilâtün</i> Kezâlik</p> <p><i>mefâ' ilün fâ' ilân</i> Bu dahi</p>	<p>Me-râ ki rûy-ı tu bâyed Zi-mihr u meh çi güşâyed</p> <p>Dilem be-tu hest şâd Tu-râ zi-men nîst yâd</p>	<p>Mahbûn</p> <p>Mahbûn ve maksûr</p>
Devâ'ir-i şî' riğ üçüncüsü olan dâ'ire-i müntezi' ada birinci bahr bulunan bahr-i serîf beyân olunur ki altı nev' vezni vardır ve aslı "müste' ilün müste' ilün mef' ûlât" dır.		
Evzân-ı serîf	Ebyât-ı müzâhaf-ı müseddesü'l- eczâ-i bahr-ı serîf	Ahvâl-i ebyât
<p><i>müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilân</i> ”</p> <p>Kezâlik</p> <p><i>müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün</i> Kezâ</p>	<p>Dil çi koned seyr u temâşâ-yı bâğ Tâ be-tu-em ez-heme dârem ferâğ</p> <p>Şu' lenüp derd u gam-ı ıztırâb İtdi gönül mülkünü yek-ser harâb</p> <p>Ruh be-nümâ ey kamer-i hâneğî Tâ ne-keşed 'akl be-dîvâneğî</p>	<p>Matvî vü 'arûz u darbı matvî mevkûfdur</p> <p>Bu dahi</p> <p>'Arûz u darbı matvî mekşûf</p>

” <i>müfte‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilân</i> <i>mef‘ûlün mef‘ûlün fâ‘ilân</i> [41] <i>müfte‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün</i> ” mefâ‘ilün mefâ‘ilün fâ‘ilün ” müste‘ilün müste‘ilün fe‘ilün Bu dahi	Rûh-ı musavver meh-i h‘urşîd-fer Böyle güzel görmedi çeşm-i beşer Hest kilîd-i der-i genc-i kadîm Bi-smi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm Ger be-keşî v’er ne-keşî mâ-râ Nîst gam er-ser be-keşî yârâ Nigâr-ı men be-kâr-ı men der-niger Zi-cürm-i bî-şumâr-ı men der-güzer Ez-‘aşk-ı tu men der- cihân semerem Hûn şod ez-în derd-i nihân cigerem	Bu dahi Matvî vü maktû‘ u ‘arûz u darbı matvî mevkûfdur Matvî vü aslem Mahbûn u matvî mekşûf Sâlim u ‘arûz u darb mahbûn aslem
Dâ’ire-i müntezi‘ anıñ ikinci bahri zikrolunur ki aslı “ <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün müste‘ilün</i> ” olup müzâhafı vardır ve buña bahr-i garîb dahi denir.		
<i>fe‘ilâtün fe‘ilâtün mefâ‘ilün</i> Kezâ	Melikâ tîğ-i tu her bed-sigâl-râ Be-h‘ored hem-çü Gazanfer şikâl-râ	Mahbûn
Ve yine dâ’ire-i mezkûreniñ üçüncüsü bahri karîb beyân olunur ki üç nev‘ beyti vardır ve aslı “ <i>mefâ‘ilün fâ‘ilâtün</i> ”dür.		
Evezân-ı karîb	Ebyât-ı müseddesü’l- eczâ-i bahr-i karîb	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ‘ilü mefâ‘ilü fâ‘ilân</i> Kezâlik <i>mef‘ûlümefâ‘ilü fâ‘ilâtün</i> Bu dahi	Figân z’ân ser-i zülfeyn-i tâb-dâr Fürûheşte zi-yâkût-ı âb-dâr Tâ mülk-i cihân-râ medâr bâşed Fermânde o [şeh] şehryâr bâşed	Mekfûf ‘arûz u darbı maksûrdur Ahreb u mekfûf u sâlim

<p><i>mef'ûlü mefâ'il fâ'ilân</i> Bu dahi</p>	<p>Gû Âsaf-ı Cem gû beyâ be-bîn Ber taht-ı Süleymân-râ nişîn</p>	<p>Ahreb u mekfûf maksûrdur</p>
<p>Dâ'ire-i mezkûrede dördüncü bahr-i hafif beyân olunur ki dokuz nev' ebyâtı vardır. Aslı "<i>fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün</i>"dür.</p>		
<p><i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün</i> ” Bu dahi <i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün</i> <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'lün</i> Kezâ <i>fe'ilâtün</i>” <i>fâ'ilâtün</i>” [42] <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'lân</i> Kezâ <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân</i> Kezâ <i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân</i> <i>fe'ilâtün mefâ'ilün fâ'lân</i> <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i> Kezâ ”</p>	<p>Sebze-hâ nev demîd u yâr ne-y'âmed Tâze şod bâğ u ân nigâr ne-y'âmed Nev-bahâr âmed ü harîf şerâbem Be-temâşâ-yı nev-bahâr ne-y'âmed Mihr bü'ğşây la'l-i mey-gûn-râ Mest kon 'âşıkân-ı mecnûn-râ Nigehiñ girdi kana bî-pervâ 'Âkıbet kıydı câna bî-pervâ Pîş-i tu câ ne-mî-tevânem kerd V'ez tu h'od vâ ne-mî-tevânem kerd Mâhir u yâ be-hûn-ı men me-şitâb Küşten-i 'âşıkân ki did savâb Beni yakdı firâk-ı 'ârız-ı yâr Ve kinâ rabbenâ 'azâbe'n-nâr Her şeb ez-şevk câme pâre konem 'Âşıkam 'âşıkam çi çâre konem Oldum ez-cân u dil-fikende saña</p>	<p>Sadr u ibtidâ sâlim haşvler ve 'arûz u darb mahbûndur Sâlim u mahbûn 'Arûz u darb maktû' dur Kezâ 'Arûz u darbı maktû' musabbağ Mahbûn maksûrdur Mahbûn u 'arûz mahbûn maksûrdur ve darbı maktû' musabbağdır Mahbûn maktû' dur Kezâlik</p>

<p><i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mef' ülün</i> Bu dahi</p> <p>Eyzan</p> <p><i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ'</i> Kezâlik</p>	<p>‘ Âşıkam ey nigâr ben de saña</p> <p>Vakt-i gül şod hevâ-yı gülşen dârem Zevk-i câm-ı şerâb-ı rûşen dârem</p> <p>‘ Aşk asl-ı kemâl imiş ben bildim Mâ-sivâ kıl u kâl imiş öğrendim</p> <p>Gamze çün tîr u turre kîrâb Çeşm pür-hâb u zülf pür-tâb</p>	<p>Sâlim u mahbûn u müşa‘‘ as</p> <p>Kezâlik</p> <p>Sâlim u mahbûn u mahcûf musabbağ</p>
<p>Ki nâm-ı şâ' ir-i mâhir bu bahreden müsemmen üzre dahi gazel söylemiştir ki evvelki beyti budur.</p>		
<p><i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i> <i>mefâ' ilün</i> <i>fe' ilâtün ”</i></p>	<p>Ger koned bârî-i me' râ be-gam-ı ‘ aşk-ı ân sanem</p> <p>Be-tevâned zi-dûd zeyn dil-i gam-h^vor-ı jenk-i gam</p>	<p>Sâlim u mahbûn</p>
<p>Ve dâ' ire-i mezkûrede beşinci bahr müşâkil ebyât edilir ki üç nev' ebyât-ı müzâhafı vardır ve asıl eczâsı “<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>”dür.</p>		
<p>Ezvân-ı müşâkil</p>	<p>Ebyât-ı müzâhaf-ı bahr-ı müşâkil</p>	<p>Ahvâl-i ebyât</p>
<p><i>fâ' ilâtü mefâ' ilü mefâ' il</i> Kezâ</p> <p><i>fâ' ilâtü mefâ' il</i> Kezâ</p> <p><i>fâ' ilâtü fe' ülün</i> ”</p>	<p>Ey nigâr-ı siyeh-çeşm-i siyeh-mûy Serv-kadd-i nikû-gûy-ı nikû-rûy</p> <p>Rûzgâr-ı hazânest Bâd-ı serd-vezânest</p> <p>Serv-i lâle-cebînî Mâh-ı hâne-nişînî</p>	<p>Mekfûf u maksûr</p> <p>Bu dahi ve fakat murabba‘ u'l-eczâdır</p> <p>Mekfûf mahzûfdur</p>
<p>[43] Dâ' ire-i müttefikadaki iki bahriñ evvelkisi olan bahr-ı müttekârib zikrolunur ki asıyla beraber on bir nev' vezni vardır.</p>		

Evzân- mütekârib	Ebyât-1 müsemmenü'l-eczâ-i bahr-1 mütekârib	Ahvâl-i ebyât
<p><i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i> <i>fe'ûlün</i> Bu dahi</p>	<p>Zihî ebrûyet kıble-i pâk-dînân Be-nâz-ı tu h'oş-hâtır-ı nâzenînân</p>	<p>Sâlim</p>
<p><i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl</i> Kezâ</p>	<p>Dilem bürd u hakk-ı vefâyî ne-dâşt Dileş-râ gam-ı âşinâyî ne-dâşt</p>	<p>‘Arûzu darbı maksûrdur</p>
<p><i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ul</i> Kezâlık ”</p>	<p>Zihî rûyet ez-berg-i gül tâze-ter Çi servî ki dârî gül-i tâze-ber Göñül bir bütûñ zâr u nâlânıdır Ki ‘aşk ehli hep mest ü hayrânıdır</p>	<p>‘Arûz u darbı mahzûfdur Mislehu</p>
<p><i>fa'lün fe'ûlün fa'lün fe'ûlün</i> Kezâ</p>	<p>Âşûb-ı cânî şûh-ı cihânî Bî-i' tikâdî nâ-mihrbânî</p>	<p>Sadr u ibtidâ ile haşv-ı sâniler eslemdir</p>
<p>Eyzan Bu vezin <i>müstef' ilâtün'e</i> beñzer</p>	<p>Bir ince belsin pek bî-bedelsin Vasfa mahalsin gâyet güzelsin</p>	<p>Bu dahi</p>
<p><i>fa'lü fe'ûlün fa'lü fe'ûlün</i> Kezâ</p>	<p>Gam-zedeî-râ dil ne-nevâzî Dil-şodeî-râ çâre ne-sâzî</p>	<p>Esrem</p>
<p><i>fa'lü fe'ûlün fa'lü fe'ûl</i> Bu dahi</p>	<p>Ey şeb-i zülfet gâliye-sây V'ey meh-i rûyet gâliye-pûş</p>	<p>Esrem ü sâlim u maksûr bir esrem ile bir sâlim <i>Müfte' ilâtün</i> gibi olur. Binâen aleyh bahr-ı recezde beyt gösterilmemiştir</p>
<p><i>fe'ûlün fe'ul fe'ûlün fe'ul</i> Kezâlık</p>	<p>Nigârîn-i men cefâ mî-koned Büt-i Çîn-i men hatâ mî-koned</p>	<p>Sâlim ü mahzûfdur</p>
<p><i>fe'ûlü fa'lün fe'ûlü fa'lün</i> Bu dahi</p>	<p>Kerem be-h'ânî verem be-rânî Dil-i hazîn-râ be-cây-i cânî</p>	<p>Makbûz u eslem</p>

Bu Hâce ‘İsmetu’llâh Buhârî bu vezniñ bir mısra‘ da müsemmeden dahi şî‘r söylemişdir ki budur:		
<i>fe‘ûlü fa‘lün</i> dört kere Bu dahi	Zihî dü çeşmet be-hûn-ı merdüm güşâde tîr u keşîde hançer Ruh-ı çü mâhet sabâh-ı devlet hat-ı siyâhet şeb-i mu‘ anber	
[44] Evzân-ı mütekârib	Müseddesü’l- eczâ	Ahvâl
<i>fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün</i> Kezâlik <i>fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ul</i> Kezâlik	Zi-derd-i cüdâyî cinânem Ki ez-zindegâni be-cânem Çü zülfet feşâned sabâ Dil-i men be-y’üfted zecâ	Meczû Sâlim u mahzûf
Ve dâ’ire-i mezkûreniñ ikinci bahri olan bahr-i mütedârik beyân olunur ki altı nev‘ vezni olur ve bu bahre rakzu’l-hayl u savtü’n-nâkûs dahi denir.		
Ezân-ı mütedâri	Ebyât-ı Müsemenü’l-eczâ	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ‘ilün fâ‘ilün fâ‘ilün fâ‘ilün</i> <i>fâ‘ilün fâ‘ilün fâ‘ilün fâ‘ilün</i> ”	Ey tutuk-beste ez-tîre-şeb ber-kamer Tûtî-i hattet efkende-per ber-şeker Ey büt-i nev-edâ olmuşam mübtelâ ‘Aşıkam ben saña iltifât it baña	Sâlim Kezâlik
<i>fe‘ilün fe‘ilün fe‘ilün fe‘ilün</i> Kezâ	Sanemâ be-nümâ ruh u cân be-rübâ Ki tu-râ buved in bih ez-ân ki me-râ	Mahbûn u mahzûf
<i>fa‘lün fa‘lün fa‘lün fa‘lün</i> Kezâ	Tâ k’ey mâ-râ der-gam-dârî Tâ k’ey ârî mâ-râ h’ârî	Maktû‘
<i>fâ‘ilün fe‘ul fâ‘ilün fe‘ul</i> Kezâ	Sünbül-i siyeh ber-şemen me-zen Leşker-i Habeş ber-semen me-zen	Sâlim u ‘arûz u darbı bî-merbû‘

Evzân	Müseddesü'l-eczâ-i mütedârik	Ahvâl-i ebyât
<i>fê'ilün fê'ilün fê'ilün</i>	Güzerem heme ber-deretest	Mahbûn mahzûfdur
Kezâlik	Çi konem dil-i men beretest	
<i>fa'lün fa'lün fa'lün</i>	Her dem âyem süyet	Maktû' dur
<i>fa'lün fa'lün fa'lün</i>	Bâşed bînem rûyet	

İmdi bu mahalle kadar 'ilm-i 'arûz ta'rif ve beyân olduğundan bundan sonra dahi kâfiye-i şî'r iş'âr ve der-miyân kılınır.

[45] FASL-I SÂDİS-HAMİS

Ma'lûm ola ki eczâ-yı şî'riñ evâhirini bir suretle yek-digere rabt etmeğe **kâfiye** itlâk olunup bu ise harf-i revîden 'ibâretdir. Ve buña kâfiye tesmiyesi ebyâtın kafasında ve nihâyetinde olduğundan nâşidir denilmiştir. Ve revî lafzı 'revâ'dan müştak olup revî; deve üzerindeki yükü bağladıkları ipe ta'bir olunmasına mebnî kelâm-ı manzûmu biri birine bağlayan harfe dahi revî tesmiye olunmuştur.

İmdi kâfiyenin esâsı harf-ı revîdir ve bu harf nefis-i kelimeden olarak âhir –i mısra'da mu'ayyen bir mahalde bulunarak her bir beytde tekrâr eder ve bu harfsiz şî'r sahîh olmaz. Ve bu harf-i revîye sekiz kadar diğerk hurûf teba'iyet edip dördü revîden evveldir ve dördü soğradır. Ve mukaddem olanlar bunlardır: (te'sîs, dahîl, ridf, kayd). Ve **te'sîs** aña denir ki revîden bir harf yukarıda elif olsa. Ve (**dahîl**) revî ile elif-i te'sîs beyninde olan harfe denir. Ve (**ridf**) oldur ki harf-i revînin mâ-kabli harf-i 'illet ola ki "vâv, yâ, ellif"dir. Ve (**kayd**) aña denir ki revînin mâ-kabli sâkin ola.

Harf-i revîden mu'ahhar olanlar (vasl-ı hurûc-ı mezîd-i nâ'ire) dir ki revîden sonra gelen birinci harfe **vasl** ve ikinci harfe **hurûc** ve üçüncüye **mezîd** ve dördüncüye **nâ'ire** denir. Ve bu hurûfât bu kıt'ada mündericidir:

(Kıt'a)

Kâfiye der-asl yek harfest heşt ân-râ taba'

Çâr pîş ü çâr pes ân-nokta in-hâ dâ'ire

Harf-i te'sîs ü dahîl ü ridf ü kayd ân geh revî

Ba'd ez-ân vasl u har u cüst ü mezîd ü nâ'ire

Ve bu hurûfda altı 'adet hareke i'tibâr olunur ve bunlar (ress, işbâ', hazv, tevcih, mecra, nefâz)dır ki elif-i te'sîsden evvel olan harfin harekesine (**ress**) ve dahîlin

harekesine (**işbâ'**) ve ridf ve kaydıñ harekelerine (**hazv**) ve ridf ve kaydıñ gayrı onların yerinde olan harf-i mücerredin harekesine (**tevcîh**) ve müteharrik harf-i revînin harekesine (**mecrâ**) [46] ve revîden sonra olan hurûf-ı erba'anın harekâtına (**nefâz**) itlâk olunur. Ve elif-i te'sîs ve dahîl harfleri ile ress ve işbâ' hareketleri mü'essese ta' bîr olan kâfiyeye mahsûsdur ki bu kâfiye beyne'l-'Arap mu'teber ve kesîru'l-vukû'dur. Ve beyne'l-'Acem mu'teber olmadığından “âkil / mukbil” gibi elfâzı ba'zen mümtezicen isti'mâl ederler.

Ve ibtidâ kâfiye iki nev' olup birine (**aslî**) ve diğesine (**ma'mûlî**) ta' bîr olunur. Ve kâfiye-i asliye “rast / mast” lafızları gibi ki burada evvelki “doğru” ma'nâsına ve ikinci “yoğurt” ma'nâsınadır.

Ve kâfiye-i ma'mûliye “gedâ-est / kocâ-est” elfâzı misüllüdür ki bunlarda (est) nefsi kelimededen değildir ve bu cihetle bir şi'rde iki nev' kâfiyenin cem'î câiz olamaz. Ya'nî bir şi'rîñ âhiri “rast / mast / kast” gibi elfâz gideriken “hevâ-est / revâ-est” misüllü lafızlar getirilemez.

İmdi mü'esseseye verilen iki harf ve iki harekeden geriye kalan altı harf ve dört hareke üzerine olarak kâfiye 'Acem ve Türk şu'arâsı nezdinde üç nev'dir. Evvelkisine **mücerrede** ve ikinciye **mürdefe** ve üçüncüye **mukayyede** tesmiye olunur.

Ve (**mücerrede**) aña denir ki harf-i revînin mâ-kabli harf-i 'illetden ve harf-i sâkinden'ârî ola. Ve hareke-i tevcîh bu nev'dedir.

(Meselâ)

Sensin ol ser-tâ-be-pâ peygamberâne tâc-ı ser

Cümle-i fermân-berin ins ü melâik bahr u ber

Beytinde “ser / ber” lafızlarının *ra*'ları revîdir ve *sin* ile *bâ*'nın fethaları tevcîhdur ve bu beytde kâfiye bir harf ve bir harekeden 'ibâretidir.

Ve (**mürdefe**) oldur ki revînin mâ-kabli harf-i 'illet ola. Bu cihetle bu nev' üç kısımdır. Birinciye **mürdefe be-elif** denir (Ve bu beytde misâldir):

Ne bende kaldı tahammül ne dilde sabra mecâl
O şâh-ı hüsne ise ‘arz-ı hâl-i emr-i muhâl

Bunda “mecâl ve muhâl” lafzlarının *lâm*’ları revî ve *elif*’leri ridf ve *cim* ve *hâ*’nın hareketleri hazvdır. Ve ikincisine **mürdefe be-vav** denir:

(Meselâ)

Ey ki n’eb’ved be-hüsn-i rûy-ı tu hûr
Bâd çeşm-i bed ez-cemâl-i tu dûr

Beytinde “hûr ve dûr” lafızlarının *râ*’ları revî ve *vâv*’ları ridf ve *hâ* ve *dâl*’ın zamme hareketi hazvdır. Üçüncüsüne **mürdefe be-yâ** tesmiye kılınır.

[47] (Meselâ)

Geldi kurbân olduğum imdi mübârek vakt-i ‘îd
Dîde-i bedden ola nev-mâh-ı ruhsârın ba‘îd

Beytinde *dâl*’lar revî *yâ*’lar ridf ‘*ayn*’larının hareketleri hazvdır ve bunlarda kâfiye iki harf bir harekedir. Ve bu kâfiye-i mürdefede ridf ile revîniñ meyânına ba‘zan bir harf daha gelir ki aña **ridf-i zâ’id** derler ve ridf-i aslîniñ hareketi tahtındadır. Meselâ mürdefe be-elifde olması:

Çün dil gam-ı ‘aşk-ı rûy-ı o dâşt
Der-cân-ı heme tohm-ı mihr o kâşt

Beytinde olduğu gibi bunda *tâ*’lar revî, *şîn*’lar ridf-i zâ’id, *elif*’ler ridf-i aslîdir. Ve *dâl* ile *kâf*’ın hareketleri hazvdır. Ve (mürdefe be-vav) da olması “dûht / sûht” gibi lafızlarda bulunmasıdır ki bunlarda *tâ*’lar revî, *hâ*’lar ridf-i zâ’id *vâv*’lar ridf-i aslî *dal* ve *şîn*’in zammeleri hazvdır. Ve (mürdefe be-yâda) bulunması dahi “rîht / engiht” gibi lafızlardır ki bunlarda ridf-i zâ’id *ha* harfleridir.

Ve (**kâfiye-i mukayyede**) aña denir ki revîniñ mâ-kabli sâkin olup gerek işbu sâkiniñ kendisi ve gerek mâ-kabli harf-i ‘illetden ‘ârî ola.

(Meselâ)

Ey vahîd er şevî zi-‘ âlem ferd
Ne-buved der-zamâne misl-i tu merd

Beytinde olduğu gibi ki bunda *dâf* lar revî ve *râ* lar kayd ve *fâ* ve *mîm*’iñ hareketleri hazvdır.

Ve buradan aşağıda revîden sonra gelen hurûfât beyân olunur:

(Kâfiyeye harf-i vasl teb‘iyeti) Harf-i vaslıñ kâfiye-i mücerredeye teb‘iyeti bu beytten ma‘lûm olur:

Ey habîb-i kibriyâ vü dü cihânıñ rahmeti
Şübhesiz zâtıñla buldu kevn ü imkân rif‘ati

Bunda “rahmeti ve rif‘ati”niñ *tâ* ları revîdir ve hareketleri mecradır ve *yâ* ları vasıldır ve *mîm* ile ‘*ayn*’iñ fethaları tevcîhdir. Ve böyle revîden sonra diğerk hurûf geldiğih halde harf-i revî dâ’imâ müteharrik olacağından o halde harekesine ber-vech-i mezkûr (mecrâ) denir.

(Harf-i vaslıñ mürdefe be-elif’e teb‘iyeti) bu beytde olduğu gibidir:

Sünbül mi nedir bilsem o gîsû-yı siyâhı
Bir şemmede iñdirdi dil zühde külâhı

Bunda “siyâhı / külâhı”ınıñ *yâ* ları vasl ve *hâ* ları revî ve harekesi mecrâ ve *elif* ler ridf ve *yâ* ve *lâm*’iñ hareketleri hazvdır.

(Harf-i vaslıñ mürdefe be-vâv’a teb‘iyeti) Bu dahi bu beytde olduğu gibidir: [48]

Gerçi ez-âteş-i dil çün hum-ı mey der-cüşem
Mühr ber-leb-zede hûn mî-hurem u hamüşem

Bunda mîm’ler vasl ve şîn’lar revî ve hareketleri mecrâ ve vav’lar ridf ve cîm ve mîm’iñ zammeleri hazvdır.

(Harf-i vaslıñ mürdefe beyâ’ya ittibâ‘ı). Bu dahi bu beytde müstebân olur:

(Beyt)

Ey ʿ ukde-güşâ-yı rişte-i tevbîrim
Her tâʿ ate ʿ afvun sebeb-i taksîrim

Bunda *mîm*'ler vasl ve *râ*'lar revî ve harekesi mecrâ ve *yâ*'lar ridf ve mâ-kabli harekesi hazvdir. İmdi bu mürdef-i bâ vaslıñ aksâmı selesesinde üç harf iki hareke vardır.

(Harf-i vaslıñ kâfiye-i mukayyede tevbîyeti) dahi “merdî / gerdî” gibi elfâzdan anlaşılır.

(Kâfiyeye harf-i huruç ittibâʿı.) Meselâ mücerredeye ittibâʿı bu beytde mezkûrdur:

Bırakdı hâke hüsnün âfitâb-ı ʿ âlem-ârâyı
Götürdü yeryüzünden muʿ ciz laʿ lün Mesîhâ'yı

Bunda “ârâyı / Mesîhâ'yı” lafızlarının ikinci *yâ*'ları hurûc ve birincisi vasl ve *elif*'ler revî ve *râ* ve *hâ*'nın harekesi tevcîhdur.

(Mürdefeye hurûc ittibâʿı) Bunun dahi mürdefe be-vâv'ı bu beytten müstebân olur:

Câm-ı lebrîz-i muhabbetdir dil-i pür-hûnumuz
Hûn-ı dildir bezm-i hasretde mey-i gül-gûnumuz

Bunda *zâ*'lar hurûc ve *mîm*'ler vasl ve *nûn*'lar revî ve *nûn*'ların harekesi mecrâ ve *vâv*'lar ridf ve mâ-kabli harekesi hazv ve *mîm*'lerin harekeleri nefâzdır. Ve mürdefe be-elif ve mürdefe be-yâ dahi bunun gibidir.

(Harf-i hurûcun mukayyede tevbîyeti) Bu dahi bu beytten maʿ lûm olur:

Farkına oldu mübeddel ʿ işret ü âhengimiz
Bezmimiz pür-derd ü gamdır âh u zârı çengimiz

Bunda *kâf*'lar revî ve *nûn*'lar haf-i kayd olup *hâ* ve *cîm*'in fethaları hazv ve *mîm*'ler vasl ve *zâ*'lar hurûcdur.

(Kâfiyeye harf-i mezîdiñ teb‘iyeti) Bu dahi kâfiye-yi mücerredede bu beytde olduğu gibi:

Çü ber-serv-i sehî berg-i gülesteş
Çü men her sû hezârân bülbülesteş

Harf-i mezîd *şîn*’lar ve harf-i hurûc *tâ*’lar ve harf-i vasl *sîn*’ler ve revî *lâm*’lardır ve *kâf* ve *bâ*’nın harekesi tevcih ve *lâm*’ların harekesi mecrâdır.

(Mezîdiñ mürdefeye teb‘iyeti) [49] Bunun dahi bir kısmı bu beytten ma‘lûm olur ve diğer iki kısmı da aña kıyâs ile anlaşılır.

Saçuñ endîşesi tahrîk-i zencîr-i cünûnumdur
Cünûnum def‘ine zikr-i leb-i la‘lün füsûnumdur

Bunda *nûn*’lar revî ve *mîm*’ler vasl ve *dâf*’lar hurûc ve *râ*’lar dahi mezîddir. Ve kâfiye-i mukayyede olması dahi revîniñ mâ-kablinde harf-i ‘illetiñ gayrı sâkin harf olmasıyla olur. Ve bunlardan mürdefe ile mukayyede de kâfiye beş harf ve mücerredede dört harf ile her birinde üç harekedir.

Kâfiyeye (nâ’ireniñ ittibâ‘ı) Bu dahi kâfiye-i mücerredede “gül müdür / sünbül müdür” misallerinde olduğu gibidir. Ve mürdefeniñ kısm-ı evveline ittibâ‘ı bu beytten âşikâr olur:

Bilmem o gül-femiñ lebi tasvîr-i cân mıdır
Nev hatt-ı la‘li ‘Îsî-i muciz-beyân mıdır

Bunda *nûn*’lar revî olup âhirindeki *râ*’lar nâ’iredir ve mürdefeniñ diğer kısmı dahi buña beñzer.

(Kâfiyeye redîf ittibâ‘ı) Ma‘lûm ola ki kâfiyeniñ aksâmı selesesine gerek revîden ve gerek revîye teb‘iyet eden hurûf-ı erba‘a-i mezkûreden sonra gelen lafızlara **redîf** itlâk olunur. Ve bunu kâfiyeniñ her türlüünde ebyât ile beyân etmek mûcib-i tatvîl olup lüzûmsuz bulunduğundan sarf-ı nazar olunup birkaç beyt ile iktifâ olunmuşdur. Meselâ kâfiye-i mücerredeye ba‘de’l-revî bir redîfiñ teb‘iyeti bu beytten istizhâr olunur:

Oldu ‘âlem şâd senden ben esîr-i gam henüz
‘Âlem itdi terk-i gam bende gam-ı ‘âlem henüz

Bunda *mîm* ler revî olup *henüz* lafızları redîfidir.

Ve (kâfiye-i mücerredede) olması bundan istinbât olunur:

(Beyt)

Mukavves kaşların kim vesme ile reng tutmuşlar
Kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar

Bunda *kâf* lar revî ve *nûn* lar kayd olup “*tutmuşlar*” lafızları da redîfidir. Ve kâfiye-i mücerredeye ba‘de’l-vasl ve’l-hurûc iki redîfinî teb‘iyeti dahi bu beytden anlaşılır:

Ger zi-dest-i zülf-i müşkînet hatâyî reft reft
Ve’r zi-hindû-yı şumâ ber-mâ cefâyî reft reft

Bunda *elif* ler revî ve *yâ-yı evvel* vasl ve *yâ-yı sâni* hurûc olup iki “reft” kelimeleri de rediflerdir. Ve yine kâfiye-i mücerredeye ba‘de’l-hurûc üç redîfinî gelmesi bu beytden istikşâf olunur: [50]

Şive-i hüsnüni dilberde kodı cilve-i ‘aşk
‘Âşıkı cevri u cefâlarda kodı cilve-i ‘aşk

Bunda “dilber ve cefâlar” *râ* ları revî ve *dâf* lar vasl ve *hâ* lar hurûc olup “*kodu ve cilve* ve ‘*aşk*” lafızları rediflerdir. Ve kâfiye-i mürdefe be-elife dört ‘adet redîfinî ittibâ‘ı bu beytden ma‘lûm olur:

Eyyâm-ı bahâr oldı açıldı gül-i ümmîd
Pejmürdelik âr oldı açıldı gül-i ümmîd

Bu beytden “bahâr u âr” *râ* ları harf-i revî ve *elif* leri ridf olup “*oldı ve açıldı ve gül ve ümmîd*” lafızları dahi birer redîfidir.

(Kâfiye-i şâyegân) Ma‘lûm ola ki bir nev‘ kâfiye daha vardır ki aña **şâyegân** tesmiye edilir ve aña derler ki mahall-i kâfiyede ma‘nâ-yı cem‘i ifâde eden elfâz ola. Ve

bu birkaç türüdür. Birisi **şâyegân be-elif ve nûndur** ki şî'riñ âhirinde *elif* ve *nûn* ile cem'lenmiş elfâz buluna. Meselâ bu beytde olduğu gibi:

Dirîgâ rûz-ı 'ıyş u vasl-ı yârân
Dirîgâ sohbet-i zîbâ-nigârân

Bunda *râ*'lar revî ve *elif* ve *nûn* şâyegândır.

Ve birisi dahi **şâyegân-ı mugâyebedir** ki âhir-i şî'rde *nûn* ve *dâl* ile cem'lenmiş elfâz ola. Bu beytde olduğu gibi:

Kesân ke'z mâh-ı rûy-ı dûst dûrend
'Aceb dârem ki der-dûrî sabûrend

Bunda *râ*'lar revî ve *nûn* ve *dâl* şâyegândır. Ve bu iki beytlerde kâfiye dört harf iki harekedir.

Ve birisi **şâyegân-ı muhâtabadır** ki âhir-i şî'r *yâ* ve *dâl* ile cem'lenmiş elfâzdan ma' mûl ola.

(Meselâ)

Der-çemen bâ-serv-i sîmîn-ber çemîd
Behr-i çeşm-i bed-du'â ber-vey demîd

Bu “çemîd / demîd” lafızları emr-i hâzır sîgâsıdır ve bunda *mîm*'ler revî ve *yâ*, *dâl* şâyegândır ve bunda kâfiye üç harf ve iki harekedir.

Ve birisi dahi **şâyegân-ı mütেকellimdir** ki âhir-i şî'rde *yâ* ve *mîm* ile cem'lenmiş elfâz ola. Bu dahi bu beytten anlaşılır:

Çü dâ'im bâde-i 'aşk-ı tu nûşîm
Sezed ger hil'at-ı vasl-ı tu pûşîm

Bu beytde *şîn* lar revî ve *yâ* ve *mîm* şâyegândır ve bunda kâfiye dört harf ile iki harekedir.

(Tenbîh)

Bir şî'riñ birinci beytiniñ iki mısra'ınıñ ve kusûr-ı ebyâtınıñ dahi yalnız mısra-ı sânileriniñ [51] evâhiri edât-ı cem'li elfâzdan mürekkep olarak şâyegân olacak yerde

arada evvel kâfiyede edât-ı cem‘ siz bir lafz getirilse ol şi‘r ma‘yûb addolunur. Meselâ “dilberân / semîrân” gibi lafızlar arasında “sâyebân / âsmân” misillü bir iki lafz getirilmesi ve “berand / güsterand” gibi lafızların arasına “çend / kand” misillü lafızlar gelmesi gibi ve “demîd / remîd / ârmîd” gibi kelimeler gelir iken “ümîd / medîd” gibi elfâz vukû‘ı ve “dîdîm / şenîdîm” misillü lafızlar arasında “nedîm / sedîm” gibi lafızlar îrâd olunması ki bu sûretler taht-ı ‘uyûbdadır. Lâkin eğer bunun gibi şeyler matla‘da vâki‘ olursa ya‘nî mısra‘ın birinin âhiri “dilberân” ve diğerinin “sâyebân” olursa kusûr-ı ebyât nasıl olursa olsun bakılmaz. Çünkü bu halde kâfiyenin aksâm-ı selisesinden birine mensûp olur.

Ve bir de bir şi‘rin kâfiyesi masâdir-i Fârisîden mürettep olsa eğer masdar dâl‘ının aksâm-ı hamsesinden biriyle meselâ “dîden / şeniden / ârmîden” gibi masdar dâl‘ı yâ‘yı ile veyahut masdar-ı tâ‘inin aksâm-ı erba‘asından her kangı kısmıyla meselâ “güfte / süfte / âşüfte” gibi masdar-ı tâ‘î fâ‘î iştikakından ibtidâ olunmuş ise âhir-i şi‘re kadar ol halde gitmelidir. Ve bunların kısımları değişir ya‘ni “güften ve süften” aralarında “şüsten / güşişten” gibi masdarlar getirilir veyâhud “hoten” gibi ol kâfiyede diğer lafz îrâd olunur ise bu dahi taht-ı ‘uyûbdadır. Ve fi‘illerde ve isimlerde dahi masdarlarda olanın ‘aynıdır. Meselâ bir şi‘r “âmûht / endûht / efrûht” gibi masdar-ı tâ‘î hâ‘înin fi‘l-i mâzi sîgasından veyâhud “şemen ve semen ve çemen” misillü isimlerden bede‘ olunmuş ise nihâyete kadar bu sûretde gitmelidir. Ve şu‘arâ-yı be-nâm hazerâtından ba‘zıları bu usulü masâdir-i ‘Arabiyyede dahi icrâ eylemişler. Meselâ ibtidâdan “selâmet / kerâmet” gibi kelimeler ile başlamışlar ise nihâyet-i şi‘re kadar onu iltizâm etmişlerdir. Ve Hâce Hâfız-ı Şîrâzî ‘aleyhi rahmetü’l-bârî hazretleri bu usûle ekserî ri‘âyet eylediği gibi harf-i vasl ‘ilâvesiyle bu gazelinde dahi iltizâm buyurmuşlardır.

(غزل)

ای قصهٔ بهشت زکویت حکایتی	شرح جمال حور زرویت روایتی
انفاس عیسی از لب لعلت لطیفهٔ	و آب حضر زنوش دهانت کنایتی
هر پاره از دل من از غصهٔ قصهٔ	هر سطری از خصال تو از رحمت آیتی
کی عطرسای مجلس روحانیان شدی	کل را اگر نه بوی تو کردی رعایتی
در آرزوی خاک ره یار سوختیم	یاد آورای صبا که نکردی جایبتی

[52]

درآتش از خیال رخت دست میدهد   ساقی بیا که نیست ز دورخ شکایتی
بوی دل کباب من آفاق را گرفت   وین سوزاندرون بکندهم سرایتی
ای دل بهرزه دانش و عمرت زدست رفت   صدمایه داشتی و نکردی کفایتی
وافی مراد حافظ ازین درس غصه چیست   از تو که رشمه و ز خسرو عنایتی

Masâdir-i ‘Arabiye iltizâm olduğu halde îcâp eden tevâfuk-ı hurûf ve harekât müşâru’n-ileyhiñ bu gazeline dikkat ile ma’lûm olur. Ya’ni mezkûr “hikâyet / rivâyet / kinâyet” masdarları arasında “adâlet / delâlet” gibi masdarlar asla îrâd olunamaz. Ve diğere nev’den olan masdar ve bi’l-cümle kelime dahi buña kıyâsdir. Ve masâdir-‘Arabiyeñ iltizâm olunmasında başka letâfet vardır. Ve şî‘r ve kâfiyeñ diğere ‘uyûbu aşâğıda zikr ve tafsîl olunur.

FASL- I SÂDİS

Bu fasl dahi ba‘zı ıstılâhat-ı şî‘riye beyânındadır. Ma’lûm ola ki kelâm-ı manzûmuñ suret-i tertîb ve ‘adedine göre ıstılâh olmuş ba‘zı kelimât olup esâmı ve ta‘rifâtı ber-vech-i zîr derc ve tezbîr kılınır.

(**Matla‘**) Birkaç beytli bir şî‘riñ evvelki beytine itlâk olunur.

(**Makta‘**) Birkaç beytli bir şî‘riñ eñ soñraki beytine denir ve şâ‘ir nâmını ekseriyâ makta‘da zikreder.

(**Kasîde**) Münâcât veyâ na‘t-ı şâmil olarak on on iki beytten mütecâviz olan şî‘re tesmiye ve matla‘ınñ mısra‘-ı evveli dahi mukaffa olarak inşâd olunur.

(**Gazel**) ‘Aşk ve mey ve mahbûba müte‘allik olarak beş ve beşden ziyâde olan ebyâta denilir ve bunun dahi matla‘ınñ mısra‘-ı evveli mısra‘-ı sânisî kâfiyesinde olarak inşâd edilir.

(**Mesnevî**) İki mısra‘ı bir kâfiyede olarak bî-‘aded ebyâta ta‘bîr olunur. Nitekim Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’ñ te’lif-kerdeleri olan kitâb münderecâtı gibi.

[53](**Kıt‘a**) Matla‘ınñ mısra‘-ı evveli mısra‘-ı sânisî kâfiyesinde olmayarak ikiden dokuza kadar olan ebyâtdır.

(**Mersiye**) Vefât edenin tahassür ve tefeccü' ve anın fazlına vesâ'ir evsâfına da'ir olan şi' re derler.

(**Sevgend-nâme**) Derûnunda kasem ve yemin edilen şi' rdir.

(**Câ'ize**) Şu' arâya îrâd inşâd eylediği şi' ri mukâbilinde hediye olarak verilen şey'e denir ki bu zamânlarda ma' düm hükmündedir.

(**Beytü'l-kasîde**) Bir şi' rde en evvel zihne gelen beyte ve kasîdenin ziyâde güzel olan beytine itlâk olunur.

(**Na't**) Vasf-ı peygamber ve âl ü evlâd-ı kirâm hakkında inşâd olunan şi' re tesmiye kılınır.

(**Medhiye**) ' Arz-ı hulûsa dâ'ir, (**hicviye**) zemm ü kadhi şâmil şi' re ta' bîr edilir.

(**Nazîre**) Bir şi' riñ meâline münâsip vezin ve kâfiyesi üzere inşâd olunan başka bir şi' re denir.

(**Nesîb**) Hasb-i hâle dâ'ir şi' re, (**teşbîb**) sûzişli gazele itlâk olunur.

(**Nakarât**) Birkaç def' a tekrâr eden mısra' veyâ beyte derler.

Ve şi' riñ en makbûlü derûnu lûgat-ı gayr-ı müsta' mele ve zevâyid-i elfâz ve haşviyât-ı gayr-ı münâsebeden 'ârî olup kırâ'ati âsân ve istimâ' ı dil-güşâ olanıdır.

(**Nesr**) Efâ' il ve tefâ' il üzere mevzûn olmayan kelâma denir ki üç kısımdır. Birine **nesr-i müreccez** ve diğesine **nesr-i müsecca'** ve üçüncüsüne **nesr-i 'âdî** ta' bîr olunur. Ve **nesr-i müreccez** ol kelâma denir ki anda vezin olup kâfiye olmaya ve **nesr-i müsecca'** oldur ki anda fakat kâfiye olup vezin olmaya ve **nesr-i 'âdî** ne vezin ne de kâfiye olmayan kelâma tesmiye kılınır. Ve şi' r nesriñ hilâfındadır ki kendisinde kasden hem vezin ve hem de kâfiye olan kelâmdır. Ve ma' nîdâr olmayan şi' r ve nesir "kâlib-ı bî-cân" gibidir ve sanâyi'-i şi' riye şi' riñ ve nesriñ zînetidir. Ve kelâm-ı mensûruñ en makbûlü müsecca' olanıdır ve bu da andan ibâretdir ki kelâmın her bir fıkra ve şikkının âhîrinde olan elfâz bir harf ve bir harekede ve yek-dîgere sıfat ve izâfet edilen kelimât dahi bu misillü mukaffa ola . Lâkin seci' için îrâd olunan elfâzın beyne'l-bülegâ ve'l-füsehâ müsta' mel olması lâzımdır. Ve şi' r gibi bunun da derûnu elfâz-ı gayr-ı

müsta‘ mele ve bârdeden ‘ârî ve zevâyid-i elfâz ve haşviyât-ı gayr-ı münâsebeden sâlim olmalıdır.

[54] Ve kelâm-ı mensûrda asıl aranılan kitâbetdir. Bu ise oldukça sarf u nahiv ve biraz da ma‘ânî ‘ilimlerinden tahsil eyledikten ve elfâzın imlâsını ya‘ni yazılışını öğrenip belledikten sonra bildiği zebânın ve ‘ale’l-husûs lisân-ı Türkînin şivesi üzere ‘aklı erdiği kadar rabt edip yapabildiği ‘ibâreyi kendisinden daha ziyâde bilene irâ‘e ederek tashîh ve olunan tashîhe dikkat ve i‘tinâ edilmek ile hâsıl olacağı ve baş şartı ise lisânın şivesi üzere kelâmı birbirine güzelce rabt ve imlâ-yı sahîh ile tahrîr etmek olup bu sırada rengîn ve ma‘nîdâr elfâz ile îcâbına göre müseccâ‘ kelimât îrâd olunması dahi mûcib-i tezyîni olarak elzemdir. Ve imlâ kelâmı doğru ya‘ni meşhûr ve münâsip yazılışı üzere yazmak demek olup bu da sahîhu’l-implâ kütüp ve gazete okuyarak elfâzını bir taşa yazı hakkedercesine zihninde hıfz etmek ile hâsıl olup elfâz-ı lisân-ı Türkîde meşhûru’l-implâ kelimâtdan başka (âsl-ı imlâ-yı sahîh) bir lafzın ma‘nâ-yı âhire delâletden kurtarılacak sûretde yazılmasına dikkat eylemektir. Meselâ “yapmak” ma‘nâsına olan (etmek) ile lisân-ı ‘Arabîde “hubz” ma‘nâsına gelen (ekmek) lafızları ekseriya esnâ-yı tekellümde bir sûrettedir. Ya‘ni (etmek) söylenir bunların ma‘nâlarını medlûlerine tahsîs için “hubz” ma‘nâsına olanı kâf harfî ile (ekmek) “yazmak ve yapmak” ma‘nâsına bulunan fi‘l-i mâzî hâline tadbîkan bir (y) harfî ‘ilâvesiyle (itmek) tahrîri meşhûr ve mütevâtir olunmuştur. İmdi elfâz-ı lisân-ı Türkîde hîn-i tahrîrde bu misillü tedkîkât ile düşünerek ve böyle ma‘nâ-yı âhire delâletden vâreste olacak bir kırâ‘ati âsân bir sûretde yazmak müstahsendir. Lâkin ba‘zı elfâzın sûret-i tahrîri ma‘nâ-yı âhire delâlet şüphesinden kurtarılamaz. Ol zaman o lafzın ma‘nâ-yı lâzımı karîne-i zihniye ile istihsâl kılınır. Zîrâ sâlifü’z-zikr yapmak ma‘nâsına olan etmek lafzı her ne kadar tâdan evvel bir (y) harfî ‘ilâve olunarak tahrîr olunmakta bulunmuş ise de bu lafz “def‘ eylemek” ma‘nâsına dahi gelir. Ve “hubz” ma‘nâsına olan “ekmek” lafzı “zer‘” ma‘nâsına da müsta‘meldir. Ve hele mezkûr (etmek) lafzı fi‘l-i mâzî sîgası sûretinde ve mücerred halde (itdi) yazılması üç ma‘nâyı şâmil olup biri “yapmak” ve diğeri “def‘ eylemek” ve üçüncüsü elif’in fethi ve yâ’nın kesri ile “söylemek” ma‘nâlarıdır. Nitekim ba‘zı eski ve hikâyeye dâ‘ir kütüb-i Türkîde bu üçüncü ma‘nâ pek çok müsta‘meldir. Fakat yapmak ma‘nâsı murâd olunca ekseriya bir lafz –ı ‘Arabî veyâ Fârisî izafesiyle zikr ve tahrîr olunmaktadır. (İcrâ etmek, beyân etti, çerâğ etmek) gibi. İmdi o misillü

[55] elfâzın ma' nâ-yı murâdlarını anlamak için bulunduğu mevki' in îcâb ve iktizasına göre karîne iledir.

(Rabt-1 kelâm) Bu dahi kitâbetin şart-ı a' zamından olarak imlâyı öğrendikten sonra elzem olan bir şeydir. Çünkü bir nesne her ne kadar müsecca' kelimât ve sahîhu'l- imlâ elfâz ile yazılsa o sûretde ifâdede rabt olmayınca asla istifâde olunmaz. Zîra (rabtsız kelâm çivisiz hana ve dikişsiz câmeye benzer.) Ve rabt-1 kelâm sözü biri birine bağlamakdan 'ibâretdir. Bu da zamâyir-i ef' âlî medlûllerine rabt ve tahsîs ve edât-ı ta' lîl ve su'alsiz şive-i lisân üzere kelâmı ifâde ve tahrîr eylemektir ki bir kelâmda nereye ve ne için ve niye ve neden dolayı gibi su'aller gûyâ muhâtabdan vârid oluyor gibi kelâmı beyân etmekle ve ef' âl ve esmânın zamâyirini yek-dîgere bağlamakla olur. Meselâ (Ben sabah falan mâdde için İstanbul'a gideceğim.) 'ibâresinde (gideceğim) fi' l-i mütekelimîn burada mazhâr olan (ben) zamiri (İstanbul'a) ve (falan madde için) ve (sabâh) kelimelerinden her birine merbût olup gûyâ muhâtabdan nereye ve niçin ve ne vakit su'alleri vârid olmuş gibi kelimât-ı mezkûre cevap makâmında bulunmuşdur. Bu cihetle her nev' kelâm ve muharrerâtı bu sûretle güzelce rabt etmek elzemdir. Ve ma' lûm ola ki kitâbet-i Türkîde kelâmı birbirine rabt eden bu ve bunlara müşâbih elfâzdır. Etmek masdarından “eden, ettiren, ettirilen, edilen, edip, etdirdip, etdirip, edilip, ederek, ettirerek”; (olmak) masdarından “olan, olunan, olup, olunup, olarak”. Bunlar gibi elfâzlar ile ekseriyâ kelâm temdîd olunur. Bunun için bunlara **edât-1 tatvîl** denilebilir. “Olduğundan, olunduğundan, olacağından” bunlar gibi elfâz dahi kelâmı az ve çok tatvîl eder. Ve bunlara **edât-1 ta' lîliye** tesmiyesi câ' izdir: çünkü, ekseriyâ (olduğ için, olunduğ için) ma' nâları makâmında îrâd olunur. Ve ba' zan **edât-1 kat'** dahi olabilir: (Olmakla, bulunmakla). Böyle lafızlar dahi ekseriya (olduğundan, bulunduğundan) misillü elfâzın zikr ve tahrîrinden sonra gelip kelâmı bir nev' kat' eder. Ve ekseriyâ bunlardan sonra söze hüküm verilir (olduğu cihetle, bulunduğuna mebnî, olduğuna nazaran) misillü elfâz-ı mürekkebe dahi medâr-1 tatvîl-i kelâmdır.

İmdi kitâbete heves eden kimse bu mezkûrâtı belledikten ve tadbîkâtını anladıktan sonra erbâb elinden çıkmış müsevvedâta nasb-ı nazar-ı dikkat ve ihtimâm edip aña göre tahrîre sâ' i etmek lâzım ve münâsipdir. [56] Ve hatt-ı rik' ada satırın istikâmetini biraz yukarı getirmek ve satırın âlet-i harflerini oldukça bir hizâda bulundurmak ve eğer satırın âhirinde bir mikdâr yer açık kalıp da alt tarafındaki lafz

sıgmaz ise en sonraki harfleri mümkün ise bir mikdâr uzunca yazıp satırı doldurmak ve eğer orada hâ-yı resmîli bir lafz kalır ise ‘âdî bir (he) harfi yazıp orasını kapamak ve eğer satır âhirinde sıfat ve mevsûflu veyâhud muzâf ve muzâf’un-ileyhli terkîb bulunduğu halde sıfatı mevsûfdan ve muzâfun-ileyhi muzâfdan ayırıp birisini aşağıki satıra almağa mümkün mertebe dikkat etmek dahi lâzımedendir.

(KÂFİYENİN ‘UYÛBU)

Ma‘lûm ola ki şi‘riñ kâfiye mahallinde birkaç şey’in vukû‘ı ma‘yûb olduğundan ve şâ‘ir için anları dahi bilmek îcâb edeceğinden zabtında suhûlet olmak üzere ‘aded tahtında olarak beyân edilmiştir.

Ve bunların birincisine **ikvâ** denir ki kâfiye yerinde hazv veyâhud tevcîh hareketleri muhtelif iki lafzın cem‘ olunmasıdır. Ve hazvın ihtilâfı “tûsî ve firdevsî” gibi lafızlardır ki birinin hazvı zamme ve diğerinin fethadır. Ve tevcîhin ihtilâfı “haber ve cebir” gibi lafızlardır ki evvelkinde hareke-i tevcih fetha ikincisinde kesredir.

Ve ‘uyûbuñ ikincisine **ikfâ** ta‘bîr olunur ki harf-i revînin ihtilâfıdır. Bu da “iftitâh ve iştibâh” gibi elfâzdır.

Ve üçüncüsüne **sinâd** itlâk edilir ki ridfin ihtilâfıdır. Bu dahi “âşûb ve âsîb” gibi biri *vâv* ve diğeri *yâ* ridfli elfâzın mahall-i kâfiyede cem‘idir. Ve bunlar ya‘nî tevcîhin ihtilâfı ile ikfâ ve sinâd ‘uyûbuñ en fâhişlerindedir.

Ve dördüncüsüne (**îât’**) tesmiye olunur ki redîfin ve harf-i revî ile buña muttasıl harflerin mukabilindeki hurûfuñ muhtelif olmasıdır. Ve iki türlü olup birine **îât’-ı celî** ve diğerine **îât’-ı hafi** ta‘bîr olunur. Ve îât’-i celî meselâ bir beytin mısra‘-ı evveli kâfiyesinde “bâlâ-ter” ve mısra‘-ı sânisî nihâyetinde “âbâd-ter” gibi. Ve îât’-i hafi kezâlik bir kâfiyede “sîrâb” ve diğerkâfiyede “seylâb” misillü kelimât îrâd edilmesidir. Ve “tâb ve bâz” gibi lafızlar ki bir çok ma‘naları vardır. Bunların da ya‘nî “âfitâb ve pîç ü tâb ve pür-tâb” misillü elfâzın bu suretle yek-diğerine kâfiye makâmında getirilmesi de bu kabildendir. Fakat îât’-i hafînin manzume-i tavîlede ‘inde’z-zarûra üç def‘ aya kadar vukû‘ı taht-ı cevâzdadır.

[57] Ve ‘uyûbuñ beşincisi lisân-ı Türkîde olan zamme-i erba‘anın ve fetha ve kesre-i ma‘lûme ile mechûlenin mahall-i kâfiyede muhtelifen vâkı‘ olmasıdır. Meselâ

“bulmak” masdarından emr-i hâzır sîgâsı olan (bul) ve “bölmek” masdarından (böl) lafızlarının zammeleri biri zamme-i sakîle-i memdûde ve diğeri zamme-i sakîle-i makbûza olduğundan ve meselâ (güzel) ve (bel) lafızlarının fethalarıyla (kıl) ve (fil) lafızlarının kesreleri biri birinden farklı bulunduğundan bunların dahi mahall-i kâfiyede cem’î pek câ’iz olamaz. Ve bu harekât fasl-ı sâlisde mufassalan beyân olunmuştur.

Ve ‘uyûbuñ altıncısına **münâkaza** derler ki bir beytiñ bir mısra’ının ma’ nâsı diğeri mısra’ının ma’ nâsına muhâlif olmasıdır.

Ve yedincisine **tazmîn** denir ki bir beytiñ tamâmiyet ma’ nâsı diğeri beytiñ ma’ nâsına muhtaç olmasıdır. Ve bu tazmîn sanayi’-i şî’riyeden biriniñ dahi nâmı olur ki mahallinde zikrolunur.

Ve sekizincisi meddi, kasr veyâhud kasrı, medd eylemekdir ki her ne kadar fasl-ı sâlisde ba’ zan hasebü’z-zarûre vukû’ı câ’iz olduğu zikrolundu ise de ol halde o lafziñ tekellümü sakîl veyâhud diğeri münâsebetsiz ma’ nâyâ şumûlü olduğu sûretde o dahi ma’ yûbdur.

Ve dokuzuncusuna **tahlî’** ta’bîr olunur ki şî’ri sakîl ve nâ-makbûl bahr ve vezinden söylemekdir. Ve elfâz-ı müstekrehe ve ayr-ı müsta’ mele ve isti’ ârât-bârde isti’ mâl eylemek ve kasîde ve gazel gibi eş’âra nîst ve ne-bâşed ve olmaz misillü veyâ sâ’ir kelimât-ı gayr-ı münâsebe ve sakîle ile başlamak ve elfâza münâsebetsiz sıfatlar getirmek ve murâd-ı matlûbunu sûret-i sakîle ve me’ ânî gayr-ı makbûle ile beyân ve talep etmek dahi ‘uyûbdandır. Ve kâfiyeye uydurmak için bir lafziñ harfini tebdîl veyâhud hazf ve ta’ rîf etmek ve bir şî’rde ba’ zan ol şî’riñ vezniniñ hâricinde diğeri vezinli efâ’îl getirmek dahi nezd-i şu’ arâda ‘uyûbdan addolunur. Ve diğeri birkaç ‘uyûb dahi mahallerinde zikr olunmuştur. İmdi şâ’ir olan bu ‘uyûbu bilip şî’rini anlardan vikâye etmek elzemdir. Ve bundan sonra sanayi’-i şî’riye beyân olunur.

[58] FASL-I SÂBİ’

Şâhid-i kesîru’l- fevâ’id-i şî’riñ bir takım tezyînât ve ârâyişi olup sanayi’ ta’bîr olduğundan bu fasılda dahi anlar beyân edilir. Ve bi’l-suhûle zabt ve hıfzı için ‘aded-i tahtında zikrolunmuş ve nezd-i şu’ arâda eñ makbûlleri ityân kılınmıştır.

Ma' lûm ola ki sanâyi' -i şî' riyye iki nev' dir. Biri **sanâyi' -i ma' neviye** ve diğeri **sanâyi' - lafziyedir**. Ve sanâyi' -i ma' neviye otuz türlü olup **birincisine sanâyi' -i tıbâk** ve **tezâd** denir ki beynlerinde tezâd ve tenâfi suretiyle tekâbül olan ikişer ma' nâların bir beyt veyâ mısra' da cem' olunmasıdır. Ve bu keyfiyet ya iki isim ile veyâ iki fi' l ile veyâhud iki harf ile olur. Ve ba' zan ikişer ism ve fi' l ile veyâhud ikişer ism ve fi' l ve harf ile ve ba' zı dahi bunlardan her birinin ' adedine göre bulunur. Ve iki isim ile olması şu' ara-yı mütekaddiminden ' Unsûrî' niñ Sultan Mes' ûd hakkında olan iş bu beytinden anlaşılır:

Çün kâh süst bâşed der-pîş-i bâd-ı saht
Der-pîş-i hamle-i seb' keş leşker-i girân

İş bu san' at bu beytde *süst* ile *saht* ve *sebük* ile *girân* lafızlarının ma' nâlarıdır ki her ikisi yek-dîgerine zıddır. Ve Rûhî-yi Bağdâdî' nin iş bu kıt' ası dahi misâl olur:

Hoş kûşe-i zevk idi safâ ehline ' âlem
Bir hâl ile sürseydi eğer ' ömrünü ' âdem
Sihhat soñu derd olmasa vuslat soñu hicrân
Nûş âhiri nîş olmasa sûr âhiri mâtem

Bunda murâd mısra' -ı sâni'dir ki *sihhat* ile *derd* ve *vuslat* ile *hicrân* ve *nûş* ile *nîş* ve *sûr* ile *mâtem* her ikisi birbirine muhâlifdir. Ve iki fi' l ile olan yine ' Unsûrî' niñ bu beytinden müstebân olur:

Be-h' âned me-r' ân-râ ki h' ânî sa' âdet
Be-râned me-r' ân-râ ki ez-pîş rânî

Bunda tezâd *h' âned* ile *râned* ve *h' ânî* ile *rânî* fi' lleridir. Ve iki harf ile olan dahi yine şâ' ir-i mûmâ ileyhiñ bu beytinde vardır:

Felek bî-sebâtest ü tû bâ-sebâtî
Cihân bî- ' avârest ü tû bâ- ' avârî

[59] Bunda tezâd *bî* ile *bâ* harfleridir. Ve ikişer ism ve fi' l ile gelen Muhtârî Gaznevî' niñ bu beytinden bilinir:

Ez-ketm-i ‘adem çün be-vücûd âmede cûdet
Ni‘met be-vücûd âmed ü mihnet be-‘adem şod

Bunda tezâd mısra‘-ı sânîde *ni‘met* ile *mihnet* ve *vücûd* ile ‘*adem* isimleri ve *âmed* ile *şod* fi‘lleridir. Ve bu san‘at işbu âyet-i kerimede dahi mevcûddur. (Felyezhakû kalîlen velyebkû kesîra⁵) Ve ikişer ism ve fi‘l ve harf ile olan bu beytden münfehim olur:

Be-sad renc âmedem ber-âsitânet
Velî bî-hiç râhat bâz reftem

Bu beytden tezâd be-sad’daki *bâ* ile mısra‘-ı sânîdeki *bî* harfleri ve *renc* ile *râhat* isimleri ve *âmedem- reftem* fi‘lleridir. Ve sanâyi‘-i ma‘neviyenin biri de mukâbele ise de san‘at tezada müşâbeheti ve andan ma‘dûd bulunduğundan burada zikrolunur. Ve bunun üçer isim ile gelmesi Hâkânî’nin bu beytinden müstefâd olunur:

Bedâ sultâniyâ k’o-râ buved renc-i dil-âşûbî
Hoşâ dervîşiyâ k’o-râ buved genc-i ten-âsânî

Burada mukâbele *bed* ile *hûş* ve *sultânî* ile *dervîşî* ve *dil-âşûbî* ile *ten-âsânî*’dir ki iki mısra‘ zıd olarak biri birinin mukâbelesindedir. Ve üçer fi‘l birer isim ile gelmesi dahi işbu âyet-i kerimede mündericidir: (Feemmâ men e‘tâ ve‘tekâ. Ve saddeka bi‘l-hüsnâ. Fesenüyessiruhü li‘l-yüsrâ. Ve emmâ men behile vesteğnâ. Ve kezzebe bi‘l-hüsnâ. Fesenüyessiruhü li‘l-‘usrâ⁶) Ve bu san‘atın her türlüünde tertîbe ri‘âyet lâzımdır.

Ve sanâyi‘-i ma‘neviyenin **ikincisi mürâ‘ât-ı nazirdir** ki yek-dîgere münasip zıt olmayarak birkaç ma‘nânın bir mahalde cem‘ine denir. Ve buña **tenâsüb** ü **tevfik** ve **itlâf** u **telfik** dahi ta‘bîr ederler. Ve Cenâb-ı Selmân’ın işbu beyti misâl olur:

⁵ **Tevbe Sûresi,82. Ayet** : “Artık kazandıkları günahın cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar.”

⁶ **Leyl Sûresi, 5-10. Ayetler**: “Bundan böyle kim (malından verilmesi gerekeni) verip korunur, hüsnâyı(kendisinin dünyada yaptığı iyiliklere karşılık kendisine ahirette verilecek olan güzeli)onaylayıp doğrularsa, biz en kolay yolu ona daha da kolaylaştıracamız.Kim de cimrilik edip (ileride hiçbir şeye muhtaç olmadığını düşünür, hüsnâyı (kendisinin dünyada yaptığı iyiliklere karşılık kendisine ahirette verilecek olan güzeli) yalanlarsa biz en zor yolu ona daha da kolaylaştıracamız.”

Yâr-i gendûm-gûn u sünbül-mûy u hırmên-sûz-ı men
Cû-be-cû ber-bâd hâhed dâd çün kâhem dîger

Ve Rûhî-yi Bağdâdî'niñ dahi bu beyti misâldir:

Yine gözler kamaşdı ey Rûhî
Gelen ol âfitâbdır gûyâ

Ve (**teşâbüh-i etrâf**) san'atı dahi bu kısımda dâhil 'addolunur ve aña denir ki âhir kelâmın ol kelâma ma'nen münâsib olmasıdır. Ve bu âyet –i kerimededen anlaşılır. (Lâ tûdrikühü'l- [60] ebşâru ve hüve yûdrikü'l- ebşâra ve hüve'l- laţîfü'l- ħabîr⁷) ya'ni lâ tûdrikühü'l-*ebşâr*'a münâsib olarak *ħabîr* îrâd buyurulmuşdur.

Ve sanâyi' -i ma'eviyeñiñ **üçüncüsü îhâm**dır ki **tevriye** dahi derler. Ve iki kısımdır. Birine **îhâm-ı tezâd** ve diğesine **îhâm-ı tenasüp** denir. Ve îhâm- ı tezâd oldur ki ma'nâ-yı lağvîleri biri birine zıd olan iki lafzın bir beyt veyâ mısra' da cem' iyle birisineñ 'alâ tarîku'l-teşbîh murâd olunan ma'nâ-yı lâzimesi diğesiniñ ma'nâ-yı hakîkisine zıd ve mukâbil olmaya. Meselâ:

(Beyt)

Tâ mihr-i 'ârız-ı tû zi-şeb sâyebân keşîd
Rûzem siyeh şod ez-gam u şâdî zi-men burîd

Bu beytde *şeb* ve *rûz* lafizlarıdır ki bunlar ma'nâ-yı hakîkileri cihetiyle her ne kadar yek-dîğesine zıd ise de *şeb* lafzının burada ma'nâ-yı lâzimesi hat-ı ma'şûk olmakla *rûza* zıd ve muhâlif değıldir. Ve îhâm-ı tenasüp dahi iki türlüdür. Biri **mücerred** ve biri **müreşşah**dır. Ve mücerred aña denir ki iki ma'nâlı olan bir lafzın ma'nâ-yı karîbine münâsib yanında ma'nâ olmaya. Meselâ Selmân'ın bu beytinde olduğı gibi:

Ey zi-zârî 'âşıkân-ı bî-zâr
'Âşıkân çü konend bî-zârî

Âhir mısra' da olan *bî-zârî* nâlesizlik ma'nâsına olup ma'nâ-yı karîbi yokdur. Ve müreşşah oldur ki iki ma'nâlı olan bir lafzın hem ma'nâ-yı karîbine ve hem ma'nâ-yı

⁷ **Enam Sûresi, 103. Ayet:** “Gözler onu idrâk edemez, O ise bütün gözleri idrâk eder. O lâtif olandır, haberdâr olandır.”

ba'îdine münâsib civârında ma'nâlar ola. Ve bu dahi şâ'ir-i müşârun ileyhiñ bu beytinde vardır:

Hayâl-i 'ârızet âbest ez-ân der-dîde mî-gerded
Dıraht-ı kâmetet servest ez-ân der ber-ne'mî âyed

Bunda zikrolunan san'at-ı terşîhdir ki burada ma'nâ-yı ba'îdi *kenâr* ve *kucak* olup bu ma'nâ *serv-kâmete* münasip ve ma'nâ-yı karîbi *meyve* olmakla bu dahi *dırahta* mutâbık ve münâsip olur. Ve serv-i kâmet ile dıraht lafızları dahi derûn-ı beytde mevcûddur. Ve buña işbu âyet-i kerîme dahi misâldir: (Eş-şemsü ve'l-kameru bi-husbân. Ve'n-necmü ve's-şeceru yescüdân⁸) Necmden murâd Allahu a'lem burada sâkî olmayan *otlar* olup bu ma'nâ *şecere* münasip ise de *yıldız* ma'nasına dahi geldiğinden bu dahi *şems* ve *kamere* münâsip ve muvâfık olur.

[61] Ve **dördüncüsü irsâd**dır ki ifâde ve beyân olunan bir ma'nânın hükmünü takviye zımnında aña münasip diğerk bir ma'nâ getirilmesidir. Nitekim Celâl 'Azududdîn'îñ işbu beytlerinde olduğı gibi:

(Kıt'a)

Müdde'î der-'aşk-ı o ger ta'ne zed ber-men çi bâk
Tâlibân-ı düst-râ ez-ta'ne-i düşmen çi bâk

Ger celâl ez-genc-i vasleş yâft maksûdî çi şod
Hûşe-çînî hûşe-i ger bürd ez-hırmen çi bâk

Ve murâd beyt-i sânîniñ mısra'-ı sânîsidir. Ve 'Unsûrî'niñ harf-ı revîsi lâm olan kasîdesindeki bu beyt dahi misâl olur:

Hâdim-i o bâş tâ merdân turâ hıdmet konend
Sâ'il-i o bâş tâ şâhân konend ez-tu su'âl

Ve **beşincisi müşâkele**dir ki bu kıt'anın mısra'-ı sânîlerinden anlaşılır:

⁸ **Rahmân Süresi,5-6. Ayetler:** "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket ederler.Çimen ve ağaç secde ederler."

Şodem be-nezd-i muğannî be-güft k'ey mihmân
Nevâ be-sâzem ü yâ gîremet makâm-ı Hicâz
Be-güftemeş ki berây-ı men imşeb ey mutrib
Makâm-ı âteşdân gîr u kaliyye (?) zengî saz

Nevâ be-sâzem yâ gîremet makâm-ı hicâz su'âline *makâm-ı âteş-dân gîr u kaliyye zengî sâz* kelâmıyla cevap verilmiştir. Yâ' nî su'âliñ ifâdesine münâsip diğerk ta' bîrât ile i' tâ-yı cevap olunmuştur. Bu suret bir lafzîñ bir ibârede ziyadece tekrîr zikri mezmûm olduğundan îmâ eder. Ve fakat o tekrîr ba' zan bi'z-zarûre iki üç def' aya kadar câ'izdir.

Ve **altıncısı müzâvecidir**. Ve aña denir ki bir beyt veyâ mısra' da şart ve cezâ müterettip ola. Hâce Hâfız Şîrâzî 'aleyhi rahmetü'l- bârîniñ bir gazeli ibtidâsı olan işbu beytde olduğu gibi:

Eger ber-hîzed ez-destem ki bâ-dil-dâr be-neşînem
Zi-câm-ı baht mey-nûşem zi-bâğ-ı vasl gül-çînem

Mısra' -ı evvel şart ve sâni cezâdır. Ve Rûhî-yi Bağdâdî'niñ işbu beyti dahi misâl olur:

Küfr-i zülf-i yâr ile olurdu îmânı dürüst
Zâhidiñ olsaydı ger kalbinde îmânı dürüst

Fakat bunun mısra' -ı evveli cezâ ve sâni şartdır. Yâ' nî takaddüm ve te'hiri vardır.

[62] Ve **yedincisi rücû'** dur ki ibtidâ zikrolunan şeyden bir nükteden için pîşmân olup anı iptâl eylemeğe denir. Nitekim Hâkânî-yi Şîrvânî'niñ işbu kıt'asında olduğu gibi:

Goftem ki âfitâb-ı kefi sehven ûftâd
Sehm-i tu sehv ber-dil-i dâna per efkened
Hod pîşet âfitâb çü men hest sâ'ilî
Keş-lerze şerm vakt-i takâzâ ber-efkened

Murâd-ı mısra' oldur ki şâ'ir memdûhuna *âfitâb-ı kefi* dedikten sonra *sehven o fütâd* diye sözünden rücû' eylemiştir.

Ve **sekizinci leff ü neşrdir**. Ve aña denir ki birkaç şey bir mısra' da zikrolunup diğerkinde de her biriniñ sıfat ve hâlleri îrâd oluna. Ve bu ya 'ale't-tafsîl veyâhüd 'ale'l-

icmâl olur. Ve ‘ale’t-tafsîl olan iki kısımdır. Biri **mürettep** ve diğeri **gayr-ı müretteptir**. Ve mürettep oldur ki zikrolunan şeylerin sıfât ve hâlleri ya ibtidâ neşrolunup sonra leff olunur. Veyâhûd önce leff olunarak sonra neşr olunur. Ve evvelki bu misâlden anlaşılır ki ‘Unsûrî demiştir:

(Beyt)

Hakîm-râ vü sitânende-râ vü düşmen-râ
Suhan-güzâr şod u hak-güzâr u tîre-güzâr

Hakîme suhan-güzâr ve sitânendeye hak-güzâr ve düşmene tîre-güzâr sıfatları gösterilmiş ya‘ nî mısra‘ -ı evvelde “hakîm, sitânende ve düşmen” lafızları cem‘ edilmiş ve mısra‘ -ı sânde her birinin sıfatı sırasıyla îrâd olunmuştur.

Ve ikincisi de bu beytden anlaşılır ki bu dahi ‘Unsûrî’niştir:

Mûy u ruhsâr u gamze vü leb-i o
Şeb u rûz âmedeest ü derd u şifâ

Ve gayr-ı mürettep oldur ki neşr u leff tertibi üzre olmaya. Meselâ:

(Kıt‘ a)

Ey çihre vü kâkül-i siyâhet
Târîk-i şebî vü âfitâbî
V’ey turre vü ‘ârız çü mâhet
Gül-berg-i tarî vü müşk-i nâbî

Ya‘ nî *çihre* mısra‘ -ı evvelde birinci cüz’ olduğu hâlde sıfatı olan *âfitâbî* mısra‘ -ı sâninin ikinci cüz’ünde getirilmiş ve *kâkül-i siyâh*’ın sıfatı cüz’-i evvelde îrâd edilmiştir. [63] İkinci beyt de böyledir. Ve leff ü neşrin ‘ale’l-icmâl olanı dahi işbu âyet-i kerimeden müstefâd olur: (Ve kâlû len yedhule’lcennete illâ men kâne hûden ev naşârâ⁹) Ya‘ nî kâlû ile leff olunup mü’ehhiran neşr olunmuştur ki arı ayrı olsa ve kâlû’l-yehûdü...men kâne hûden ve kâlû’n-naşârâ...men kâne naşâran olması lâzım gelir. Ve bu nev‘ de tertîb ve ‘adem-i tertîb mutasavvir değildir.

⁹ **Bakara Sûresi,111. Ayet:** “Dediler ki Yahudi veya Hristiyan olmayan hiçkimse kesin olarak cennete giremez.”

Ve **dokuzuncusu cem'**dir ki birkaç ma' nâyı bir hükümde zikr ve îrâd eylemeğe denir. Cenâb-ı Selmân'ın bu beytinde olduğu gibi:

Hûşest vakt-i gül ü erguvân u sebze velîk
Ez-ân çi fâ'ide mâ-râ çü vakt-i mâ hoş nîst

Ve bu beyt dahi misâl olur.

Hüsn ü lutf-ı turâ bende şod mihr ü meh
Hatt u hâl-i turâ müşk-i çîn hâk-i reh

Ya' nî *hüsn ü lutf* ile *me-rû-meh* ve *hat ü hâl* ile *müşk-i çîn* bir hükümde beyân olunmuştur.

Ve **onuncusu tefrik**dir ki bir cinsden olan şeylerin meyânını tefrik etmeğe ta' bir olunur. Enverî nâm şâ' irin işbu şi' rinde olduğu gibi:

(Kıt' a)

Binâ-şinâsî-i teşbîh hâstem kerdin
Ser-i enâmîl-i o-râ be-ebr der-nîsân
Hired kalem bested ez-enâmilem be-şikest
Çi güft güft zihî gıybet ü zihî bühtân
Be-ebr-i nîsân âhir çi nisbetest o-râ
K'ez-în hemîşe güher bâred ü ez-ân bârân
Be-ıztırâr buved bezl-i î n u ân düşvâr
Be-ihdiyâr buved cûd-i î n u ân âsân

Ve **on birincisi taksîm**dir ki ibtidâ zikrolunan birkaç ma' nânın mü'ehhiran 'ale't-ta' yîn birer suret ve sıfat ile taksîm olunmasıdır. Ve bu san'at 'ale't-ta' yîn kaydı ile leff ü neşrden hâric 'addolunur. Ve Muhtârî Gaznevî'nin bu beytinden anlaşılır:

Be-men nümûd leb u çeşm ü zülf-i ân dilber
Yekî' akîk ü devum abher u sevvum 'anber

Ve **on ikincisi cem' -i me' a't-tefrîk**dir ki birkaç şeyi bir ma' nâyı idhâl eyledikten sonra anları birer cihetle tefrik eylemektir.

[64] (Beyt)

Men u tuyîm nigârâ çü meh be-sûret ü şekl
Çü şod temâm turâ mând çü kâst me-râ

Ya' nî mısırâ' -1 evvelde cem' ve sânde tefrîk olunmuşdur.

Ve on üçüncüsü cem' -i me' a't-taksîmdir ki birkaç şeyleri bir ma' nâda cem' eyledikten sonra anları birer vechle taksîm etmeğe ta' bîr olunur . Ve iki türlü olup biri oldur ki ibtidâ cem' ve sonra taksîm oluna ve diğeri önce taksîm ve mü'ehhîran cem' olunmaktır. Ve 'Unsûrî'niñ mağara hakkında söylediği işbu beytleri evvelki kısma misâl olur:

(Kıt' a)

Zemîneş rûde vü suht u dürüş ü ağber buved
Hemîn sıfat-hâ der-tûl u ' arz-1 o muzmer
Çü rûy-1 nâhun rûde çü rûy-1 sindân suht
Çü rûy-1 ere dürüş ü çü rûy be-ağber

Ve ikinci kısım dahi bu beytlerden bilinir:

(Nazm)

Tu sûdî velî-râ be-rûz-i ' atâ
Tu sûdî ' adüv-râ be-sayf -1 vegâ
Ne sûdî zi-mihrû ne sûdî zi-kîn
Velî kerd tab' -1 tu îñ iktizâ

Ve on dördüncüsü cem' -i me' a't-tefrîk ve't-taksîmdir ki birkaç nesneniñ bir ma' nâ ve hükme cem' inden sonra anları münâsip sûretlere tefrîk eyleyip ba' de ba' zı cihetlere 'ale't-ta' yîn taksîm etmeğe denir. Nitekim 'Unsûrî'niñ bu beytlerinde olduğu gibi:

(Kıt' a)

Ebr-i tûfân-1 Nûh dânistî
Ebr-i tûfân-1 hâce nîz be-dân
Âb ez-ân ebr ber-zemîn bârîd
Zer ez-în ebr ber cihân bârân
Sebeb-i ân bed ' azâb-râ ki güzeşt
Sebeb-i rahmet âmed îñ tûfân

Ya' nî beyt-i evvelde cem' ve sâni'de tefrîk ve sâlisde taksîm eylemiştir. Ve bu dahi bu san' ata misâldir.

(Kıt' a)

Her dü âverdîm der-behr-i nisâr-i şeh'r velîk
Der-tu'st ez-bahr-ı 'ummân der-men ez-bahr-i cân
Der-tu peydâ'st ender âstîn ü dest-i tu
Der-men pinhân derûn-ı sîne vü zîr-i zebân

[65] Bunda mısra'-i evvelde cem' ve sâni'de tefrîk olup ikinci beytde taksîm edilmiştir. Ve Rûhî-yi Bağdâdî'nin bu beytinde tefrîk ve taksîm vardır:

Bu ' âlem-i fânide ne mîr u ne gedâyız
A' lâlara a' lalanırız pest ile pestiz

Ve **on beşinci tecrîd**dir ki şâ'ir kendi nefsinin diğ'er şahıs makâmında tutup aña hitâp eder. Selmân'ın bu beytindeki hitâbı gibi:

(Beyt)

Be-devr-i çeşm-i o Selmân mekon da' vî-i mestûrî
Men ez-rûz-ı ezel mestem ki mî-gûyed ki mestûrem

Ve Hâce ' İmâd dahi bu beytde buyurur:

Zi-künc-i hâne-i târîk ruh me-tâb ' İmâd
Vatan çü merdümek-i dîde der-siyâhî kon

Bunlarda harf-i nidâ mahzûfdur ve edât-ı nidâ ile olan dahi Fuzûlî'nin bu beytinde olduğu gibi:

Ey Fuzûlî eyledi her derde dermân ol tabîb
Bir benim zahmımdır ancak bulmayan dermân henüz

Ve **on altıncısı mübâlağadır** ki bir nesnenin fevka'l-gâye medh veyâhûd zemm olunmasından 'ibâretdir. Ve üç kısım olup biri **tebliğ** ve biri **iğrâk** ve diğ'eri **gulüvv** nâmlarıyla müsemmâdır. Ve **tebliğ** oldur ki medh veyâhûd zem olunan şey 'aklen ve 'âdeten mümkün ola. Ve **iğrâk** aña denir ki müdde'a fakat 'aklen mümkün ola. 'Unsûrî'nin Sultân Mahmût'un medhi hakkında olan bu beytinde olduğu gibi:

Nişâne sâzed sûfâr-ı tîr pîşen-râ
Der o nişâned peykân-ı tîr hây-ı diğêr

Ve **gulüvv** oldur ki müdde‘â ne ‘aklen ne ‘âdeten taht-ı imkânda ola. Bu dahi ‘Unsûrî’niñ bu beyti gibi:

Peydâ şevêd ‘adû velî-râ zi-dest-i o
Der-mağz-ı kân-ı âhen ü der-gîr kân-ı zer
Ve bu beyt dahi bu kabîldendir:

[66] Atsa çarha kemend-i rif‘atını
Düşürür şîr-i çarhı hâke hemân

Ve gulüvv iki türlü olup bunun biri **makbûl** ve diğeri **mezmûm**dur. Ve makbûl olanı da iki kısım üzeredir. Ve kısım-ı evvel oldur ki ‘ibârede müdde‘ânîñ sıhhate yakîn getirilmesine delâlet eder ma‘nâ buluna. Meselâ bu âyet-i kerimede olan “*yekâdü*” lafzı gibi. (Yekâdü zeytühâ yüzi’u velev lem temseshü nâr¹⁰) Ve bu beytde olan “*nezdîk*” lafzı misâli:

Zi-nûr-ı ‘ârız-ı ân mâh-rûy-ı nezdîkest
Ki hem çü rûz-i münevver şevêd şeb-i deycûr

Ve nazîr-i diğêr ‘Unsûrî’niñ bu beytinde “*be-fezâyed*” lafzı bulunması gibi:

Ger nûr-ı ruh u bûy-ı dü-zülfeş be-fezâyed
În-mâh-ı semâ gerded ü ân ‘anber-sâ-râ

Ve kısım-ı sâni dahi medh veyâ kadh olunan müdde‘ânîñ hüsn-i tahayyülü mutazammın olmasıdır.

(Beyt)

Ber-ân ki tîr keşîdest şâh hamle koned
Zi-bâd-ı hamle be-sûfâr [u] zih be-berd-i tîr

Ve Enverî’niñ dahi bu beyti misâl olur:

¹⁰ **Nûr Sûresi, 35. Ayet:** “Neredeyse ateş ona dokunmasa da yağ ışıktır.”

Cihân neverdî ki imrûzeş er ber-engîzî
Be-âlemîst resâned ki ender o ferdâst

Ve on yedincisi mezheb-i kelâmîdir ki matlûp ve müdde'ânîñ tarik-i ehl-i kelâm üzere bir delil îrâd olunmasıyla isbât edilmesine ta'bîr olunur. Meselâ 'Unsûrî'nîñ memdûhu olan Sultân Mahmût'uñ medhi ve devletiniñ devâmı hakkında işbu şi'rinde olduğu gibi:

همیشه دولت او پایدار خواهد بود
یکی دلیل ترا بس حدیث ابراهیم
بوقت کودکی بتہای دیررا بشکست
چو سوی بتکده بایست رفت وقت آمد
بگفت کای پسر این نامور خدایا زرا
جواب داد ابراهیم وگفت آن بت کرد
جواب داد که این فعل او چه کونه بود
برفق گفت ابراهیم کای پدر چونی
همی برون ز خدایش چرانماز کنی
برین هزار دلیلست و صد هزار اثر
که خوانده ز کتاب و شنیده بخبر
نهاد برکتف آن بت بزک تبر
برفت زود بترا شکسته دید آزر
چنین کہ کرد کہ از چشمشان نکرد حذر
تبر گرفته است اینک بسوی او بنکر
کہ اونہ جارحہ دارد نہ نیز سمع و بصر
کہ تو بدست خود اورا نہ کاشتی بنکر
کز و نہ نفع پدید آید و نہ نیز ضرر

[67]

بحکم آنکہ بتی چند را خلیل خدا
خدای دولت اسلامرا کہ ملت اوست
بسندھند خداوند خسروان کردہ ست
بس این دلیل کہ در خاندان او دولت
شکست و حجت توحید گفت پیش پدر
بکرد باقی باحشر بی فساد و غیر
ہزار بتکدہ ویران و زوستردہ صور
بماند خواهد از امروز تا کہ محشر

Bundan istişhâd olunan sonraki dört beytdir ve bu 'ale't-tarîkü't-temsîl olup buña fukehâ kıyâs itlâk ederler. Ve Enverî'nîñ işbu iki beyti bu san'ata misâl olur:

Eger muhavvel-i hâl-i cihâniyân ne kazâst
Çerâ mecârî-i ahvâl ber-hilâf-ı hevâst

Belî kazâst be-her nîk ü bed ‘ inân-keş halk
Bedân delîl ki tedbîrhâ-yı cümle hatâst

Bunda matlûp kıyâs-ı halef üzere isbât olunmuştur ki lâzımın ihtâliyle matlûbu isbât olunmasıdır. Ve takrîri bu sûret ileidir. Ya‘nî muhavvel-i hâl-i cihâniyân gayr-ı kazâ bûdî ki nakîz-i matlûpdur. Mecârî-i ahvâl ber- hilâf hevâ bûdî demektir ki ânın lâzımıdır.

Ve sanâyi‘-i ma‘neviyeden **on sekizinci hüsn-i ta‘lîl**dir. Ve aña denir ki bir şey’e letâfeti i‘tibâriyle hakîkî olmayarak ‘illet-i münâsebe ile bir sıfat getirmekdir. Ve iki nev‘dir. Zîrâ ol sıfat ya sâbit veyâ gayr-ı sâbit olur. Ve sâbit olur ise murâd onun ‘illetini beyândır. Ve bu da iki kısımdır. Kısım-ı evvel oldur ki anın ‘illeti zâhir olmayıp yalnız ‘âdetde ola her ne kadar vâki‘de ‘illetden hâlî değil ise de. Nitekim ‘Unsûrî’niñ bu beytinde olduğu gibi:

Zi-behr-i ân ki be-mâned be-fi‘l mürekkeb-i o
Zi’ahterân-ı felek tîz-revterest kamer

Ve kısım-ı sâni oldur ki anın ‘illeti zâhir ola. Nitekim Enverî’niñ bu beyti me‘ali gibi:

Ne ez-mevcest kulzüm-râ şebân rûzî teb u lerze
Zi-tab‘-ı o‘st tâhûn mî-koned kânî vü deryâyî

Ve ikinci nev‘ olan gayr-ı sâbite dahi iki kısımdır. Zîrâ bundan murâd anı isbâtdır. Ya **mümkün** olur veyâhûd **gayr-ı mümkün** olur. Ve kısım-ı evvele misâl bu beytdir:

Tu âftâbî ez-ân her ki der-tu mî-nigered
Zi-tâb-ı rûy-ı tu çeşmeş pür-âb mî-gerded

Ve kısım-ı sâniye misâl dahi Enverî’niñ bu beyti olur: [68]

Bâr-hâ ez-şerm râyet âsmân-ı hurşîd-râ
Zîr-i seyl-âb-ı ‘arak der-bahr-ı tûfân yâfte

Ve **on dokuzuncu tensîku’s-sıfat**dır ki matlûbuna münâsip birkaç sıfatı bir mahalde zikr ve îrâd etmeğe denir.

Sühan-şinâs u me‘ ânî-fezâ vü dâniş-dûst
Cihân-güşâ vü mübâriz-keş ü rehî-perver

Ve **yigirminci te‘kîdü’l- medh-i bimâ yeşbehu’z-zemdir** ki kelâmı zemm ve kadhe yakîn edâda beyân ederek matlûbunu medh eylemekdir. Meselâ:

(Beyt)

Huceste zülf-i turâ hiç hurûh ne-t’vân yâft
Cüz ânki hest perîşân u tîre vü dil-gîr

Ve bu beyt de misâldir:

Fezâyil-i tu füzûnest ez-fezâ’il-i hâlk
Meger ki cûd-ı tu kân-râ şumâr ne’t’vân kerd

Ve Cenâb-ı Vahîdü’d-dîn’iñ dahi bu beyti misâl olur:

Serv-i tu bâşed sanemâ sîm-ber
Lîk buved ber ser-i servet kamer

Ve **yigirmi birinci te‘kîdü’z-zemm-i bimâ yeşbehu’l-medhdir** ki zem için olan murâdını medh sûretinde beyân eylemeğe denir. Meselâ:

(Beyt)

Be-hîç kes ne-dehed hîç çîz der-heme ‘ömr
Meger kesî-râ ki âyed be-hızmeteş düşnâm

Ve **yigirmi ikinci istidrâk**dır ki sözün ibtidâsını hicve müşâbih söyleyip mü’ehhîran medh eylemeğe denir. Nitekim Muhtârî’niñ mahbûbu Cemâleddîn hakkında söylediği bu beyti gibi:

Bisyâr be-mâlîdem ü nihâdem
Ber-dâmen ü bâş ruh u cebîn-râ

Ve **yigirmi üçüncü tecâhül-i ‘ârifdir** ki ma‘lûm olan şey’e nâ-ma‘lûm suretinde göstermeğe ya‘nî bir nesneyi bilip bir nükteden için bilmemezliğe ta‘bîr olunur. Nitekim Enverî’niñ bu beyti öyledir:

Înek mî-bînem be- bî-dârîst yâ Rab yâ be-hâb
Hîşten-râ der-çünîn râhat pes ez-çendîn ‘ azâb

[69] Ve Hammâm-nâm şâ‘ iriñ dahi bu beyti misâldir:

În menem der-sohbet-i cânân ki cân mî-perverem
Ger be-hâbeş dîdemî hergiz ne-bûdî bâverem

Dîde mî-mâlem ki nakş-ı dûstest in yâ hayâl
Sûreteş çendân ki mî-bînem der u hayrânterem

Ve bu beyt de nazîre olur:

Tu mihr u mehî vü hûr u perî veyâ melekî veyâ beşerî
Ki hîre şod zi-nûr-ı ruhet be-kâh-ı nazar-ı betâ basaram

Ve **yigirmi dördüncü ta‘accüpdür** ki bir şey’in vukû‘unda bir nükteden dolayı tahayyür etmeğe denir. Nitekim ‘Unsûrî’niñ bu beyti gibi:

Eger menem zi-dü-dîde der-âb garka şode
Çerâst sâ‘ id-i sîmîn-i tu çü mâhî-şiyem

Ve **yigirmi beşinci kavı-i bi’l- mûcepdir** ki ‘ale’t-tarîku’l-kinâye zikr ve îrâd olunan mevsûf üzerine isbât-ı hükm eylemeğe ıtlâk olunur. Ve iki kısım olup kısım-ı evvel bu âyet-i kerimeden anlaşılır: (Le’in race‘ nâ ile’l-medîneti’l-yuħricenne’l-e‘ azzü minha’l-ezell ve li’llâhi’l-‘ izzetü velirasûlihi veli’l-mü’minîn¹¹) Ve kısım-ı sâni dahi bu beytden ma‘lûm olur:

Çeşm-i tu-râ her ki dîd goft meğer haste est
Goftem haste est lîk tîr-i müje ber-dilem

Ve sanâyi‘-i ma‘neviyenin **yigirmi altıncısı hüsn-i talepdir** ki murâd olunan nesneyi nezâket ile talep ve beyân etmeğe denir. Meselâ:

(Beyt)

Men ne-y’ârem bûse cüsten ez-lebet
Ger tu bahşî ân buved ‘ ayn-ı kerem

¹¹ **Münâfikûn Sûresi, 8. Ayet:** “Eğer bir gün Medine’ye dönersek güçlü olan zayıf olanı oradan kesinlikle çıkaracaktır. Oysa güç Allah’ın, rasûlünün ve müminlerindir.”

Ve **yigirmi yedincisi taklîb**dir ki murâdını ibtidâ diğer sûretde gösterip mü'ehhirañ îzâh eylemeğe denir. Ve Selmân'ın bu beyti misâl olur:

Men zi- çeşm-i hod melûlem kâşkî ber hâstî
Ez-rehet gerdî vü be-neşistî be-cây-i çeşm-i men

Ve Mevlânâ Kemâleddîn Hocendî'niñ bu beyti bu san' atı hâ'izdir:

Serî ki dâstem endâthem be-pây-i tu hayf
Ki nistem ser-i diğer berây-ı pây-ı diğer

[70] Ya' nî mısra' -ı evvel kırâ'at olununca şâ'ir-i müşârun ileyh mahbûbuna fedâ ettiği başına acıyor zan olunur ise de mısra' -ı sâni kırâ'at olunduğu hâlde murâdınıñ ne olduğu meydâna çıkar.

Ve **yigirmi sekizincisi su'âl ve cevâp**dır ki Hüsrev-i Delhî'niñ bu beytinden anlaşılır:

Goftem tuyî cân der-tenem tâ hest cân-ı rûşenem
Gofî [ki] âri ân menem ger ân tuyî pes cân kucâ

Ve Rûhî-yi Bağdâdî'niñ bu beyti de misâl olur.

Bir gice yüz sürsem olmaz mı dedim ol sîneye
Nâz ile dedi bakılmaz gecede âyîneye

Ve **yigirmi dokuzuncu teşbîh**dir ki yedi türlüdür. Ve evvelkiye **teşbîh-i mutlak ve sarîh** denir ki bir şey'i bir şey'e bi'aynihi beñzetmektir. Bu mısra' da olduğu gibi:

Âmed bahâr defter-i gül şod varak varak

Ve ikinciye **teşbîh-i meşrût** ta'bir olunur ki bir nesneyi bir nesneye bir şart ile teşbîh eylemektir. Ve üçüncüye **teşbîh-i kinâye** itlâk edilir ki müşebbehün bih zikrolunmayıp yalnız müşebbeh zikrolunmasıdır. Meselâ:

(Beyt)

Gül ü servet karâr-ı dil ber bûd
Sünbület ber semen benefşe güşûd

Ya' nî *gül* ile mahbûbuñ yañağından ve *serv* ile boyundan ve *sünbül* ile zülfünden ve *semen* ile binâgûşundan kinâye olunmuşdur.

Ve dördüncüye **teşbîh-i tesviye** tesmiye kılınır ki iki şey'in sıfatlarını zikr edip biri birine beşzetmekdir. Meselâ:

(Kıt' a)

Kadeh-i pür gibi ahbâbı edip hem-dem-i râz
Hîn-i hâcetde el üzre tutar ebnâ-yı zamân

Bâde-i kâm ile ser-germ-i neşât olduğu dem
Câm-ı hâlî gibi eyler teh-i pâde galtân

Hum-ı nüh-çarha dü-sâgar olalı mihr ile mâh
Böyledir kâ'ide-i dâ'ire-i bezm-i cihân

Ve bu beyt de misâl olur. [71]

Hem çü 'îyşem cevâb-ı o telhest
Lîk la' leş çü çeşm-i men der-bâr

Ya' nî şâ'ir îyşini telh olmakda mahbûbunuñ cevabına ve anıñ la'lini der-bâr olmakda kendi çeşmine teşbîh etmişdir.

Ve beşinciye **teşbih-i 'aks** denir ki iki şey'i 'aksiyle yek-dîgerine müşâbih kılmaktır. Meselâ:

(Beyt)

Şode şâmem çü subh ez-ân meh-rû
Rûz-ı men şeb şode ez-ân ham-mû

Ve altıncıya **teşbih-i ızmâr** derler ki murâdını bir şey'e teşbih eder gibi göstermekdir. Nitekim Vahîdüddîn bu beytinde demişdir:

Ger ân turre est müşk be-mâ çün ne-dâd bûy
Ve'r ân çehre est mâh çerâ der-keşîd rûy

Ve yedinciye **teşbih-i tafsîl** nâmı verilmişdir ki bir nesneyi bir nesneye ba'de'l-teşbîh müşebbehün müşebbehun bih üzerine tafzîl olunmaktır.

Ve **otuzuncu isti'âre**dir ki bir ma'nâyı bi'l-münâsebe 'alâ tariki't- teşbîh diğeri ma'nâ ile zikretmeğe denir ki müşebbeh ile müşebbehün bih mâ-beyninde 'alâka-i teşbîh olup edât-ı teşbîh beyân olunmamasıdır. Meselâ bu beytde olduğu gibi:

Ne-dehed dâmen-i zülfet dil-i bîçâre zi-dest
Ki be-pây-ı gam-ı' aşk-ı tu fütâdest çü mest

Ya'nî zülfün dâmeni ve dilin desti ve gamın ayağı olmayıp dâmen ve dest ve pây bi't-teşbîh-i 'âriyet zikr ve îrâd olunmuştur. Ve isti'ârenin birkaç kısmı var ise de tafsîli kitaplarından anlaşılır.

Ve **otuz birinci mu'ammâ**dır ki b-tarîki'r-remz ve'l-îmâ kendisinde istihrâc-ı isme delâlet ve işâret bulunan kelâma denir ve iki nev'dir. Bir nev'i oldur ki anın halli mes'ele-i 'ilmiyeye mütevakıf olmaya. Ve nev'i- sâni ol mu'ammânın halli mes'ele-i 'ilmiyeye tevakkuf ede. Ve nev'-i evvel bu beytten anlaşılır ki bunda **Emîn** ismi setrolunmuştur:

'Aşk-ı o der-miyân-ı cân mîdân
Nâm-ı o der-miyân-ı ân mîdân

Ya'nî bu beytde miyân lafzına işâret olunur ki elif'i ibtidâyâ getirildiği halde **Emîn** olur. Ve Kemâleddîn 'Azed'in dahi iş bu kıt'ası bu nev'den olup âhirinde **Zeyn** ismi gizlenmiştir: [72]

Pîşvây-ı zemâna zeyneddîn
Sürûr-ı ehl-i rüzgârı tu

Âsmân-râ gulâm mî-hânî
Çerh-râ bende mî-şumârî tu

Der-cihân ân yegâne-i imrûz
Ki devumîn der-zemîn ne-dârî tu

Bunda mu'ammâ üçüncü beytin mîsrâ'-ı sânisindedir. Ya'nî diyor ki (Zemînde ikinci tutma) Zemînin ikinci harfi *mîm* olmakla anı kaldırınca **Zeyn** olur. Ve nev'-i sâni bu beytten bilir ki **el-Latîf** ism-i şerifi mestûrdur:

Hâl u nakd-i o taleb der-dil k'ezân
Endegî bâşed turâ genc-i nihân

Zikrolunan ism-i hâl lafzından ve ânîñ nakdinden çıkar. Hâl lafzının nakdi ya' nî cemel-i kebîr hesâbınca 'adedi otuz dokuzdur ki *lat* demektir. Ya' nî *lam* otuz, *tı* dokuz (*der*) lafzı ki 'Arabîde *fî* demektir. İş bu *fî* kalbolunca *îf* olur. *Lat* ile berâber getirildikde *latîf* olur. Lafz-ı hâlden endegî genc-i nihân olunca ya' nî ism-i karînesiyle *ha* düşünce *el* kalıp *el-Latîf* hâsıl olur. Ve mu'ammâ esâsen dört nev' dir. Ve i' mâl-i teshili, i' mâl-i tahsili, i' mâl-i tekмили, i' mâl-i tezyîlidir . Ve bunların her birisinin dahi bir kaçır kısımları olup lâkin cümlesinin derc ü beyânı tadvîl faslı mü'eddî olacağından bu san' ata dâ'ir olan kitaplardan dahi matlûp anlaşılacağı gibi tevfiğ-i Îlâhî refik olduğu hâlde bundan sonra yalnız bu san' at için diğeri bir risâle tertib ve neşrolunması menvî-i zamir bulunduğundan burada bu kadarlık zikriyle iktifâ kılınmıştır.

Ve **otuz ikincisi lügazdır** ki bir şey'in evsâfını zikrederek anı mestûr beyân etmeğe denir. Ve mu'ammânın nev'-i evveline müşâbih olarak halli mes'ele-i 'ilmiyeye menût değildir. Ve mu'ammâdan farkı buña su'âl tarîkıyla bede' olunmaktadır. Ve lisân-ı Türkîde **bilmece** denir Ve Kemâleddîn İsmâ'îl'in âfitâb hakkında olan bu nazmı misâl getirilmiştir:

شہسوار پردل و فیروز جنک کامیاب	چیست آن جرم منور ماه و سال اندر شتاب
دولت اورا ز خیل شام باشد انقلاب	ملکوت اورا ز حد نیروز آید زوال
کہ ز بطن الحوت چون یونس بود اورا ماب	کاه اندر دلو چون یوسف بود اورا مقام
شب چو دزد نقب زن زیر زمین اندر حجاب	روز با تیغ آشکارا میکنند قطع الطريق
هیئت او چشمه لیک آن چشمه اندر التهاب	پیکر او چون سپر لیک آن سپر شمشیر زن
بوالعجب مہری کہ می سوزد جہانیرا تباب	طرفہ قرصی کو بود مہر دہان روزہ دار
باوی از تیزی نہ خنجر باشدش دائم خطاب	بر سر عالم ہمی لرزد ز مہر دل ولی

[73]

بریاض صبح شکش همچو زبر کاغذ دست
سالومه دامن بکسترده ست کوه ره نشین
نیست بروی اعتماد از بی نشانی زانکه او
میکند در آمد و شد عمر مارا پایمال
دیده بی آب دارد پرزمیل آتشین
دشمن خوابست همچون بخت خواجه زان تیغ
آنکه بوسد بامداد ان آستان خواجه کیست
در سواد شب شعاعش همچو تیغ اندر قراب
تا کنند از فیض چو دوش خرده زراکتساب
هر سرماه آورد از ماه نو پادر رکاب
می رود از رفتن او زندگانی در شتاب
وین عجب کزدیدن او دیده ها کردد پر آب
خلق را بیرون کندهر بامداد از چشم خواب
روشنست آن آفتابست آفتابست آفتاب

Fakat bu kasîdeniñ nihâyetinde murâd âfitâb olduğı gösterilmiş ise de ekseriya tasrîh etmezler. Çünkü mü'ammâ gibi lügaz dahi zihni imtihân içindir. Vahidüddîn'in bu beytinden de âsmâ murâd olunur:

بکو تاچه پیرست آنکه باشد قدش چنبر
ککش عور بینی که مرصع قبادر بر

Ve iş bu Türki beyt dahi **buz** üzerine lügazdır:

Bir mu'azzam kal'e gördüm habs olmuş anda âb
Geldi zerrîn top ile feth etti ânı âfitâb

Ve otuz üçüncüsü irsâl-i mesel ve meseleyndir ki şî'r ve kelâmında mesel îrâd olunmaktadır. Ve bunların bir beytde olması lâzım gelir. Nitekim:

Nazar ez-ân ne-konî be-hâl-i men ki gedâ
Karîn-i şeh ne-şevêd ki ez-kocâ be-kocâ

Ya'nî "gedâ karîn-i şeh ne-şevêd" misâl olarak getirilmiş ve "ez- koca be-kocâ" ile dahi te'kîd olunmuşdur. Rûhi-yi Bağdâdî'niñ iş bu dübeyti dahi böyledir:

Virirse câne 'aceb mi o la'l-i nâb safâ
Ĝamı olanlara dâim verir şarâb safâ

Dem-i visâlde hoşdur ruhuñ müşâhedesi
'Ale's-sabâh verir seyr edince âb safâ

Bunlard mısra' -ı sâniler misâl îrâd edilmişdir. Ve bu beyt de bu sûretledir:

Aldanup düşdüm o serviñ kâmet-i bâlâsına
Her metâ' ıñ gerçi aldanmaz düşen a' lâsına

Ve misâl-i meseleyn dahi Vahidüddîn'ıñ bu beytinden ağlaşılır:

Bâ- lebet çi mî-talebem bâde nezd-i cân çi bûd
Bâ-ruhat çi meh nigerem bende pîş-i hân ki bûd

Ya' nî “bâde nezd-i cân çi bûd” ve “bende pîş-i hân ki bûd” şıkları mesel olarak ityân olunmuşdur.

[74] Ve **otuz dördüncüsü haşv**dır ki bir nev'ine **melîh** ve diğerine mutavassıt ve birisine de **kabîh** ta' bîr olunur. Ve haşv-ı melîh bu beytden ma' lûm olur:

Nihâl-i serv-i kadet-râ ki bâde tâze vü ter
Kemîne bâde-i âzât geşt serv-i çemen

Ya' ni burada (bâde tâze vü ter) du' âsıdır ki ânsız dahi ma' nâ tamamdır. Lâkin matlûba münâsıp du' a olduğu için melîhdır. Ve haşv-ı mutavassıta bu beyt misâldir:

Zi-rûz-ı rûşen-i rûyet münevver âmede cân
Şebân-ı tîre zi-zülfet müdâm müşk-efşân

Ya' nî burada (rûşen) ve (tîre) lafızları haşv-ı mutavassıtdır ki bu lafızların da olup olmaması müsâvîdir. Ve bu mahalle kadar sanâyi' ve tahsînât-ı ma' neviye beyân olup bundan sonra sanâyi' ve tahsînât-ı lafziye zikr ve iş'âr olunur.

FASL-I SÂMİN

Ma' lûm ola ki sanâyi' -i ma' neviyeden bu kitâbda yigirmi bir 'adedi zikrolunup **evvelkisi tecnîs**dir ki iki lafzıñ sûreti kitâbeti ya' nî yazılışı yek-diğerine müşâbih ve mütecânîs olmasıdır. Ve bu keyfiyet yedi nev' üzerine beyân olunmuşdur. Ve birincisi **tecnîs-i tâm** ta' bîr olunur ki yazılışları bir birine mutâbık ve ma' naları muhâlif iki lafzıñ bir mahalde zikredilmesi.

(Meselâ)

Bütâ der-çîn-i her târî buved zülf-i tu-râ sad Çîn
Ki sâzed ber-gül-i sûrî zi-sünbül zülf-i tu pür-çîn

Bu beytde **tecnîs-i tâm** (çîn) lafızlarıdır ki yazılışları bir sûretde ve ma' nâları muhâlifdir. Ve Rûhi-yi Bağdâdî'niñ bu beytinde (yâre) lafızları da böyledir:

Yâr isteyen olur nice bir yâre âşinâ
Biñ yâre yar ki tâ ola bir yâre âşinâ

[75] Ve ikincisine **tecnîs-i muharref** itlâk olunur ki 'aded-i hurûfda müttefik ve sûret-i harekede muhtelif iki lafzıñ zırolunmasıdır. İbni Yemîn'in bu beytinde olan "derd dürd" lafızları gibi ki evvelki *dâf* ıñ fetha ve ikinci zamme ile dir:

Sâkiyâ dermân ne-dâr[ed] huşk rîş-i rûzgâr
Bâde dürdih (?) tâ fûrû rîzem be-rûy-ı derd dürd

Ve üçüncüsüne **tecnîs-i terkîb** denir ki bu beytde olan gam horî ve gam-horî kelimeleridir. Ya' nî birisi mürekkeptir:

Zi-gam h'ârî keşem der-'aşk-ı ân dil-ber
Ki ân gam-h'ârî ez-şâdî buved bihter

Ve eğer **tecnîs-i terkîb** ıñ elfâzı yazılışda bir birine müşâbih ise (**tecnîs-i teşâbüh**) ve eğer müteferrik ise (**tecnîs-i mefrûk**) ta' bîr olunur. Ve bu rubâ'ide olan tersâyî lafızlarından ikisi de anlaşılır:

Ey büt be-hakk-ı Mesîhâ eger tu tersâyî
Bâyed ki ne-bürd mâ tu bî-ters âyî
Çeşm-i ter-i mâ be-âstîn huşk konî
Tâ ber leb-i huşk-i mâ tu tersâyî

Ve dördüncüsüne **tecnîs-i nâkıs** tesmiye kılınır ki iki kelimededen birisinin 'adedi hurûfunda noksâniyet olmasıdır. Ve bu keyfiyet ya lafzıñ evvelinde olur. 'Unsûrî'niñ bu beytindeki (âsûde) ve (sûde) lafızları gibi:

Ne-şod âsûde râ'y-ı tu zi-'atâ
Sûde şod dest hâzin ü v'ezân

Veyâhûd lafzıñ vasatında olur. Nitekim bu beytde olan (seher) ve (ser) lafızları gibi:

Geşt pedîd ez-ufk-ı rûşenî âfitâb
Tâ tu ne-ber-dâştı vakt-i seher ser zi- hâb

Veyâhûd âhir lafızda bulunur ki Vahîdüddîn'in bu beytde olan (hâme hâm) ve (nâme nâm) gibi:

Çi mektûbeş nüvîsem çü bâşed hâmeem hâm
Meger ân serv-i gül-ruh bürd ez-nâme-em nâm

Ve Hâkânî'in na't-ı seyyidü'l-en'âm 'aleyhi's-selâm hazretleri hakkında olan iş bu beytinde (sûre ve sûr) ve (semâ') ve (semâ) lafızları da bu san' atdandır:

Ki velâdeteş ervâh h'ânde sûre-i sûr
Sitâre beste sitâre-i semâ' -kerde sîmâ (?)

Bu nev'e **tecnîs-i mutarraf** dahi derler. Ve eğer böyle iki lafzın 'aded-i hurûfça âhirlerinin [76] bir birinden ziyâdeliği bir harfden ziyâde olur ise aña (**tecnîs-i müzeyyel**) veyâ (**zâ'id**) ta' bîr olunur ki bu beytde ('anâ ve 'anâdil) lafızlarıdır:

Mevsim-i gül savt-ı 'anâdil şinev
Tâ dil-i tu bâz rehed ez-'anâ

Beşincisi **tecnîs-i mükerrerd** ki birbirini müte'âkip iki lafızdan birbirinin evveli diğerinden bir iki harf ziyâde ola. Meselâ bu beytde (bîkâr kâr) ve (âzâr zâr) lafızlarıdır:

Tu-râ çün kîne ve bî-kâr kârest
Dil-i mecrûh ez-ân âzâr zârest

Ve bu beytlerdeki (bîdâr dâr) ve (huşyâr yâr) lafızları da böyledir:

Sâkiyâ câmî be-deh ân mâh-râ bî-hûş kon
Mutribâ mâ-râ be-âvâz-i hazîn bîdâr dâr

Ber-kef-i ân meh be-yâbî câm-ı gül-gûn bih ez-ânk
Hoş ne-bâşed mâ çünîn mest ü çünân hüşyâr yâr

Ve altıncısına **tecnîs-i hat** tesmiye olunur ki nokta ile birbirinden fark olunan iki lafzın bir mahalde ictimâ' ıdır. Meselâ Cenâb-ı Selmân'ın bu beytinde olan (müşkîn) ve (miskin) lafızları gibi:

Sevdâ-yı zülf-i müşkîn dâred dil-i şikeste
Dîvâne geşt miskîn mî-bâyedeş selâsil

Ve yedincisi **tecnîs-i muzâri'** nâmıyla ma' rûfdur ki tekellümde biri birine mütekârib olan birer harf ile ihtilâflı iki mütecânis lafzın zikrolunmasıdır. Ve bu ihtilâf ya elfâzın evvelinde olur. Nitekim 'Unsûrî'niñ bu beytindeki (bâde) ve (mâde) lafızları gibi:

Ne'b-hûred bâde rû-beste mâde
Nehr-i esed zi-şîr-i ner der-ceng

Veyâhûd vasat-ı lafızda bulunur. Celâleddîn Belhî Hazretleri'niñ bu beytinde olan (hüzn) ve (hüsn) lafızları gibi ki (z) ve (s) harfleriniñ burada telaffuzları biri birine karîbdir:

Kahkahâ şâdân-ı 'aşkeş kerde meclis pür-şeker
Bû'l-hüzn şâdân şode yâ bû'l-hüsn nâ-kûfte

Veyâhûd âhir-i lafızda olur. Meselâ bu beytde (cihâd ve cihât) lafızlarında (d) ile (t)niñ telaffuzları biri birine mütekâribdir:

Her taraf rûz-ı cihâd ez-bes ki Husrev hûn be-rîht
Mî-nümâyed hem-çü deryâ-yı muhîd ez-hûn cihât

Ve eğer zikrolunan hurûfuñ telaffuzları yek-dîgerine karîb değilse aña tecnîs-i lâhik [77] ta' bîr olunur. Ve iki türlü olup birine tecnis-i lâhik-i musahhah denir ki mezkûr harfleriniñ harf-i sahih olmasıdır. Bu da ya evvelde olur (bahşende rahşende) lafızlarındaki (b) ve (r) gibi. Veyâhûd vasatda olur. (Kalem kasem) kelimelerindeki (l) ile (s) gibi. Veyâhûd âhir-i lafızda bulunur ki (hâmi ve hâmil) lafızlarında olan (i) ile (l) misüllü. Ve ikinci türüsüne tecnîs-i lâhik-i mu' allel ıtlak olunur ki mezkûr mahallerde olan hurûfuñ harf-i ' illetden olmasıdır. Ve bu tecnîs san' atı kelâm-ı mensûrda dahi müsta' mel ve makbûldür.

Ve sanâyi' -i lafziyeniñ **ikincisi sec'** dir ki bir beytiñ mısra' -ı evvelinde bulunan kelimâtiñ vezin ve mikdâr-ı hurûf vesâi' rece mısra' -ı sâniñ kelimâtına muvâfik olmasıdır. Ve kelâm-ı mensûrda dahi her fâsılanıñ bu sûretde bulunmasıdır. Ve bu

san'atın bir nev'ine (**sec'-i mütevâzin**) derler ki bir beytin bir mısra'ı diğer mısra'ın hâvi olduğu elfâzın vezin ve 'aded-i hurûfu mikdârınca ola. Meselâ:

Ey dilet be-sahtî beste seng-i hâre
V'ey dilem be-şevket geşte pâre pâre

Ve bir nev'ine dahi **sec'-i mütevâzi** denir ki bu beytden anlaşılır:

(Beyt)

Cevzâ be-hidmetet kemer-beste âmed
A' dâ zi-heybetet ciger-haste bâşed

Ve eğer iki fâsıla veyâ mısra'ın kelimâtı vezin ve 'aded-i hurûf ve kâfiyece biri birine mutâbık olur ise aña (**tersîf**) itlâk olunur. Ve Vahîdüddîn'in bu beyti misâldir:

Ruh-ı rengîn-i o her-câ seher bâşed gül-i ra' nâ
Leb-i şîrîn-i o ber-mâ şeker bâşed mül-i hamrâ

Ve böyle murassa' beytin evvelki mısra'ında kâfiye aranmaması dahi câ'iz ve belki ekser murassa' eş'âr böyledir. 'Unsûrî'nin bu beyti gibi:

Rızâ-yı o zi-sa' âdet delâletîst buzurg
Hevâ-yı o zi-celâlet 'alâmetîst mübîn

Ve Muhtârî Gaznevî'nin dahi bu beyti misâldir:

Ez-rezm der-ahbâr cahîmî diger efzûd
V'ez bezm-i bedîdâr na'îmî diger âverd

Ve Hakânî'nin bu kıt'ası da bu tarik üzeredir:

[78]

ای ز سریر زرت کنبد مائل حقیر   وی ز صریر درت پاسخ سائل نعم
رشم نوالت فزون از عرق ابرو بحر   شرح جلالت برون از ورق کیف و کم

Ve eğer böyle murassa' beytin elfâzında tecnîs dahi bulunur ise aña (**tersîf bâ-tecnîs**) ta' bîr olunur. Vahîdüddîn'in bu beyti gibi:

Dilem-râ germ bâ-zârî ez-ânem germ-bâzârî
Dilem-râ germ bâz ârî ez-ânem germ-bâzârî

Ve eğer iki mısra'ın elfâzı yalnız 'aded-i hurûfda yek-dîgerine müşâbih olur ise aña **mümâsile** ta' bîr olunur. 'Îmâmeddîn'in bu beyti gibi:

Zi-kûy-ı selâmet girifte kenâre
Zi-mülk-i ferâgat ne-dîde nişânî

Ve Hümû nâm şâ' irin bu beyti dahi misâldir:

Ber-meh-i rûyet turre-i müşkîn
Ber-gül-i sûrî ' anber-i sârâ

Ve eğer bir beyt-i müsemmeniñ rub'-ı evveli sânîsi ve rub'-ı sâlisi râbi' i ile olur ise aña **taştîr** ıtlâk olunur. Bu beytde olduğu gibi:

Der-ceng be-kerr u fer türkân-ı tu kâdirter
Ez-Rüstem-i hasm-efken ve'z-saf-der-i rûyîn-ten

Ve sec'in bir nev'ine dahi **mutarraf** denir. Ve Vahîdüddîn'in bu beytinde olan (reng ve nîreng) lafızlarından anlaşılır ki tecnîs-i müzeyyeliñ 'aksi demektir:

Ez-rûy-ı men-i ' âşık-ı dil-dâde reved reng
Çün çeşm-i tu sâzed be-füsûn hîle vü nîreng

Ve sanâyi'-i lafziyenin **üçüncüsü istikâk** dır ki esâsen bir lügatden müştak iki lafzın bir mahalde zikrolunmasına denir. Nitekim 'Unsûrî'nin bu beytinde olan (muhit ve muhât) ve (mu'îl ve 'ıyâl) lafızları gibi:

Râ'yeş muhit geşt ü cihân ser-te-ser muhât
Desteş mu'îl geşt ü cihân ser-te-ser 'ıyâl

Ve bu beytde (nazîr ve nazar) ve (zemîn ve zamân) lafızları da misâldir:

Nezîret der-nikû bî-nazar nâ-dîde mâhî
Zemîn-râ der-zamânet buved kadrî vü câhî

Ve eğer esâsen bir lügatden müştak değil ise aña **müşâbih iştikâk** ta‘bîr ederler. ‘Unsûrî’niñ bu beytinde olan (yemîn ve meymûn ve emîn ve emân ve îmân) lafızları misillü: [79]

Yemîn-i devlet k’eyyâm ez-o şevved meymûn
Emîn-i millet k’eymân ez-o şevved bâmân

Ve sanâyi‘ -i lafziyenin **dördüncüsü maktûb**dur ki dötr nev‘ olup birine **maktûb-ı ba‘z** ve ikincisine **maktûb-ı kül** ve üçüncüsüne **maktûb-ı mücennah** ve dördüncüsüne **maktûb-ı müstevî** itlâk olunur. Ve maktûb-ı ba‘z bu beytde olan (âmed ve âdem) ve (kemâl ve kelâm) lafızlarından anlaşılır. Ya‘nî (âmed) lafzının *mîm*’i *dâl*’dan sonra getirilse (âdem) ve kemâl’in *elif*’i ile *mîm*’i birlikde *lâm*’dan evvel îrâd olursa (kelâm) olur. El-cenâb-ı Vahîdüddîn:

Ez-‘aşk-ı ruhet âmed âdem be-cihân şeydâ
Z’ân rû be-kemâl âmed peyveste kelâm-ı mâ

Ve bu beytde olan (şî‘r ve ‘arş) lafızları dahi buña kıyâsdir:

Eger be-şî‘r-i kesî-râ terakkiyî bûdî
Be-‘arş ber-şodemî men zi-nerdübân-ı sühân

Ve maktûb-ı kül bu beytten ma‘lûm olur ki (râz ve zâr) lafızları birbirlerine tamâmıyla kalb olunur:

Her nefes zâr be-giryed kalem ez-gussa eger
Harfî ez-râz-ı dil-i hîş nüvîsem be-kalem

Ve Hakânî’niñ bu beytinde olan (ikbâl ve lâ-bekâ) lafızları da bu san‘atı hâ’izdir:

Bekâyî nîst hîç ikbâl-râ çend âz-mû (?) destî
Hod înek lâ-bekâ maktûb-ı ikbâlest ber-hâneş

Ve maktûb-ı mücennah dahi yek-digeriniñ tamamen maktûbu olan iki lafzın birisini mîsrâ‘ -ı evvelinde diğerini mîsrâ‘ -ı âhirinde zikretmekdir. Meselâ (kâh ile hâk) lafızlarının burada sûret-i zikri gibi:

Kâh u gülzâr bûd cây-ı tu dûş
În zemân şod makâm-ı tu gül ü hâk

Ve maktûb-ı müstevî bir beytiñ veyâ mısrâ‘ıñ veyâhûd nısf-ı mısrâ‘ıñ âhirinden evveline doğru okunup yine o kelâm hâsıl olmasına denir. Meselâ Vahîdüddîn’iñ bu beyti ki her mısrâ‘ı âhirinden okunsa ‘aynı hâsıl olur:

ناسم دائم دھدمی آدم سان
نادان باشد ممد شاب نادان

Ve ‘Abdullfettâh Nişâbüri’niñ bu beyti dahi misâl getirilir ki murâd (hemân derd-nâme)dir.

Çü be-nüvîsem ez-derd remzî be-hâme
Zehr-i her sû ber-âyed hemân derd-nâme

[80] Ve sanâyi‘-i lafziyenin **beşincisi mevkûf**dur ki bir lafz iki parça edilerek nısfı mısrâ‘-ı evvel âhirinde ve nısf-ı diğeri mısrâ‘-ı sâni evvelinde zikrolunur. Ve her parçanın ma‘nâsı olması lâzımdır. Nitekim Cenâb-ı ‘Abdurrahmân Câmî kuddise sırrahu bu kıt‘asında buyurur. Ve murâd ikinci ve üçüncü beytlerdir:

دی فرستاد قطعه سوی من   نکته دانی ز زمرة فضلا
کرده لفظی سه چار از ان بدونیم   تا کند عاجز از جواب مرا
گفتم اندر جواب آن کای مف   خر خلق خدا وقاضی حا
جت اصحاب و متصف بفضی   لت بسیار خواهمت بدما

Ya‘nî üçüncü beytiñ mısrâ‘-ı evvelininin âhirinde (mufahhar) lafzınının nısf-ı evvelini ve mısrâ‘-ı sâni evvelinde diğeri nısfını ve (hâcet) lafzınının bir nısfını mısrâ‘-ı sâni âhirinde ve diğeri nısfını beyt-i râbi‘iñ mısrâ‘-ı evveli ibtidâsında ve (fazîlet) kelimesininin bir nısfını beyt-i râbi‘iñ mısrâ‘-ı evveli âhirinde ve diğeri nısfını mısrâ‘-ı sâni evvelinde îrâd eylemişdir. Ve bu elfâziñ böyle hâlet-i vakflarıyla ma‘nâ hicvî mutazammın ve hâlet-i vasıllarıyla medhi mübîn olur. Ve müşârun ileyh’iñ iş bu

rubâ'îsiniñ mîsrâ'larında dahi bu suretle (a' dâ) ve (ma' zur) ve (mahbûs) lafızları tezkâr olunmuşdur:

Ey şâdî-i 'îd be-kâm-ı dil a'
Dâim şode mahbûs der-în gam-gede ma'
Zûrem ber ehl-i dîl ki âzâdî mah
Bûsîst be-resm-i 'îd ez-tu tama'

Ve sanâyi'-i lafziyeniñ **altıncısı** i' nâtdır ki kâfiye-i mücerrede de harf-i ridften evvel bir harf iltizâm edip âhir-i şî're kadar yürütmeğe ta' bîr olunur. Ve iki nev' olup nev'-i evvele bu gazel misâldir. Ve bu san' ata **lüzum-ı mâ-lâ-yelzûm** dahi itlâk ederler. El-cenâb-ı Hâce-i Hâfız-ı Şîrâzî:

حسن جال توجهان جله گرفت طول و عرض
شمس فلک خجل شده از رخ خوب و ماه ارض
دیدن حسن و خوبیت بر همه خلق واجبست
رؤیت روت بلکه بر جله ملائکست فرض
از رخ تست مقتبس خور ز چارم آسمان
همچو زمین هفتمین مانده بزیر بار قرض

[81]

جان که فدای او نشد مرده جاودان بماند
تن که اسیر او نشد لایق اوست قطع و برض

بوسه بخاکپای او دست بکاهد ترا
قصه شوق حافظ آباد رساندت بعرض

Ve nev'-i sâniye dahi Muhtârî Gaznevî'niñ bu kıt'ası misâldir:

ای مهتری که از خرد و اعتقاد تست   برفرق دانش افسر و در دست دین سوار
تدبیر تو برون برد از کار ها خلل   آیین تو جدا کند از رسمها عوار
اهل قلم پیاده نمودند در هنر   آن دم که خامه کشت بر انکشت تو سوار
از مدح تست فائده مکرمت بدید   و ز نام تست قاعده دولت استوار

Ve sanâyi-i lafziyeniñ **yedincisi lüzûmdur** ki her beytde bir kelime iltizâm etmeğederler. Nitekim ‘Amîkî nâm şâ‘iriñ (*mûr*) ile (*mûy*) lafızlarını bu şi‘rinde iltizâm eylediği gibi:

اگر موری سخن گوید و کر مویی روان دارد
من آن مور سخن گویم من آن مویم که جان دارد
تم چون سایه مویست و دل چون دیده موران
ز هجر غالبه مویی که چون موران میان دارد
اگر بار مور و یا مویی شبان روزی شوم همره
نه مور از من خبر یابد نه موی از من نشان دارد
بچشم مور در کنجم بس از زاری و بس سستی
اگر خواهد مرا موری بچشم اندر نهان دارد
من آن مورم که از زاری مرا مویی پوشاند
من آن مویم که از سستی کم از موری روان دارد

Ve sanâyi-i lafziyeniñ **sekizincisi mütelevvindir** ki birkaç vezinden okunmak mümkün olan şi‘re tesmiye edilir. Nitekim Şeyh Attar’ın bu nazmı gibi:

‘Aşk-ı tu der-cân ey cân-ı men
Âteşî zed der-dil-i büryân-ı men

Der-dil-i büryân-ı men âteş me-zen
Der-niger âhir be-teff-i cân-ı men

[82] Ve sanâyi'-i lafziyeniñ dokuzuncusu naziredir ki bir şî'riñ vezin ve kâfiyesince ve anda olan matlûba ve daha münâsip bir ma' nâ tahayyül ederek başka bir şî'r inşâdına denir. Ve iki nev' olup nev'-i evvele bu rubâ'îler misâldir:

(ازسوی معشوق)

ای باکل کلزار حسنم حیران   وی دریم عشق بیکرانم نالان
حالت چه عجیبست که دیوانه مثل   بشکیب باندوه و مکن بس افغان

(نظیره بر طریق جواب ازسوی عاشق)

دبر بست که در حسن تو کشتم حیران   در لجه عشق تو فتادم نالان
هیچ نشد از لطف تو کام حاصل   چون صبر نماید کار من شد افغان

Ve bu gazeller dahi misâl olur.

امید میکنم از خاکپایت ای جانان   در این نیاز مرا با کرم کنی شایان
ز بوستان جالت کلی دو بهر زکات   ز روی لطف بمن مستحق کنی ارزان
که تابسی که اسیر محبتم کردی   رواست آنچه کنی نا امید و در حرمان
با رزوی و صالت شبی بروز آرم   بانتظار جالت کذر کنم از جان
بوی و در درخت مست بوده این شکری   ز نور روی تو چون آفتاب هم حیران

(Nazîresi)

ز تاب شمع جمال تو ای شه خوبان   بسوخت چون پر پروانه جسم و جان جهان
شهید خنجر نازت هزار اهل نیاز   خراب چشم سیه مست کافرت مستان
بتیر غمزات آندم که دل هدف کردم   براه عشق تو جانا کدشتم از سر جان
دمی بخانه چشمم قدم بنه از لطف   بخاک پای تو تا جان خود کنم قربان

باین کمال لطافت کرم کنی چه شود
کلی ز کلشن حسنت بحامی حیران

Ve nev'-i sâni dahi bu rubâ'îlerden müstefâd olur.

کلر ایدم نشسته بر طرف چن   پیراهن خودچاک زده تادامن
کفتم صنما جامه و صلت که درید   بادسحر از میان برخاست که من

[83] (Nazîre)

دی بلبکی دیدم در آن بچمن   می کرد بسی عربده ها باسوسن
میگفت نقاب از رخ یارم که کشاد   بادسحر از میان برخاست که من

İş bu dördüncü mısra'ın letâfetinden nâşî daha türlü münâsip ma' nâ bularak ba' zı şu' arâ tanzîr eylemişlerdir.

Ve sanâyi'-i lafziyenin **onuncusu zü'l-kâfiyeteyndir** ki iki kâfiye üzere inşâd olunan şi' re denir. Nitekim İbni Şeref Şâh'ın bu kıt' ası gibi:

زهی زروی چوماه تو آفتاب منور   زبوی سنبل موی تو مشک ناب معطر
زرشک نور جبین تو میرو دشه انجم   زشام تابکه صبح در نقاب مستر

Ya' nî bu nazm hem kâfiye-i mürdefe ve hem mücerredeyi hâvîdir. Ve beyne'l-kâfiyeteyn redîf getirmek dahi câ'izdir.

Ve sanâyi'-i lafziyenin **on birincisi tekrârdır** ki evvelki beytde mükerrer zikrolunan lafızların beyt-i sânde bir sûretle îrâd edilmesine ta' bîr olunur. Nitekim 'Unsûrî'nin bu şi' rinde olan (giriş ve şiken) lafızlarının zikrolunuşu gibi:

Hemîşe ser-i zülf-i ân sîm-ten
Giriş ber-giriş yâ şiken ber-şiken

Be-pîçed hemî çün men ez- aşk-ı o
Giriş ber-benefşe şiken ber-semen

Ve tekrârın bir nev' i dahi lafz-ı kâfiyenin iki def' a zikrolunmasıdır. Meselâ Celâeddîn Belhî Hazretlerinin bu nazmında olduğu gibi:

Bes ki be-dost mî-revî bâz çi horde' i begû
Mest ü harâb mî-revî hâne-be-hâne gû begû

Bâ-ki harîf bûde'î bûse zi-ki rübûde'î
Zülf ki-râ güşûde'î halka-be-halka mû-be-mû

Ve Hâfız İstanbulî'niñ bu gazeli de bu kabildendir. Ve buña tecnîs-i mükerrerer dahi denebilir:

Râzı olunca fûrkatini ihtiyâre yâr
‘Uşşâk eder mi nâliş-i hasret-şî‘ âre ‘âr

Âvîze olmağa dolaşır tar-ı kâküle
Dil bilmiyor olacağın ol müşk-bâre bâr

Cânım gözünde saklar iken şekl-i gül ruhun
Şimdi hatırla gösterir ol gussa-hâre hâr

[84]

Yok başka zevkle hevesim bezm-i ‘işrete
Cânâneniñ lebinde mey-i hoş-güvâre var

Zîk oldu beyt-i hâtıra sığmaz hayâl-i kâm
Olmaz gönlünde fikr-i meserret-medâre dâr

Hemyân-ı tab‘ı boş mu kalır Hâfız’ın k’ider
Bâzâr-ı dilde nakd-i Sühan âşikâre kâr

Ve sanâyi‘-i lafziyeniñ **on ikincisi tescim**dir ve iki nev‘ olup nev‘-i evvel müsemmenü’l- eczâ bir beytiñ her iki cüz’ünü birer fâsıla i‘tibâr ederek üç fâsılasınıñ kâfiyesini bir sûretde ve fâsılâ-i âhiri kendi kâfiyesi üzere inşâd eylemektir. Ve buña **müsecca‘** dahi ta‘bîr olunur. Ve Hâkânî’niñ bu nazmı misâldir:

آن جام جان پرورد کو و آن شاهد رخ زرد کو
 آن عیسیٰ هر درد کو تر یاک بیمار آمده
 می عاشق آسا زرد به همرنگ اهل درد به
 جام صفا پرورد به تلخ شکر بار آمده
 ریحان روح از بوی می جا را فتوح از روی می
 بزم صبح از خوی می فردوس کردار آمده
 می آفتاب زر فشان جام بلورش آسمان
 مشرق کف ساقیش دان مغرب لب یار آمده

Ve ekseriya bu san'atı ikinci beytden i'tibâr ederler. Meselâ Hâce Hâfız-ı Şîrâzî'niñ bu gazeli gibi:

آن کیست کز روی کرم بامن وفاداری کند
 بر جای بدکاری چومن یکدم نکوکاری کند
 اول ببانگ چنک ونی آرد بدل پیغام دی
 و آنکه بیک پیانه می بامن وفاداری کند
 دلبر که جان فرسود از و کام دلم نکشود ازو
 نو مید توان بود ازو باشد که دلداری کند
 کفتم کره نکشوده ام زان طره تامن بوده ام
 گفتن منش فرموده ام تا باتو ظراری کند
 پشمینه پوش تندخو از عشق نشنیده است بو
 از مستیش رمزی بکو تاترک هشیاری کند
 چون من کدای بی نشان مشکل بودیاری چنان
 سلطان بجای عیش نهان بارند بازاری کند

زان طرهٔ پرپیچ و خم سهلست اگر بینم ستم
از بند و زنجیرش چه غم آن کس که عیاری کند
شد لشکر غم بعداد از بخت میخواهم مدد
ما فخر دین عبدالصمد باشد که غم خواری کند
با چشم بر نیرنگ او حافظ مکن آهنگ او
کان طرهٔ شبرنگ او بسیار مکاری کند

Ve Cenâb-ı ‘Abdurrahmân Câmî kuddise sırrahu’s-Sâmî’niñ dahi bu gazeli musammatdır:

از خار خار عشق تو در سینه دارم خارها
هر دم شکفته بر رخ زان خارها گلزارها
تاسوی باغ آری کذر سر و صنو بر را نکر
عمری پی نظاره سر بر کرده از دیوارها
از بس فغان و شیونم چنکیست خم کشته تم
اشک آمده تادانم از هر مژه چون تارها
حاجی بیابان کرده طی صوفی بمسجد پرده پی
آنجا که باشد نقل و می بیکاریست این کارها
تو داده بار هر خسی من مرده از غیرت بسی
یکبار میرد هر کسی بیچاره جامی بارها

Ve nev‘-i sâni bir kaç türlü olup birincisi iki beyt bir şî‘riñ üç mısra‘ını bir kâfiyede ve dördüncüsünü kendi kâfiyesinde inşâd veyâhûd bu mısra‘ı her kıt‘ada tekrâr eylemekdir. Ve ikişer beytten yedi kıt‘aya kadar temdîd olunur. Ve buña **murabba‘** dahi itlâk edilir. Meselâ licanâb Vâsıf:

Efendim bir gül-i ‘âlem-bahâsın

Nihâl-i işvesin rengîn-edâsın

Cihânda misli nâdir mehlîkâsın
Güzelsin nâzenînsin dil-rübâsın
Ruh-ı âlînda müşkîn hâl-i Hindû
Ezilmiş hurda ‘ anber mi nedir bu
Bu hüsn ü ân ile ey kadd-i dil-cû
Meyân-ı meclise revnak-fezâsın
Bu lâubâlile ey kadd-i bâlâ
Cihânı eylediñ lebrîz-i sevdâ
Güzelsin şuhun dilbersin ammâ
Velîkin mûcid-i resm-i cefâsın
Hırâm etdikçe sen ey serv-i refâtâr
Olur endâmıña ‘ âlem giriftâr
Bu gîsû-yı perîşân ile her bâr
Ser-i ‘ uşşâka püsküllü belâsın

[86]

Be-kavl-i vâsıf ey şûh-ı sitem-hû
Nazîr olmaz saña bir verd-i hoş-bû
Ki sen âyine-i ‘ âlemde her sû
Hezârân renk ile cilve-nümâsın

Ve mîsrâ‘ -i râbî‘ iñ her kıt‘ ada ‘ aynen tekerrürü dahi yine Vâsıf’ıñ bu nazmından
ağlaşılır:

Söz olmaz hiç saña ey gül-i nihâl-i nâz-perverde
Çekeydim sîneme bir şeb seni mahfice bir yerde
Saraydım ah efendim olmadan hüsnüñ hat-âverde
Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Hele hatt-ı ' izârım dur birâz gelsin deyip yatma

Visâliñ hattına ta' lîk edip ' uşşâkı aldatma

Zamân-ı vuslatı köhne bahâr eyyâmına atma

Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Bu yılda ben seni sarmazsam ey serv-i ser-efrâzım

Tahammülden kalıp dünyaya ifşâ eylerim râzım

İki üç sâlden sonra benim vuslat neme lâzım

Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Güzeşte dilberâlarla güzeldir gerçi kim ülfet

On üç on dört yaşında mâhir ve de başkadır hâlet

Bu çağında meyânıñ sarmada vardır safâ gayet

Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Cihânda var mı sevmez yosma nev-hat tâzeyi âyâ

Hat-âver dil-rübâyâ bayılır Vâsıf bile hattâ

Hatıñ gelmekle zevk-i visâliñ inkâr etmeyiz ammâ

Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Ve böyle mükerrer mısra' a (**nakarât**) ta' bîr ederler ve tasmît-i nev' -i sânisiniñ ikinci türüsü beşer mısra' dan bir şi' riñ dört mısra' ını bir kâfiye ve beşinci mısra' ını kendi kâfiyesinde îrâd eylemek veyâhûd bu mısra' ı ' aynen tekrâr etmektedir. Ve buña **muhammes** denir. Nitekim Ezherî nâm şâ' iriñ bu nazmı gibi:

[87]

مژده کل می برد باد صبا سوی چن بر عروس باغ می پوشند کلکون پیرهن
آمد ایام طرب بگذشت دوران حزن بانکار سیمت در پای سرو و نارون
برخلاف دور کیتی ساغرمی نوش کن
کوهرا فشان شد بر اطراف جهان دست سحاب وز زمر دسر برون زد غنجه چون یاقوت ناب
تاتوانی رو کنون چون لاله شو جام شراب ورنه باری هر شبی در پای کل مست و خراب
باسراخی تا سحر که دست در آغوش کن

Şu‘arâ ba‘zı rengîn ve mânîdâr olan şi‘riñ her beytiniñ evveline o beytiñ me‘al ü ma‘nâsını bir sûretle tavzîh u tafsîl maksadıyla üçer ‘aded münâsip mısırâ‘ inşâd ve ilâve ederek evvel beyti dördüncü ve beşinci mısırâ‘ mahallerinde zikrederler. Ve ol mısırâ‘larıñ kâfiyesi mezkûr beytiñ mısırâ‘-ı evveli kâfiyesinde olur. Ve bu keyfiyete **tahmîs** itlâk olunur. Meselâ bu şi‘riñ dördüncü ve beşinci mısırâ‘ları olan beytler merhûm Ali Rızâ Paşa’nıñ olup Bağdâdî Fevzi Efendi tahmîs eylemişdir:

Sâkiyâ düşmem gam-ı devrân-ı pür –âlâma ben
Cevri nâ-sâz-ı felekde renc-i bî-ârâma ben
Olmazam dil-dâde sahbâ-yı humâr-encâma ben
Devr-i la‘lünde baş eğmem bâde-i gül-fâma ben
Sâye-i pîr-i mugânda minnet etmem câma ben
Yoğ idi serde hayâl-i hâl ü hat gavgâları
Levh-i dilde kîl u kâl ü gîsuvân ma‘nâları
Bilmez idim dâm-ı sevdâya düşen rüsvâları
‘Anber-i zülfüñ getirdi başıma sevdâları
Yoksa nerden dûş olurdu bu hayâl-i hâma ben
Gerçi meftun oldu çoklar hîle-mend-i zülfüne
Hep hatâdan girdi çini dil-pesend-i zülfüne
Gördüğü hâli değildi lîk bend-i zülfüne
Hâlini gördüm esîr oldum kemend-i zülfüne
Dâne için kendimi saldım düşürdüm dâma ben

Herkes ile imtizâc-ı müddet-i dîrîneden
Sâde olmak hâlini öğrenmişim âyineden
Fâriğ etdim kalbimi her çend nakş-ı kîneden
Olmadım hâlî nigîn âsâ hırâş-ı sineden
Bir dem ol günden ki düşdüm ârzû-yı nâma ben

Maslahatdır ba‘ zı a‘ dâya müşâvât eylemek
‘ Afvı ‘ âdet eyleyip terk-i mu‘ âdât eylemek
Herkesiñ cürmüyle elvermez mükâfât eylemek
Halkla lâzımdır oldukça mümâşât eylemek
Ger baña uymazsa eyyâm uyarım eyyâma ben
Îlâ-âhirihi

[88] Ve nev‘-i sâniñ üçüncü türlüğü altışar mısra‘dan ‘ibâret yapılan bir şi‘riñ beş mısra‘ı bir kâfiyede ve altıncı mısra‘ı kendi kâfiyesinde veyâhûd dört mısra‘ mukaffâ olarak beşinci ve altıncı mısra‘ları her kıt‘ada ya ‘aynen tekrâr edilir veyâhûd başka mukaffâ bir beyt getirilir. Ve buña **müseddes** ta‘bîr olunur. Ve evvelki kısma ‘Îmâd-ı Kirmânî’niñ bu nazmı misâl olur. Ve kısım-ı divânlardan anlaşılır.

ای طبع تو بر تافته از روی و فاروی در چیده ز مادامن و پیچیده ز ماروی
کر بکسلی از دوست بدشمن نثاروی خوبان ننمایند بهر بی سرو پاروی
منماتو چو خورشیدی بسطان و کداری کان روی نشاید که بیکانه نمای
ای درد شوریده من مهر توستا کن در آتش سودای توام ظاهر و باطن
نی صبر بود از رخ زیبای تو ممکن نی بر سر کوی تو توان شد متوطن
مادولت وصل تونداریم ولیکن
المنة لله که همسایه مای

Ve nev‘-i sâniñ dördüncü türlüğü yedişer mısra‘dan ve beşincisi sekizer mısra‘dan inşâd olunan şi‘ridir. Ve ‘Abdulfettâh Nişâbüri’niñ bu nazmından anlaşılır ve buña **müsemmen** denir.

خیل شب چون بر سپاه شاه خاور میزدند   بارگاه روشنان بر صحن احضر میزدند
 در افق از پرنیان سبرخ چادر میزدند   یابراین نسلی تنق آب معصفر میزدند
 یالب طلسم زبرجد را بخون در میزدند   شب مکر از اختران بر چرخ آذر میزدند
 یانه بر قرطاس نیلی نقطه زرمیزدند   منشیان نعت سلطان دو کیتی مصطفی
 ای مکان بالای نه قصر معلا یافته   زیر پای این چرخ حضرا را چو غبر یافته
 وی برون از شش جهت چون عقل کل جایافته   جبرئیل اندر حوالی توره نا یافته
 قالبت منزل فراز از عرش اعلا یافته   قلب پاکت قرب ذات حق تعالی یافته

ای که نور خویش تن را اصل اشیا یافته
 وصف مهر عارض خود را شنیده و الضحی

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on üçüncüsü müstezâddır** ki bir şi‘riñ her mısra‘ından sonra ol mısra‘ın cüz’-i evveli ile cüz’-i âhiri kadar iki cüz’lü bir nısf mısra‘ ‘ilâve olunmasına denir. Ve bunun kâfiyesi ‘aynı gazel gibidir. Meselâ licenâb Pertev Paşa:

[89]

Hasretle bu şeb gâh uyudum gâh uyandım
 Hep ol mehi andım
 Eğlence edip hâb u hayâliñ oyalandım
 Tâ subha dayandım
 Kan ağladım içdikce mey-i bezm-i firâkı
 Bî-minnet-i sâkî
 Peymâne gibi gâh dolup gâh boşandım
 Her renge boyandım
 İlâ âhirihi

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on dördüncüsü mukatta‘** dır ki yek-dîgere ittisâli olmayan hurûfdan mürekkep şi‘re denir. Meselâ:

Zer âverdem ez-rûy-ı zerdem devâ-râ
 V’ey ez-derd derdem devâ dâd derdem

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on beşincisi mevsildir** ki kâfiye-i hurûfuñ yek-dîgere ittisâli mümkün olan beyte derler. Meselâ:

Şebeştenbebînîbetebüstbestpîşebnişînetbepîşişnişest

Bu beytin kat‘ı hali böyledir:

“Şebeş ten be-bînî be-teb süst best pey şeb nişînet be-pîşeş nişest.” Ve bu beytde altı ‘aded hurûf tekrâr etmişdir ki bunlardır: (b, t, s, ş, n, y) . Ve bu Türkî mısra‘ dahi bu san‘atı hâ’izdir:

Felekmülkünegelmişmiseniñgibimeleksîmâ

Ve bu mısra‘ın hâlet-i kat‘ı böyledir: Felek mülküne gelmiş mi seniñ gibi melek-sîmâ. Ve bu mısra‘da dahi on harf vardır ki bunlardır: (f, l, k, m, y, n, h, ş, s, e).

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on altıncısı raktâdır** ki bir harfî noktalı ve diğerk harfî noktasız olan şi‘rdir. Meselâ:

Men ez-‘azm-i şürbem çü cân mî-konem
Ne-mî-gîrî ey mîr-i hûbân ayâğ

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on yedincisi hayfâdır** ki bir lafzî noktalı ve diğerk lafzî noktasız olan şi‘re ta‘bîr olunur. Meselâ:

Dilâ feyz eger pîşet âmed zi-baht
Be-pîşî resed nağzî kâr-ı saht

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on sekizincisi bî-nukatdır** ki kâfe-i hurûfu noktasız olan şi‘re itlâk olunur. Meselâ:

Ser ârem heme ‘omr der-mihr-i dem
Eger râh-ı rûhem resed der-elem

Li-Hâfız-ı İstâbulî

Dilde kilik-âsâ elem görse ser-i mû lâl olur
Ger servere dâ’ir olsa ‘âleme dellâl olur

[90]

Ol girihler hall olursa kâkûl-i sehârda
Sâde-rûlar ser-hevâ vü sersem ü kehhâl olur

Sır-ı mihre mahremim hem kâr-ı derde hem-demim
Her sehergâh âh-ı serdem kerem-i visâle dâl olur

Râsim-i vehm olsa gönülümde eger gerd-i melâl
Sâha-i heme ser-â-ser ‘aks mâl-â-mâl olur

Sadme-i dehre göğüs germekde muhkem dil gerek
Görmedim sath-ı emelle vâsıl-ı âmâl olur

Hâfızâ ehl-i kemâl-âsâ edâ var kilkde
Tâli‘ i derd-i dil aňlar Tûr ile remmâl olur

Ve sanâyi‘ -i lafziyenin **on dokuzuncusu menkûtdur** kâfe-i hurûfu noktalı olan şi‘ re tesmiye olunur. Meselâ:

Nakş-ı cebînet bahşî zi-cennet
Feyz-i çünînet bahşî be-şefkat

Ve **yigirmincisi tercümedir** ki bir ma‘ nâyı bir lisâna ‘aynıyla nakl etmeğe denir. Meselâ; bu üç beyt-i ‘Arabîyi İbn-i Yemîn kâfiyesiyle berâber lisân-ı Fârisîye tahvîl eylemiştir:

بعض النفس عن ذل السؤال	اعز الناس نفساً من تراه
بفضل فات عن جاه ومال	ويقنع بالكفاف ولايبالي
فضول العيش اعناق الرجال	فكم دقت ورقته واسترقت
نفس عزيز را ند هدخواری وسؤال	آنکس بود عزیز تر اندر جهان که او
باک از کمی رسد بفرزونی جاه ومال	قانع شود بوجه معاش ونباشدش
فضل معاش می شکند کردن رجال	ای بس که بنده میکند آزاد مرد را

Ve sanâyi‘ -i lafziyenin **yigirmi birincisi cezâletdir** ki kelâmnda kavî hurûflu elfâz isti‘ mâline denir. O elfâzları işiten sâ’ir elfâzdan fark eder. Meselâ Enverî’nin bu nazmı gibi ki murâd beyt-i sânîdir:

مست شبان بودم وافتاده بی خبر   دی دروئاق خویش که دایر بکوفت در
چون اصطکاک فزع هوا از طریق صوت   داد از ره صماخ دماغ مرا خبر

Ve şî' rde redîf îrâd etmeğe dahi sanâyi' den ' addedip öyle şî' re **mürdefe** ta' bîr etmişlerdir. Meselâ Şeyh Irâkî kuddise sırrahünün bu nazmı gibi:

[91]

ای جلالت فرش عزت جاودان انداخته   کوی در میدان وحدت کامران انداخته
خود همه هستی شده باقی برای روی تو   نام هستی که برین و ککه بران انداخته

Ve kelâmda bir nükte için haşv getirmeğe dahi i' **tirâz** ta' bîr olunmuşdur. Meselâ Enverî' niñ bu kıt' ası gibi:

خدای عزوجل زمن چنین داند   که هر که نام خداوند بر زبان دارد
چو از دراچه کوش اندر آردم بدماع   دلم بدست نیاز از دماغ بستاند

'Unsûrî' niñ bu beyti de misâldir ki **du'** a vardır:

Be-rûz-ı civânî ki pâyende bâdet
Çü pîr-i cihân-dîde ender-vakarî

Îmâd' ın bu beyti de misâldir ki **tenbîh** vardır:

بحق صحبت دیرینه و این قسم توندانی   که در غم توندارم تمتعی ز جوانی

Ve esnâ-yı kelâmda harekesiniñ tebdîli veyâhûd sâkini tahrîk ve müteharrikini iskân ile ma' nâsı medh ise hicv ve hicv ise medh olan elfâz isti' mâlini dahi sanâyi' den ' add ederek **mütezelzil** ta' bîr ve noktasınıñ iskât veyâhûd nokta vaz' ıyla ma' nâsınıñ hicv veyâ medhe şumûlü olan elfâz îrâd edilmesine dahi **musahhaf** itlâk etmişlerdir. Ve Enverî' niñ bu beyti latîf ve âbdâr olmakla selâset vardır:

واهب روح ازپی طفل وجودش   قابل ارواح کرد قالب طین را
غوطه توان دادروز عرض ضمیرش   درعرق آفتاب چرخ برین را

Ve eğer bir mâdde o mâddeye münâsîp elfâzla beyân olunur ise aña **berâ'atü'l-istihlâl** ta'bir olunur. Ve bu san'at 'inde'l-üdebâ gâyet makbûldür. Ve eğer bir beytiñ bir mısra'ı bir lisân ve diğeri ahhâr lisân ile inşâd olunur ise aña **mülemma'** tesmiye kılınır. Meselâ:

Mülk-i dili zabt eyledi nev hat ile ol şâh
El-'abdu vemâ yemlikühu kâne li-mevlâhu¹²

Ve sanâyi'-i şî'riyenin **yigirmi ikincisi târîh**dir ki mansıp veyâ sâl tebrîkini veyâ bir hâdise beyânı veyâ sâ'ir bir mâdde için inşâd olunan şî'riñ makta' beyt veyâ mısra'ında cümel-i kebîr hesabıyla târîhini beyân etmektir. Ve üç nev' üzere olup birine **tâm** ve ikincisine **mühmel** ve diğesine **mücevher** ta'bir olunur. İmdi eğer bir beyt veyâ mısra' veyâ terkîbiñ kâfe-i hurûfu târîh-i matlûba delâlet eder ise aña **târîh-i tâm** itlâk olunur. [92] Meselâ Kur'ân-ı 'azîmde olan "beldetün tayyibetün"¹³ lafz-ı şerîfi hurûfunuñ hâsıl cem'i sekiz yüz elli yedi (857) olur ki şehir-i İstânbuluñ feth olunduğu târîhdir.

Ve eğer yalnız noktasız hurûfuñ yekün-i cem'i istenilen târîhi îmâ eylerse aña **târîh-i mühmel** denir. Ve eğer yalnız noktalı hurûfuñ mecmû' hesabından murâd edilen târîh nümâyân olur ise aña **târîh-i mücevher** veyâ **cevher** ve **güher** nâmı verilir. Lâkin mahrec-i târîhden evvel kangı nev' üzere istihrâc olunduğunu bir sûret-i münâsebe ile beyân etmek lâzımındandır.

{Cülûs-ı hümayûn hengâmında tanzîm ve 'arz u takdim-i huzûr-ı 'âlî kılınan kasîde-i târîhiye berây-ı misâl ez-bâr ve der-meyân olunur.}

Yine ehl-i 'âlem üzre oldı lütf-i Hak pedîd
Hamdu li'llâh buldı cümle mü'minîn feyz-i cedîd
Doğdı hurşîd-i sa'âdet ez-ser-i nev-'âleme
Doldı envâr-ı meserret itdi herkes resm-i 'ıyd

¹² "Kul neye sahipse o aslında mevlâsınıdır."

¹³ **Sebe Sûresi, 15. Ayet**, "Orası ne hoş,ne güzel bir yurttur."

Çünkü taht-ı ‘âlî Osmânîye geçdi bu gün
‘Adl ü ihsân u keremle müştehir zât-ı ferîd
Bârekallâh bârekallâh ey şehin-şâh-ı cihân
Verdi zâtın cümleye nev râhat u şevk u ümîd
Sensin ol şâh-ı güzîde rahmeten lil-müslimîn
Sensin ol hâmî-i devlet mazhar-ı lutf-ı mecîd
Vakt-i fevz u nusret-i Osmâniyân ‘ahdın seniñ
Görmez artık kimse endûh u elem oldu ba‘îd
Eylesün Allâh kemâl-i fer u şevketle hemân
Müstedâm-ı taht-ı devlet ‘ömrünü kılsun mezîd
‘Arz-ı tebrik ü senâ ile didi Şükrî kuluñ
Bir beytle tâm u gevher iki târîh-i müfîd
Müjde kim ‘Abdulhamîd Hân oldu sultân ‘âleme 1293
Câlis-i deyhîm-i ‘âlî hazret-i Sultân Hamîd 1293

{Sâl-i cedîd için bi’t-tanzîm ‘arz ve takdim-i huzur-ı ‘âlî-i şehin-şâhî kılunup
tebliğ-i mahzûziyet-i seniyyeye îrâde-i seniye-i şeref-sâdır buyurulmuş olan kıta‘ât-ı
târîhiye dahi misâl olarak ber-vech-i zîr derc ve tezbîr kılınmışdır}

{Târîh-i Güher}

Fahr-i evreng-i celâlet zü’l-haşem Sultân Hamîd
Gevher-i kân-ı hilâfet pür-kerem Sultân Hamîd
Zât-ı zî-şânı bu mülk ü millete ihsân-ı Hak
Rûh-ı devlet gurretü’l‘ ayn-ı ümem Sultân Hamîd

[93]

Sâye-i ‘adlünde ‘âlem mazhar u emn ü sürûr
Kıldı her bir mülkünü misl-i irem Sultân Hamîd
Eylesün Allâh serîr-i şevketinde müstedâm
Sahn-ı sıhhatde ola sâbit-kadem Sultân Hamîd

Bendesi Şükrî güher târîhiyle tebrîk ider
Sâl ‘âşer sâl-i feyz u pür-ni‘ am Sultân Hamîd

1302

{Târîh-i tâm}

Şâh-ı cihân mazhar-ı feth-i karîb
Hâmî-i dîn lutf-ı Hudâ-yı mucîb
Hazret-i Sultân-ı Hamîdü’l-hisâl
Zîver-i deyhîm-i ‘adâlet necîb
Bâ’is-i deymûmiyet-i kâ’inât
Devlet-i ‘âlî-i o bî-zann u rîb
Zât-ı hümâyûn-ı o bâ-devleteş
Tâ ki [be-]mahşer buved evreng zîb
Neyyir-i iclâl-i firûzende bâd
Cümle-i bed-hâh u ‘adûveş garîb
Sâl-ı neveş es‘ad u ferhundeter
Rûz u şebeş fevz-i selâmet ‘akîb
Şükrî îñ âyet şod târîh-i sâl
Nasru mine ‘llâhi ve fethun karîb 1302

{Dîger târîh-i mücevher}

Şâhin-şeh-i ‘âlem meh-i iklîm-i hüner
Sultân Hamîd Hân-ı ma‘ârif-perver
Hâmî-i ‘adâlet şeref-i cümle mülûk
Eltâf u ‘inâyetine mebzûl eser

Nusretle fütûhâtı muhakkak görünür
Çün nasru minellâhi bunu tebşîr eder

Dâ'im ide Hak taht-ı hümâyûnunda
İttikçe tevâlî heme ân şems u kamer

Tersî' a bu sezâ şükr-i târîh-i selîs
Şâhim yeni sâliq ola bir sâl-i zafer 1302

Ve **cümel hesâbı** ki **ebced hesâbı** dahî denir. Dört türlü olup birine **cümel-i kebîr** ve diğesine **ekber** ve üçüncüsüne **sağîr** ve dördüncüsüne **asğar** ta' bîr ederler. Ve cümel-i kebîr bu vechledir:

(١)	1	(ك)	20	(ق)	100
(ب)	2	(ل)	30	(ر)	200
(ج)	3	(م)	40	(ش)	300
(د)	4	(ن)	50	(ت)	400
(ه)	5	(س)	60	(ث)	500
(و)	6	(ع)	70	(خ)	600
(ز)	7	(ف)	80	(ذ)	700
(ح)	8	(ص)	90	(ض)	800
(ط)	9			(ظ)	900
(ع)	10			(غ)	1000=5995

[94] Her bir harf tahtında muharrer 'adedlere delâlet eder ve cümel-i ekber hurûfuş suret-i telaffuzunu ya'nî ismini hesâb eylemekdir. Meselâ “*elif*” hesap olunarak $1+30+80=111$ 'aded 'addolunur:

(أ)	(ألف)	111
(ب)	(با)	3
(ج)	(جيم)	53
(د)	(دال)	35
(هـ)	(ها)	6
(و)	(واو)	13
(ز)	(زا)	8
(ح)	(حا)	9
(ط)	(طا)	10
(ي)	(يا)	11
(ك)	(كاف)	101
(ل)	(لام)	71
(م)	(ميم)	90
(ن)	(نون)	106
(س)	(سين)	120
(ع)	(عين)	130
(ف)	(فا)	81
(ص)	(صاد)	95
(ق)	(قاف)	181
(ر)	(را)	201

(ش)	(شین)	320
(ت)	(تا)	401
(ث)	(ثا)	501
(خ)	(خا)	601
(ذ)	(ذا)	701
(ض)	(ضاد)	805
(ظ)	(ظا)	901
(غ)	(غین)	1060

Ve cümel-i ekberin bir türlü de vardır ki hurûfuñ ebced-i kebîr ile hâ'iz olduğu 'adedin lügat-ı Arabîsi hurûfunu hesâb eylemekdir. Meselâ (elif) ki bir 'adede delâlet eder. Buña 'Arabî lisânda **ehad** denir. Hesâp edince $1+8+4=13$ olur. Bu suretle ebcedin *elif*'i 13 'aded i'tibâr olunur.

(ا)	ehad	13
(ب)	isneyn	211
(ج)	selise	1035
(د)	erbe' a	278
(ه) (	hamse	705
(و)	sitte	465
(ز)	seb' a	137
(ح)	semâniye	606

(ط)	tis' a	535
(ى)	' așera	575
(ك)	' ișrîn	630
(ل)	selesîn	1090
(م)	erbe' îin	33
(ن)	hamsîn	760
(س)	sittîn	520
(ع)	seb' îin	192
(ف)	semânîn	651
(ص)	tis' îin	590
(ق)	mi'e	47
(ر)	mi'eteyn	502
(ش)	selese mi'e	1077
(ت)	erbe' a mi'e	401
(ث)	hamse mi'e	747
(خ)	sitte mi'e	512
(ذ)	seb' a mi'e	
(ض)	semâniye mi'e	
(ظ)	tis' a mi'e	
(غ)	elf	

Ve cümel-i saġîr kâfe-i hurûfuġ ehâd-ı mertebesinde i‘tibâr olunmasıdır ki cümel-i kebîriġ suretinde saġarların ilgasiyla aġlaşılır. Ve cümel-i asgar ‘aşrât ve mi’ât ‘adetlerinin on ikiye taksîmiyle hâsıl olan kûsur ol hurûfuġ ‘adedi ‘addolunmaktadır. Meselâ 20 ‘adetten 12 tenzîl olunca kalan 8 ‘adet (kef) harfiniġ ‘adedi oluyor.

[95]

ا	1
(ب)	2
(ج)	3
(د)	4
(ه)	5
(و)	6
(ز)	7
(ح)	8
(ط)	9
(ى)	10
(ك)	8
(ل)	6
(م)	4
(ن)	2
(س)	sâkıt
(ع)	10

(ف)	8
(ص)	6
(ق)	10
(ر)	8
(ش)	6
(ت)	4
(ث)	2
(خ) (sâkıt)	
(ذ)	10
(ض)	8
(ظ)	6
(غ)	10

Cümel-i kebîrden ma'âdâsı 'ilm-i hurûf ve cifrde isti'mâl olunup burada zikrolunuşu ancak bilmeyenlere ma'lûmât olmak içindir.

Ve sanâyi'-i şî'riyenin **yigirmi üçüncüsü müşâ'are** olup iki veyâhûd bir kaç şâ'irin bir merâm üstüne bi'l-bedâhe vezni ve kâfiye ve ma'nâsı yek-dîgere münâsib mısra' mısra' veyâ beyt beyt şî'r söylemelerine itlâk olunur. Mervîdir ki mülûk-ı 'Acem'den Hüseyin Baykara bir gün mevsîm-i sayfa li-ecli't-tenezzüh serâyın bağçelerini temâşâyâ çıkar. Hîn-i geşt ü güzârında yolu harem bağçesine uğrar. Meğer bir şâ'ire câriyesi o esnâda havza girip iğtisâl eder imiş. Pâdişâhın tarafına takarrübünü görünce kız 'acele çıkıp gömleğini giyerek dest-ber-sîne-i sîmîn kıyâm eylerse de mâdde-i ma'hûdesi pîrâhen-i rakîkinden nümâyân olmakda bulunmasıyla şâh-ı müşâru'n-ileyh tevakkuf ederek (Çîst pinhân zîr-i dâmen-i tu ey sîmîn-beden) mısra' ıyla harf-endâzlık

kasd eder. Kız dahi bilâ tevakkuf (Nakş-ı sem âhû-yı vahşî râst ber-berg-i semen) cevâbını verdikde pâdişâh tekrâr (Bâz teşbîhî diger kon tâ-be-kerdem ber-sereş) mısra^ç ıyla i^ç âde-i su'âl eyler. Cârîye de (Gonca-i nev-reste-râ mâned ki eşgüfte-dehen) mısra^ç -ı belîgânesiye ^ç arz-ı cevâb edince pâdişâh dâ'îye-i vuslat ile (Ger reved peyk-i sabâ ender-dehân-ı tenk-i o) mısra^ç ıyla istifsâr-ı keyfiyet etmiş. Üzerine kız dâhi icâbet-i taleb-i vuslat ederek (Katre katre mî-çeked lâ'l-i bedehşân ez-dehen) mısra^ç -ı dil-firîbini zîb-i zebân-ı şeker-beyân eyledikde sâgar-ı ârzû-yı tab^ç -ı şâh ser-şâr olup cârîye-i mezbûreyi müste^ç id-i dühûl-ı firâş zerrîn-kumâş eylemiştir.

HÂTİME

Ba^ç zı fevâ'id beyânındadır kütüb-i sahîhada sahife-i zîb-i terkîm ve eş'âr olduğu üzere sebab-i icâd-ı kâ'inât şeff^ç -i zümre-i ^ç asât cenâb-ı fahr-i ^ç âlem salla'llâhi te'âlâ ^ç aleyhi ve sellem [96] efendimiz hazretlerine hitâben (Ve mâ ^ç allemnâhu's-şî'ri ra vemâ yenbegî leh¹⁴) âyet-i kerîmesinin şeref-sudûru ba^ç zı âyet-i celîle ile ehâdis-i şerîfenin mevzûniyetinden nâşî bir takım kûr-dilân ve mu^ç annidîn küffârın tefevvüh eyledikleri vechle Kur'ân-ı ^ç âzîmi ve ehâdis-i şerîfeyi şî'r isnâdından vikâye ve muhâfaza için olup zîrâ şî'r kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ bi'l-kasd u mütehayyil terkîbi ve kasd şartı ile mu^ç arref olduğu ve Kur'ân-ı ^ç azîm ile hadîs-i şerîfenin şeref-sünûhunda ise bir gûnâ kasd ve tehayyül olmayarak ba^ç zı mahallerinin mevzûniyeti ancak kemâl-i letâfet ve selâset ve fesâhatden neş'et eylediği cihetle şî'r ta'rîfine dâhil olmadığı müstağni-i tezkârdır. Ve bununla berâber işbu hadîs-i şerîfler (İnne mine's-şî'ri'l-hikmeti) (ve inne'llâhü kenûzen mahfiyyen mefâtihuhâ's-senetü's-şu'arâ) (Ve lisânü's-şu'arâ miftâhu'l-cennet) (Ve kulûbü's-şu'arâ hazînetu'llahi) ve fi-rivayeti (hazâ'inü'r-Rahman) vesâir ehâdis-i nebeviye fenn-i şî'rin ne derece şerefli ve âlî-kadr bir ^ç ilm olduğunu beyân ve ihbâr edip “Senedü's-Şu'arâ” -nâm kitâbda dahi kelâm-ı şî'rin ibtidâ matla^ç -ı manzûme-i nev^ç -i benî ^ç Âdem cenâbu ebu'l-beşer ^ç Âdem ^ç Ali nebînâ ve ^ç aleyhi's-selâmdan şeref-sâdır olduğu beyânıyla mertebe-i şeref u ^ç ulviyeti lâıkiyla zikr ve der-meyân olunmasından nâşî bu kitâda tekrârından keff-i kalem olunmuştur.

^ç Arûzuş Basra ^ç ulemâsından İmam Halil Bin Ahmed'in ihtirâ^ç -kerdesi olduğu meşhûr olup sebab-i icâdında beyân olunmuştur ki cenâb-ı fermân-fermâ-yı ins ü cân

¹⁴ **Yâsin Sûresi,69. Ayet:** “Biz o (peygambere) şiiir öğretmedik, ona (böyle bir şey öğretmek de) yaraşmaz.”

Hazret-i Sülemân ‘alâ nebînâ ve‘aleyisselâmın (Rabbî heblî mülken lâ-yenbeğî li-ehadin min-ba‘dî¹⁵) âyet-i kerimesi mefâdınca Cenâb-ı Hakdan vâkî‘ olan temennisi gibi İmam-ı müşâru’n-ileyh dahi Ka‘be-i mu‘azzama’nın pûşîdesine yapışıp “Ya Rabbî başa bir ‘ilm ihsân et ki benden mukaddem kimseye verilmemiş ve benden sonra da herkese bâ‘is-i istifâde ola.” diye eylediği niyâzın karîn-i kabûlgâh-ı cenâb-ı Rabbü’l-‘âlemîn olması ve kadîmliği iddi‘âsına nazaran fenn-i şî‘riñ ol vakte kadar mîzânı olamaması cihetiyle ‘arûzun sekiz aslı ve ezâhîfi kalbine ilhâm buyurulması üzerine Basra’ya ‘avdetle gûyâ bir küp derûnuna girip orada her birinin rabt ve terkîbini tertîb ve ba‘dehu efâzıl-ı zemâna ‘arz u tesrîb ederek mazhar-ı sitâyîş-i dil-firîb olmuştur. Fakat bahr-ı mütedârik ile cedîdîñ tertîb ve terkîbi imam-ı müşâru’n-ileyhden sonra vukû‘ bulmuştur. Ve bu ‘ilme ‘arûz tesmiyesinin sebebi ihtilâf olunup ba‘zılar Mekke-i Mükerrreme’ye ol vaktler ‘arûz denilip bu ‘ilmin de orada sânih olması mülâbesesiyle zikr-i hâl irâde-i mahal kâ’idesince o isimle telkîb olunduğu ve ba‘zılar ‘arûz lafzı [97] nâhiye ma‘nâsına gelip bu fen ise ‘ulûm-ı sâ’ireye nisbeten ve erkân u müteferri‘âtının mahdûdiyetine nazaran mukareru’l-hudût bir nahiyeye müşâbih bulunduğundan nâşî idüğünü iddi‘â ve bir takım ‘ulemâ dahi bu ‘ilm mîzân-ı şî‘r olarak şî‘riñ eğrisi doğrusu kendisine ‘arz ile tashîh ve anıñla tanzîm u taslîh olunması ‘arûz tesmiyesini icâb eylediğini beyân ve inbâ eylemiştir. Ve suret-i hâle bakılınca der-i savâb-ı müdde‘âyı bunlar dilmişlerdir.

Ve rubâ‘îniñ icâd ve ihtirâ‘ı dahi devr-i Abbâsiye’de [95] mülûk-ı‘Acem’den Ya‘kûp bin Leys-i Sagâr’ın çocuğa ‘atf olunup şu vechle hikâye kılınır ki bu çocuk arkadaşlarıyla berâber bir gün çukura bırakma ceviz oynar. Ve pederi dahi ol esnâda bunları seyr eder iken oğlunun atdığı sekiz ceviziñ yedisi çukura düşüp biri dışarıda kalır. Çocuk cevizleri alıp bir daha atmış ise de yine biri dışarıda durur. El-hâsıl üçüncü def‘a olarak bir daha atıp bunun da bir tânesi dışarıda kaldığı hâlde mü’ehhiren dönüp içine girdiğini görünce hâsıl olan sürûrundan (Galtân galtân hemî-reved tâ bün-i kûr) sözünü söylemesi pederine gayet hoş ve makbûl gelmekle bunun şî‘r nev‘inden olduğunun tahkîkiyle taktî‘ini ‘ulemâsına emredip onlar da bahr-i hezeciñ mütenevvi‘âtından bulup bir mısra‘ daha bi’l-inşâd bir beyt sûretinde pâdişâha ‘arz u beyân ve mü’ehhiren sûret-i kırâ’atinde letâfet görmeleri mülâbesesiyle bahr-ı

¹⁵ Sâd Sûresi,35. Ayet: “Ey Rabbim, bana benden sonra hiç kimseye yaraşmayan bir egemenlik (mülk) ihsan et!”

mezkûrdan aña münâsib ezâhîf terkîb ve bir beyt daha ihtirâc ve tertîb ve nihâyet altı nev'e kadar tevsîc ve tanzîm ederek her birine iki beyt olduğu için dü-beyt ve dört mısraç bulunuşu için ruâ'î ve kırâ'atı neşât-âver olduğundan dolayı terâne nâmlarıyla tevsîmini tensîb eylemişlerdir.

Ma' lûm-ı ûlu'n-nühâ olduğu üzre inşâd-ı şi'r her ne kadar tabîc at-ı zâtiye olup meselâ bir âdem tahsil-i kâffe-i 'ulûm u fûnûn ederek müşârun bi'l-benân olsa bile tab'ında meyl ü kâbiliyet olmadıkça hattâ bir mısraç inşâd eylemesi taht-ı imkânda olamaz ise de bir dereceye kadar bâ-husûs hîn-i sabâvetde dîvânlardan nazm u eş'âr ezberleyip kırâ'atıyla iştigâliş şi'r söylemeğe fâ'ide ve dahli olacağı bu hadîs-i şerîfiş mefâd-ı celîli delâletiyle bedîhî ve hüveydâdır (' Allimû sabayânekümü's-şi' ra fe innehu yentaliku'l-lisâne u yûrisu's-şecâ' ate). Çünkü öyle bir kâbiliyetli genciş kırâ'at-ı nazm ile meşğûliyeti takdîrde âyîne-i tabîc'ati cilâ-dâr olarak ilerde şi'r söylemeğe kesb-i iktidâr edeceği der-kâr ve ser-mâye-i kâbiliyet peydâ eyledikten sonra şi'riniñ sakt u galatdan 'ârî olup olmadığını bilerek kavâ'idine tevfikân şi'rini hakîkaten kelâm-ı mevzûn ıtlâkına ezher-i cihet-i şâyân bir sûretde inşâd [98] eylemesi lâzımeden olup bu kitâbda ise fen-i şi'riniñ kâffe-i kavâ'id u usûlü gâyet açık bir sûretde beyân u ifhâm eylediği cihetle bi-lâ-ta' lîm dikkatli bir mütâla'a ile derk ve tahsîl olunacağı âşikârdır Ve's-selâmü 'alâ mine't-teba'a'l-hüdâ. Temmeti'l-kitâb bi'avni'llâhi'l-meliki'l-vahhâbi'l-lezi yerzuku men yeşâ'u bi-ğayri hisâb¹⁶

(Târîh)

Hamdu li-llâh oldı Sahbâ-yı Mûkerrem ihtimâm
Dolduruldı âb-ı nâb-ı şi'rile bi'l-ihtimâm

Vâki' oldıysa derûnunda eger gerd-i kusûr
Himmat-i ağmâz ehl-i fazl-ı mercûdur müdâm

Eyledi tebşîr târîh-i güher ikmâlini
İşte Sahbâ-yı Mûkerrem lutf-ı Hakkile temâm 1302

Mühürsüz olanlar sâhte nazarıyla bakılıp mütecâsiri mes'ûldür.

¹⁶ Nur Sûresi,38. Ayet: "...Allah dilediğine hesapsız rızık verir."

SÖZLÜK

Ahreb: Harb zihafına uğrayan kelimeye **ahreb** denir.(bkz. Harb)

Ahrem: Harm zihafına uğrayan kelimeye **ahrem** denir.(bkz. Harm)

Arûz: Bir beytin ilk mısrasının son cüzüne **arûz** denir.

Aslem: Salm zihafına uğrayan kelimeye **aslem** denir.(bkz. Salm)

Bahr: Daire, aruz dairesi.

Beter: Yalnız *mefâ'ilün* de harm ile cebbin cem'ine denir. Yani *mefâ'ilün* kalıbı harm zihafına uğrayınca veted-i mecmû'un ilk harekeli harfi olan **mîm** harfinin düşürülmesiyle vezin *fâ'ilün* kalır. Kalıp cebb zihafına da uğrayınca ikinci sebab-i hafifler **ayn**, **elif**, **lâm** ve **nûn** harfleri düşerek kalıp *fâ* kalır; ancak yerine *fâ* getirilir. Buna **ebter** denir.

Bejt: Vezinle yazılmış iki dizeye **bejt** denir.

Bejt-i sâlim : Sadr, ibtidâ ve haşvlarında zihâf vâkî olmayan beyte **bejt-i sâlim** denir. Arûz ve darbında zihâf olup olmamasına bakılmaz.

Bihâr: Daireler

Bihûr: Daireler

Caht: *Fâ'ilâtün* e mahsûs bir zihafıdır. Öndeki sebab-i hafif ile veted-i mecmû düşürülünce kalıp *tün* kalır. Bunun yerine *fâ* getirilir. Buna **machûf** adı verilir. Bu *fâ* fer'ine tesbîğ zihâfı da getirilince *fâ* olur. Buna **machûf musabbağ** denir.

Cebb: Yalnız *mefâ'ilün* de ikinci sebab-i hafifin yani **ayn**, **elif**, **lâm** ve **nûn** harflerinin düşürülmesiyle kalıp *mefâ* kalır. Bunun yerine *fê'al* getirilir. Cebb zihafına uğrayan kelimeye **mecbûb** denir.

Ced' : *Mef'ûlât* da iki sebab-i hafif olan **mef'û** düşürülür, kalıp *ûlât* kalır. Sonra vakf zihafına uğrayan kelimedden **ayn** düşer, *lât* kalır, yerine *fâ* konur. Ced' zihafına uğrayan kelimeye **mecdû** denir.

Dahîl: Revî ile elif-i te'sîs arasında olan harfe denir.

Darb: Bir beytin ikinci mısrasının son cüzüne **darb** denir.

Ebter: Beter zihafına uğramış kelimeye denir. (bkz. Beter)

Ebyât: Beyitler

Eczâ: Cüzler, bölümler, kısımlar.

Efâ'îl u tefâ'îl: Aruz vezni için kullanılır.

Ehazz: Hazz zihafına uğrayan kelimeye **ehazz** denir.(bkz. Hazz)

Ehtem: Hetm zihafına uğrayan kelimeye **ehtem** denir.(bkz. Hetm)

Elif-i maksûre: Kelimenin sonunda “ى-ye” şeklinde görülen elif harfidir:

كُبْرَى- kübrâ gibi. Bu kelimelerin son harfi, kendinden sonra elif varmış gibi uzatılır.

Elif-i Memdûde: Kelime sonunda (اء) şeklinde yazılan elif harfidir. دُعَاءٌ dua gibi.

Eslem: Selm zihafına uğrayan kelimeye **eslem** denir. (bkz. Selm)

Esrem: Serm zihafına uğrayan kelimeye **esrem** denir. (bkz. Serm)

Eşter: Şeter zihafına uğrayan kelimeye **eşter** denir.(bkz. Şeter)

Ezâhif u zihâfât: Zihafılar

Ezell: Zelel zihafına uğrayan kelimeye **ezell** denir.(bkz. Zelel)

Fâsıla: Üç veya dört harekeli harften sonra bir sakin harfin gelmesiyle oluşan hecelerdir.

Fâsıla-i kübrâ: “Büyük fasıla” demek olup dört harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir. “Fikenimiş, şerefiniz gibi.”

Fâsıla-i suğrâ: “Küçük fasıla” demek olup üç harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir. “Sanemâ, güzelim gibi.”

Habl: *Müstef'îlün* ve *me'ûlât*'ta habn ile tayy zihaflarının ictimâ'ına denir. Habn zihafına uğrayan *müstef'îlün mütef'îlün* ve *me'ûlât me'ûlât* kalır. Tayy zihafı da eklenince *mütef'îlün müte'îlün* ve *me'ûlât me'îlât* kalır. *Müte'îlün*'ün yerine *fe'iletün*, *me'îlât*'ın yerine *fe'îlât* kullanılır.

Habn: Baştaki sebab-i hafifin sâkin harfinin düşürülmesinde olur. *Fâ'îlâtün* kalbında sakin olan **elif** düşer, *fe'îlâtün* kalır. *Müstef'îlün*' de sakin olan **sin** harfi düşer *müf'îlün* kalır yerine *mefâ'îlün* getirilir. *Mef'ûlât*' da sakin olan **fe** harfi düşer, *me'ûlât* kalır, yerine *mefâ'îl* getirilir. Habn zihafına uğrayan kelimeye **mahbûn** denir.

Harb: Mürekkep zihafından olup keff ile harmin ictimâ'ına denir. Yalnız *mefâ'îlün*'e mahsustur. *Mefâ'îlün* kalıbı keff zihafına uğrayınca sonundaki sakin olan **nun** düşerek *mefâ'îl* kalır. Kalıp harm zihafına uğrayınca da ilk harekeli harf olan **mim** düşer ve vezin *fâ'îl* kalır; ancak yerine kendi bahrinden olan *mef'ûl* zikredilir. Harb zihafına uğrayan kelimeye **ahreb** denir.

Harm: Yalnız *mefâ'îlün* kalıbına mahsus bir zihaftır. Veted-i mecmû'un ilk harekeli harfi olan **mim** harfinin düşürülmesiyle vezin *fâ'îlün* kalır, ancak yerine *mef'ûlün* zikredilir ve buna **ahrem** denir. Veznin fer' i hangi asıldan zuhur etmişse o asla uygun olan fer' getirilir. Bu yüzden hecez bahrine ait olan *mefâ'îlün* yerine *remel* bahrinden *fâ'îlün* getirilemez; yine kendi aslında olan *mef'ûlün* getirilmiştir.

Haşv: Beyitte ilk ve son cüzler hariç arada kalan cüz veya cüzlere **haşv** denir.

Hazf: Ridf ve kaydın hareketlerine denir

Hazf: Veted-i mecmû'dan sonra gelen sebab-i hafifin lağvedilmesiyle olur. Yani *mefâ'îlün*'de sebebi hafif olan **lün** düşer *mefâ'î* kalır, yerine *fe'ûlün* getirilir. *fâ'îlâtün*' de sebab-i hafif olan **tün** düşer, *fâ'îlâ* kalır, yerine *fâ'îlün* getirilir. *Fe'ûlün*' de sebab-i hafif olan **lün** düşer, *fe'û* kalır, yerine *fe'al* kullanılır. Hazf zihafına uğrayan kelimeye **mahzûf** denir. *fâ'îlâtün*'den olma *fâ'îlün*'e ba'zen habn zihâfı getirilerek sakin olan **elif** düşer, kalıp *fe'îlün* kalır. Buna **mahbûn mahzûf** itlâk olunur.

Hazz: Yalnız *müstef'îlün*' de veted-i mecmû'un lağvine denir. *Müstef* kalır, yerine *fâ'lün* getirilir. Buna **ehazz** denir.

Hetm: Sadece *mefâ'îlün* kalıbında ikinci sebab-i hafiflerin yani **elif**, **lâm** ve **nûn** harflerinin düşürülüp **ayn** harfi sükûn olunca kalıp *mefâ'* kalır. Bunun yerine *fe'ûl* getirilir. Hetm zihafına uğrayan kelimeye **ehetm** denir.

Hurûc: Revîden sonra gelen ikinci harfe denir.

Hurûf- müşeddede: İki defa yanyana okunan harf, şeddeli harf.

İbtidâ: Bir beytin ikinci mısrasının ilk cüzüne **ibtidâ** denir.

İkfâ: Revi harfinin ihtilâfiyla yapılan kafiye kusurudur.

İşbâf: Revî ile elif-i te'sîs arasında olan dahîl harfinin harekesine denir.

İzâle: Bir lafzı sonundaki veted-i mecmû'un ikinci harekeli harfiyle sâkin harfi arasına bir elif-i memdûde getirmeye denir. *Müstef'ilün*'de *müstef'ilân* olur. Buna **müzâl** denir. *Müstef'ilün*'den mahbûn olan *mefâ'ilün* fer'ine de 'ârız edilip *mefâ'ilân*, *müstef'ilün*'den mahbûl olan *fe'iletün* fer'ine de getirilerek *fe'iletân* olur. Bunlara **mahbûl müzâl** itlâk olunur.

İzbâr: Yazma, yazı ile bildirme.

Kabz: *Mefâ'ilün* ile *fe'ûlün* kalıplarına özel bir zihafıdır. *Mefâ'ilün* kalıbında veted-i mecmû'dan sonra gelen sebep-i hafîfîş sakin olan harfi **ye** düşerek *mefâ'ilün* kalır. *Fe'ûlün* kalıbında da veted-i mecmû'dan sonra gelen sebep-i hafîfîş sakin olan harfi **nun** düşerek *fe'ûlü* kalır. Kabz zihafına uğrayan kelimeye **makbûz** denir.

Kâfiye: Şiirde beytlerin sonunu bir suretle diğerine rabt etmeğe **kâfiye** denir.

Kâfiye-i Mukayyede: Revî harfinin önündeki harf sakin ise ve kendisi ile kendinden önceki harf illet harfi değilse mukayyede olarak adlandırılır.

Kâfiye-i Mücerrede: Revi harfinden önce illet harfi ve sakin harf yoksa bu çeşit kafiye mücerrede denir.

Kâfiye-i Mürdefe: Revî harfinin önünde illet harflerinden yani elif, vâv, yâ harflerinden biri varsa bu çeşit kafiye mürdefe olarak adlandırılır.

Kâfiye-i Şayegân: Mahall-i kâfiyede ma'nâ-yı cem'i ifâde eden elfâz olan kafiye dir.

Kasr: Keff zihâfına uğradıktan sonra *mefâ'ilünve fâ'ilâtün* kalıplarında sebep-i hafîflerdeki sakin olan **nûn** harfleri düşürülüp *mefâ'ilü* ve *fâ'ilâtü* kalınca kelimenin sonundaki hareke düşürülür. *Mefâ'ilün* *mefâ'il* ; *fâ'ilâtü* *fâ'ilât* kalır. *Fâ'ilât*'in yerine *fâ'ilân* getirilir. *Fe'ûlün* kalıbı da *fe'ûl* kalır. Bazen *fâ'ilân* lafzına habn zihâfı da getirilip *fe'ilân* olur.

Kat: *Fâ'ilâtün* ile *müstef'ilün*'e mahsus bir zihafıdır. *Fâ'ilâtün*'de 'ilâ'nın **elifi** ile **tün** düşer, **lâm** iskân olunarak *fâ'il* kalır. **Ayn** harfi sükûn yapılarak yerine *fa'lün* konur.

Müstef' ilün 'de **nûn** düşer ve **lâm** iskân edilerek *müstef' il* kalıp yerine *mef' ûlün* getirilir. Bunlara **maktû'** denir.

Kayd: Revîniñ önündeki sâkin harfe denir.

Keff: *Mefâ' ilün ve fâ' ilâtün* kalıplarında sebab-i hafiflerdeki sakin olan **nûn** harfleri düşürülünce *mefâ' ilü* ve *fâ' ilâtü* kalır. Bunlara keff zihafına uğradıkları için **mekfûf** adı verilir.

Keşf: *Mef' ûlât* kalıbında veted-i mefrûk olan **lât** tan **tâ'**nın lağvine denir. *Mef' ûlâ* kalır, yerine *mef' ûlün* zikredilir. Buna **mekşûf** denir. Ba' zen bu *mef' ûlâ* lafzına tayy zihâfi 'ârız edilerek *mef' ulâ* kalınca yerine *fâ' ilün* konur . Buna da **matvî mekşûf** denir. Ba' zen de *mef' ûlâ* lafzına habn zihâfi getirilip *fe' ûlâ* olur, yerine *fe' ûlün* zikr edilir. Buna **mahbûn mekşûf** denir.

Mahbûl: Habl zihafına uğrayan kelimeye **mahbûl** denir. (bkz. Habl)

Mahbûn: Habn zihafına uğrayan kelimeye **mahbûn** denir. (bkz. Habn)

Mahcûf: Cahf zihafına uğrayan kelimeye denir. (bkz. cahf)

Mahzûf: Hazf zihafına uğrayan kelimeye **mahzûf** denir.(bkz. Hzf)

Makbûz: Kabz zihafına uğrayan kelimeye **makbûz** denir. (bkz. Kabz)

Maksûr: Kasr zihafına uğrayan kelimeye **maksûr** denir. (bkz. Kasr)

Maktû' : Kat' zihafına uğrayan kelimeye **maktû'** denir. (kz kat')

Matvî: Tayy zihafına uğrayan kelimeye **matvî** denir. (bkz. Tayy)

Mecbûb: Cebb zihafına uğrayan kelimeye denir.(bkz. cebb)

Mecdû' : Ced' zihafına uğrayan kelimeye **mecdû'** denir.(bkz. Ced')

Mecrâ: Mütiharrik harf-i revîniñ harekesine denir.

Mekfûf: Keff zihafına uğrayan kelimeye **mekfûf** denir. (bkz. Keff)

Mekşûf: Keşf zihafına uğrayan kelimeye **mekşûf** denir. (bkz. Keşf)

Menhûr: Nahr zihafına uğrayan kelimeye **menhûr** denir. (bkz. Nahr)

Merbû: Reb^ç zihafına uğrayan kelimeye **merbû** denir.(bkz. Reb^ç)

Merfû: Ref^ç zihafına uğrayan kelimeye **merfû** denir. (bkz. Ref^ç)

Mesâri: Mısralar.

Meşkûl: Şekl zihafına uğrayan kelimeye **meşkûl** denir.(bkz. Şekl)

Mevkûf: Vakf zihafına uğrayan kelimeye **mevkûf** denir.(bkz. Vakf)

Mezîd: Revîden sonra gelen üçüncü harfe denir.

Mısrâ: Vezinle yazılmış bir dizeye **mısrâ** denir.

Muhalla: Tahlî^ç zihafına uğrayan kelimeye **muhalla** denir. (bkz. Tahlî^ç)

Murabba: Dört mısralı bentlerden müteşekkil nazım, dörtlü.

Musabbağ: Tesbîğ zihafına uğrayan kelimeye **musabbağ** denir. (bkz. Tesbîğ)

Muzaf / muzâf: Bağlı, katılmış, izâfe olmuş, başka bir isme katılmış ve onu tamamlamış olan isim, isim tamlamasında tamlayan

Münâkaza : Bir beytin bir mısrâsının manâsı diğer mısrânın manâsına muhâlif olmasıdır.

Müreffel: Terfil zihafına uğrayan kelimeye **müreffel** denir. (bkz. Terfil)

Müseddes: Altı kısımdan meydana gelmiş, altılı.

Müsemmen: Sekizer mısralı bentlerden müteşekkil nazım, sekizli.

Müşa^ç as: Teş^ç is zihafına uğrayan kelimeye **müşa^ç as** denir. (bkz. Teş^ç is)

Müzâl: İzale zihafına uğrayan kelimeye **müzâl** denir.(bkz. İzâle)

Nahr: *Me^ç ulât'* ta iki sebab-i hafîf **me^ç û** ile veted-i mefrûkuñ ikinci müteharriki olan **tâ** düşürülünce *lâ* kalır, yerine *fâ^ç* getirilir. Buna **menhûr** denir.

Nâire: Revîden sonra gelen dördüncü harfe denir.

Nefâz: Revîden sonra olan dört harfin de harekesine **nefâz** adı verilir..

Nekre: Belirtilmemiş isim, neye delâlet ettiği belli olmayan (harf-i tarifsiz) isim.

Nesr: Efâ'îl ve tefâ'îl üzere mevzûn olmayan kelâma denir.

Reb' : Yalnız *fâ'îlâtün* 'de hazf, kat' ve habn zihaflarının cem'ine denir. Fâ'îlâtün kalıbı hazf zihafına uğrayınca *fâ'îlün* , kat' zihafına uğrayınca da *fâ'îl* olur. Buna bir de habn zihafı getirilince *fe'îl* kalır. Buna **merbû'** denir.

Redif: Revîyi takip eden dört harften sonra gelen lafızlara **redîf** denir.

Ref' : *Müstef'îlün* ve *mef'ûlât* 'ta evvelki sebep-i hafiflerin düşürülmesiyle olur. *Müstef'îlün* kalıbında **müs** düşer, *tef'îlün* kalır, yerine *fâ'îlün* getirilir. *Mef'ûlât* 'ta önceki sebep-i hafif **mef** düşer 'ûlât kalır, yerine *mef'ûl* getirilir. Bunlara **merfû'** denir.

Ress: Elif-i te'sîsden evvel olan harfin harekesine denir.

Revi: Mısra sonlarında bulunan ve her beyitte tekrar eden kafiye harfidir.

Ridf: Revi harfinin önünde olan illet harfleridir. İlet harfleri "vâv, yâ, ellif"dir.

Sadr: Bir beytin ilk mısrasının birinci cüzüne **sadr** denir.

Salm : *Mef'ûlâtün* 'ün veted-i mefrûkunu lağv etmeğe denir. *Mef'û* kalarak yerine *fâ'lün* konur. Salm zihafına uğrayan kelimeye **aslem** denir. *Mef'û* 'ya habn zihâfı da eklenip *mef'û* olunca yerine *fe'îlün* getirilerek **mahbûn aslem** itlâk olunur.

Sebeb-i Haff: Bir harekeli ve bir sakin harfe denir. "Gül, mül gibi."

Sebeb-i sakîl: İki harekeli harfe denir: "Size, bize gibi."

Sebep: İki harfin bir araya gelmesiyle oluşan hecelerdir.

Selm: *Fe'ûlün* 'de *fâ'* nın lağvine denir. 'ûlün kalınca yerine *fâ'lün* getirilip **eslem** ta' bîr olunur.

Serm: *Fe'ûlün* 'de kabz ile selmin ictimâ'ında olur. *Fe'ûlün* 'e kabz 'ârız olduğu halde **nûnu** düşüp **lâmın** harekesiyle *fe'ûlü* kalır Buna selm 'ârız edilip *fâ'sı* lağv olunca 'ûlü kalarak yerine *fâ'le* îrâd edilir. Bu *fâ'le* 'ye **esrem** itlâk olunur.

Sinâd: Ridf harfinin ihtilâfidir.

Şâyegân be-elif ve nûn: Şiirin sonunda elif ve nûn ile cem' lenmiş sözcüklerin olmasıdır. (yârân / nigârân gibi.)

Şâyegân-ı mugâyebe: Şiirin sonunda nûn ve dâl ile cem' lenmiş sözcüklerin olmasıdır. (dûrend / sabûrend gibi)

Şâyegân-ı muhataba: Şiirin sonunda yâ ve dâl ile cem' lenmiş sözcüklerin olmasıdır. (çemîd / demîd gibi.)

Şâyegân-ı mütekellim: Şiirin sonunda *yâ* ve *mîm* ile cem' lenmiş sözcüklerin olmasıdır.(pûşîm / nûşîm gibi.)

Şekl: Şekl zihafı sadece *fâ' ilâtün* kalıbına mahsustur. Bu kalıp hem keff hem de habn zihafına uğrarsa buna şekl denir. Şekl zihafı iki zihafın toplamına dendiği için mürekkep zihaftır. Yani *fâ' ilâtün*'de sonundaki sakin olan **nûn** harfinin düşürülmesi keff zihafıdır ki *fâ' ilât* kalır. *Fâ' ilât* kalıbının da sakin olan **elif** harfinin düşürülmesiyle habn zihafına uğrar ve kalıp *fe' ilât* olur. Şekl zihafına uğrayan kalıplara **meşkül** denir.

Şeter: Sadece *mefâ' ilün* kalıbına mahsus bir zihaf olup kabz ile harmin çem' ine denir. *Mefâ' ilün* kalıbı kabz zihafına uğrayınca veted-i mecmû' dan sonra gelen sebab-i hafifin sakin olan harfi **ye** düşerek *mefâ' ilün* kalır. *Mefâ' ilün* 'e de harm zihafı eklenince veted-i mecmû' un ilk harekeli harfi olan **mim** harfinin düşürülmesiyle *fâ' ilün* kalır. Buna **eşter** denir.

Şi' r : Kelâm-ı mevzûn mukaffâ bi'l-kasd. Yani kasıtlı olarak vezinli ve kafiyeli söylenen hayal ürünü söze **şi' r** denir.

Tahlîf : Yalnız *müstef' ilün* kalıbına habn ile kat' ın gelmesinde vâki' olur. *Mütef' il* kalıp yerine *fe' ulün* getirilir ve **muhalla'** tesmiye edilir.

Taktîf : Sözü aruz veznine tatbiki için cüzlendirilmesine **taktîf** denir. Aruz ölçüsünde bir dizeyi ölçünün parçalarına göre ayırma.

Tayy: Vetede tekaddüm eden iki sebab-i hafiften ikincisinin sâkin harfinin düşürülmesiyle olur. *Müstef' ilün* 'de ikinci sakin harf olan **fe** harfinin düşürülmesiyle *müste' ilün* kalarak yerine *müfte' ilün* zikrolunur. *Mef' ulât* 'da *mef' ilât* kalır, yerine *fâ' ilâtü* getirilir ve bunlara **matvî** denir. *Müfte' ilün* fer' ine ba' zen izâle zihâfi 'ârız edilip *müfte' ilân* olarak buna da **matvî müzâl** nâmı verilir. *Müfte' ilün* fer' ine terfil

zihâfi eklenerek *müfte' ilüntün* olunca yerine *müfte' ilâtün* getirilip **matvî müreffel** adı verilir.

Te'sîs: Revîden bir harf önde olan elif harfidir. Elif-i te'sis de denir.

Terfil: *Müstef' ilün* ün âhirine bir **tün** lafzı 'ilâve edilmesine denir ki *müstef' ilüntün* olup bunun yerine *müstef' ilâtün* getirilerek **müreffel** adı verilir.

Tesbîğ ve isbâğ: *Fâ' ilâtün* lafzının sonraki sebeb-i hafîi arasına bir elif ilâve etmeye denir. Bu ilave sonunda kalıp *fâ' ilâtân* olunca bunun yerine *fâ' iliyân* getirilir. Buna **musabbağ** denir. Ba'zen *fâ' iliyân* fer'ine habn zihafî da eklenir, yani **elif** düşürülüp *fe' iliyân* yapılır. Buna da **mahbûn musabbağ** denir. *Fe' ilün* fer'ine de tesbîğ zihâfi getirilerek *fe' ilân* yapılabilir. Buna da **maktû' musabbağ** denir.

Teş'îs: *Fâ' ilâtün* de veted-i mecmû'un birinci müteharriki olan **ayn** harfinin düşürülmesiyle *fâlâtün* kalır. Bunun yerine *mef' ûlün* zikrolunarak **müşa'as** nâmı verilir.

Tevcih: Ridf ve kayd dışında onların yerinde olan harfin harekesine denir.

Vakf: *Mef' ûlât* ta **tâ** düşürülür, yerine **nûn** getirilir *mef' ûlân* olur. Buna **mevkûf** denir. Ba'zen *mef' ûlân* lafzına tayy zihâfi getirilerek *mef' ilân* olunca yerine *fâ' ilân* zikrolunup **matvî mevkûf** nâmı verilir. *Mef' ûlât* lafzına habn getirilince *me' ûlât* kalıp yerine *fe' ûlân* zikredilir, buna da **mahbûn mevkûf** denir.

Vasl: Revîden sonra gelen birinci harfe denir.

Vav-ı âttife: Atıf vavı, kelimeyi veya cümleyi birbirine bağlayan vav harfi.

Vâv-ı ma'dûle: Farsça bazı kelimelerdeki okunmayan vav harfidir. Aynı kelime içinde خ harfi ile ﻻ yada ﻱ harfi arasına و geldiğinde, bu "vav" okunmaz ve ﻻ ya da ﻱ , "vav" dan önceki harfi seslendiren uzun sesli görevi görür. خواب – hâb – uyku, خوان – hân – okuyan, okuyucu gibi.

Veted: Üç harfin bir araya gelmesiyle oluşan hecelerdir.

Veted-i mecmû': "Birleşmiş veted" demek olup iki harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir. "Semen, çemen gibi."

Veted-i mefrûk: “Ayrılmış veted” demek olup iki harekeli harfin arasında gelen bir sakin harfe denir. “ Jâle, lâle gibi”

Vezi-i kelâm : Arûz kalıbına uygun söylenen sözdür.

Zamme-i hafife: İnce okunan ötreli harf, ö-ü seslerini veren zamme.

Zamme-i hafife-i makbûzâ: “ gör, kör” kelimelerindeki vâv harfi.

Zamme-i hafife-i mebsûta: “ küf, püf” kelimelerindeki vâv harfi.

Zamme-i sakîle-i mebsûta: “tuz, buz” kelimelerindeki vâv harfi.

Zamme-yi sâkîle : Ağır ve kalın okunan ötreli harf, o-u seslerini veren zamme.

Zamme-yi sakile-i makbuza: “çok, tok” kelimelerindeki vâv harfi

Zeel: *Mefâ‘ilün*’ e mahsûs bir zihaf olup harm ile hetmiñ ictimâ‘ ında olur. Yani *mefâ‘ilün* kalıbı harm zihafına uğrayınca veted-i mecmû‘ un ilk harekeli harfi olan **mîm** harfinin düşürülmesiyle vezin *fâ‘ilün* kalır. Kalıp hetm zihafına da uğrayınca ikinci sebep-i hafifler yani **elif, lâm ve nûn** harfleri düşerek **ayn** da sükûn olarak *fâ‘* kalır. Buna **ezell** adı verilir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk (1995), “Faik Reşad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, s. 103-109.
- ALİ SEDAT B. CEVDET (1314), *Arûz-ı Osmânî*, İstanbul: Malumat Matbaası.
- AYDINER, Mesut (1988), “Râgıb Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 406.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- FAİK REŞÂD (1308), *Numûne-i Şi‘r ve İnşa*, Dersaâdet: Kasbar Matbaası.
- GIYNAŞ, Kamil Ali; ŞENÖDEYİCİ, Özer (2010), “Teorik Açından Arûz İlmi ve Üç Arûz Risalesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3.
- İBN MAHMUT ASIM (1314), *İlm-i Arûz*, Dersaâdet: Asır Kütüphanesi Külliyyatı.
- İPEKTEN, Haluk (1986), *Eski Türk Edebiyatı (Nazım Şekilleri- Arûz Ölçüsü)*, İstanbul: Dergâh yayınları, C. II, s. 9-10.
- İSEN, Mustafa (1977), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler-İsimler- Eserler- Terimler)*, İstanbul: Dergah Yayınları, C. I, s. 165.
- KAHRAMAN, Âlim (2003a), “Mehmet Rıfat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s.520.
- KAHRAMAN, Âlim (2010b), “Tâhirü’l- Mevlevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s.407-409.
- MACİT, Muhsin (2015), “Ses Yapısı”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 211-244
- MANASTIRLI FAİK SALİH (1314), *Türkçe Arûz*, Kostantiniyye: Alem Matbaası.
- MANASTIRLI MEHMET RIFAT (1308), *Mecâmi‘u’l-Edeb*, Dersaâdet: Kasbar Matbaası.
- MEHMET LÜTFÜ (1330), *Mülhakat-ı ilmi‘l-Arûz*, Dersaâdet: Kanarya Basımı.
- MEHMET RIFAT (1308), *Mecami‘ü’l- Edep: İlm-i Arûz*, Dersaâdet: Kasbar Matbaası.
- MUALLİM NACİ (1313), *Arûz Nümûnesi*, İstanbul: Kasbar Matbaası.
- MUM, Cafer (2010), “Mustafa Reşîd’in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü’l-Arûz”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 3, C. 3, S. 6, s. 123-133.
- MUSTAFA NASIR (1329/1911), *Arûz ve Vezn-i Millî*, Dersaâdet: Necm-i İstikbâl Matbaası.
- MUSTAFA REŞÂD (1880), *Zübdetü’l-Arûz*, İstanbul: Mihran Matbaası.

- MÜFTİZADE MEHMET ŞAKİR (1878), *Lübbü'l-Arûz*, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Cemil (2009), “*Selim Sâbit Efendi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, s. 429-430.
- ÖZTÜRK, Erdem Can (2011), “Ali Cemaleddin’in “Arûz-ı Türkî” İsimli Eserine Dâir”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, s 374-388.
- PALA, İskender (1999), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul Ötüken Yay.
- SELİM SABİT (1302), *Miyaru'l- Kelam*, İstanbul: Osmaniye Matbaası.
- TAHİR, Mehmet (1333), *Osmanlı Müellifleri*, C. II, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- TAHİRÜ'L-MEVLEVİ (1329), *Nazm ve Eşkâl-i Nazm*, Dersaâdet: Mahmut Bey Matbaası.
- TURAL, Hüseyin (2011), *Arap Edebiyatında Arûz*, İstanbul: Ensar Yay.
- UÇMAN, Abdullah (1988b), “Necip Âsım Yazıksız” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s. 493, 494.
- UÇMAN, Abdullah (2005a), Muallim Naci, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 315-317.
- YAZIKSIZ, Necip Asım (1329), *Millî Arûz*, İstanbul: Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (2012), *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli* (Arapça Hat-Meâl-Satır Arası Kelime Meâli- Renkli Tecvit-Türkçe Transkript), İstanbul: Asır Yayınları.
- YETİŞ, Kâzım (1992), “Belâgat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, s. 384-387.
- ZENT, Birgül (2016), “Eski Türk Edebiyatı'nda Belâgat ve Edebiyat Nazariyesi Çalışmaları”, *İlim Dergisi*, S. 9, s. 45-49.
- ZÜLFE, Ömer (2011), “Mu'allim Nâcî'nin Arûza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, s. 189-208.

SAHBÂ-YI MÜKERREM (TIPKIBASIM)

L.D.
2105

73-6626

ابراہیم بن لریک در
کتاب

- ۷۰۰ -

- 255 -

- صف ۳ -

مکتب ملکیت ها

کتاب مکتبہ سنا لہاء طلبہ علوم مذہب ابراہیم بن لریک یکم
دلم ایله او عزام عالمده بلومہ نوردہ
بیل او عزام ن طوری

مقتل مقتل ما علی

الهل معارف لکورد سہ داننا

صہبای مکرم

B. M. M. KİTAPLIĞI
525 | A | 1998

L. D.

2105 داخلیہ نظارت جلیلہ سی اوراق اوطہ سی خلفاستدن

مؤلفی
شکری بک

تکرار طبعی مؤلفندہ عائددر

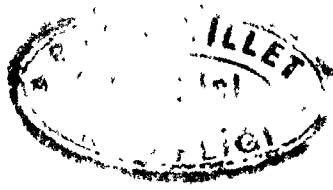
معارفِ نظارت جلیلہ سنک رخصتیہ طبع اولتشددر

ورسعات

(مجمود بک) مطبعہ سی — باب عالی جوارندہ ابوالسعود

جادہ سندہ نومرو ۷۲

۱۳۰۳

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حزایای منظومہ شعر وانشا مرایای طبایع قابلیتمند نبی آدمده رونما
و مطالع مراتب شعرای ممدوح الادا انوار مدایح و تحسینات شرف
بخشا ایله روشنا بیورلمسندن و صدر دیوان دائره شاعریت آثار برکزیده
متنوعه ایله نمونه یاب بیت الممور معلا قلمسندن طولایی اولا پیشگاه
عظمتپناه جناب ناظم ارکان کائناته قصیده منتظمه حمدو ثنا عرض و اعلا
و ثانیاً دائره فاخره حضرت روح الموجوداته نیاز نامه ضراعت علامه
صلوة و سلام تقدیم و اسرا و آیات فرخنده مصارع آل و اصحابه
دخی قطعات برجسته ادات درود و دعا بخت و اهدا قلمسی تنسیب
کرده شعرای شورای مشاعره خانه اهل دلاندر.

بشکر و حمد خدا مستدام رکن جهان
بمحرمت صلوات نبی امین زمان

مقدمه

چون مهر منیر سپهر هنر و معارف اوج شرف و اعتباره رفیع مکان ایله
رشک آور خورشید جهان اولدی یعنی نیر برج شوکت و در درج

عظمت رونق افزای سلطنت آل عثمان و غبطه بخشای حکمداران زمان
السلطان بن السلطان الغازی ﴿عبدالحمید﴾ خان ابدالله ملکه و دولته‌الی
آخر الدوران افندمز حضرت تلرینک جلوس فیوضات مأنوس ملوکانه لرندن
برو هر نوع علوم و فنونک لوازم عظیمه انسانیه دن اولدینی هر یرده
بالادراک نائلیت و اکتسابی و سائنک استحصالنه دامن درمیان اولندی
بو عصر معارف حصر جناب جهانداری ارباب خواهش و درایته اوان ترقیات
اولسنه و علم شعر دخی بر فن جلیل و اهل قابلیت و استعداده بر زیور
بیعدیل اولوب رئیس الشعرا و سرفراز فصحا مولانا عبدالرحمن نورالدین
جامی قدس سره حضرت تلرینک اساس شعر اولان عروضی حاوی کتاب
مستطابی ایسه بر عروس حجله گاه زبان فارسی اوله رق مشاهده جمال
باکمالی و ساطت تعلیمه منوط بولنسنه مبنی بر ترتیب دلپذیر اوزره
روی دلجوسندن رفع نقاب و ارائه دیداری ایله برابر جناب وحیدالدین
تبریزی و عبدالفتاح نیشابوری نام ایکی فاضلک مؤلفات علیه لرندن
قافیه و صنایع شعر بختلرینک ضم و علاوه و اساس املائی الفاظ و کتابت
حقنده معلومات مفیده درجیله دخی ترین و تنظیمی نظارت جلیله
داخلیه اوراق اوطه سی خلفاسندن و سایه دولت ابدی الدوامده رتبه
ثانیه صنف ثانسی ایله مباحی میر شکری طرفندن بالتنسب زیرده
بعض فوآئده مندرج اولدینی حالده اشبو رساله ترتیب و { صهبای
مکرم } نامیله بزمگاه هوسکاران فن شعره یادکار و تسریب قلندی .

ومن الله التوفیق

بو رساله سکز فصل اوزرینه مرتب اولوب { فصل اولده } بناء ارکان
واوزان وازا حیف شعر { فصل ثانیده } دواثر شعر { فصل ثالثده }
تقطیعات { فصل رابعده } تفصیل بحار { فصل خامسده } قافیه { فصل
سادسده } عیوب قوافی و اصطلاحات شعریه و املا و کتابت { فصل
سابمده } صنایع معنویه { فصل ثامنده } اصطلاحات لفظیه بیان اولنور
خاتمه دخی شرف شعر حقیقه بر مقاله بی حاویدر.

فصل اول

معلوم اوله که شعرك اساس بناسی اوج رکن اوزرینه موضوع اولوب (رکن اوله)
سبب (رکن ثانی به) وتد (رکن ثالثه) فاصله تعبیر اولنور .

رکن اول ایکی قسم اولغله قسم اوله (سبب خفیف) قسم ثانی به (سبب ثقیل)
دینیلور .

رکن ثانی ده ایکی به منقسم اوله رق برنجی قسمه (وتد مجموع) ایکنجی به (وتد
مفروق) دینور .

رکن ثالث دخی ایکی درلو اولغله (فاصله صغرا) (فاصله کبری) نامیله یاد
اولنور .

ایمدی بر متحرک و بر ساکن حرفه (سبب خفیف) و ایکی متحرکه (سبب ثقیل)
دینلشدر کل مل سزه بزه کبی و ایکی متحرک عقینده بر ساکنه (وتد مجموع)
و ایکی متحرک بینده بر ساکنه (وتد مفروق) تعبیر ایدیلور سمن جن زاله لاله

کبی (بومثلوه هاء رسمیلر فصل ثالثه کوستریلور) و اوج متحرک عقبنده برساکنه
فاصله صغرا و درت متحرک عقبنده برساکنه فاصله کبرا نامی ویرلمشدر .

(صنما کوزلم فکتمش شرفکرز) کبی اقسام مذکوره صره سیله بوراده مندرچدر
(بی کل رخت لاله بیچمن نکریم) هرلفظک حرکات و سکاناتی بواقسامدن خالی
اولدیغی جهته و اضع عروض حرکات و سکانات الفاظی سکرز صورته ارائه
ایدوب اوسکرز لفظی علم شعره وزن اساس انخاذا لشمشدر و بونلره بوجه
زیر تعریفاته عروض دینلور و اولفظلر بونلردر (فعولن فاعلاتن مستعملن
مفاعلتن متفاعلن مفاعیلن مفعولات فاعلن) یعنی پروتد مجموعله برسبب خفیفی
جمع ایدوب فعولن و پروتد مجموع عقبنده ایکی سبب خفیف کتوره رک فاعلاتن
و ایکی سبب خفیف عقبنده پروتد مجموع کتوروب مستعملن و پروتد مجموعله بر
فاصله صغرای ربط ایتمکله مفاعلتن و عکسیله متفاعلن و مستعملنک عکسیله
مفاعیلن و فاعلاتنی قلب ایدرک مفعولات و فاعولنک مقلوبیله فاعلنی تشکیل
ایتمشدر و بو اوزانه افاعیل و تفاعیل دینلشمشدر و بو اصلارده بر طاقم
تغییرات دخی اجرا ایدبلره رک زحاف و جعنه ازاحیف و زحافات تعبیر اولشمشدر
لکن بو اصلاردن اشعار فارسیه و ترکیه ده متفاعلن مفاعلتن فاعلن ماعداسی
کثیر الوقوع اولغله بو کتابده انترک احوال و تفصیلاتی بیان ایدیلور .

و مجموع ازاحیف اوتوز اوج نوع اولوب بونلردن اون یدبسی عربی ایله فارسی
پیننده مشترکدر . و بونلردر (قبض کف خبن حذف قطع قصر بتر تشعبث
تسبیغ ازاله ترفیل طی حد خبل وقف کشف صل) و اون در دیده یالکز
فارسی به مخصوصدر ترکیه ده بو میانده در (خرم خرب شتر هم جب ذل
شکل جحف ربع رفع جدع نحر ثرم ثلم) و بو اوج دخی عربی به مخصوصدر
اضمار عصب قطف .

(تنبیه) تغیر و زحافله حاصل اولان لفظ اصلنک فرعی دیمک اولغله اکثری
اول زحاف لغتنک اسم مفعول و بعضیسی اسم تفضیل صیغه سیله یاد اولنور
و بر قاج فرع دخی زحاف ایدلمش اولدیغندن انتر ایکی نام ایله توصیف اولنورلر .
و زحاف لغاتنک معانی اصلیه رینه بو کتابده لزوم اولدیغندن بیانندن
صرف نظر اولنوب یالکز بو علمجه اولان معانی مصطلحه سی ایراد ایدیلور
زحافات اصول خسه که (مفاعیلن) (فاعلاتن) (مستعملن) (مفعولات)
فعالن در .

(قبض) و تد مجموعدن صکره کلان سبب خفیفک حرف ساکننک لغوینه دینور و مفاعیلن ایله فعولنه مخصوصدرکه مفاعلن و فاعول قاور و بونلره مقبوض دیرلر .
(کف) مفاعیلن ایله فاعلاتنده صوکه سبب خفیفلرک ساکن حرفلر نیک لغونده اولورکه مفاعیلن ده مفاعیلن لامک ضمیمه و فاعلاتنده فاعلات قاور نانک ضمیمه و بونلره مکفوف تسمیه ایدیلور .

(خرم) ایکی سبب خفیفه تقدم ایدن و تد مجموعک اولکی متحرک حرفنک اسقاطنده استعمال و بوزحاف یالکز مفاعله مخصوصدرکه فاعیلن قاهره قیرینه مفعولن ذکر ایدرلر و اخرم تسمیه ایدرلر خفی اولیه که بومشله فروعاتدن ۳۲ عددی عینیه ذکر ایدلیوب لرلر نسه دیگر فرع معروف استعمال اولنور بونک ایچون بعض فرعلر یکدیگره مشابته ایلدیکندن قنغی اصلدن ظهور ایتیش اولدیغنه دقت لازمدر .

(خرب) کف ایله خرمک اجتماعنه دینور و بوده یالکز مفاعیلنه مخصوصدرکه فاعیلن قلوب لامک ضمیمه قیرینه مفعول ذکر ایدیلور و اخرب دینیلور .
(شتر) یالکز مفاعیلن ده قبض ایله خرمک جمعنه دینورکه فاعیلن قاهره بوکا اشتر دینور .

(خبن) ابتدا اولان سبب خفیفک ساکن حرفنک دوشورلمسندده اولورکه فاعلاتنده فاعلاتن قاور و مستعملنده متعلمن قلوب مفاعیلن و مفعولاتده مفعولات قاهره قیرینه مفاعیلن کتوریلور .

(حذف) و تد مجموعدن صکره بر سبب خفیفک بسبتون لغونده اولورکه مفاعیلن ده مفاعی قلوب قیرینه مفعولن و فاعلاتنده فاعلا اولوب قیرینه فاعیلن و مفعولن ده فاعلاتنده اوله فاعله بعضا خبن زحافی کتوریلرک فعلن قانجه مخبون محذوف اطلاق اولنور .

(قطع) فاعلاتن ایله مستعملنده مخصوصدرکه فاعلاتنده علانک الفی ایله تن اسقاط و لام اسکان اولنه رقی فاعل قاور و قیرینه فعلن قونور عینک سکونیه و مستعملنده نون الفا و لام اسکان ایدیلرک مستعمل قلوب قیرینه مفعولن کتوریلور و بونلره مقطوع دینور .

(قصر) کف زحافی عارض اولدقدن صکره اخرلفظده اولان متحرک اسکانده دیرلرکه مفاعیلن ده مفاعیلن اولور و فاعلاتنده فاعلات قاهره قیرینه فاعلان

و فاعلانده فعل اولور و مذکور فاعلان لفظنه بعضا خبن زحافیده کتوریلوب فعلان اولور .

(هتم) یالکز مفاعیلنده ایکنجی سبب خفیفک بتون لغویله اولکی سبب خفیفکده حرف ساکننک اسقاط و متحرکنک اسکانته دینورکه مفاع قالب بونک برینه فعل کتوریلور و اهتم دیرلر .

(جب) یالکز مفاعیلنده ایکی سبب خفیفک بسبتون لغونده مستعملدرکه مفاع قالب بونک برینه فعل کتوریلور و محبوب دینور .

(ذلل) مفاعیلته مخصوص اولوب خرم ایله هتمک اجتماعنده اولورکه فاع قالب بوکا اذل تسمیه ایدیلور .

(بتر) یالکز مفاعیلنده خرم ایله جبک جمعنه دینورکه فاعلوب برینه فعل ذکر اولنور و ابتر اطلاق قلمنور .

(شکل) فاعلاتنه مخصوص اولهرق بونده کف ایله خبن زحافلرینک جمعنه دینورکه کف ایله فاعلات قالمور بوکا خبن کتوریلهرک فاعلات اولور و مشکول دینور .

(تسمیث) فقط فاعلاتنده و تدجموعک برنجی متحرکنک لغونده مصطلحدرکه فاعلان قالب بونک دخی برینه مفعولن ذکر اولنهرق مشعت نامی و یریلور .

(تسبیغ و اسباغ) فاعلان لفظنک صکره کی سبب خفیفی بیننه برالف علاوه ایتمکه دیرلرکه فاعلاتان اولنجه بونک برینه فاعلیان کتوریلهرک مسبیغ دینور و بعضا

اشبو فاعلیان فرعنه خبن زحافی عارض اولوب فاعلیان اولمغه بوکاده مخبون مسبیغ دیرلر و فاعلاتدن مقطوع اولان فعلن فرعنده ذکر اولنان تسبیغ

زحافی کتوریلوب فعلان اولنجه بوکا دخی مقطوع مسبیغ دینور .

(محفف) فاعلاتنه مخصوص اولهرق اولکی سبب خفیف ایله و تدجموعک لغویدرکه تن قالب برینه فعل ابراد و بوکا محجوف اطلاق اولنور و بوقع فرعنه تسبیغ زحافی عارض اولنجه فاع قالمهرق محجوف مسبیغ نامیله یاد اولنور .

(ربع) یالکز فاعلاتنده حذف و قطع و صکره خبن زحافلرینک جمعنه دینورکه حذف ایله فاعلن و قطع ایله فاعل اولوب بوکاده خبن عارض ایدیلهرک فعل

قالمور و مریوع تسمیه ایدیلور .

(اذاله) برلفظک اخرنده اولان و تدجموعک ایکنجی متحرک حرفیله ساکن حرفی بیننه بر الف ممدوده کتورمکه دینورکه مستعملنده مستعملان اولهرق بوکا مذال

و مستفعلندن مخبون اولان مفاعله فرعه ده عارض ایدیلوب مفاعله وینه
مستفعلندن مخبول اولان فعلتن فرعه ده کتور یله رک فعلتان اولور و بونلره
مخبول مذال اطلاق اولور .

(ترفیل) مستفعلتنک اخرینه بر تن لفظی علاوه ایدلسنه دینورکه مستفعلتن
اولوب بونک یرینه مستفعلتن کتور یله رک مرفل تسمیه اولور .

(طی) وتده تقدم ایدن ایکی سبب خفیفدن ایکنجیسنتک ساکن حرفنک
دوشورلمسندده مصطلحدرکه مستفعلنده مستعملن قاهره یرینه مفتعلن ذکر اولور
و مفعولات ده مفعلات قالمغه یرینه فاعلات کتور یله ور و بونلره مطوی دینور
و مذکور مفتعلن فرعه بعضا اذاله زحافی عارض ایدیلوب مفتعلن اوله رق
بوکاده مطوی مذال نامی و یر یله ور و مفتعلن فرعه ترفیل زحافی لاحق ایدلمکه
مفتعلتن اولدوقده یرینه مفتعلتن کتور یله ور مطوی مرفل اطلاق اولور .

(رفع) مستفعلن و مفعولات ده اولکی سبب خفیفرک اسقاط اولنمسنده اولورکه
مستفعلن تفعیلن قاهره یرینه فاعلن و مفعولات عولات قابوب یرینه مفعول
کتور یله ور و بونلره مرفوع دینور .

(تخلیج) یالکز مستفعلنه خبن ایله قطعک کلسنده واقع اولورکه متفعل قابوب
یرینه فعلن کتور یله ور و مخلع تسمیه ایدیلور .

(خذ) یالکز مستفعلنده و تد مجموعک لغوینه اطلاق اولورکه مستف قالدوقده
فعلن ایراد اولور و اخذ دینور .

(خبل) مستفعلن و مفعولات ده خبن ایله طی زحافلرینک اجتماعنه دینورکه خبن
ایله مستفعلن متفعلن و مفعولات معولات قابوب طی ایله ده اشبو متفعلن
متعلن و معولات معلات قاهره متعلن یرینه فعلتن و معلاتنک یرینه فاعلات
استعمال اولور .

(وقف) مفعولات ده تانک اسکانه دینور و یرینه نون ایله مفعولان مستعملدر
بوکا موقوف دینور و بعضاً مفعولان لفظنه طی زحافی کتور یله رک مفعولان
اولنجه یرینه فاعلان ذکر اولنوب مطوی موقوف نامی و یر یله ور و ینه
بو مفعولات لفظنه خبن کتور یله ور معولات قابوب یرینه فعلن ذکر ایدیلور
و مخبون موقوف دینور .

(کشف) مفعولات ده و تد مفروق اولان لات دن تانک لغوینه دینورکه
مفعولا قالدوقده یرینه فعلن ذکر ایدیلوب مکشوف دینور و بعضاً بو مفعولا

لفظنه طی زحافی عارض ای دیلهرک مفعلا قانجه برینه فاعلن قونور و مطوی مکشوف دینور و بعضا مذکور مفعولا لفظنه خبن زحافی کتور یلوب مفعولا اولدوقده برینه فعولن ذکر ای دیلور و مخبون مکشوف دینور.

(صلح) مفعولاتنک و تد مفروقنی لغو ایتکه تسمیه ای دیلورکه مفعو قالدوقده برینه فاعلن قونوب اصلم دینور و بعض کره بو مفعویه خبن زحافی ایراد ای دیلوب مفعو اولنجه برینه فاعلن کتوریلهرک مخبون اصلم اطلاق اولنور.

(جدع) مفعولات ده ایکی سبب خفیف اولان مفعولک اسقاطندنصکره و قفک کتورلسنده اولورکه لات قالدوقده برینه فاع قونور و مجدوع دینور.

(نحر) مفعولات ده ایکی سبب خفیف مفعو ایله و تد مفروقک ایکنجی متحرکنک اسقاطنه دینورکه لا قالدوقده برینه فع کتوریلوب منحور دینور.

(تلم) فاعولنده فاکک لغوینه دینورکه عولن قانجه برینه فاعلن کتوریلوب اثرم تعبیر اولنور.

(ثرم) فاعولنده قبض ایله تلمک اجتماعنده اولورکه فاعولنه قبض عارض اولدیغی حالده نونی دوشوب لامک حرکه سیله فاعول قالدیغی کبی بوکا دخی تلم عارض ای دیلوب فاعلی لغو اولنجه عول قاهره برینه فعل ایراد ای دیلور و بوفعلیه اثرم اطلاق اولنور.

ویالکز عربیه مخصوص اولوب فارسیده معتبر اولیان زحاف بونلردر.

(اضمار) حرف ثانی متحرک ایسه اسکان ایتکه اولورکه متفاعلن ده تانک سکونیه متفاعلن اولور و برینه مستفاعلن کتوریلور.

(عصب) متحرک اولان حرف خامسک اسکانه دینورکه متفاعلتن ده لامک سکونیه متفاعلتن اولوب برینه متفاعیلن کتورلور.

(قطف) متفاعلتن لفظنک فاصله صغراسنک اخر متحرکیله ساکن حرفنک یعنی

تن نک لغویله ماقبلنک اسکانه دینورکه متفاعل قالدوقده برینه فعولن کتوریلور بومقاله دن اکلاشیلدیغی اوزره بعض زحاف برر اصله مخصوص صدرکه مثلا خرمنک

یالکز متفاعیلنه و تلمک فاعولنه اختصاصی کبی و بعضیلری بر قاج اصل ایچون مشترکدرکه قصرک هم متفاعیلن وهم فاعلاتن وهمده فعولن اصلارنده زحاف

اعتباری کبی و بو اشتراکدن طولایی اوتوز التی زحافدن الهی طقوز فروع حاصل اولمشدر.

ایمدی زحافات مشروحه متفاعیلنده اون برنوع فروع حاصل ایتشدرکه بونلردر.

﴿ فروع مفاعیلن ﴾

مفاعیلن	مقبوض	مفاعیل	مكفوف	مفعولن	اخرم
مفعول	اخرب	فاعلن	اشتر	فعلون	محدوف
مفاعیل	مقصور	فعل	اهتم	فعل	محبوب
	فاع	اذل	فع	ابتر	

﴿ فاعلاتنده اون بش نوع فروع ظهور ایتشدر بونلردر ﴾

فاعلاتن	مخبون	فاعلات	مكفوف	فاعلات	مشكول
فاعلن	محدوف	فعلن	مقطوع	مفعولن	مشعت
فاعلیان	مسیغ	فعلیان	مخبون مسیغ	فعل	مربوع
فلن	مخبون محدوف	فعلان	مخبون مقصور	فعلان	مقطوع مسیغ
فاع	مخبون مسیغ	فع	مخبون	فاعلان	مقصور

﴿ فروع مستفعلن عدد ۱۴ ﴾

مفاعیلن	مخبون	مفتعلن	مطوی	مفعولن	مقطوع
فعلون	مخلع	فعلن	اخذ	فاعلن	مرفوع
فعلتن	مخبول	مستفعلاتن	مرفل	مستفعلان	مذال
مفاعلان	مخبون مذال	مفتعلاتن	مطوی مرفل	مفتعلان	مطوی مذال
	فعلتان	مخبون مذال	فعلن	مخبون اخذ	

﴿ وفرع مفعولات اون درتدر ﴾

مفاعیل	مخبون	فاعلات	مطوی	فاعلات	مخبول
مفعولان	موقوف	مفعولن	مكشوف	فعلن	اصلم
مفعول	مرفوع	فاع	مجدوع	فع	منحور
فعلون	مخبون مكشوف	فاعلن	مطوی مكشوف	فاعلان	مطوی موقوف
	فعلولان	مخبون موقوف	فعلن	مخبون اصلم	

﴿ فعولندزده التي عدد فرع تولد ايلمشدر ﴾

مخذوف	مقبوض	فعل	مقصود	فعل	مخذوف
ابتر	اثلم	فعل	اثرم	فع	ابتر

اشبو فروعاتدن فاعليان فعليان فعلان فعول فعل فاع فع هر حالده
 وفاعلان اكثر يا مصراع آخر لرنده كلور و قصور فروعات صور موضوعه اوزره
 اصلنه تبعاً مصارعك هر محلنده مستعملدر .

﴿ فصل ثاني ﴾

شعر (کلام موزون مقفی بالقصد) عباره سیله تعریف اولنور یعنی قصداً وزن
 وقافیله اولان کلامه شعر دینور (بعضیلر عباره به) و تخیل (دخی علاوه
 ایشلدر) وزن کلام ایسه افاعیل و فروعات مشروحه سنک فصل رابعده
 کواستریلان قاعده و ترتیب اوزره ایراد و تکرار یله اولغله مثلا مفاعیلن مفاعیلن
 فعولن بروزن و بوکا تطبیق اولنان کلام کلام موزون اولور (ائدم سن
 کل عالم بهاسین)

افاعیل و فروعات صور مرثیه اوزره برافاده ایکیدن نهایت درت دفعه به قیدر
 تکرر ایدر و اولقمدار تکررینه (مصراع) و ایکی مصراع (بیت) دینلشدر
 مصراع و ابیات جعلیدر و ذکر اولنان افاعیل اصلیه اون طقوز صورتده قرائت
 و ایراد اولنهرق هر برینه (بحر) نامی و برلشدر بحار و بحور جمعیدر .
 و بحار شعرك اسامیسی بونلردر طویل مدید بسیط کامل وافر هزج رجز
 رمل منسرح مضارع مقتضب مجتث سریع جدید قریب خفیف مشاگل
 متقارب متدارك

حضرت جامی قدس سره السامی طویل مدید بسیط کامل وافر بحر لرنده
 شعرای عجم از شعر سولیکله بونلرك لسان عربی به و جدید قریب مشاگل

بحر لرینکده لسان فارسی به مخصوص اولدیغنی وقصور اون بر بحرك مشترك الاستعمال
بولندیغنی بیان بیورمشلر در .

ایمدی بحر طریلك وزنی (فعولن مفاعیلن) در که بریتده درت کره تکرار لنور .

(بیت)

فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن
چه کویم نکارینا که با من چها کردی قرارم زدل بردی ز صبرم جدا کردی

(بیت ترکی)

سکا بن کرفنارم کرم ایله دلدارم سنکدر بتون وارم بنی اوزمه خنکار
و بحر مدیدک وزنی فاعلاتن فاعلن اولوب بریتده کذا درت دفعه تکرار لنور .

(بیت)

فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن
یـوفا یار آکھی یاد غمخواری بکن عاشقی بیچاره را چاره کاری بکن

(بیت ترکی)

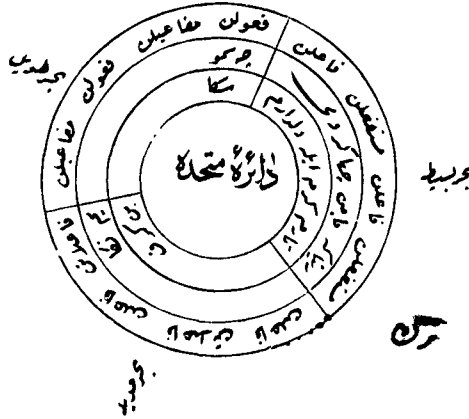
ای نکار بیوفا عاشقه ایتمه جفا وصلنی ایله روا دردیمه ایله دوا
و بحر بسیطک وزنی بریتده درت دفعه مستفعلن فاعلن در .

(بیت)

مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن
چون خار و خس روز و شب افتاده ام در رهت باشد که بر حال من افتد نظر نا کهمت
اشـبو اوج بحر بش ویدی حرفلی ایکی جزؤ اوزرینه مینی اولسنندن ناشی
هر برینک وزندن دیگر ایکینک وزنی چیقاریلور اشته
فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن

لن مفاعی لن فعو لن مفاعی لن فعو دیو قرائت اولنسه فاعلاتن فاعلن فاعلاتن
فاعلن اولو عیلن فعو لن مفاعیلن فعولن مفاعیلن فاعلاتن اولندوقده مستفعلن
فاعلن چیقار . و کذا فاعلاتن فاعلن تن فاعلن فاعلا دیو مستفعلن
فاعلن ظهور ایدر . علن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن حاصل
اولور . مستفعلن فاعلن دخی بویله در . علن فاعلن مستف فعولن مفاعیلن
اولور . فاعلن مس تفعلن فاعلاتن فاعلن حاصل اولور .

بنابراین باوایح بحر بر دایره‌یه وضع اولنوب دایره متحدہ دینلشدر و دروننده کی فارسی و ترکی مصراعلر صور ثلثه اوزره اوقونه بیلور .

و بحر کاملک اجزاسی بر پیئنده سکر دفعه متفاعلن در بو مثل اولره مثن الاجزا دینور
متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن
بصنوبر قد دلکشش لکرای صبا کذری کنی

متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن
بهوای جا نخرین من دل خسته را خبری کنی

و بونک الی جزئیسی ده اولور .

چه کند شمن چو جدا شود شمن از صنم بر بوت پرست یوستد ایرد
متفاعلن متفاعلن متفاعلن

متفاعلن متفاعلن متفاعلن
مکر آنکه رو زو شبان نشسته بو دبنم

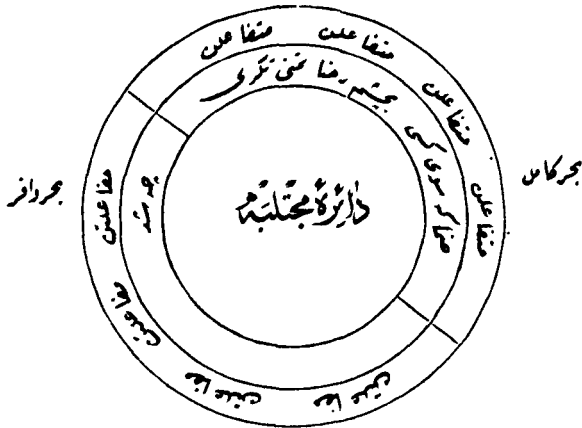
بحر و افرك اجزاسی و وزنی بر پیئنده سکر کره مفاعلتن تکراریدر .

چه شد صفا که سوی کسی بچشم رضا نمی نکری
مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن

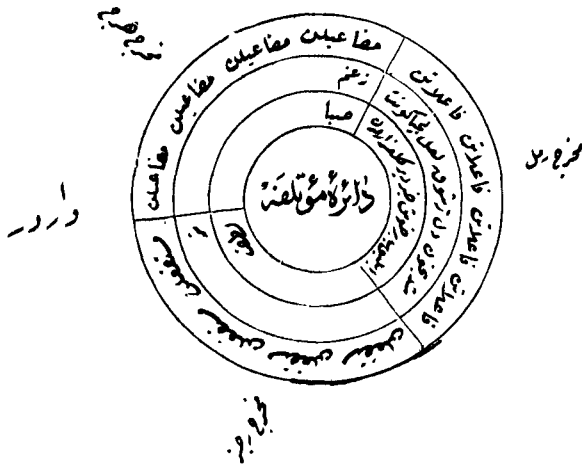
زرسم جفا نمی کذری طریق وفا نمی سپری
مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن

بو پیئندخی مسدس الاجزا نوعیدر .

مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن
 خوش آن سحری که آه شیم کند اثری ز راه وفا بسوی منت فتد کذری
 و بویکی بحرك و زلزلی پروتد مجموع و بر فاصله صفرا دن ویدی حرفدن مرتب
 اوله رق بری دیگرندن اخراج اولنه یلیدی کیچون بردا ره به وضع اولنه رق اسمی
 دائره مجتلبه در .

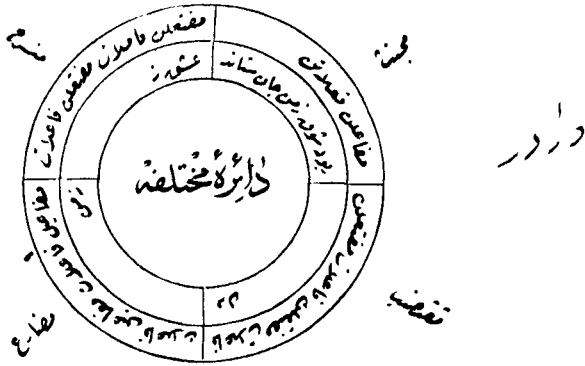

بودا رده اولان مصرع بحر و افرك علتن لفظندن باشلانسه بحر کامل و کاملک
 علتن لفظندن بدأ اولنسه وافر چبقار .
 و بحر هزجك اجزاسی ووزنی سکز کره مفاعیلن در .
 بتی دارم که کردکل زسنبل سایان دارد بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد
 مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
 زهی ذاتک نهانی اول نهاندن ماسوا پیدا بحار صنعکه امواج پیدا قهر ناپیدا
 و بحر رجزك وزن اصلیمی مستفعلن جزو نك سکز کره تکرار یله در .
 آن کیست کز روی گرم بامن وفاداری کند بر جای بدکاری چومن یکدم نکو کاری کند
 مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
 و بحر رملک وزن اصلیمی فاعلاتن جزو نك سکز دفعه تکرار اولنمی یله در .
 فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
 اشبو اوچ بحرك و زلزلی ایکی سبب خفیف و پروتد مجموعدن مرتب و مسبع الحروف
 اوله رق یکدیگرندن اخراج اوله بیلکله بونلرده بر دائره داخلنده اولوب اسمنه
 دائره مؤتلفه دینلور .

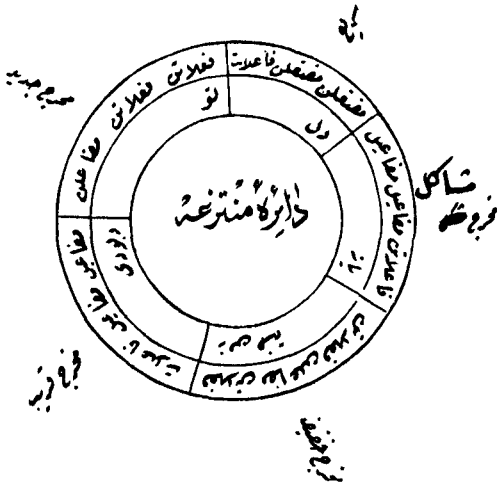

درون دأروده اولان مصرع بحور ثلثه مذکورہ نك كمال اثلا فندن ناشی زغم دن
 بدأ اولنه رق (زغم ترشد بخون دل زشوق لعل میكونت) دیو قرائت ایدلسه بحر
 هزجدن و یا خود ترا فظندن باشلانہ رق (ترشد بخون دل زشوق لعل میكونت زغم)
 اوقنورسه بحر رجزدن و یا خود شد لفظندن بدأ ایله (شد بخون دل زشوق لعل
 میكونت زغم تر) قرائت ایدیلورسه بحر رملدن اولمش اولور و ترکی مصرع دخی
 صبادن باشلانوب (صبا لطف ایلوب بر خوش خبر ویر کلهذارمدن) اوقنوسه
 کذلک بحر هزجدن و لطفدن بدأ ایدرک (لطف ایلوب بر خوش خبر ویر کلهذارمدن
 صبا) دینورسه بحر رجزدن و (ایلوب بر خوش خبر ویر کلهذارمدن صبا لطف)
 اوقنور ایسه بحر رملدن اولور و نسرخ و مضارع و مقتضب و مجتث و سریع
 و جدید و قریب و خفیف و مشاکل بحر لرنیک بناری مسبع الحروف و مختلف الارکان
 اجزا اوزرینه مبنی اولوب نسرخک اجزاسی بر بیتده درت کره مستفعلن
 مفعولات و مضارعک وزنی بر بیتده درت کره مفاعیلن فاعلاتن و مقتضیک
 درت کره مفعولات مستفعلن و مجتثک درت کره مستفعلن فاعلاتن و سریعک
 وزنی بر بیتده ایکی کره مستفعلن مستفعلن مفعولات و جدیدک بر بیتده ایکی کره
 فاعلاتن فاعلاتن مستفعلن و قریبک بر بیتده ایکی کره مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن
 و خفیک بر بیتده ایکی کره فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن و بحر مشاکلک بر بیتده
 ایکی کره فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن در و بو طقوز بحرک ذکر اولنسان وزن

اصلی لرندن شعر سویلنسی عندالشعرا مقبول طبع اولدیغنه مبنی بونلرک اجزای
مزا حفلیته اعتباراً مثن اولان بحر منسرحک اجزایی مطوی و مضارعک مکفوف
و مقتضبک ده مطوی و مجتشک مجنون ایدیلوب و بونلر مسبع الحروف سکز جزوی
اولدقلرندن بردآرهبه وضع اولنوب دائره مختلفه دینلشدرد .

اشبو دائره ده اولان عشق زمن دل ربود شوق (زمن جان ستاند مصرعی بو صورتده
او قنورسه منسرحدن و زمن دن باشلانوب زمن دل ربود شوق زمن جان ستاند
عشق) قرائت اولنسه مضارع دن و دل لفظندن بدأ ایله (دل ربود شوق زمن جان
ستاند عشق زمن) دینلسه مقتضبدن و ربود کله سندن (ربود شوق زمن جان ستاند
عشق زمن دل) او قنورسه بحر مجتشدن اولور و مذکور طقوز بحردن سریع جدید
قریب خفیف مشاکل بو بش بحرک دخی مسدس اولدقلرندن اجزای مزا حفلی
اعتباریله بردآرهبه وضعیله دائره منترعه اطلاق اولنلشدرد .

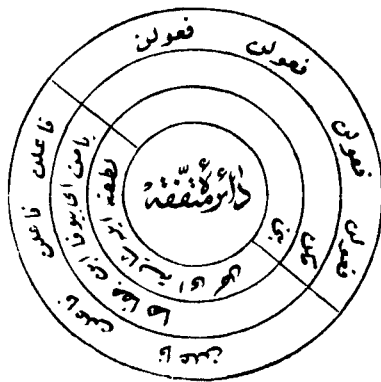

اشبو دائره ده اولان مصراع دخي بحور خسه نك هر برندن او قونه بلور كه (دل تور بودی زمن خسته باز) بحر سر یعدن و (تور بودی زمن خسته باز دل) او قونسه جدیددن و (ربودی زمن خسته باز دل تو) او قونورسه قریبدن و (زمن خسته باز دل تور بودی) خفیفدن و (باز دل تور بودی زمن خسته) قرائت اولنورسه بحر مشا کلدن اولور و بحر متقاربك وزنی بر ییتده سکز دفعه فعولن در .

جهان ایچره هر فتنه كه اوله حادث . اكاسرو قدكدر البته باعث
 فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن
 و متدارك بحری بر ییتده فاعلن نك سکز دفعه تکرریله اولور .

ای بت نوادا اولشم مبتلا عاشقم بن سكا التفات ایت بكا
 فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن

و بو ایکی بحرك اجزاسی مثن و حروفی خجاسی و برر و تد مجموعله برر سبب خفیفدن
 مرکب اولدیغندن بر دائره یه وضع اولنوب دائره منقحه دینلمشدر .

اشبو دائره دروننده اولان مصراع (مكن بامن ای بیوفا این جفاها) دیو قرائت
 ایدلسه بحر متقاربدن و (بامن ای بیوفا این جفاها مكن) او قونسه بحر متداركدن
 اولور و ترکی مصراع دخي بونك کبیدر ایمدی بالاده بیسان اولنیدیغی اوزره
 کثیر الوقوع اولان بش جزؤ اصلی اعتبار یله عجم و ترك شعراسی عندنده دوائر
 شعر درت دائره دن عبارتدر و بو ییتده مندر جدر .

دائرة شعر عجم مؤتلفه مختلفه ثالث آن مترعه رابع آن متفقه

مذکور درت دائرة اولان اون درت بحرك گوناگون ایسات مزاحفی فصل
رابعه بیان اولنور .

- فصل ثالث -

عروضه یعنی اوزان شعره موافق اولیان کلام شعر اطلاقندن مبرا اولدیغندن
بوفصلده دخی تطبیقاتک صورت اجراسنه دائر معلومات نافعہ بیان اولنور .
معلوم اوله که کلامک عروضه تطبیقچون جرؤلندیلمسی لازم کلکله اکا تقطیع
دینور و تقطیعمانده نفس حرکهیه نظر اولنوب احوالنه باقلز یعنی متحرکه متحرک
وساکنه ساکن تقطیع اولنور مثلاً افندم سن کل عالم بهاسین . مصراعی تقطیع
اولندوقده افندم سن مفاعیلن کل عالم مفاعیلن بهاسین فعولن دیو تقطیع اولنور
یعنی فصل مفاعیلن ده ابتدا برودت مجموع و صکره ایکی سبب خفیف و ارایسه
افندم سن جزئیده اولصورتیه قونوب افن و تد مجموع دم سن ایکی سبب خفیف عد
اولنمشدر و تقطیع کله نك او قونوشنه کوره اجرا اولنوب یاز یلشنه نظر اولنور
بوجهتله بعض حروف و حرکه تقطیعده ایکی نوع اولوب بری تلفظده اولهرق
کتابتده بولنماز و دیگرکی کتابتده بولنوب تلفظه کلز ایمدی تلفظه کلوب کتابتده
اولیانلر بوجه آتی اشعار ایدیلور .

بونلردن برنجیسی حروف مشدده و همزه نك اشباعندن حاصل اولان الف درکه
ایکیشرحرف مقامنده اولدیغندن تقطیعده اوله یازیلور (ای قدتو آفت جهانی)
مصراعی تقطیع اولندوقده ای قدد مفعول ت آفتی مفاعیلن جهانی فعولن دیو
تقطیع اولنور (لقد ریت جرواً طول دهری) (فلأصار کلباً عض رجلی)
بویتنک تقطیعی بویه در .

تقدربی مفاعیلن تجرون طو مفاعیلن لدهری فعولن فلماصا مفاعیلن رکنبعض مفاعیلن ضرجلی فعولن .

وایکنجیسی مضاف ویاموصوف اولان لفظلرک احررفیدرکه اگر برسبب خفیف مقابلنده بولنور ایسه تقطیعده بریا حرفی ایله برابر یازیلور ذکر اولنان مصراعده اولان توآفت جهانی کبی که تا مفاعیلن لفظنک لن سبب خفیفی مقابلنده اولدیغندن تقطیعده بریا حرفی ظهور ایدر ای قدد مفعول تا آفتی مفاعیلن جهانی فعولنده اولدیغی کبی .

واوچنجیسی احرری هاء رسمیه لفظلرک دیکر لفظه مضاف ویاصفت ویاخود نکره ایدلدیکی حالده همزه تحتنده ظهور ایدن ی حرفیدرکه اثنای تقطیعده کندوسی اگر بر حرف مقامنده ایسه بریا وایکی حرف مقابلنده ایسه ایکی یا حرفی یازیلور مثلاً (غزّه خون خواره عیاره زدره سرکشته بیچاره) یتنده اولان همزه لر کبی که بویت بحررمل اوزره تقطیع اولندقدقه غزه بی خون فاعلاتن خاره بی عی فاعلاتن یاره بی فاعلن زدره بی سر فاعلاتن کشته بی بی فاعلاتن چاره بی فاعلن اولور ویاخود بویت بحرسریع اوزره تقطیع اولنسه بریا مقابلنده اولان هاء رسمیلی همزه به شمال اولور که غره یخن مفتعلن خاره ی عی مفتعلن یاره بی فاعلن زدره سر مفتعلن کشته ی بی مفتعلن چاره بی فاعلن دیوتقطیع اولنور و بویه لفظلر احرر یتنده اولنجه همزه لر ی همه حال ایکی حرف مقابلنده در و احرری او مضمومه ویاخود الف ممدوده لو اولان الفاظک اضافت و صفت و نکره حاللرینک تقطیعی دخی ذکر اولنان هاء رسمی اوزرنده کی همزه نک تقطیعی حالی کبدر مثلاً (آرزوی ازوای چاه غبغب ایتدی دل) مصراعنده کی ارزو و ازووا لفظلرینک اوکنده بولنان یار حین تقطیعده ارزو بی فاعلاتن ازوایی فاعلاتن چاه غبغب فاعلاتن ایتدی دل فاعلن دیو ایکیشر یازیلور .

و دردنجیسی توبندر که تقطیعده نون یازیلور (کونام ما زیاد بعمدا چه میری) مصراعی کونام مفعول ما زیاد فاعلات بعمدن چه مفاعیل میری فاعلن دیو بعمدا لفظنک توبینی نون یازیلور تقطیع اولنور . و بوجهتله اجزای اصلی شعرده اولان نونلر توبیندن طولایی یازلمشدر مثلاً استفعال بانندن اسم فاعل صیغه سی اولان مستعمل لفظنک توبینی سو یلندیکی کبی نون یازیلوب مستعمل اولمشدر و سائر لری دخی بوکا قیاسدر و تلفظده اولیوب کتابنده بولنان حرفلر چند نوع اولوب برنجیسی لسان عربیده لام تعریف تعبیر اولنان ال حرفیدر که ت ت د

ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ن بو اون اوچ حرفك اولنه داخل اولور
ایسه همه حال تقطیعدن ساقط اولور و باقی اون بش حرفك اولنده بولنور ایسه
لامی تقطیعده محسوب اولور و الی هر حالده تقطیعدن ساقطدر . مثلا

(بیت)

یاخلی البال قدبلبت بالبلبال بال بالنوا زلزلی والعقل بالززال زال

تقطیعی یاخلی بل فاعلاتن بال قدبل فاعلاتن بلب بل فاعلاتن بال بال فاعلان
بنوازل فاعلاتن زلزلی ول فاعلاتن عقل بزول فاعلاتن زال زال فاعلان
وایکنجیسی اوائل الفاظده اولوب اثنای قراءتده حرکه سی ماقبلنه نقل اولنسان
متحرک القدرکه تقطیعده کلز مثلا (خرابی من ازان نرکس نجاری پرس)
مصراعنک تقطیعی خرابی مفاعن منازر فاعلاتن کسی خا مفاعن ری پرس
فعالن اولورکه ازک الی ماقبلنده اولان نونه قحکه کبی او قونمغله تقطعیده طی
اولنور .

و بو بیتده اولان (ایسه) و (اکر) و (استانبولک) القلری دخی بو قیلندر
واکرک الی خطده دخی یوقدر .

(نیچون دیمز شعرا حافظا که شیرازک (وار ایسه کر بزم استانبولنده حافظی وار)
حال تقطیعی بویله در .

نیچون دیمز مفاعن شعرا فاعلاتن فضا که شی مفاعن رازک فعلن واریسکر
مفاعن بزمستان فاعلاتن بلنده حا مفاعن فظی وار فعالن و بو بیتده اولان
(کایدیر) لفظنده کی الف بو قیلندن ایسه ده حسب الوزن هاء رسمیه نک خذقیله اصلی
که ایدر دن مخفف اولدیقنی بیان ایچون یازوده الف ابقا اولنور و تقطیعده کیدر
یازیلور .

(همیان طبعی بوشمی قالور حافظک کایدیر) بازار دلده نقد سخن اشکاره کار)

و بو بیتده کی انتخاب لفظنک الی دخی او قیلندن عد اولنهرق تقطیعدن دوشر مثلا

(سواد نامه موی سیاه چون طی شد) (بیاض کم نشود کر صد انتخاب رود)

بیتنده مصراع ثابیده اولان انتخابک القیدرکه تقطیعی بویله در بیاض کم مفاعن
نشودکر فاعلاتن صدنخا مفاعن برود فعلن و بو مصراع مفتعلن اوزره تقطیع
اولنجه عالمده کی (ع) (اوست در عالم شه صاحب ظفر) دخی الف مذکور

قیلندن اولوب ماقبلنده کی حرفی مد ایدر طرزده قرائت اولمغله تقطیعده الف ایله افهام اولنور اوست درا مفعلمن لم شه صا مفعلمن حب ظفر فاعلمن واو چنجیبی و او یا الفدن صکره کلان نون سا کنه در که اکر میان بیتده اولور ایسه تقطیعدن ساقطدر و اکر اخر بیتده بولنور ایسه افاعیلک سا کنه محسوب اولور و اکر مابعدنده الف اولور ایسه اوالف ایله برابر اوقونه رق تقطیعده داخل اولور مثلا (چون فشاندی زلف مشکین مشک چین آمد برون) مصراعی تقطیع اولنجیه چو فشادی فاعلاتن زلف مشککی فاعلاتن مشک چینا فاعلاتن مدبرون فاعلان دیو فشاندی مشکین لفظلر ینک نونلری دوشر و بونک ایچون انفاً یازیلان خرابی من اذان الخ مصراعنده کی ازانک نونی دخی تقطیعدن دوشمشدر و برون لفظنک نونی ابقا قلنور چونکه فاعلانده علان مقابلنده در و چین لفظنک نونی اوکنده الف اولدیغندن اکا علاوه اولنه رق تقطیع اولنور.

و در دنجیبی و او اشمادمر که خواب خور لفظلرنده اولدیغی کی هر حالده و بو و اوک اوکنده اولان القده بعضا تقطیعدن ساقط اولوب اعتبار اولنمز و او عاطفه ایله لسان فارسیده اسماء اعداددن ایکی معناسنه اولان (دو) وسن معناسنه اولان (تو) کی افظلرده محضا ضمه بی مشعر بولنان و اولرک ماقبلنده کی حرف اکر افاعیلک بر متحرکی مقابلنده ایسه تقطیعدن ساقط اولورر مثلا و او اشمام ایله اشبو ایکی و او بمصراعده مندر جدر (خواب و خورم زلف دوتای تو برد) بونک تقطعی بویه در خاب خرم مفعلمن زلف دتا مفعلمن بی تبرد فاعلان بوراده و خورک و او اشماملری و ایکنجینک الفی دخی بالایجاب تقطیعدن دوشمشدر و فقط اشبو خواب و خور لفظلری بحر رملدن بر مصراعده بولنسه اولوقت فاعلاتن جرؤنه مقابل اوله رق یالکز و اولری ساقط اولوب ایکنجی الف ابقا قلنور و بو ایکی لفظک اره سنده کی و او عاطفه نك ماقبلنده بولنان با بوراده مفعلمنک تاسی مقابلنده اولدیغی جهتله بانک ضمه سی کی اوقوندیغندن و دو لفظیده بونده مفعلمنک و تو لفظیده فاعلانک عینری قارشو لغنده بولندیغندن تقطیعدن بو و اولر ساقط اولمشدر و اکر ذکر اولنان ایکی و اوک ماقبلنده بولنان حرف افاعیلک بر سبب خفیف مقابلنده ایسه او حالده اشبو ایکی و او سبب خفیفک ساکنی عد اولنه رق تقطیعده کلور . مثلا

(ای قبای پادشاهی راست بر بالای تو) (زینت تاج و نکین از کوهر والای تو)
بیتده تاج نکین اره سنده اولان و او عاطفه فاعلاتنک فاسی و تو فاعلانک لنی

مقامنده واقع اولدیغندن تقطیعده باقیدر بو صورتله ای قبا ی فاعلاتن پادشاهی فاعلاتن راس بر با فاعلاتن لای تو فاعلن زینتی تا فاعلاتن جونکینز فاعلاتن کوهری وا فاعلاتن لای تو فاعلن اولور وینه ذکر اولسان وا عاطفه آخری الف ممدوده لو کله دنصکره کتوریلور وبالضروره برسبب خفیف مقابلنده ایراد ایدیلور ایسه اولوقت تقطیعده ایکی وا یازیلور . مثلا (ای سخا وجود تو حیرت فزای حامتست) مصراعنده ای سخاوو فاعلاتن جودتوحی فاعلاتن رفتزایی فاعلاتن حامتست فاعلان دیو تقطیع اولنور ولسان ترکیده ضمه بی بیان ایدن واولر دخی بو قبیلندنر و بو لسانده ضمه ایکی نوعدر نوع اول ضمه ثقیله درکه بوده ایکی دورلودر بری ضمه ثقیله مقبوضه در چوق طوق واولری کبی و دیگر ی ضمه ثقیله مبسوطه در طوز بوز مثللو ونوع ثانی ضمه خفیفه در و بودخی ایکی چشیددر بری ضمه خفیفه مقبوضه در کور . کور کبی واته کی ضمه خفیفه مبسوطه در کوف پوف مثللو و بودرت قسمک هر بری ممدود دخی اوله ییلور هله مصراع آخرنده اولور ایسه اکثریا ممدود اولور ایمدی ضمه بی مین مذکوردرت قسم واولر مقبوض اولدقلمری یعنی قیصه سویلندکلمری حالده تقطیعده ساقط اولور وا کر بر الف اوکنده ویا خود ماقبلنده کی حرفی تمید ایده رک برسبب خفیف مقابلنده بولنورلر ایسه تقطیعده محسوب اولورلر . مثلا تقطیعدن ساقط اولدقلمری حاله حافظ استانبولینک بو ایکی بیتنک مصراع ثانیلری مثالدر ودرت قسم دخی موجوددر .

(امید نامنه خاطرده برقاش یاتور) (اوجنبش ایله کوکل شمدی بی تلاش یاتور)

(نهانخانه اندیشه ده نهفته ولی) (خیال یأس دینور فکرد نخراش یاتور)

واشبو مصراع ثانیلر بو وجهله تقطیع اولنورلر اوجنبشی مفاعلن لکنکل شم فاعلاتن دبی تلامفاعلن شیتز فعلن خیالیا مفاعلن سدنرفک فاعلاتن ردنخرا مفاعلن شیتز فعلن .

وبشجیسی گفته شکفته که چه کبی آخرنده هاء رسمی اولان لفظلر درکه اگر ماقبلنده کی حرف ایله برابر بر متحرک مقابلنده بولنور ایسه تقطیعده ساقط اولور وا کراو حرف ایله برابر برسبب خفیف فارشولغنده کتوریلور ایسه تقطیعده محسوبدر . مثلا

(مشکین خط تو که تازه رسته) (برکل ز بنفشه دسته بسته)

بیتنک تقطیعنده مشکینخ مفعول طوکوتا مفاعلن زرسته فاعلان برکل ز مفعول بنفشدس مفاعلن تبسته فاعلان دیو اعتبار اولنور .

والتنجیسی بر ساکنند نصکره واقع اولان حرفدرکه مست دست یاربارکبی اکر میان
 بیتده اولور ایسه بعضاً متحرک اوله رق تقطیعده کلور و بعضاً تقطیعدن ساقط اولور
 واکر آخر بیتده بولنور ایسه افاعیلک ساکننه محسوبدر . مثلاً (زان نرکس
 مست شد دلم باده پرست) مصرعی زانرک مفعول سمست شد مفاعیلن دلم باده
 مفاعیل پرست فعول دیوتقطیع اولنور که بونده مستک تاسی مفاعیلنک عینی مقابلنده
 اولدیغندن متحرک و پرستک تاسی فعولنک لامی قارشولغنده بولندیغندن ساکندر
 و بو مصراع دخی مثال اولور (یاردارد باز زین ییمار عار) تقطیعی یاردارد
 فاعلاتن باززی بی فاعلاتن مارعار فاعلان و تقطیعدن ساقطی دخی بوندن
 اکلاشیلور

(دقیق شناس زمان اول قارشمه حکمته هیچ) (خیرکار جهانی قدر یار یوغور)

تقطیعی دقی شناسنا مفاعیلن س زمانل فاعلاتن قرشم حک مفاعیلن متهیج فاعلان
 الی آخره بویله درکه بونده دقیق مفا مقابلنده بولندیغندن ایکنجی ساکنی اولان
 قاف تقطیعدن دوش-پریلور و بو مصراع دخی مثال اولور (یار یورکم دل جکریم
 کورکه نلر وار) تقطیعی یارکم مفعیلن دل جکریم مفعیلن کورکه نلر مفعیلن وارفاق
 بو صورته درکه یارکور لفظری مف مقابلنده بولقد قلدن ساکن اولان رالی
 تقطیعدن ساقطدر

ویدنجیسی ایکی ساکنند نصکره واقع اولان حرفدرکه سوخت ریخت داشت لفظلرینک
 تاسی کبی اکر میان بیتده اولور ایسه بعضاً تقطیعده ماقبلیله برابر متحرک اولور
 و بعضاً تقطیعدن دوشر مثلاً (سوخت دل زاشتیاق) مصرعی سوخت دل
 مفعیلن زاشتیاق فاعلان دیوتقطیع اولنور سوختک تاسی مفعیلنک متحرک
 عینه مقابل اولشدر و تقطیعدن دشمنه مثال (سوخت دلم زاشتیاق) مصرعی
 اولورکه سوخت دلم مفعیلن زاشتیاق فاعلان دیوتقطیع ایدیلور واکر بویله اوج
 ساکن آخر مصراعده اولور ایسه همه حال تقطیعده ساقط اولور زیرا اوزان
 عروضده اوج ساکن حرفک هیچ بروجله جمعی جائز اوله مز . مثلاً

بنده راباتو دوستداری خرمست کرچه توبنده را نداری دوست

بیتنک تقطیعی بندرابا فاعلاتن تدوسدا مفاعیلن ری هست فاعلان کرچ توبن
 فاعلاتن دراندا مفاعیلن ری دوس فاعلان دیو اولوب دوستک تاسی معتبر

دکدر و بومصر اعده اولان کار دوداشت و بگذارد لفظلر ینک تقطیلری دخی
دخی بویه در (کاردر برداشت کاراوبگذارد) تقطیعی کار بردا فاعلاتن ش کارا و
مفاعلن بگذار فعلان اولور و بومصر اع دخی مثالدر (چو کشتاسبرا دادلهراسب
تخت) تقطیعی چکشستا فعولن سرادا فعولن دلهرای فعولن س تخت فعول
دیو کشتاسب و لهراسبک باری تقطیعهده ساقط اولمشدر .

و سکزنجیمی کندوسندن صکره بر متحرک اولان حرف یادرکه بعضا ماقبلیه برابر
وزنک بر متحرکی مقابلهده کلهرک تلفظ اولمشدیغی جهته تقطیعهده دوشر مثلا
(رفتی از چشم و بردی از دل هوش) مصراعنک تقطیعی رفت از چشم فاعلاتن
مبرداز مفاعلن دل هوش فعلان اولور که رفتی بردی نگی یازی ماقبلنده کی تا و دال
حرفلریله برابر فاعلاتن و مفاعلنک عینلری مقابلهده بولندیغندن اثنای تقطیعهده
معتبر دکدر و بومصر اع دخی مثال اولور (قنغی کلشن کلبنی سر و خراما نکجه در)
مصراعی تقطیع اولمشده قنغی لفظنک یاسی دوشر چونکه غین ایله برابر
فاعلاتنک متحرک عینی مقابلهده در قنغ کلشن فاعلاتن کلبنی سر فاعلاتن وی خراما
فاعلاتن نکجه در فاعلن بوسورنده اولور و بعضا مذکور یا حرفی ماقبلیه
برابروزنک بر متحرک و بر ساکنی مقابلهده کلوب تقطیعهده داخل اولور و ذکر اولنان
مصراعده کلبنی لفظی مثال اولور که بونده نون ایله یا فاعلاتنک لاسی قارشولغنده
بولندیغندن اثنای تقطیعهده تحریر اولمشور و بردخی خاطرده بولنده که ضرورت
وزن شعر اجه بر نوع معذوریت اولدیغندن بونک ایچون کلام شعرده بورقاج شی
تجویر اولمشدر . وصلی قطع . قطعی وصل . مخفی تشدید . مشددی تخفیف .
مدی قصر . قصری مد . ساکنی تحریک . متحرکی اسکان . فقط بونلره احتیاج مس
ایدنجه او قدر لطافت اوله مزایمی بومحله قدر شعرک اساسی و اصولی و دواژ
و بحوری بیان و قواعد تقطیعی دخی اتیان اولندیغندن بوندنصره دخی برقاج
اصطلاح ایله هر بحرک ایات مزاحفی ذکر و عیان قلنور .

❦ فصل رابع ❦

رهین خاطررزین اوله که دوائر اربعه شعرده اولان بحور معلومه دن هر برینک ازاحیف اجزاسنک برصورت موضوعه ده وقوعبولان تکررلری جهتیهله هر بر بحرک معلوم المقدار ایات مزاحفی اولدیغندن بو فصلده دخی انلر بیان اولنه جقدر فقط اندن اول شو بر قاج اصطلاح دخی معلوم اوله که اصطلاح شعرا ده برینتک مصراع اولنک برنجی جزؤنه صدر و صکره کی جزؤنه عروض دینور و مصراع ثانینک جزؤ اولنه ابتدا و جزؤ اخرینه ضرب تعیر اولنور و صدرایله عروض و ابتدا ایله ضرب میانده اولان جزؤله حشو اطلاق ایدیلور و وحشو مسدس و یا مثن اولان بیتده اولور که مسدسک بر مصراعنده بر جزؤ و مثنک بر مصراعنده ایکی جزؤ حشو بولنور مثلا (مژه ای دل که مسیحا نفسی می آید) که زانفاس خوشش بوی کسی می آید (بیتک تقطیعنده مژه ای دل فاعلاتن بو جزؤ صدردر کمسیحا فعاتن نفسی می فعاتن بو ایکی جزؤ حشودر آید فعلن بو جزؤ عروضدر کزانفا فعاتن بوده ابتادار س خوشش بو فعاتن ی کسی می فعاتن بونر کذلک حشودر آید فعلن بودخی ضربدر و صدر و ابتدا و حشولرنده زحاف واقع اولمیان بیته بیت سالم دینور عروض و ضربنده زحاف اولوب اولماسنه باقلز و جزؤ اصلی یه ده جزؤ سالم دینیلور و اصل دائرة سی اجزاسندن بر مصرعه بر جزؤ نقصان اولان بیته مجزو تعیر اولنور که وزن اصلیمی مثن الاجزا ایسه مجزو اولنجه مسدس اولور و مسدس ایسه مربع اولور وینه دائرة اصلیمی اجزاسندن نصفی نقصان اولان بیته مشطور دینور که مثن الاجزا اولان وزن اصلیدن مشطور اولدیغی حالده مربع الاجزا اولور .

ایمدی دوائر اربعه نك برنجیسی اولان دائرة مؤتلفه دن بحراول بولنان بحر هزجک اجزای اصلیسنک و فروعاتک نه وجهله تکرر ایلدیکی و ایاتی بوجه زیریان اولنور و بونرک سهولته ا کلاشلمی ایچون هر صحیفه اوج ستون اوزره ترتیب اولنوب برنجیسنده ازاحیفک اجزای بیتک نه لرنده بولندیغی ذکر اولنور و ایکنجیسنده عبارته بیت تسطیر و اوچنجیسنده اوزان ازبار و تحریر قلمشدر و عبارته بیتک زیرنده اولان، اشبو اشارت تقطیع اولنه جق محلالری کوسترمک ایچوندر خفی اولیه که دوائر اربعه ده اولان اوندرت بحرک هر برینک ایسات مزاحفی هر تقدیر

بروجه آتی اشعار قلنمش ایسه ده بونلردن کرک فارسی و کرک ترکیه مستعمل و کثیر الوقوع اولان بالمله اشعار طبع و لسانه آسان کلدیجی جهته هزج و رجز و رمل و مضارع و مجتث و خفیف کبی بر قاج بحرک بر ایکی ایسات مزاحفندن عبارتدر بوجهته لسان ترکی اوزره بوله بیلدیگمز ایسات مصنف مشارالیهک ایسات فارسیه سی تحتنه ترقیم قلنمشدر و بحر هزجک یکریمی یدی نوع ایسات مزاحفی واردرکه اشته بونلردر .

﴿ بحر هزج از دائرة مؤتلفه ﴾

احوال ایبات	ایبات سالم الاجزأ بحر هزج	اوزان
سالم	چورویتهر، کرم نقشی، بخاطردر، نمی آید مراخودجن، تودر خاطر، کسی دیگر، نمی آید	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
بودخی	صباغیا، ردن پنهان، غم دلدا، ره اظهارایت خبر سزیا، رمی حال، خراب بدن، خبردارایت	کذلک سابع الاستمه
مجزو	بکابی ای، غزال مشکبوی من چراهر کر، نمی ایی، بسوی من	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
بودخی	خرام ایتدیگه، قدسر، ورفنارک اولور اندا، مکه عالم، کرفتسارک	کذلک تاد الاستمه
مشطور	بقصد سروکل اندامی خوشا وقتی که بخرامی	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
بودخی	سکا ای غنچه زیبا نه کیسک یاره شوراعلا	کذلک

ترت	احوال ایبات	ایبات مثن الاجزا	اوزان
	صدر وابتدا و حشو جزو لری مکفوف عروض و ضرب جزو لری مقصوردر	ترالعل شکرریز و مرا چشم کهر بار تراخنده بودخوی و مرا کر به بودکار	مفاعیل مفاعیل مفاعیل مفاعیل کذلک
	صدر وابتدا و حشو مقصور و عروض و ضرب جزو لری محدوفر	مرانیست چو آنخت که بایار نشینم دروزیس و جکر چاک ودفکار نشینم	مفاعیل مفاعیل مفاعیل فعولن زرع کذلک

اوزان	آیات مشن الاجز	احوال آیات
مفاعیلن فاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک	من آن مدهوش عشقم که از خویشم خبر نیست مراتاشد دل از دست دگر پروای سرنیست	صدر و ابتدا وحشو و ثانیلر سالم و وحشو اولر محذوف و عروض و ضرب مقصوردر
مفاعیل فاعولن مفاعیل فاعولن مفاعیل فاعولن مفاعیل فاعولن	برخ ماه تمامی بقصد سرور وانی بلبر احترو حی بچشم آفت جانی	صدر و ابتدا وحشو و ثانیلر مکفوف وحشو اول ایله عروض و ضرب محذوفدر
مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیل مفعول مفاعیلن	من دوست ترا دارم ای دوست از جام شمع شب تاریکم کنج دل و برانم	صدر و ابتدا وحشو و ثانیلر اخر ب وحشو اولر و عروض و ضرب سالمدر
کذلک	اول غزه یغما کر من کانک ایدوب لشکر اوردی دل نالانی قوپدی ینه او ایلا	بودخی
مفعول مفاعیل مفاعیلن مفاعیلن کذلک	دردا که علاج دل بیمار نفر مودی یکباره برین جان گرفتار نبخشودی	صدر و ابتدا اخر ب وحشور مکفوف عروض و ضرب
مفاعیلن مفاعیل مفاعیلن مفاعیلن کذلک	مرانم تو ای دوست ز خاتمان بر او در مرافراقت ای ماه زجان فغان بر او در	صدر و ابتدا وحشو ثانیلر مقبوض وحشو اول مکفوف و عروض و ضرب مقصوردر
مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیلن مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیلن	هر صبح خروشی ز دل تنک بر آریم فریاد زمرغان شب آهنگ بر آریم	صدر و ابتدا اخر ب وحشو جزرولی مکفوف و عروض و ضرب مقصوردر
کذلک	ظن ایتمه او یار صورتنه سیرت احباب هب شمعی نفاقانه در انسیب احباب	بودخی
مفعول مفاعیل مفاعیل فاعولن مفعول مفاعیل مفاعیل فاعولن	آسوده دلا حالی دل زار چه دانی خونخواری عشاق جگر خوار چه دانی	صدر و ابتدا اخر ب وحشور مکفوف و عروض و ضرب محذوف
مجبور	هر کی که غم دلبر ایله زار دکلد لطف و کرم عشقه سزاوار دکلد	کذلک
مفعول مفاعیل مفاعیل فعل » »	خلوتکه افلا کده روح القدس درگاه عرفنا کده روح القدس	صدر و ابتدا اخر ب وحشور مکفوف عروض و ضرب محبوب

سکریم جو

ر

د

لریه مضغی

ر
و
ر
ر

بد اصله نجات می در بر هیچ او نیفرم
زرد در خانه استک نیز استک

اوزان	ابیات مزاحف مسدس الاجزاء بحر هزج	احوال ابیات
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک	دلَم پیرانه سر باخرده سالیست که باغ حسنرا نازک نهالیست کور و ب حال دلَم اول چشم میگون نگاه لطنی ایله قلدی ممنون	صدر و ابتدا و حشور سالم و عروض و ضرب مقصور بودخی
مفاعیلن مفاعیلن فعولن مفاعیلن مفاعیلن فعولن کذلک	چنین افتاده دور از جان خویشم چه گونه زنده ام حیران خویشم خرامک سیر ایدوب صحن چنده نهال قلدکه اولدم فککنده	عروض و ضرب محذوف در بودخی
مفاعیل مفاعیل مفاعیل بودخی	نم کاست ازان ماه دل افروز دلَم سوخت ازان شمع جهانسوز	صدر و ابتدا و حشور مکفوف عروض و ضرب مقصود در
مفاعیل مفاعیل فعولن بودخی	نکو روی نکو خوی نکاری جز آیین جفا جوی نداری	عروض و ضرب محذوف در
مفعول مفاعیل مفاعیلین مفعول مفاعیل مفاعیلین	ازلعل تو یک بوسه طلب کردم از چشم تو صد تیغ بلا خوردم	صدر و ابتدا ا خرب و حشو مکفوف عروض و ضرب سالمدر
مفعول مفاعیل مفاعیل بودخی	مهریکه مرا هست ترانیست صبریکه ترا هست مرانیست	عروض و ضرب مقصور در
مفعول مفاعیل فعولن کذلک	تا باز که رفتی نظر از من کسی نیست جگر خوار تر از من	عروض ضرب محذوف
مفعول مفاعیلن مفاعیلین کذلک	ای دوست که حال من نمی پرسی نیگوست که حال من نمی پرسی	حشور مقبوض عروض و ضرب سالم
مفعول مفاعیلن مفاعیل مفعول مفاعیلن مفاعیل کذلک	هر چند تو شاه و ما کداییم دامن مفشان که مبتلاییم یادیمه کلوب فراق جانان قان طولدی ینه دو چشم کریان	عروض و ضرب مقصور در بودخی
مفعول مفاعیلن فعولن مفعول مفاعیلن فعولن کذلک در	اشکم چو عقیق ازان فشانم کز لعل تو میدهد نشانم بردلبر بیوفایه دوشدم در لوستم و جفایه دوشدم	عروض و ضرب محذوف در بودخی

محمد

احوال آیات	آیات مزاحف سدس الاجزاء بحر هج	اوزان
صدر وابتدا اخرم حشور اشتر عروض و ضرب سالدر	خرسندم از رخت بیداری خوشنودم از لبث بکفتاری	مفعولن فاعلن مفاعیلن کذلک
عروض و ضرب مقصوردر	صد بادم پیدش اگر کشی زار بر خیزم تا کشی دگر بار	مفعولن فاعلن مفاعیل کذلک
عروض و ضرب محذوفدر	از لعلت خط سبز سرزد در جام آتشی دگرزد	مفعولن فاعلن فعولن بودخی
احوال آیات	آیات مزاحف مربع اجزاء بحر هج	اوزان
صدر وابتدا مکفوف عروض و ضرب مقصوردر	بیا ای بت بدخوی بیار آن می کابوی	مفاعیل مفاعیل کذلک
عروض و ضرب محذوفدر	ز کف تیغ جفاده ز لب کام مراده	مفاعیل فعولن
صدر وابتدا اخرب عروض و ضرب سالدر بودخی	ای غنجه خندان کو و ان شوخ سخندان کو ای دلبر مهپاره رحم ایت دل پیاره	مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن کذلک

و اشبو بحر هزجك مثن الاجزا اولهرق دلکش و مقبول اوزانندن ایکیشر بیت اولقی اوزره بر اصول موضوعه ده یکرمی درت نوع مصراع وزنی ده واردرکه ایکی قسم اولوب بر قسمده اولان مصراعلرک اولکی جزؤلری مفعولن اولدیغندن اول قسمه اخرم و دیگرینک اولکی جزؤلری مفعول بولندیغنه مبنی اکا اخرب تسمیه اولنور و اشبو قسملرک هر ایکی بیته رباعی و یاخود ترانه اطلاق اولنوب اول و ثانی و رابع مصراعلرینک قافیه سی بر سیاقده اولسی لازمدر و اهل عروض ذکر اولنان ایکی قسمک اجزالندن ایکی شجره ترتیب ایدرک شجره اخرم و اخرب نامنی ویرمشلردر اشاغیده کوستریلور و ذکر اولنان رباعیات لسان ترکیده دخی مستحسن و مقبولدر .

(رباعی اول از شجرهٔ اخرم)

مفعولن مفعولن مفعولن مفعول فعل مفعولن مفعول مفاعیلن فعل مفعولن مفعولن مفعول فعل مفعولن فاعلن مفاعیلن فعل	میضاهم تاریخم ای طرفه نیکار هر ساعت در پای توجان بهر نشان کی بارم بی لعلت از دیده کهر کی باشد خندهٔ مرا پیش تو بار	بومصر اعده ایکی اخرم بر اذرب براهتم بونده بر اخرم و اذرب و مکفوف و اهتم وارد بوند ایکی اخرم بر اذرب بر محبوب بونده بعد الاخرم بر اشرتو مکفوف و ینه اهتم وارد
---	---	---

(رباعی ثانی از اخرم)

مفعولن مفعولن مفعولن فاع مفعولن مفعول مفاعیلن فاع مفعولن مفعول مفاعیلن فعل مفعولن فاعلن مفاعیلن فاع	در کشتن اشک افشان میکشتم دوش از گل آمد بوی تورقم از هوش چون کفتم با گل ز جالت سخنی مرغان کردند سوی من یک یک کوش	بومصر اعده اوچ اخرم بر اذل بعد الاخرم بر اذرب بر سالم بنه اذل بر اذرب بر مکفوف بر محبوب بونده بر اشرت بر سالم و ینه بر اذل وارد
--	--	---

(رباعی ثالث از شجرهٔ اخرم)

مفعولن مفعولن مفعولن فاع مفعولن مفعول مفاعیلن فاع مفعولن فاعلن مفاعیلن فعل مفعولن فاعلن مفاعیلن فاع	گاهی دارد زلفت در هم مارا گاهی بخشد لعل تو مرهم مارا من دانستم چو رست خط کرد درخت کاخر سوز درخ تو از غم مارا	اوچ جزوئی اخرم بری ابرت اذرب و سالم و ابرت بر اشرتو مکفوف و محبوب وارد بر اشرتو سالم و ابرت
--	---	--

(رباعی اول از اخرب)

مفعول مفاعیلن مفعولن فاع مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاع مفعول مفاعیلن مفعول فعل مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاع	چون قد تو بخر آمد ای سیم اندام صد دل شده خاک ره شود در هر کام از جعد تو کمر آرد یک شمه شمال از عاشق شوریده باید آرام	بعد الاذرب بر سالم بر اذرب بر اذل بر مقبوض بر سالم بر اذل بر سالم بر اذرب و براهتم بر مکفوف و بر سالم بر اذل
---	---	---

(رباعی ثانی از اخرب)

مفعول مفاعیلن مفعولن فاع مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاع مفعول مفاعیلن مفعول فعل مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاع	بر خالک رعت هر دم رخ میسایم زان روشتی بصر همی افزایم باشد که ز در در آبی از کوه اشک مخسنگده خویش همی آرایم	بو قار و کنک عینی و فقط اذرب ابرت و مصراع نالنده بر مقبوض و بر مکفوف و براهتم وار
---	---	---

(رباعی ثالث از شجرهٔ اُخرب)

مفعول مفاعیلن مفعول فعل	بیمار توام جانا حالم بنکر	بعد الاخرم برسلم واخر بوجبوب
مفعول مفاعیلن مفاعیل فعل	چون بهرتو جان دهم بخاکم بکنذر	بر مقبوض بر مکفوف بر »
مفعول مفاعیل مفاعیل فعل	خوهی شوی آگاه ز حادل ریش	بر مکفوف واهتم »
مفعول مفاعیل مفاعیل فعل	بین چهرهٔ من غرقه بخوناب جگر	بر مکفوف و مجبوبر »

و بواجزاده اصول موضوعه اولدرکه چونکه شجرهٔ اُخربک هر مصراعده جزو اولری مفعولن اولور جزؤ ثانیهسی دخی یا مفعولن و یاخود فاعلن و یاخود مفعول کلور واکر جزؤ نانی مفعولن اولور ایسه جزؤ ثالث مفعولن و یاخود مفعول اولور واکر جزؤ ثالث مفعول اولور ایسه جزؤ رابع فعول و یاخود فعل کلور واکر جزؤ ثانی فاعلن اولور ایسه جزؤ ثالث مفاعیلن و یاخود مفاعیل اولور واکر جزؤ ثالث مفاعیلن کلسه جزؤ رابع فعول و یاخود فعل کلور واکر جزؤ ثالث مفاعیلن اولسه دردنجیسی فاع و یاخود فع کتوریلور واکر جزؤ ثانیه مفعول بولنسه جزؤ ثالث مفاعیلن و یاخود مفاعیلن کلور واکر جزؤ ثالث مفاعیل اولور ایسه دردنجیسی فعول و یاخود فعل کتوریلور واکر جزؤ ثالث مفاعیلن کلسه جزؤ رابع فاع و یاخود فع اولور و شجرهٔ اُخربک هر مصراعده اولکی جزؤ لری مفعول اولوب جزؤ ثانیهسی دخی یا مفاعیلن و یا مفاعیل و یاخود مفاعیلن کلور واکر مفاعیلن اولور ایسه جزؤ ثالث مفعول و یاخود مفعولن اولور واکر مفعول اولور ایسه دردنجیسی فعول و یاخود فعل کتوریلور و یاخود جزؤ ثالث مفعولن ایسه جزؤ رابع فع و یاخود فاع اولور واکر جزؤ ثانی مفاعیلن کتورلسه جزؤ ثالث مفاعیلن و یاخود مفاعیل اولور و مفاعیلن اولور ایسه جزؤ رابع فاع و یاخود فع کلور واکر جزؤ ثالث مفاعیلن ایسه دردنجیسی فعول و یاخود فعل کلور .

(بحر رجز از دأره مؤلفه)

دأره مؤلفه نك ايكنجى بحرى اولان بحر رجزك اون التى نوع ايباقى واردركه
بروجه زير درج و تسطير قلنور

احوال ايبات	ايبات بحر رجز	اوزان رجز
صالم	اى زندكافى بخش من لعل نكر گفتار تو در آرزوى مردمم از حسرت ديدار تو	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
مجزو	اى هر كرم، نارفته از، پيش نظر روزي بچشم، مرحت، سويم نكر	مستفعلن مستفعلن مستفعلن بودخى
مشطور	عاشق شدم بر دلبرى سنگين دلى سيمين برى	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
كذا	بر بنجيم بلبل سكا مفتون جهان اى كل سكا	» »
بوونك عروس و شربى مقطوع عذر عروس و شربنده اولان زحان بر شى عد اولند يقندن بوونك سالم دخی دييله ييلور	رحى بكن اى نازنين يكبارى بر عاشق دخسته بيمارى	مستفعلن مستفعلن مفعولن »

احوال ايبات	ايبات مزاحف ثمن الاجزا بحر رجز	اوزان مزاحف رجز
مطوى الاجزا	تا و چو آينه دل با همه يکرو نكنى ديده جان آينه آن رخ نيکونکنى	مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن كذلك
صدر وايتدا و حشونائيلر مطوى و حشو اوللر ايله عروض و شرب محبوبدر بودخى بويلاه در	اى ز تو كوه كوه غم بردل مبتلاى من نيست مراد خاطر ت جز غم و جز بلاى من خسر و جرخ سر بلند سجده بر نياز اولور بادشه محبتك ناز ايديجك كدالرى	مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن كذا »
صدر وايتدا و حشونائيلر عجبون و حشوا اوللر و عروض و شرب مطويدر	ضان كنان هر حصرى بگوى نوميكدرم چو نيست رسوى تو ام بيا مودر مينكرم	مفاعلن مفتعلن مفاعلن مفتعلن كذا
حشونائيلر محبوبدر	در درم اجاره مكن كه من بدر دنو خو شم كر بكنى ورنكنى زحكم تو سر نكتم	مفتعلن مفتعلن مفاعلن مفتعلن »
حشو اوللر عجبون عروض و شرب	سرو نخوانتم كه او نيست برين رعناى ماه نگويمت كه مه نيست برين زيباى	مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفعولن كذا

(۳۴)

بودنی	واری عجیب سنگ کی بویله کوزل عالمده بویله ادا و سرو قد محالدر آمده	کذا
صدر و ابتدا و مصرع تا نینک حشونایوسی مخبون قصور اجزا مطوبدر	چه خوش بود کرسی سوی غربی کذری ز روی یاری نفسی مجال زارش نکری	مفاعیلن مفعیلن مفعیلن مفعیلن مفاعیلن مفعیلن مفعیلن مفعیلن
مخبون	بسویم ارکذر کنی زهی عجیب زهی عجب برویم ار نظر کنی زهی طرب زهی طرب	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذا

احوال ابیات	ابیات مزاحف مسدس الاجزاء رجز	اوزان رجز
مطوی	نیست مرا جز تو ننگار د کری می نکنی هیچ بکارم نظری	مفعیلن مفعیلن مفعیلن »
عروض و ضرب مقطوعدر	این دل من هست بدرد ارزانی تا نکند بار دگر نادانی	مفعیلن مفعیلن مفعولن »
مخبوند	کنونکه کردداز بهار خوش هوا فزون شود بهردل اندرون هوا	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن »
مطوی و مخبون	کر برهد دل من از هـ وای تو کود کری که دل دهم بجای تو	مفعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذا

احوال ابیات	ابیات مربع الاجزاء رجز	اوزان
مرفل	چندانکه گفتند غم باطیبیان درمان نکردند مسکین غریبان	مستفعلاتن مستفعلاتن مستفعلاتن مستفعلاتن
بودنی	برنوجوانه دل مبتلادر کاری همیشه جور و جفادر	کذلک
مطوی	ای لب تو مرهم من وی غم تو ماتم من	مفعیلن مفعیلن مفعیلن مفعیلن

دائرة مؤتلفه نك او چنجی بحری اولان بحر رمل بیان اولنور که اوندرت نوع

ایاتی وارد

ان پیام سماح مسرور عالی

احوال ابیات	ابیات	اوزان رمل
سالم	هر کسی در پای کل دامن کشان با کله داری من نشسته در نظر خاری و در دل خار خاری	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

د

و

کذک	عشق بر اسرار در کتم و خفا ممکن دکلدرد شانه شایان نقل ماجرا ممکن دکلدرد	بودخی
بجزو	شوخ چشمی تیر خشمی تندخوی از همه خوبان فزونی در نکویی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
مشطور	چشم آن دارم که گاهی افکنی سویم نکاهی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
کذک	مائلم بردلربایه ناز ابدر بن مبتلایه	»
احوال ابیات	ابیات مزاحف ثمن الاجزاء رمل	اوزان
عروض ضروب مقصودر	روز ما را ساخت چون شب تیره آن ماه از فراق چند سوزم از فراق آه از فراق آه از فراق قیل صبا کو کلم بریشان اولدیض جانانه عرض صورت حالك بوویران ملک ایت سلطانه عرض	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان »
عرض و ضربی محدو قدر	کر برانی قیمت بکتار موی خویش را کی دهی بر باد لعل مشک بوی خویش را نقد عقل و فکر مزه ب یار سین برده در شونده بردل و اردی قالمش او دخی دلبرده در	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان »
مخبون	بچه کار آیدم آن دل که نه در کار تو آید کل در آن دیده هناران که نه بر خار تو آید	فاعلاتن فاعلان فاعلان فاعلان فاعلاتن فاعلان فاعلان فاعلان »
بودخی	او کو کل که سنک عشق اودینه یانیه برکن نقدر قدری وار آنک که سنی آنجه برکن	»
عرض و ضرب مخبون مقصودر	نازینی و ترا نیست سر اهل نیاز نظری کن ز سر ناز دلم را بنواز	فاعلاتن فاعلان فاعلان فاعلان فاعلاتن فاعلان فاعلان فاعلان
بودخی و فقط ضربی مقطوع مسبقدر	ای غبار قدمک عرش برین باشنه تاج شرف ذاتکه ادنای مراتب معراج	کذک » » فاعلان
صدرو ابتدا سالم عروض مخبون محذوف ضرب مقطوعدر	جرم خورشید چو از حوت در آید بمحمل اشب روز کند ادهم شب را ارحل	فاعلاتن فاعلان فاعلان فاعلان » » » فعلن
بودخی فقط عروض و ضرب مخبون محذوف	آفتابه باقه هم خاطر مه یار کلور ماهه نقصان ایر اول کبچه که دلدار کلور	کذک فعلن

فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن	پسرا و نازنینا بکر شمه کاه کاهی	صدر و ابتدا و حشو ثانیلر مشکول و حشو اوللر و عروض و ضرب سالمدر
فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن	اگر اتفاقات افند بفتاد کان نکاهی	
» » » فاعلیان	نه بیان حاله جرات نه فغانه طاقم وار	کذلک فقط عروض
» » » فاعلیان	نه رجای وصله غیرت نه فراقه قدر نم وار	و ضرب مسبخ

اوزان	ابیات مزاحف مسدس الاجزاء بحر رمل	احوال ابیات
فاعلاتن فاعلاتن فاعلان	باز بوی کل مراد یوانه کرد	عروض و ضربی
فاعلاتن فاعلاتن فاعلان	باز از عقلم صبا بیگانه کرد	مقصودر
کذلک	عاشقه بتمز بلادر اشتیاق درددر محضاد و ادرا اشتیاق	بودخی
فاعلاتن فاعلاتن فاعلمن	مانده ام از یار دور وزنده ام	عروض و ضربی
فاعلاتن فاعلاتن فاعلمن	زین کنه تازنده ام شرمنده ام	محدوفدر
کذا	وصف رویک یاسمن یا کلیدر خط شبر نکک سیه سنبلیدر	»
فاعلاتن فاعلاتن فعلان	آن چه رخسار و چه زلف و چه لبست و آن چه خط خوش و خال مجبست	سالم و مخبون و مخبون مقصودر
» » فعلن	رخلرک نازه کل خنداندر	عروض و ضرب
» » »	لبلرک درد دله در ماندر	مقطوعدر
فاعلاتن فاعلاتن فعلن	ای زسر تا بقدم جان کسی	سالم و مخبون
فاعلاتن فاعلاتن فعلن	جان کشم پیش تو جانان کسی	و مخبون محدوف
کذلک	ای سرشکم نه چوق آفدک بو کیجه	بودخی
فاعلاتن فاعلاتن »	بنی عمانه بر آفدک بو کیجه	
فاعلاتن فعلاتن	دل من هیچ نیر زد	مربع مخبون
کذا	بتو کر عشق نور زد	

اوزان منسرح	بحر منسرح از دائرة مختلفه که وزن اصلی مستفعلن مفعولات مستفعلن مفعولات ابیات مثنی الاجزاء	احوال
مفعلمن فاعلات مفعلمن فاعلان	غارت عشرت رسیدر خت دل از ما ببرد	صدر و ابتدا و حشولر مطلوی عروض و ضرب مطلوی موقوف
»	فتنه بکین سر کشید شهنه بخون بی فشردر	
کذلک	کندی ظلام عدم ایردی صباح جدید میرک عشقک ینه اولدی ججایی پدید	بودخی

مقتعلن فاعلات مقتعلن فاعلن »	نوش لی در رسید هوش ببرد از حسن جد خداوند راست اذهب عنا الحزن	كذلك فقط عروض وضرب مطوی مكسوف
مقتعلن فاعلات مقتعلن فاع »	خلقة زلفش كشود باد سحرگاه اشرق شمس الضحی بنور مجیاه	عروض و ضرب مجدو عدر
مقتعلن فاعلات مقتعلن فع »	آنچه تو داری بحسن ماه ندارد جاه و جمال تو پادشاه ندارد	عروض و ضربی سخور در
مقتعلن فاعلات مفعولن فاعلن مقتعلن فاعلن » »	خیز ببستان خرام گامد ایام کل مرغ چن زندوای نوش از جام کل	حشو تا نیل مقطوعدر
مقتعلن فاعلات مفعولن فع »	تا بسلامت بحله آمد سلمی حله شد از خرمی چو جنت مأوی	مطوی و مقطوع و عروض و ضربی مخورد در
مفاعلن فاعلن مفاعلن فاعلن »	مرا سحر چون گذر بطرف بوستان فتد ز شوق آن کلعذار ز دیده باران فتد	مخبون و مطوی مكشوفدر

اوزان	ابیات مزاحف مسدس اجزاء بجز منسرح	احوال ابیات
مقتعلن فاعلات مقتعلن »	باد صبا کومرو بسوی چن بوی تو باید مرانه بوی سمن	مطوی
مقتعلن فاعلات مفعولن »	ار تو مرا داغهاست پنهانی داغ نوراحت فراست تادانی	عروض و ضربی مقطوعدر
اوزان	ابیات مزاحف مربع الاجزاء منسرح	احوال ابیات
مقتعلن فاعلان »	فصل کاست ای نکار باده کلکون پیسار	مطوی و مطوی موقوف
مقتعلن فاعلن »	ای مه سوز افکنم بن سنک افکنده کم	مطوی و مطوی مكشوف
مقتعلن فاعلان »	دلبر من بجا رفت وزیر من چر رفت	مطوی و مخبون موقوف

دائرة مختلفه دن بجز مضارع بیان اولنور که وزن اصلسی مفاعیلن فاعلاتن اولوب
اون ایکی نوع ابیات مزاحفی وارد

مفاعیلن فاعلات مفاعیلن فاعلان كذلك	خوشا موسم بهار که بر طرف جو بیار نهد یار کلعذار بکف جام خوشکوار	صبر و ابتدا و حشو تا نیل مكشوف و عروض و ضرب مقصود در
---------------------------------------	--	--

مفاعیل فاعلن مفاعیل فاعلن فاعلن	کذلک	چوساغر بکف بندصلای طرب دهد دل بیدلان رهدزاندوه روزکار	مکفوف و محذوف و ضربی مقصود در
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن »	کذلک	ا بر بهار کریان وین چشم خون نشان هم ببیل بیاغ نالان عاشق بصدفغان هم	ا اخر ب و سالم
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلیان مفعول فاعلاتن مفعول فاعلیان	کذلک	اول غمزه لر دمادم قائمزه کیرر لر شهر دلی بیقررلر اهل دلی قیرر لر	بودخی
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلیان مفعول فاعلاتن مفعول فاعلیان	کذلک	ای لعل نوش خندت کام شکر دهانان سرد هانت بیرون از فهم نکته دانان	عروض و ضربی مسیب
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان	کذا	آه ای سپهر غداروی طالع ستمکار رحم ایتمک بوزاره هر دمده قیلدک آزار	بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان	کذا	ای غمزه زن که تیر جفا در کان تست آهسته زن که دست دعا در عنان تست	عروض و ضربی مقصود در
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان	کذا	کلدی خروش و جوشهینه دلده آب عشق ایتدی اساس صبر و شکبئی خراب عشق	بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان	کذلک	کیر مکه نیست پرشش آزادکان فنت کمز آنکه باری آکهی میباشد از منت	حشو اوللر مکفوف عروض و ضرب محذوف
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان	»	ای دل جفای اولدی سنک استراحتک ای دیده قنده قالدی سنک خواب و راحتک	بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان بودخی	کذلک	ای آرزوی جانم جانم فدای تو باز آ که جان فشانم بر خاک کپای تو	حشو ثانیه لیر اخر بدر
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذلک	»	ای خنچر مظفر تو پشت ملک عالم وی کوهر مطهر توروی نسل آدم	اخر ب و مکفوف و سالم

اوزان	ابیات مسدس الاجزاء مضارع	احوال ابیات
مفاعیل فاعلات مفاعیل بودخی	بنامه یزدای نکار پری روی شکر لفظ لاله چهره سمن بوی	مکفوف و عروض و ضرب مقصود در
..... فاعولن کذا	خوشا جلوه جسال تو دیدن خوشا میوه وصال تو چیدن	عروض و ضرب محذوف در
مفعول فاعلات مفاعیل »	ای کرده کرد ماه زشب خرمن کریان ز حسرت تو چو باران من	اخر ب و مکفوف و عروض و ضربی سالم

مفعول فاعلات فعولن	ای خون من گرفته بکردن	عروض و ضرب
»	تا چند ازین مجادله کردن	مخذوفدر

دائرة مختلفه نك او چنجی بحری مقتضب ذکر اولنور که التی نوع ایات مزاحفی وارد و اصل اجزاسی ایکی کره مفعولات مستعملن در

احوال ایبات	ایات مزاحف مثنی الاجزاء بحر مقتضب	اوزان مقتضب
مطوی	بگذرای نسیم صبا صدم بطرف چن نکستی یسار ازان کلهزار غنجه دهن	فاعلات مفعلمن فاعلات مفعلمن بودخی
صدرو ابتدا و خوشنابیل مطوی وحشو اول و عروض و ضرب مقطوعدر	وقت را غنیت دان آنقدر که بتوانی حاصل از حیات ای جان یکدمست تادانی	فاعلات مفعولن فاعلات مفعولن بودخی
احوال ایبات	ایات مزاحف مربع الاجزاء بحر مقتضب	اوزان مقتضب
مطوی	نیست چون تو سر و چن کلهزار و غنجه دهن	فاعلات مفعلمن »
عروض و ضرب	ای نکار سیمین بر	فاعلات مفعولن »
مقطوعدر	در اسیر خود بنکر	مفاعیل مفعلمن کذا
مفعولات دن مفاعیل مخزون عروض و ضرب مطوبدر	رخت هوش من یرد لبت خون من بخورد	فاعلات مستعملن
مطوی و سالم	کر شراب کلکون بود بی لب توام خون بود	

دائرة مختلفه نك دردنجی بحری اولان بحر مجتث بیان اولنور که سـکـز نوع ایبات مزاحفی اولور و اصل اجزاسی ایکی کره مستعملن فاعلاتن در

احوال ایبات	ایات مزاحف مثنی الاجزاء بحر مجتث	اوزان مجتث
مخبون	زدور نیست میسر نظر بروی تو مارا چه دولتست تعالی الله از قد تو قبارا	مفاعلمن فاعلاتن مفاعلمن فاعلاتن بودخی
مخبون و مقصور	ازان کهی که دل من بسوی یار منست زهی دراز که شبهای انتظار منست	مفاعلمن فاعلاتن مفاعلمن فاعلاتن »
عروض و ضرب	غلام ترکس مست تو تا جدار اند	..... فعلان
مقطوع مقصوردر	خراب باده لعل تو هو شیار اند	بودخی
عروض و ضرب مخبون مخذوفدر	تو هجو صبحی و من شمع حلوت سحرم تبسمی کن و جان بین که چون همی سپرم	مفاعلمن فاعلاتن مفاعلمن فاعلمن بودخی

کذا	وجود زارمه قیدم غم نمان ایدرک اولوری چاره عجب دردی بیان ایدرک	مفاعیلن مفاعلاتن مفاعیلن فعلن مفاعیلن مفاعلاتن مفاعیلن فعلن
بودخی	سعادت ازلی قابل زوال اولمز کونش بر اوستنه دوشمکله پامال اولمز	کذا
صدر وابتدا وحشو ثانیلر مخبون وحشو اولر شعت و عروض مقطوع مسخ و ضرب مخبون مقصودر	بر من امد خورشید نیکوان شبکیر بقدچوسرو بلند و برخ چوبدر منیر	مفاعیلن مفعولن مفاعیلن فعلان مفاعیلن مفعولن مفاعیلن فعلان
بودخی و فقط عروض وضربی محجوفدر	اگر کشایی تاری ز سنبل تر همیشه آید باد صبا معطر	مفاعیلن مفعولن مفاعیلن فع کذا

احوال ابیات	ابیات مزاحف ربع الاجزاء مجتث	اوزان مجتث
مخبون	مراکه روی تو باید زمهرومه چه کشاید	مفاعیلن فعلاتن کذا
مخبون و مقصور	دلم تو هست شاد تراز من نیست یاد	مفاعیلن فاعلان بودخی

دوائر شعرك او پنججیسی اولان دائرة منتزعه ده برنجی بحر بولنان بحر سریع بیان اولنورکه التي نوع وزنی واردر واصلی مستفعلن مستفعلن مفعولات در

احوال ابیات	ابیات مزاحف سدس الاجزاء بحر سریع	اوزان سریع
مطلوی و عروض و ضرب مطلوی موقوفدر	دل چه کند سیر و تماشای باغ تا بتوام از همه دارم فراغ	مفتعلن مفتعلن فاعلان »
بودخی	شعله لنوب درد و غم اضطراب ایتدی کوکل ملکئی یکسر خراب	کذا
عروض و ضربی مطلوی مکشوف	رخ بنما ای قر خانکی تانکشده عقل بدیوانکی	مفتعلن مفتعلن فاعلن کذا
بودخی	زوح مصور مه خورشید فر بویله کوزل کورمدی چشم بشر	»
مطلوی و مقطوع و عروض و ضربی و موقوفدر	هست کلید در کنج قدیم بسم الله الرحمن الرحیم	مفتعلن مفتعلن فاعلان مفعولن مفعولن فاعلان

مفتعلن مفتعلن فعلن	کربکشی ورنکشی مارا	مطوی واصلم
»	نیست غم ارسربکشی یارا	
مفاعلن مفاعلن فاعلن	نکار من بکارمن درنکار	مخبون و مطوی
»	زجرم بی شمار من درکذر	مکشوف
مستفعلن مستفعلن فعلن	ازعشوق تومن درجهان سمرم	سالم و عروض و ضرب
بودخی	خون شد ازین دردنهان چکرم	مخبون اصلم

دائرةٔ منتزعهٔ نك ایکنجی بحری جدید ذکر اولنورکه اصلی فاعلاتن فاعلاتن

مستفعلن اولوب بریت مزاحفی واردر و بوکا بحر غریب دخی دینور

مخبون	ملکا تیغ توهربد سکارا	فاعلاتن فاعلاتن مفاعلن
	بخورد همچو غضنفر شکارا	کذا

وینه دائرةٔ مذکورهٔ نك اوچنجی بحری قریب بیان اولنورکه اوچ نوع یتتی واردر

و اصلی مفاعیلن فاعلاتن در

احوال ابیات	ابیات مسدس الاجزاء بحر قریب	اوزان قریب
مکفوف و عروض	فغان زان سرزلفین تابدار	مفاعیل مفاعیل فاعلان
وضربی مقصوردر	فروهشته زیاقوت آبدار	کذالك
اخرب و مکفوف	تاملك جهانر امدار باشد	مفعول مفاعیل فاعلاتن
وسالم	فرمانده اوشهریار باشد	بودخی
اخرب و مکفوف	کو آصف چم کویبایین	مفعول مفاعیل فاعلان
مقصورددر	برنخت سلیمان رانشین	بودخی

دائرةٔ مذکورهٔ ده دردنجی بحر خفیف بیان اولنورکه طقوز نوع ایساتی واردر

اصلی فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن در

صدر و ابتدا سالم	سبرها نود مید و یار نیامد	فاعلاتن مفاعلن فاعلاتن
حشور و عروض	تازه شدباغ و آن نکار نیامد	»
و ضرب مخبوندر		
سالم و مخبون	نوبهار آمد و حریف شرابم	بودخی
	بتاشای نوبهار نیامد	فاعلاتن مفاعلن فاعلاتن
عروض و ضرب	مهر بکشای لعل میکوزا	فاعلاتن مفاعلن فعلن
مقطوعدر	مستکن عاشقان مجنوزا	کذا
کذا	نکهک کبردی قانه بیروا	فعلان »
	عاقبت قیدی جانہ بیروا	فاعلاتن »

فاعلاتن مفاعِلن فعلان کذا	پیش تو جانمی تو انم کرد وز تو خودوانمی تو انم کرد	عروض و ضربی مقطوع مسبغدر
فاعلاتن مفاعِلن فعلان کذا	ماهر و یا بجنون من مشتاب کشتن عاشقان که دید صواب	مجنون مقصوردر
فاعلاتن مفاعِلن فعلان فاعلاتن مفاعِلن فعلان	بنی یاقدی فراق عارض یار وقنا ربنا عذاب النار	مجنون و عروض مجنون مقصودر و ضربی مقطوع مسبغدر
فاعلاتن مفاعِلن فعلان کذا	هر شب از شوق جامه پاره کنم عاشقم عاشقم چه چاره کنم	مجنون مقطوعدر
»	اولدم از جان و دل فکننده سکا عاشقم ای نکار بنده سکا	کذلک
فاعلاتن مفاعِلن مفعولن بودخی	وقت کل شدهوای کلشن درام ذوق جام شراب روشن درام	سالم و مجنون و مشعت
ایضاً	عشق اصل کمان ایش بن بیلدم ماسوا قبل و قال ایش او کرندم	کذلک
فاعلاتن مفاعِلن فاع کذلک	غمزه چون تیروطره قیراب چشم پر خواب وز انب پرتاب	سالم و مجنون و محجوف مسبغ

کی نام شاعر ماهر بو بگردن مثنی اوزره دخی غزل سو نیشدرکه اولکی بیتی بودر

فاعلاتن مفاعِلن فعلان مفاعِلن فاعلاتن مفاعِلن فعلان مفاعِلن »	کر کندباری مرا بغم عشق آن صنم بتواند زدود زین دل غمخوار زنگ غم	سالم و مجنون
---	---	--------------

و دائرة مذکورده بشنجی بحر مشاکل اتیان ایدیلورکه اوج نوع ابیات
مزاحفی واردر و اصل اجزاسی فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن در

احوال ابیات	ابیات مزاحف بحر مشاکل	اوزان مشاکل
مکفوف و مقصور	ای نکار سیه چشم سیه موی سر و قدنکو کوی نکوروی	فاعلات مفاعیل مفاعیل کذا
بو دخی و فقط	روز کار خزانست باد سردوزانست	فاعلات مفاعیل کذا
مربع الاجزادر	سر و لاله جبینی ماه خانه نشینی	فاعلات مفعولن »

دائرة متفقه ده کی ایکی بحرك اولکسی اولان بحر متقارب ذکر اولنورکه اصلیه
برابر اون بر نوع وزنی واردر

احوال آیات	آیات مثنی الاجزاء بحر متقارب	اوزان متقارب
سالم	زهی ابرویت قبله، پاك دینان بناز توخوش خاطر نازنینان	فعلون فعلون فعلون فعلون بودخی
عروض و ضربی مقصودر	دل بر دوحق و فای نداشت دلش راغم آشنایی نداشت	فعلون فعلون فعلون فعلون کذا
عروض و ضربی محدوفدر	زهی رویت از برك کل تازه تر چده سروی که داری کل تازه بر	فعلون فعلون فعلون فعل کذاک
مثله	کوکل بر بتک زار و نالانیدر که عشق اهلی هب مست و حیرانیدر	»
صدر و ابتدا ایله حشونایلر ائلدردر	آشوب جانی شوخ جهانی بی اعتقادی نامهر بانی	فعلن فعلن فعلن فعلن کذا
بودخی	بر اینجه بلسین پک بی بدلسین وصفه محلسین غایت کوزلسین	ایضاً بووزن مستفعلاتنه بکزد
اثرم	غمزده را دل نوازی دلشده را چاره نسازی	فعل فعلون فعل فعلون کذا
اثرم و سالم و مقصور بر اثرم ایله بر سالم مفتعلان کبی اولور بناء علیه بحر رجزده بیت کوسترلامشدر	ای شب زلفت غایله سای وی مه رویت غایله بوش	فعل فعلون فعل فعلون بودخی
سالم و محدوفدر	نکار بن من جفا میکند بت چین من خطا میکنند	فعلون فعل فعلون فعل کذاک
مقبوض و ائلم	کرم بخوانی ورم برانی دل حزین راجای جانی	فعلون فعلون فعلون فعلون بودخی

و خواجه عصمت الله بخاری بو وزنک بر مصرعه مثنیدن دخی شعر سو بلسدرکه
بودر

زهی دو چشمت بخون مردم کشاده تیر و کشیده خنجر رخ چوماهت صباح دولت خط سیاهت شب معنبر	فعلون فعلون فعلون فعلون بودخی
---	----------------------------------

احوال	مسدس الاجزاء	اوزان متقارب
مجزوء	زدرد جدایی جنانم که از زندگانی بجانم	فعلون فعلون فعلون کذالك
سالم ومحذوف	چوزلفت فشاندصبا دل من بیفتد زجا	فعلون فعلون فعل کذالك

ودائرة مذکورہ نك ایکنجی بحری اولان بحر متدارك بیان اولنورکه التی نوع وزنی اولور ووبو بحره رکض الخلیل وصوت الناقوس دخی دینور

احوال ابیات	ابیات مثن الاجزاء	اوزان متدارك
سالم	ای تقی بسته از تیره شب برقر	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن
کذالك	طوطی خطت افکنده بر برشکر ای بت نوادا اولشم مبتلا	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن »
مخبون محذوف	عاشقم بن سکا التفات ایت بکا صنما بنما رخ وجان بربا که ترا بود این به ازان که مرا	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن کذا
مقطوع	تاکی مارا درغم داری تاکی آری مارا خواری	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن کذا
سالم وعروض وضربی مربع	سنبل سیه برشمن مزین لشکر حبش بر سمن مزین	فاعلن فعل فاعلن فعل کذا

احوال ابیات	مسدس الاجزاء متدارك	اوزان
مخبون محذوفدر	کذرم همه بر درتست چه کنم دل من برتست	فاعلن فاعلن فاعلن کذالك
مقطوعدر	هردم آیم سویت باشد بینم رویت	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن معلن

ایمدی بوحله قدر علم عروض تعریف و بیان اولدیغیندن بوندنصرکه دخی قافیه شعر اشعار ودرمیان قلنور .

❦ فصل سادس ❦

معلوم اوله که اجزای شعرك او اخرينى بر صورتله يكد يكره ربط ايمكه قافيه اطلاق اولنوب بو ايسه حرف رويدن عبارتدر و بوكا قافيه تسميه سى ايبانك قفا سنده و نهايتنده اولديغندن ناشيدر دينلشدر و روى لفظى روان مشتق اولوب روا دوه اوزرنده كي بوكى باغلدقلى ايه تعبير اولمسنه مبنى كلام منظومى برى برينه باغليان حرفه دخى روى تسميه اولمشدر . ايمدى قافيه نك اساسى حرف رويدر و بو حرف نفس كله دن اوله رق آخر مصراع ده معين بر محمله بولنه رق هر بر بيتده تكررايدر و بو حرف سز شعر صحيح اولماز و بو حرف روى به سگنز قدر ديكر حروف تبعيت ايدوب دردى رويدن اولدر و دردى صكره در و مقدم اولنر بونلدر (تأسيس دخيل ردف قيد) و تأسيس اكا دينور كه رويدن بر حرف يوقاروده الف اوله و (دخيل) روى ايله الف تأسيس بيننده اولان حرفه دينور و (ردف) اولدر كه روينك ماقبلى حرف علت اوله كه او يا القدر و (قيد) اكا دينور كه روينك ماقبلى ساكن اوله و حرف رويدن مؤخر اولنر (وصل خروج مزيد ناثره) در كه رويدن صكره كلان برنجى حرفه وصل و ايكنجى حرفه خروج و اوچنجى به مزيد و در دنجى به ناثره دينور . و بو حروفات بوقطعه ده مندر جدر .

(قطعه)

قافيه در اصل يك حرفست هشت آنزابع
چارپيش و چارپس آن نقطه اينها داثره

حرف تأسيس و دخيل و ردف و قيد آنكه روى
بعدازان وصل و خر و جست و مزيد و ناثره

و بو حروفده التى عدد حرکه اعتبار اولنور و بونلر (رس اشباع حدو توجيه مجرى نفاذ) در كه الف تأسيسدن اول اولان حرفك حرکه سنه (رس) و دخيلك حرکه سنه (اشباع) و ردف و قيدك حرکه لرينه (حدو) و ردف و قيدك غيرى انلك برنده اولان حرف مجردك حرکه سنه (توجيه) و متحرك حرف روينك حرکه سنه (مجرى)

ورویدن صکره اولان حروف ار بعه نك حرکاته (نفاذ) اطلاق اولنور والف
تأسیس ودخیل حرفری ایله رس واشباع حرکه لری مؤسسسه تعبیر اولان قافییه
مخصوصه صدرکه بوقافییه بین العرب معتبر وکثیر الوقوعدر و بین العجم معتبر اولدیغندن
عافل مقبل کبی الفاضلی بعضاً ممتزجاً استعمال ایدرلر (وابتدا قافییه ایکی نوع
اولوب برینه (اصلی) و دیگرینه (معمولی) تعبیر اولنور و قافییه اصلیه راست
ماست لفظلری کبی که بوراده اولکی طوغری معناسنه وایکنجی بغورت معناسنه در
وقافییه معمولیه کداست کجاست الفاضلی مثلودرکه بونلرده (است) نفس کله دن
دکدر بوجهتله برشعرده ایکی نوع قافییه نك جمعی جائز اوله مز یعنی برشعرك اخری
راست ماست کاست کبی الفاظ کیدر ایکن هواسـت رواست مثللو لفظلر
کتور یله مز ائدی مؤسسسه یه ویریلان ایکی حرف وایکی حرکه دن کیرویه
قالان الی حرف ودرت حرکه اوزرینه اوله رق قافییه عجم و ترک شعراسی نزدنده
اوج نوعدر اولکیسنه مجرده وایکنجی یه مردفه و اوچنجی یه مقیده تسمیه اولنور
و(مجرده) اکادینورکه حرف روینك ما قبلی حرف علتدن و حرف ساکندن عاری
اوله وحرکه توجیه بونوعده در.

(مثلاً)

سنسین اول سرتایا بیغمبرانه تاج سر جله فرمانبرك انس وملائك بحروب
بیتنده سر بر لفظلرینك رازی رویدر وسین ایله بانك فتحه لری توجیهدر و بو بیتده
قافییه بر حرف و بر حرکه دن عبارتدر
و(مردفه) اولدرکه روینك ما قبلی حرف علت اوله بوجهتله بو نوع اوج قسمدر
برنجی یه مردفه بالف دینور (و بو بیت مثالدر).

نه بنده قالدی تحمل نه دلده صبره مجال اوشاه حسنه ایسه عرضحال امر مجال
بونده مجال و مجال لفظلرینك لامری روی والقری ردف وجم و حانك حرکه لری
حدودر. وایکنجیسنه مردفه بو اودینور.

(مثلاً)

ای که نبود بحسن روی توحور باد چشم بد از جمال تو دور
بیتنده حور و دور لفظلرینك رازی روی و واولری ردف و حاودالك ضمه حرکه سی
حدودر. اوچنجیسنه مردفه بیاتسمیه قلنور.

کلدی قربان اولدیغم شمدی مبارک وقت عید دیدنه بددن اوله نوماه رخسارک بعید
 بیتنده دالار روی یاز ردف عینلرک حرکه لری حذودر و بونلرده قافیه ایکی حرف
 برحرکه در و بوقافیه مردفده ردف ایله روینک میانته بعضاً برحرف دها کلورکه
 اکاردف زائد دیرلر و ردف اصلینک حرکه سی تختنده در مثلاً مردفه بالقده اولمی
 چون دلغم عشق روی او داشت درجان همه تخم مهر او کاشت

بیتنده اولدیغی کبی بونده تار روی شینلر ردف زائد الفلر ردف اصلیدر و دال ایله
 کافک حرکه لری حذودر و (مردفه بو او) ده اولمی دوخت سوخت کبی لفظلرده
 بولنمسیدیرکه بونلرده تار روی خالز ردف زائد و اولر ردف اصلی دال و سینک
 ضمه لری حذودر و (مردفه بیاده) بولنمی دخی ریخت انکیخت کبی لفظلدرکه
 بونلرده ردف زائد خا حفرلر بدر و (قافیه مقیده) اکادینورکه روینک ماقبلی ساکن
 اولوب کرک اشبو ساکنک کندوسی و کرک ماقبلی حرف علتدن عاری اوله .

(مثلاً)

ای وحید ارشوی ز عالم فرد نبود در زمانه نمل تو مرد

بیتنده اولدیغی کبی که بونده دالار روی و رالرقید وفا و میمک حرکه لری حذودر
 و بورادن اشاغیده رویدن صکره کلان حروفات بیان اولنور (قافیه یه حرف
 وصل تبعیتی) حرف وصلک قافیه مجردیه تبعیتی بو بیتدن معلوم اولور .

ای حبیب کبریا و دو جهانک رحتی شبهه سز ذاتکله بولدی کون و امکان رفعتی
 بونده رحتی رفعتی نک تازی رویدر و حرکه لری مجردر و یاری وصلدر و میم ایله
 عینک فتحه لری توجیهدر و بوبله رو بدنصکره دیگر حروف کلدیکی حالده حرف
 روی دائماً متحرک اوله جغندن او حالده حرکه سنه بروجه مذکور (مجری) دینور
 (حرف وصلک مردفه بالقه تبعیتی) بو بیتنده اولدیغی کبیدر .

سنبل می ندر یلسهم او کیسوی سیاهی برشده ایگرددی دل زهده کلاهی
 بونده سیاهی کلاهی نک یاری وصل وهاری روی و حرکه سی مجری و الفلر ردف
 و یا و لامک حرکه لری حذودر (حرف وصلک مردفه بو اوه تبعیتی) بو دخی بو بیتنده
 اولدیغی کبیدر .

کرچه از آتش دل چون خمی در جوشم مهر برب زده خون میخورم و خاموشم
بونده میمل وصل و شینلر روی و حرکه لری مجری و واولر ردف و جیم و میمک
ضمه لری حذودر (حرف و صلاک مردفه بیایه اتباعی) بودخی بویتدن مستبان
اولور .

(بیت)

ای عقده کشای رشنه تدیرم هر طاعة عفوك سبب تقصیرم

بونده میمل وصل و رالر روی و حرکه سی مجری و یار ردف و ماقبلی حرکه سی
حذودر ایمدی بو مردف باو صلاک اقسام ثلثه سنده اوج حرف ایکی حرکه
واردر (حرف و صلاک قافیه مقیده به تبعیتی) دخی مردی کردی کبی الفاظدن
اکلاشیلور

قافیه به حرف خروج اتباعی مثلا مجرده به اتباعی بویتده مذکوردر .

براقدی خاکه حسنک آفتاب عالم آرای کورتوردی یروزندن معجز لعلک مسیحایی

بونده آرای مسیحایی لفظلر ینک ایکنجی یاری خروج و برنجیسی وصل و الفلر
روی و و اوحانک حرکه سی توجبهدر (مردفه به خروج اتباعی) بونک دخی مردفه
باوای بویتدن مستبان اولور .

جام لبریز محبتدر دل پر خونمز خون دلدر بزم حسرتده می کلکونمز

بونده زار خروج و میمل وصل و نونلر روی و نونلرک حرکه سی مجری و واولر
ردف و ماقبلی حرکه سی حذو و میملرک حرکه لری نفاذدر و مردفه بالف و مردفه
بیادخی بونک کبیدر (حرف خروجک مقیده به تبعیتی) بودخی بویتدن معلوم اولور .
فرقه اولدی مبدل عشرت و آهنکمز بزمز پردد و غمدر آه وزاری چنکمز
بونده کافلر روی و نونلر حرف قید اولوب هاوجیمک فتحه لری حذو و میملر وصل
وزار خروجدر (قافیه به حرف مز ینک تبعیتی) بودخی قافیه مجرده ده بویتده
اولدینغی کبی .

چو بر سرو سهی برک کاستش چومن هر سو هزاران بلبستش

حرف مزید شینلر و حرف تالر و حرف وصل سینلر و روی لاملردر و کاف
و بانک حرکه سی توجیه و لاملرک حرکه سی مجریدر (مز ینک مردفه به تبعیتی)

بونگ دخی بر قسمی بویتدن معلوم اولور و دیگر ایکی قسمی ده اکا قیاس ایله اکلاشیلور .

صاچک اندیشه سی تحریک زنجیر جنونمدر جنونم دفعنه ذکر لب لعلک فسونمدر بونده نونلر روی و میملر وصل ودالر خروج و رالر دخی مز یددر و قافیة مقیده ده اولسی دخی روینک ماقبلده حرف علتک غیری ساکن حرف اولسیله اولور . و بونلردن مردفه ایله مقیده ده قافیة بش حرف و مجرد ده درت حرف ایله هر برنده اوج حرکه در قافیة یه (ناره نك اتباعی) بودخی قافیة مجرد ده کلیدر سنبلدر مثالر نده اولدیغی کییدر و مردفک قسم اولنه اتباعی بویتدن اشکار اولور .

بیلیم اوکلمک لپی تصویر جانمیدر نوخط لعلی عیسیٰ معجز بیاتمیدر بونده نونلر روی اولسوب اخرنده کی رالر ناره در و مردفک دیگر قسمی دخی بوکاکزر (قافیة یه ردیف اتباعی) معلوم اوله که قافیة نك اقسام نلته سنه کرک رویدن و کرک روی یه تبعیت ایدن حروف اربعة مذکور ده دن صکره کلان لفظله ردیف اطلاق اولنور و بونی قافیة نك هر درلوسنده ایات ایله بیان اتمک موجب تطویل اولوب زومسز بولندیغندن صرف نظر اولنوب بر قاج بیت ایله اکتفا اولمشدر مثلا قافیة مجرد یه بعد ازوی بر ردیفک تبعیتی بویتدن استظهار اولنور .

اولدی عالم شادسندن بن اسیر غم هنوز عالم ایتدی ترک غم بنده غم عالم هنوز بونده میملر روی اولوب هنوز لفظلری ردیفدر و (قافیة مجرد ده) اولسی بوندن استنباط اولنور .

(بیت)

مقوس قاشلرک کیم و سمه ایله رنک طوتمشدر قلمچلدر که قانلر دوکک ایله ژنک طوتمشدر بونده کافر روی و نونلر قید اولوب طوتمشدر لفظلری ده ردیفدر و قافیة مجرد یه بعدالوصل و الخروج ایکی ردیفک تبعیتی دخی بویتدن اکلاشیلور .

کرزدست زلف مشکینت خطایی رفت رفت ورز هندوی شمار ما جفایی رفت رفت بونده الفلر روی و یای اول وصل و یای ثانی خروج اولوب ایکی رفت کله ریده ردیفدر وینه قافیة مجرد یه بعد الخروج اوج ردیفک کلسی بویتدن استکشاف اولنور .

شیوهٔ حسنی دلبده قودی جلوهٔ عشق عاشقی جور و جفازده قودی جلوهٔ عشق
بونده دلبه و جفاز رازی روی و دالار وصل و هار خروج اولوب قودی و جلوه
و عشق لفظری ردیفدر و قافیهٔ مردفه بالفه درت عدد ردیفک اتباعی بویتدن
معلوم اولور .

ایام بهار اولدی اچلسدی کل امید پژمرده لک عار اولدی اچلدی کل امید
بویتده بهار و عار رازی حرف روی و الفلری ردف اولوب اولدی و اچلدی
وکل و امید لفظری دخی بر ردیفدر (قافیهٔ شایکان) معلوم اوله که بر نوع قافیه
دها وارد که اکا شایکان تسمیه ایدرر و اکا دیرر که محل قافیه ده معنای جمعی
افاده ایدن الفاظ اوله و بو بر قاج درلودر بریسی شایکان بالف و نوندر که شعرك
اخرنده الف و نون ایله جمعلمش الفاظ بولنه مثلا بویتده اولدیغی کبی .

دریغاروز عیش و وصل یاران دریغاصحبت زیبا نکاران
بونده راز روی و الف و نون شایکاندر و بریسی دخی شایکان مغایه در که آخر
شعرده نون و دال ایله جمعلمش الفاظ اوله بویتده اولدیغی کبی .

کسان کزماه روی دوست دورند عجب دارم که در دوری صبورند
بونده راز روی و نون و دال شایکاندر و بو ایکی بیتلده قافیه درت حرف ایکی
حرکه در و بریسی شایکان مخاطبه در که آخر شعریا و دال ایله جمعلمش الفاظدن
معمول اوله . (مثلا)

درچن باسروسیمین برچید بهر چشم بد دعا بروی دمید
بوچید دمید لفظری امر حاضر صیغه سیدر و بونده میلر روی و یا و دال شایکاندر
و بونده قافیه اوچ حرف و ایکی حرکه در و بریسی دخی شایکان متکلم در که آخر
شعرده یا و میم ایله جمعلمش الفاظ اوله بودخی بویتدن اکلاشیلور .

چودائیم بادهٔ عشق تونوشیم سزد کر خلعت وصل تو پوشیم
بویتده شینلر روی و یا و میم شایکاندر و بونده قافیه درت حرف ایله ایکی حرکه در .

(تنبیه)

برشعرك برنجی ییتنك ایکی مصرعنك و قصور ایباتنك دخی یالکز مصرع ثانیلرنك

و آخری ادات جعلی الفاظدن مرکب اوله رق شایگان اوله جق یرده آرده اول
 قافیه ده ادات جعسز بر لفظ کتور لسه اول شعر معیوب عد اولنور مثلا دلبران
 سیران کبی لفظلر آره سنده سایبان آسمان مثللو بر ایکی لفظ کتور لمسی
 و برند کسترند کبی لفظلرک آره سنه چند قند مثللو لفظلر گلسی کبی و دمید رمید
 آرمید کبی کله لر کلور ایکن امید مدید کبی الفساظ و قوعی و دیدیم شنیدیم مثللو
 لفظلر آره سنده ندیم سدیم کبی لفظلر ایراد اولنسی که بوضورتلر تحت عیوبده در
 لکن اگر بونک کبی شیلر مطلعده واقع اولورسه یعنی مصرعک برینک آخری
 دلبران و دیگرینک سایبان اولورسه قصور ایات نصل اولورسه اولسون باقیز
 چونکه بوالده قافیه نک اقسام ثلثه سندن برینه منسوب اولور و برده برشعک
 قافیه سی مصادر فارسیه دن مرتب اولسه یعنی اکر مصدر دالینک اقسام
 خسه سندن بریله مثلا دیدن شنیدن آرمیدن کبی مصدر دالی یایی ایله و یاخود
 مصدر تائینک اقسام اربعه سندن هر قنغی قسمیله مثلا کفته سفته آشفته کبی مصدر
 تائی فائی اشتقاقندن ابتدا اولنش ایسه آخر شعره قدر اول حالده کتلمیدر
 و بونلرک قسملری دکیشور یعنی کفتن و سفتن اهلرنده شستن کسستن کبی مصدرلر
 کتوریلور و یاخود ختن کبی اول قافیه ده دیگر لفظ ایراد اولنور ایسه بودخی
 نحت عیوبده در و فعللرده و اسملرده دخی مصدرلرده اولانک عینی در مثلا برشع
 آموخت اندوخت افروخت کبی مصدر تائی خائینک فعل ماضی صیغه سندن و یاخود
 ثمن و سمن و چن مثللو اسملردن بدأ اولنش ایسه نهایت قدر بوضورتده کتلمیدر
 و شعرای بنام حضرتندن بعضیلری بواصولی مصادر عربیه ده دخی اجرا الملش
 مثلا ابتدادن سلامت کرامت کبی کله لر ایله باشلامش ایسه نهایت شعره قدر انی
 التزام ایشلردر و خواجه حافظ شیرازی علیه رجه الباری حضرتلری بواصوله
 اکثری رعایت ایلدیکی کبی حرف وصل علاوه سیله بوغزلنده دخی التزام
 پیورمشلردر .

(غزل)

ای قصهٔ بهشت زکویت حکایتی	شرح جمال حور زرویت روایتی
انفاس عیسی از لب لعلت لطیفهٔ	و آب حضر زنوش دهانت کنایتی
هر پاره از دل من از غصهٔ قصهٔ	هر سطر از خصال تواز رحمت آیتی
کی عطر سبای مجلس روحانیان شدی	کل را اکر نه بوی تو کردی رعایتی
در آرزوی خاک ره یار سوختیم	یاد آورای صبا که نکردی جایبتی

در آتش از خیال رخت دست میدهد   ساقی بیا که نیست ز دورخ شکایتی
بوی دل کباب من آفاق را گرفت   وین سوزاندرون بکندهم سرایتی
ای دل بهره دانش و عمرت زدست رفت   صدمایه داشتی و نکردی کفایتی
وافی مراد حافظ ازین درس غصه چیست   از تو کمرشمة زخسرو عنایتی

مصادر عربیه التزام اولندبغی حانده ایجاب ایدن توافق حروف و حرکات
مشارالیهک بوغزلنه دقت ایله معلوم اولور یعنی مذکور حکایت روایت کنایت
مصدرلری ازه سنده عدالت دلالت کبی مصدرلر اصلا ایراد اولنه مز و دیگر نوعدن
اولان مصادر و بالجمله کله دخی بو کافیه سدر و مصادر عربیه نك التزام اولغسنده
بشقه لطافت وارد و شعر و قافیه نك دیگر عیوبی اشاعیده ذکر و تفصیل اولنور.

❖ فصل سادس ❖

بو فصل دخی بعض اصطلاحات شعریه بیاننده در معلوم اوله که کلام منظومک
صورت ترتیب و عددینه کوره اصطلاح اولمش بعض کلمات اولوب اسامی
و تعریفاتی بروجه ز بر درج و تزییر قلنور.

(مطلع)   بر قاج بیتلی بر شعرك اولکی بیتنه اطلاق اولنور.

(مقطع)   بر قاج بیتلی بر شعرك الك صکره کی بیتنه دینور و شاعر نامی اکثریا
مقطعده ذکر ایدر.

(قصیده)   مناجات و یا نعتی شامل اوله رق اون اون اینگی بیتدن متجاوز
اولان شعره تسمیه و مطلعنک مصراع اولی دخی مقفی اوله رق انشاد اولنور.

(غزل)   عشق و محبوه به متعلق اوله رق بش و بشدن زیاده اولان ایساته
دینیلور و بونک دخی مطلعنک مصراع اولی مصراع ثانیمی قافیه سنده اوله رق
انشاد ایدیلور.

(مثنوی)   ایکی مصرعی بر قافیه ده اوله رق بی عدد ایساته تعبیر اولنور نتمک
حضرت مولانا جلال الدین رومینک تألیف کرده لری اولان کتاب مندرجاتی کبی.

(قطعه) مطلعك مصرع اولی مصرع ثانی قافیه سنده اولیه رق ایکیدن طقوزه قدر اولان ایاتدر.

(مرثیه) وفات ایدنک تحسرس و تقجع وانک فضلنه وسائر اوصافنه دائر اولان شعره دیرلر.

(سوکنده نامه) دروننده قسم و یمین ایدیلان شعردر.

(جائزه) شعرايه ایراد وانشاد ایلدیکی شعرى مقابلنده هدیه اوله رق و یریلان شیء دینورکه بوزمانلرده معدوم حکمنده در.

(بيت القصیده) برشعرده الك اول ذهنه کلان بیته وقصیده نك زیاده کوزل اولان بیته اطلاق اولنور.

(نعت) وصف پیغمبر و آل و اولاد کرام حقننده انشاد اولنان شعره تسمیه قلمنور.
(مدحیه) عرض خلوصه دائر (هجویه) ذم و قدحی شامل شعره تعبیر ایدیلور.

(نظیره) برشعرك مألنه مناسب وزن و قافیه سی اوزره انشاد اولنان بشقه برشعره دینور.

(نسب) حسب حاله دائر شعره (تشبب) سوزشلی غزله اطلاق اولنور.

(نقرات) بر قاج دفعه تکرر ایدن مصرع و یا بیته دیرلر.

و شعرك المقبولی درونی لغات غیر مستعمله و زواید الفاظ و حشویات غیر مناسبه دن عاری اولوب قرائتی آسان و استماعی دلکش اولانیدر.

(نثر) افاعیل و تقاعیل اوزره موزون اولمیان کلامه دینورکه اوج قسمدر برینه

نثر مرجز و دیگر بیه نثر مسجع و اوچنجیسنه نثر عادی تعبیر اولنور و نثر مرجز اول کلامه دینورکه انده وزن اولوب قافیه اولیه و نثر مسجع اولدرکه انده فقط قافیه اولوب وزن اولیه و نثر عادی نه وزن و نه ده قافیه اولمیان کلامه تسمیه قلمنور.

و شعر نثرک خلافتنده درکه کندوسنده قصداً هم وزن و همده قافیه اولان کلاندر

و معنیدار اولمیان شعر و نثر قالب بیجان کبدر و صنایع شعریه شعرك و نثرک

زینتیدر و کلام منشورک الك مقبولی مسجع اولانیدر و بوده اندن عبارتدرکه کلامک

هر بر فقره و شقنک اخرنده اولان الفاظ بر حرف و بر حرفه ده و یکدیگره صفت

واضافت ایدیلان کلمات دخی بو مثللو مقفی اوله لکن مسجع ایچون ایراد اولنان

الفاظک بین البغا و الفصحا مستعمل اولسی لازمدر و شعرکبی بونکده درونی الفاظ

غیر مستعمله و بارده دن عاری و زواید الفاظ و حشویات غیر مناسبه دن سالم اولمیدر

و کلام مشوره ده اصل ارا نیلان کتابتدر بوايسه اولدقجه صرف ونحو و پر ازده معانی علملرندن تحصیل ایلدکدن و الفاظک املاسنی یعنی یاز یلشنی او کرونوب بلله دکدن صکره ییلدیکی زبانتک و علی الخصوص لسان ترکیک شیوه سی اوزره عقلی ایردیکی قدر ربط ایدوب پایه ییلدیکی عباره بی کندوسندن ده ا زیاده ییلنه ارا نه ایدرک تصحیح و اولنان تصحیح دقت و اعتنا ایدمک ایله حاصل اوله جنی و باش شرطی ایسه لسانک شیوه سی اوزره کلامی بر برینه کوزلجه ربط و املا ی صحیح ایله تخریر ایتک اولوب بوضره ده رنگین و معیندار الفاظ ایله ایجابنه کوره مسجع کلمات ایراد اولنسی دخی موجب تزینی اوله رق الزمدر و املا کلامی طوغری یعنی مشهور و مناسب یاز یلشی اوزره یازمق دیمک اولوب بوده صحیح الاملا کتب و غزته اوقوبه رق الفاظنی بر طاشه یازو حک ایدرجه سنه ذهنده حفظ ایتک ایله حاصل اولوب الفاظ لسان ترکیده مشهور الاملا کلماتدن بشته (اصل املا ی صحیح) بر لفظک معنای آخره دلالتدن قورتاریله جق صورتده یازلمسنه دقت ایلکدر مثلا یایمق معناسنه اولان (ایتک) ایله لسان عرییده خبر معناسنه کلان (اکک) لفظلری اکثریا اثنای تکلمده بر صورتده در یعنی (اتمک) سویلنور بونلرک معنارینی مدلولارینه تخصیص ایچون خبر معناسنه اولانی کاف حرفی ایله (اکک) یازمق و یایمق معناسنه بولنان فعل ماضی حالنه تطبیقاً بر (ی) حرفی علاوه سیله (ایتک) تخریری مشهور و متواتر اولشدر ایدمی الفاظ لسان ترکیه بی حین تخریرده بومثلاو تدقیقات ایله دوشینه رک و بویله معنای آخره دلالتدن وارسته اوله جق و قرائی آسان بر صورتده یازمق مستحسندر لکن بعض الفاظک صورت تخریری معنای آخره دلالت شبهه سندن قورتاریله ماز اول زمان اولفظک معنای لازمی قرینه ذهنیه ایله استحصال قلنور زیرا سالف الذکر یایمق معناسنه اولان ایتک لفظی هر تقدیر تادن اول بر (ی) حرفی علاوه اولنه رق تخریر اولنمقده بولنش ایسه ده بولفظ دفع ایتک معناسنه دخی کلوز و خبر معناسنه اولان اکک لفظی زر معناسنه ده مستعملدر و هله مذکور (ایتک) لفظی فعل ماضی صیغه سی صورتده و مجرد حالده (ایتدی) یازلمسی اوچ معنای شامل اولوب بری یایمق و دیگر ی دفع ایتک و اوچنجیسی الفت فحی و یانک کسری ایله سویلک معناریدر تکیم بعض اسکی و حکایه به دأر کتب ترکیه ده بو اوچنجی معنایک چوق مستعملدر فقط یایمق معناسی مراد اولنجه اکثریا بر لفظ عربی و یا فارسی اضافه سیله ذکر و تخریر اولنمقده در (اجرا ایتک بیان ایتدی چراغ ایتک) کبی ایدمی اومثلاو

الفاظك معنای مرادیرینی اكلامق انجق بولندبغی موقعك ايجاب واقتضاسنه
كوره قرينه ايله در

(ربط كلام) بودخی كتابتك شرط اعظمندن اوله رق املا بی او كرنكدن صكره
ازم اولان بر شیدر چونكه برنسنه هر نقدر مسجع كلات و صحیح الاملا الفاظ ايله
يازلسه صورت افاده ده ربط اولينجه اصلا استفاده اولمز زیرا (ربطسز كلام
چيوسز خانه و ديكيشسز جامه به بكرر) و ربط كلام سوزی بری برینه باغلامقندن
عبارتدر بوده ضمائر افعالی مدلولرینه ربط و تخصیص وادات تعلیل و سؤالسز
شیوه لسان اوزره كلامی افاده و تحریر ايتلكدر كه بر كلامده زهیه ونه ایچون
ونیه وندن طولایی کبی سؤالر کویا مخاطبدن وارد اولور کبی كلامی بیان ایتكله
وافعال و اسمانك ضمائرینی یکدیگره باغلامغله اولور مثلا (بن صباح فلان ماده
ایچون استانبوله کیده حکم) عباره سننده (کیده حکم) فعل متکلمنك بوراده
مظهر اولان (بن) ضمیری (استانبوله) و (فلان ماده ایچون) و (صباح)
کله زندن هر برینه مربوط اولوب کویا مخاطبدن زهیه و نیچون ونه وقت
سؤالری وارد اولمش کبی کلمات مذکوره جواب مقامنده بولمشدر
بو جهته هر نوع كلام و محرراتی بو صورتله $\llcorner$ کوزلجه ربط ایتك الزمدر
و معلوم اوله كه كتابت ترکیه ده كلامی بر برینه ربطایدن بو بونره مشابه الفاظدر
ایتك مصدرندن ایدن ایتدیرن ایتدیریلان ایدیلان ایدوب ایتدیردوب ایتدیروب
ایدیلوب ایدرك ایتدیرهرك (اولمق) مصدرندن اولان اولنان اولوب
اولنوب اوله رق بونلر کبی لفظلر ايله اکثریا كلام تمديد اولنور بونك ایچون بونره
(اادات تطویل) دنیله بیلور اولدیغندن اولندیغندن اوله جغندن بونلر کبی
الفاظ دخی كلامی آز و چوق تطویل ایدر و بونره اادات تعلیلیه تسمیه سی
جأزدر چونكه اکثریا (اولدیغیچون اولندیغیچون) معناری مقامنده ایراد
اولنور و بعضا اادات قطع دخی اوله بیلور (اولمغله بولنغله) بویه لفظلر دخی
اکثریا (اولدیغندن بولندیغندن) مثللو الفاظك ذكر و تحریرندن صكره كلوب
كلامی بر نوع قطع ایدر و اکثری بونلردن صكره سوزه حکم ویریلور (اولدیغی
جهته بولندیغنه مبنی اولدیغنه نظراً) مثللو الفاظ مرکبه دخی مدار تطویل
كلامدر ایدی کتابته هوس ایدن کیسه بومذکوراتی بلله دكدن و تطبیقاتنی
اكلادقندن صكره ارباب الندن چیغیش مسوداته نصب نظر دقت و اهتمام ایدوب
اكا كوره نخریره سعی ایتك لازم و مناسبدر

وخطر قهده سطرک استقامتی براز یوقار و کورتورمک و سطرک آلت حرفلرینی اولدقجه بر حذاده بولندرمق و اگر سطرک اخرنده بر مقدار بر آچیق قالوبده آلت طرفنده کی لفظ صیغز ایسه اک صکره کی حرفلری ممکن ایسه بر مقدار اوزونجه یازوب سطرگی طولدرمق و اگر اوراده های رسمیلی بر لفظ قالیور ایسه عادی بر (ه) حرفی یازوب اوراسنی قیامق و اگر سطر اخرنده صفت و موصوفلو و یا خود مضاف و مضاف الیهلو ترکیب بولندیغی حالده صفتی موصوفدن و مضاف الیهی مضافدن آیروب بر یسنی اشاغیکی سطره المامغه ممکن مرتبه دقت ایتک دخی لازمه دندر .

(قافیه نك عیوبی)

معلوم اوله که شعرک قافیه محلنده بر قاج شیئک و قوعی معیوب اولدیغندن و شاعر ایچون انلری دخی بیتک ایجاب ایده جکندن ضبطنده سهولت اولقی اوزره عدد تحتنده اوله رق بیان ایدلشد .

و بونلرک برنجیسنه اقوا دینورکه قافیه برنده حذو و یا خود توجیه حرکتلری مختلف ایکی لفظک جمع اولنسیدر و حذوک اختلافی طوسی و فردوسی کبی لفظلردر که برینک حذوی ضمه و دیگرینک فتحه در و توجیهک اختلافی خبر و جبر مثلوا الفاظدر که اولکننده حرکت توجیه فتحه ایکنجیسنده کسره در .

و عیوبک ایکنجیسنه اکفا تعبیر اولنورکه حرف روینک اختلافدر بوده افتتاح و اشتباه کبی الفاظدر و اوچنجیسنه سناد اطلاق ایدیلورکه ردفک اختلافدر بودخی آشوب و آسیب کبی بری و او و دیگری یاردفلی الفاظک محل قافیه ده جمعدر و بونلر یعنی توجیهک اختلافی ایله اکفا و سناد عیوبک اک فاحشلرندندر و در دنجیسنه (ایطاء) تسمیه اولنورکه ردیفک و حرف روی ایله بوکامصل حرفلرک ماقبلنده کی حروفک مختلف اولسیدر و ایکی درلو اولوب برینه ایطاء جلی و دیگرینه ایطاء خفی تعبیر اولنور و ایطاء جلی مثلا بر بیتک مصراع اولی قافیه سنده بالاتر و مصراع ثانسی نهایتنده آبادتر کبی و ایطاء خفی کذلک بر قافیه ده سیراب و دیگر قافیه ده سیلاب مثلوا کلمات ایراد ایدلسیدر و تاب و باز کبی لفظلرکه بر چوق مضارگی واردر بونلرکده یعنی آفتاب و بیچ و تاب و پرتاب مثلوا الفاظک بو صورتله یکدیگرینه قافیه مقامنده کتورلسیده بو قیلدندر فقط ایطاء خفینک منظومه طویلده عندالضروره اوچ دفعه به قدر و قوعی تحت جوازده در

وعیوبك بشنجیسی لسان ترکیده اولان ضمهٔ ار بعده نك وفتحه وکسرهٔ معلومه ایله مجبوله نك محل قافیده مختلفاً واقع اولمسیدر مثلاً بولق مصدرندن امر حاضر صیغه سی اولان (بول) و بولك مصدرندن (بول) لفظلر نك ضمه لری بری ضمهٔ ثقیلهٔ مدوده و دیگری ضمهٔ ثقیلهٔ مقبوضه اولدیغندن و مثلاً (کوزل) و (بل) لفظلر نك فتحه لریله قیل و فیل لفظلر نك کسره لری بری برندن فرقلی بولندیغندن بونلرک دخی محل قافیده جمعی پك جائز اوله مز و بوحرکات فصلل ثالثهٔ مفصلاً بیان اولمشدر .

وعیوبك التنجیسنه مناقضه دیر لرکه بریتك برمصراعنك معناسی دیگر مصراعنك معناسنه مخالف اولمسیدر ویدنجیسنه تضمین دینورکه بریتك تمامیت معناسی دیگر بیتك معناسنه محتاج اولمسیدر و بوتضمین صنایع شعریه دن برینك دخی نامی اولورکه محلنده ذکر اولنور و سکننجیسی مدی قصر و یاخود قصری مد ایلکدرکه هر نقدر فصل ثالثهٔ بعضاً حسب الضروره و قوعی جائز اولدیغی ذکر اولندی ایسه ده اول حالده اولفظك تکلمی ثقیل و یاخود دیگر مناسبتنر معنایه شمولی اولدیغی صورته اودخی معبودر و طغوزنجیسنه تخلیج تعبیر اولنورکه شعری ثقیل و نامقبول بحر ووزندن سوبلکدر و الفاظ مستکره و غیر مستعمله و استعارات بارده استعمال ایتك و قصیده و غزل کبی اشعاره نیست و نباشد و اولماز مثللو و یا سائر کلمات غیر مناسبه و ثقیله ایله باشلامق و الفاظه مناسبتنر صفتلر کتورمک و مراد و مطلوبی صورت ثقیله و معانی غیر مقبوله ایله بیان و طلب ایتك دخی عیوبدنر و قافیه یه اویدرمق ایچون بر لفظك حرفنی تبدیل و یاخود حذف و تحریف ایتك و بر شعرده بعضاً اول شعرک وزنك خارجنده دیگر وزنلو افاعیل کتورمک دخی نزد شعرا ده عیوبدن عد اولنور و دیگر بر قاج عیوبدخی محللرنده ذکر اولمشدر ایمدی شاعر اولان بو عیوبی یلوب شعرینی انلردن وقایه ایتك از مدر و بوندنصره صنایع شعریه بیان اولنور .

فصل سابع

شاهد کثیر الفوائد شعرك برطاقم تزیینات و آرایشی اولوب صنایع تعبیر اولندیغندن
بوفصلده دخی انلر بیان ایدیلور و بالسموله ضبط و حفظی ایچون عدد تختنده
ذکر اولنش وزد شعراده ال مقبوللری اتیان قلمشدر .

معلوم اوله که صنایع شعریه ایکی نوعدر بری صنایع معنویه و دیکری صنایع لفظیه در
و صنایع معنویه اوتوز درلو اولوب برنجیسنه صنعت طباق و تضاد دینورکه
پنلرنده تضاد و تنافی صورتیه تقابل اولان ایکیشر معنارک بریت و یا مصراعده
جمع اولتمسیدر و بو کیفیت یا ایکی اسم ایله و یا ایکی فعل ایله و یا خود ایکی حرف
ایله اولور و بعضاً ایکیشر اسم و فعل ایله و یا خود ایکیشر اسم و فعل و حرف ایله
و بعضی دخی بونلردن هر برینک عددینه کوره بولنور و ایکی اسم ایله اولمسی شعرای
متقدمیندن عنصرینک سلطان مسعود حقنده اولان اشبو بیتندن اکلاشیلور .

چون کاه سست باشد دریش باد سخت   دریش حله سبکش لشکر کران

اشبو صنعت بویتنده سست ایله سخت و سبک ایله کران لفظلرینک معناریدر که هر
ایکیسی یکدیگرینه ضددر و روحی بفدادینک اشبو قطعه سی دخی مثال اولور .

خوش گوشه ذوق ایدی صفا اهلنه عالم   بر حال ایله سور سیدی اگر عمرینی آدم

صحت صوکی درد اولسه وصلت صوکی هجران   نوش آخری نیش اولسه سور آخری ماتم

بونده مراد مصراع نایددر که صحت ایله درد و وصلت ایله هجران و نوش ایله نیش
و سور ایله ماتم هر ایکیمی بر برینه مخالفدر و ایکی فعل ایله اولان ینه عنصرینک
بویتندن مستبان اولور .

بخواند مرآزاکه خوانی سعادت   براند مرآزاکه ازیش رانی

بونده تضاد خواند ایله راند و خوانی ایله رانی فعللریدر و ایکی حرف ایله اولان
دخی ینه شاعر مومی الیهک بویتنده واردر .

فلک بی ثباتست و تو باثباتی   جهان بی عوارست و تو با عواری

بونده تضاد بی ایله با حرف فیدر و ایکیشر اسم و فعل ایله کلان مختاری غزنونیک بویتندن بیلنور .

ازکتم عدم چون بوجود آمده جودت نعمت بوجود آمد و محنت بعدم شد

بونده تضاد مصراع ثانیده نعمت ایله محنت و وجود ایله عدم اسملری و آمد ایله شد فعللری و بوصنعت اشبو آیت کریمه ده دخی موجوددر (فلیضحکوا قلیلاً و لیبکوا کثیراً) و ایکیشر اسم و فعل و حرف ایله اولان بویتندن منضم اولور

بصدرنج آدمم بر آستانت ولی بی هیچ راحت بازرقم

بویتنده تضاد بصدرده کی با ایله مصراع ثانیده کی بی حرفلری و رنج ایله راحت اسملری و آدمم رقم فعللری و صنایع معنویه نک بریده مقابله ایسه ده صنعت نضاده مشابهنی و اندن معدود بولندیغندن بوراده ذکر اولنور. و بونک اوچر اسم ایله کلمسی خاقانینک بویتندن مستفاد اولور

بدا سلطانیا کورا بود رنج دلاشوبی خوشا درویشیا کورا بود کنج تانسائی بوراده مقابله بد ایله خوش و سلطانی ایله درویشی و دلاشوبی ایله تانسائیدر که ایکی مصراع ضد اوله رق بری برینک مقابله سنده در و اوچر فعل بر اسم ایله کلمسی دخی اشبو آیت کریمه ده مندرجدر (فامان اعطی و اتقی و صدق بالحسنی فسینیسره لیسری و امان بخل و استغنی و کذب بالحسنی فسینیسره للعسری) و بوصنعتک هر درلوسنده ترتیبه رعایت لازمدر و صنایع معنویه نک ایکنجیبسی مراعات النظیردر که یکدیگره مناسب ضد اولیه رق بر قاج معنائک بر محمله جعنه دینور و بوکا تناسب و توفیق و اشلاف و تلفیق دخی تعبیر ایدرر و جناب سلمانک اشبو بیتنی مثال اولور .

یار کندم کون و سنبل موی و خرمن سوزمن جو بچو بر باد خواهد داد چون کا هم ذکر و روحی بغدادینک دخی بویتنی مثالدر .

ینه کوزل قاشدی ای روحی کن اول آفابدر کویا

و (تشابه اطراف) صنعتی دخی بو قسمده داخل عد اولنور و اکا دینور که آخر کلامک اول کلامه معناً مناسب اولسیدر و بو آیت کریمه دن اکلاشیلور (لاتبرکه

الابصار وهو يدرك الابصار وهو اللطيف الخبير) یعنی لاندركه الابصاره مناسب اوله رق خبير ايراد بيورلمشدر و صنايع معنويه نك او چنجيسى ايهام دركه توريه دخي ديرلر وايكى قسمدر برينه ايهام تضاد و ديكرينه ايهام تناسب دينور و ايهام تضاد اولدركه معنای لغويلرى برى برينه ضد اولان ايكى لفظك بريث و يا مصراعده جمعيله برينك على طريق التشبيه مراد اولنسان معنای لازيمسى ديكرينك معنای حقيقيسنه ضد و مقابل اوليه مثلاً :

(بيت)

تامهر عارضى تو زشب سايان كشيده روزم سيه شداز غم وشادى زمن برید
بويته شب وروز لفظلريدركه بونلر معانى حقيقيله لرى جهتيله هر نقدر يكديكرينه
ضد ايسه ده شب لفظينك بوراده معنای لازيمسى خط معشوق اولغله روزه ضد
و مخالف دكلدر و ايهام تناسب دخي ايكى درلودر برى مجرد و برى مرشقدر و مجرد
اكا دينوركه ايكى معنای اولان بر لفظك معنای قرينه مناسب ياننده معنا اوليه
مثلا سلمانك بويته اولديغى كبي .

ای ززاری عاشقان بیزار عاشقان چو کنند بیزاری

آخر مصراعده اولان بیزاری ناله سزلك معناسنه اولوب معنای قریبی یوقدر
و مرشح اولدركه ايكى معنالو اولان بر لفظك هم معنای قرينه وهم معنای بعدينه
مناسب جوارنده معنار اوله و بودخی شاعر مشار اليك بويته و اردر .

خیال عارضت آبت ازان در دیده میگرد

درخت قامتت سروست ازان در بر نمی آید

بونده ذکر اولنان صنعت ترشح بر لفظنده دركه بوراده معنای بعیدی کنار و قوجاق
اولوب بو معنا سرو قامت مناسب و معنای قریبی میوه اولغله بودخی درخته مطابق
و مناسب اولور و سرو قامت ایله درخت لفظلری دخي درون بیتده موجودر
و بوکا اشبو آیت کریمه دخي مثالدر (الشمس والقمر بحسبان والنجم والشجر
یسجدان) نجمدن مراد الله اعلم بوراده ساقی اولیان اولور اولوب بو معنا شجره
مناسب ايسه ده ییلدز معناسنه دخي کلدیکندن بودخی شمس و قره مناسب و موافق
اولور .

و در دنجیسی ارصاد در که افاده و بیان اولنان بر معنائک حکمنی تقویه ضمنده اکا
مناسب دیگر بر معنا کنور لمسیدر نتکیم جلال عضد الدینک اشبو بیتلرنده اولدیغی
کبی .

(قطعه)

مدعی در عشق او کر طعنه زد بر من چه باک
طالبان دوسترا از طعنه دشمن چه باک

کر جلال از کنج وصلش یافت مقصودی چه شد
خوشه چینی خوشه کر برد از خر من چه باک

و مراد بیت ثانینک مصراع ثانیسیدر و عنصرینک حرف رو بیسی لام اولان
قصیده سنده کی بو بیت دخی مثال اولور .

خادم او باش تا مردان ترا خدمت کنند   سائل او باش تا شاهان کنند از تو سؤال
و بشنجیسی مشاکله در که بو قطعه نک مصراع ثانیلرندن اکلا شیلور .

شدم بنزد معنی بکفت کای مهمان   نوابسازم ویا کیرمت مقام حجاز
بکفتش که برای من امشب ای مطرب   مقام آتشدان کیر وقلیه زنیکی ساز

نوابسازم یا کیرمت مقام حجاز سؤالنه مقام آتشدان کیر وقلیه زنیکی ساز کلامیله
جواب ویرلمشدر یعنی سائلک افاده سنه مناسب دیگر تعبیرات ایله اعطای جواب
اولتمشدر بو صورت بر لفظک بر عبارده زیاده جه تکریر ذکر می مذموم اولدیغینده
ایما ایدر و فقط او تکریر بعضاً بالضروره ایکی اوج دفعه به قدر جائزدر .
والتنجیسی مزاجه در واکا دینور که بر بیت ویا مصراعده شرط وجزا مترتب
اوله خواجه حافظ شیرازی علیه رحمة البارینک بر غزلی ابتداسی اولان اشبو
بیتنده اولدیغی کبی .

اگر بر خیزد از دستم که بادلدار بنشینم   ز جام بخت می نوشم زباغ وصل کل چینم
مصراع اول شرط و ثانی جزادر و روحی بغدادینک اشبو بیتی دخی مثال اولور .

کفر زلف یار ایله اولوردی بیانی درست   زاهدک اولسیدی کر قلبنده ایمانی درست
قط بونک مصراع اولی جزا و ثانیسی شرطدر یعنی تقدم و تأخر واردر .

ویدنجیسی رجوع درکه ابتدا ذکر اولنان شیدن برنکته دن ایچون پشیمان اولوب
آنی ابطال ایلکه دینور تکیم خاقانی شروانینک اشبو قطعه سنده اولدیغی کبی .

کفتم که آفتاب کفی سهوم اوفتاد   سهم توسهو بردل دانا پرافکنند
خود پیشت آفتاب چومن هست سائلی   کش لرزه شرم وقت تقاضا پرافکنند

مراد مصراع اولدرکه شاعر ممدوحنه آفتاب کفی دیدکدنصکره سهوم اوفتاد دیو
سوزندن رجوع ایلشدر

وسکزنجیسی لف ونشردر واکا دینورکه براقج شی برمصراعده ذکر اولنوب
دیگرنده ده هر برینک صفت وحالری ایراد اولنه وبویاعلی التفصیل ویاخود علی
الاجمال اولور وعلی التفصیل اولان ایکی قسمدر بری مرتب ودیگری غیر مرتبدر
ومرتب اولدرکه ذکر اولنان شیلرک صفت وحالری یا ابتدا نشر اولنوب صکره
لف اولنور ویاخود او بکه لف اولنه رق صکره نشر اولنور واولکی بوشالدن
اکلاشیلورکه عنصری دیمشدر .

(بیت)

حکیم را وستاننده را ودشمن را   سخن گزار شدوحق گزاروتیره گزار

حکیم سخن گزار وستاننده به حق گزار ودشمنه تیره گزار صفتری کوسترلمش یعنی
مصراع اولده حکیم ستاننده ودشمن لفظری جمع ایلمش ومصراع ثانیده هر برینک
صفاتی صره سیله ایراد اولنمشدر

وایکنجیسی ده بویتدن اکلاشیلورکه بودخی عنصرینکدر

موی ورخسار وغمزه ولب او   شب وروز آمده است ودردوشفا

و غیر مرتب اولدرکه نشرلف ترتیبی اوزره اولیه مثلا

(قطعه)

ای چهره وکاکل سیاهت   تاریک شی و آفتابی

وی طره وعارض چوماهت   کلبرک طری و مشک نابی

یعنی چهره مصراع اولده برنجی جزؤ اولدیغی حالده صفتی اولان افتابی مصراع
ثانینک ایکنجی جزؤنده کتورلمش وکاکل سیاهک صفتی جزؤ اولده ایراد ایلمشدر .

ایکنجی بیتده بویله در ولف ونشرك على الاجال اولانی دخی اشبو آیت کریمه دن مستفاد اولور (وقالوا لن يدخل الجنة الا من كان هوداً او نصاراً) یعنی قالو ایله لف اولنوب مؤخرأ نشر اولنمشدرکه آرو آرو اولسه وقالو الیهود ۰۰۰ من کان هوداً وقالو النصارا ۰۰۰ من کان نصاراً اولسی لازم کلور و بو نوعدده ترتیب و عدم ترتیب متصور دکدر .

وطقوزنجیسی جمعدرکه بر قاج معنایی بر حکمده ذکر و ایراد الملکه دینور جناب سلمانک بویتنده اولدیغی کبی .

خوشست وقت کل وارغوان و سبره ولیک
ازان چه فائده ماراچو وقت ماخوش نیست

و بو بیت دخی مثال اولور .

حسن و لطف ترابنده شد مهرومه خط وخال ترامشک چین خاک ره

یعنی حسن و لطف ایله مهرومه و خط وخال ایله مشک چین بر حکمده بیان اولنمشدر و اوننجیسی تفریق درکه بر جنسدن اولان شیلرک میاننی تفریق ایتمکه تعبیر اولنور انوری نام شاعرک اشبو شعرنده اولدیغی کبی .

(قطعه)

باشناسی تشبیه خواستم کردن سر انامل اورا با بر در نیسان
خرد قلم بستد از انامل بشکست چه کفت کفت زهی غیبت وزهی بهتان
با بر نیسان آخرچه نسبتست اورا کزین همیشه کهر بارد وازان باران
باضطرار بود بذل این وآن دشوار باختیار بود جود این وآن آسان

واون برنجیسی تقسیم درکه ابتدا ذکر اولنان بر قاج معنائک مؤخرأ علی التعمین بر صورت و صفت ایله تقسیم اولنمشدر و بو صنعت علی التعمین قیدی ایله لف و نشردن خارج عد اولنور و مختاری غزنویک بو بیتندن اکلاشیلور .

بمن نمود لب و چشم و زلف آن دلبر یکی عقیق و دوم عهر و سوم عهر

واون ایکنجیسی جمع مع التفریق درکه بر قاج شیئی بر معنایه ادخال ایلدکدنصکره انلری بر جهته تفریق الملکدر .

من وتویم نکارا چومه بصورت وشکل چوشد تمام تراماند وچوکاست مرا

یعنی مصراع اولده جمع وثانیده تفریق اولمشدر .

واون اوچنجیسی جمع مع التقسیم درکه بر قاج شیرلی بر معناده جمع ایلدکدنصکره انلری بر وجهله تقسیم ایتمکه تعبیر اولنور وایکی درلو اولوب بری اولدرکه ابتدا جمع و صکره تقسیم اولنه و دیگرکی او بجه تقسیم ومؤخرأ جمع اولمشدر و عنصرینک مغاره حقنده سویلدیکی اشبو بیتلری اولکی قسمه مثال اولور .

(قطعه)

زمینش روده وسخت ودرشت واغبر بود همین صفتهدار طول و عرض اومضمر
چوروی ناخن روده چوروی سندان سخت چوروی ازه درشت وچوروی به اغبر
وایکنجی قسم دخی بویتلردن یلنور .

(نظم)

توسودی ولی را روز عطا توسودی عدورا بصیف وذا
نه سودی زمهر و نه سودی زکین ولی کرد طبع تواین اقتضا

واون دردنجیسی جمع مع التفریق والتقسیم درکه بر قاج نسنه نك بر معنا و حکمه
جمعندنصکره انلری مناسب صورتلره تفریق ایلیوب بعده بعض جهتله علی التعین
تقسیم ایتمکه دینور نسکیم عنصرینک بو بیتلرنده اولدیغی کبی .

(قطعه)

ابر طوفان نوح دانستی ابر طوفان خواجه نیز بدان
آب ازان ابر بر زمین بارید زر ازمین ابر بر جهان باران
سبب آن بدعذابرا که گذشت سبب رحمت آمد این طوفان

یعنی بیت اولده جمع وثانیده تفریق وثالثده تقسیم المشدر و بودخی بو صنعته مثالدر .

(قطعه)

هر دو آوردیم در بهر نارشه ولیک درتست از بحر عمان درمن از بحر جان
در تو پیداست اندر آستین و دست تو درمن پنهان درون سینه وزیر زبان

بونده مصرع اولده جمع و ثانیده تفریق اولنوب ایکنجی بیتده تقسیم ایملشدرد
وروحی بغدادینک بو بیتنده تفریق و تقسیم واردرد .

بو عالم فایده نه میرونه کدایز اعلالره اعلانورز پست ایله پستز

واون بشنجیسی تجریددرکه شاعر کندی نفسنی دیگر شخص مقامنده طوتوب اکا
خطاب ایدر سلمانک بو بیتده کی خطابی کبی .

(بیت)

بدور چشم او سلمان مکن دعویٰ مستوری
من از روز ازل مستم که میگوید که مستورم

وخواجه عماد دخی بویتده بیورر .

زکنج خانه تاریک رخ متاب عماد وطن چومردمک دیده درسیاهی کن
بونلرده حرف ندا محذوفدر وادات ندا ایله اولان دخی فضولینک بویتنده
اولدیغی کبی .

ای فضولی ایلدی هر درده درمان اول طبیب
بر بتم زخمدر انجق بولیمان درمان هنوز

واون التجیسی مبالغه درکه برنسنه نك فوق الغایه مدح و یاخود ذم اولنسنندن
عبارتدر و اوج قسم اولوب بری تبلیغ و بری اغراق و دیگر غلو نامرله مسمادر
و تبلیغ اولدرکه مدح و یاخود ذم اولنان شیء عقلاً و عادة ممکن اوله و اغراق اکا
دینورکه مدعا فقط عقلاً ممکن اوله عنصرینک سلطان محمودک مدحی حقیقده اولان
بویتنده اولدیغی کبی .

نشانه سازد سوافر تیر پیشن را درو نشاند پیکان تیر های دگر

و غلو اولدرکه مدعانه عقلاً و نه عادة تحت امکانده اوله بودخی عنصرینک
بویتی کبی .

پیدا شود عدو ولی را زدست او در مغز کان آهن و در کیر کان زر

و بویت دخی بو قیلدندر .

آتسه چرخه کند رفتنی دوشورر شیر چرخي خاکه همان

وغلو ايکي درلو اولوب بونک بري مقبول وديکري مذمومدر ومقبول اولانيسده
ايکي قسم اوزره در وقسم اول اولدرکه عبارده مدعانک صحتنه يقين کتورلسنه
دلالت ايدر معنا بولنه مثلا بوآيت کریمده اولان یکاد افضی کبی (یکاد زیتهاضی
ولولم تمسه نار) و بو بیتده اولان نزدیک لفظی مثالی .

ز نور عارض آن ماهروی نزدیکست که همچوروزمنور شودشب دیچور
ونظیر دیگر عنصرینک بویتنده بفرزاید لفظی بولنمی کبی .

کر نوررخ وبوی دوزلش بفرزاید این ماه سما کردد وآن عنبر سارا
وقسم نائیدخی مدح ویا قدح اولنان مدعانک حسن تخیلی متضمن اولسیدر . مثلا

(بیت)

برانکه تیر کشیده ست شاه جمله کند زیاد جمله بسو فازه ببرد تیر
وانورینک دخی بویتی مثال اولور .

جهان نوردی که امروزش ار برانکیزی بعالمیت رساند که اندرا و فرداست
واون یدنجیمی مذهب کلامی درکه مطلوب ومدعانک طریق اهل کلام اوزره بر
دلیل ایراد اولنمسیله اثبات ایدلسنه تعبیر اولنور مثلا عنصرینک مدوحی اولان
سلطان محمودک مدحی ودوانتک دوامی حقنده اشبو شعرنده اولدیغی کبی .

همیشه دولت اوپایدار خواهد بود
یکی دلیل ترا بس حدیث ابراهیم
بوقت کودکی تنهای دیرا بشکست
چو سوی بتکده پایست رفت وقت آمد
بگفت کای پسر این نامور خدایا زرا
جواب داد براهیم وگفت آن بت کرد
جواب دادکه این فعل اوچه کونه بود
برفق گفت براهیم کای پدر چونی
همی برون ز خدایش چرناماز کنی
برین هزار دلیلست وصد هزار اثر
که خوانده ز کتاب و شنیده بخبر
نهاد برکتف آن بت بزرگ تبر
رفت زود بتازا شکسته دید آزر
چنین که کرد که از چشمشان نکرد حذر
تبر گرفته است اینک بسوی او بنکر
که اونه جارحه دارنده نیز سمع وبصر
که تو بدست خود اورا نه کاشتی بنکر
کز و نه نفع پدید آید و نه نیز ضرر

بحکم آنکه بتی چند را خلیل خدا شکست و حجت توحید گفت پیش پدر
 خدای دولت اسلام را که ملت اوست بکرد باقی باحشر بی فساد و غیر
 بسند دهند خداوند خسروان کرده ست هزار بشکده ویران و زو سترده صور
 بس این دلیل که در خاندان او دولت بماند خواهد از امروز تا که محشر

بوندن استشهاد اولسان صکره کی درت بیتدر و بو علی طریق التمثیل اولوب بوکا
 فقها قیاس اطلاق ایدر لر و انور ینک اشبو ایکی بیتی دخی بو صنعته مثال اولور .

اگر محمول حال جهانیان نه قضاست چرا مجاری احوال برخلاف هواست
 بلی قضاست بهر ینک و بد عنان کش خلق بدان دلیل که تدبیر های جمله خطاست

بونده مطلوب قیاس خلف اوزره اثبات اولتمشدر که لازمک ابطالیله مطلوبک
 اثبات اولتمسیدر و تقریری بو صورت ایله در یعنی محمول حال جهانیان غیر قضاست
 بودی که نقیض مطلوبدر مجاری احوال برخلاف هوا بودی دیمکدر که آنک لازمیدر .
 و صنایع معنویه دن اون سکزنجی حسن التعلیل در واکا دینور که بر شیشه لطافتی
 اعتباریله حقیق اولمیه رق علت مناسبه ایله بر صفت کتور مکدر و ایکی نوعدر
 زیرا اول صفت یا ثابت و یا غیر ثابت اولور و ثابت اولور ایسه مراد آنک علتنی
 بیاندرو بوده ایکی قسمدر اول اولدر که آنک علتنی ظاهر اولمیوب یا لکز عادتده
 اوله هر نقدر واقعه علتندن خالی دکل ایسه ده شکیم عنصر ینک بویتنده
 اولدیغی کی .

زهر آنکه بماند بفعل مرکب او زاختران فلک تیز رو ترست قر

و قسم ثانی اولدر که آنک علتنی ظاهر اوله شکیم انور ینک بویتنی مآلی کی .

نه از موجست قلز مرا شبانروزی تب و لرزه

ز طبع اوست تا خون میکند کانی و دریایی

و ایکنجی نوع اولان غیر ثابتہ دخی ایکی قسمدر زبرا بوندن مراد آنی اثباتدر
 یا ممکن اولور و یا خود غیر ممکن اولور و قسم اوله مثال بو بیتدر .

تو آفتابی ازان هر که در تومینکرد زتاب روی تو چشمش پر آب میگرد

و قسم ثانی به مثال دخی انور ینک بویتنی اولور .

بارها از شرم رایت آسمان خورشید را زیر سیلاب عرق در بحر طوفان یافته
و اون طقوزنجی تنسیق الصفات در که مطلوبه مناسب بر قاج صفتی بر محله ذکر
و ایراد ایتمکه دینور .

سخن شناس و معانی فزا و دانش دوست جهان کشا و مبارز کش ورهی پرور
و یکرنجی تأکید المدح بمایشبه الذم در که کلامی ذم و قدحه یقین از اده بیان ایدرک
مطلوبنی مدح اللمکدر . مثلاً

(بیت)

خجسته زلف ترا هیچ خروه نتوان یافت جز آنکه هست پریشان و تیره و دلگیر
و بویتده مثالدر .

فضایل تو فزونست از فضائل خلق مگر که جود تو کارا شمار نتوان کرد
و جناب و حید الدینک دخی بویتی مثال اولور .

سرو تو باشد صنما سیر لیک بود بر سر سروت قر

و یکرمی برنجی تأکید الذم بمایشبه المدح در که ذم ایچون اولان مرادینی مدح
صورتنده بیان اللمکه دینور . مثلاً

(بیت)

بهیچ کس ندهد هیچ چیز در همه عمر مگر کسی را کآید بخد متش دشنام
و یکرمی ایکنجی استدرک در که سوزک ابتداسنی هجوه مشابه سوبلیوب مؤخرأ
مدح اللمکه دینور تکیم مختارینک محبوبی جمال الدین حقنده سوبلیدیکی بویتی کبی .

بسیار بما لیدم و نهادم بر دامن و پاش رخ و جبین را

و یکرمی او چنجی تجاهل العارف در که معلوم اولان شیئی نامعلوم صورتنده
کوسترکه یعنی برنسنه بی یلوب بر نکته دن ایچون بیلامز لکه تعبیر اولنور
تکیم انورینک بویتی اوبله در .

اینک می بینم به بیدار بست یارب یا بخواب

خویشتر را در چنین راحت پس از چندین عذاب

وهمام نام شاعرک دخی بوییتی مثالدر .

این منم در صحبت جانان که جان می پرورم
گر بخوابش دیدمی هرگز نبود باورم
دیده می مالم که نقش دوستست این یاخیال
صورنش چندانکه می بینم در وحیران ترم

و بوییت ده نظیره اولور .

تو مهر و مهبی و خور و پری و یا ملکی و یا بشری
که خیره شود ز نور رخت بگاہ نظر بتا بصرم

ویکرمی دردنجی تعجب در که بر شـیئک وقوعنده بر نکته دن طولایی تحیر ایتمکه
دینور تکیم عنصرینک بوییتی کبی .

اگر منم زدودیده در آب غرقه شده چراست ساعد سیمین تو چوماهی شیم
ویکرمی بشنجی قول بالوجب در که علی طریق الکنایه ذکر و ایراد اولنسان
موصوف اوزرینه اثبات حکم ایلمکه اطلاق اولنور و ایکی قسم اولوب قسم اول
بو آیت کریمه دن اکلاشیلور (لئن رجعنا الی المدینة لیخرجن الاعز منها الاذل
ولله العزة و لرسوله وللؤمنین) و قسم ثانی دخی بوییتدن معلوم اولور .

چشم ترا هر که دید کفت مکر خسته است کفتم خسته ست لیک تیر مزه بردلم
و صنایع معنویه نک یکرمی التجیسی حسن طلب در که مراد اولنان نسنه بی نزاکت
ایله طلب و بیان ایتمکه دینور . مثلا

(بیت)

من نیارم بوسه جستن از لبنت کرتو بخشی آن بودعین کرم
ویکرمی بدنجیسی تقلیب در که مرادینی ابتدا دیگر صورتده کوسستروب مؤخرأ
ایضاح ایلمکه دینور و سلمانک بوییتی مثال اولور .

من ز چشم خود ملولم کاشکی برخاستی از رهت کردی و بنشستی بجای چشم من
و مولانا کمال الدین خجندینک بوییتی ده بو صنعتی حازدر .

سری که داشتم انداختم پیای تو حیف که نیستم سر دیگر برای پای دگر

یعنی مصراع اول قرائت اولنجه شاعر مشار الیه محبوبه فدا ایتدیکی باشنه آجیور
ظن اولنور ایسه ده مصراع ثانی قرائت اولن دیغی حالده مرادینک نه اولدیغی
میدانه چیقار .

ویکرمی سکزنجیسی سؤال وجواب درکه خسرو دلهینک بو بیتندن اکلاشیلور .
کفتم تویی جان درتم ناهست جان روشم کفتی آری آن منم کر آن تویی پس جان بجا
وروحی بغدادینک بویتی ده مثال اولور .

برکجه یوز سورسم اولمازی دیدم اول سینه یه
ناز ایله دیدی باقلز کچمه ده آینه یه

ویکرمی طقوزنجی تشبیه درکه یدی درلودر واولکی به تشبیه مطلق وصریح
دینورکه برشیء برشینه بعینه بکزتمکدر بومصرعه اولدیغی کبی .

آمد بهار دفتر کل شد ورق ورق

وایکنجی به تشبیه مشروط تعبیر اولنورکه برسنه بی برسنه یه برشرط ایله تشبیه
الکدر اوچنجیه تشبیه کنایه اطلاق ایدیلورکه مشبه به ذکر اولنمیوب یالکز
مشبه ذکر اولنمیدر . مثلا

(بیت)

کل و سروت قرار دل بر بود سنبلت بر سمن بنفشه ک شود

یعنی کل ایله محبوبک یکاغندن و سرو ایله بویندن و سنبل ایله زلفندن و سمن ایله
بنا کوشندن کنایه اولنمیدر .
و دردنجی به تشبیه تسویه تسمیه قنورکه ایکی شیئک صفتلرینی ذکر ایدوب بری
برینه بکزتمکدر . مثلا

(قطعه)

قدح پرکبی احبابی ایدوب همدم راز حین حاجتده ال اوزره طور ابنای زمان
باده کام ایله سرکرم نشاط اولدیغی دم جام خالی کبی ایلر ته پاده غلطان
خچنه چرخه دوساغر اوله لی مهر ایله ماه بویله در قاعده دائره بزم جهان
و بو بیتده مثال اولور .

هم چو عیشم جواب او تلخست لیک لعلش چو چشم من دربار

یعنی شاعر کندو عیشنی تلخ اولمقده محبوبنک جوانه و آنک لعلنی دربار اولمقده
کندی چشمه تشبیه اتمشدر و بشنجی به تشبیه عکس دینورکه ایکی شیئی عکسبیه
یکدیگریته مشابه قلمقدر . مثلا

(بیت)

شده شام چو صبح ازان مهر و روز من شب شده ازان خم مو

والتنجی به تشبیه اضمار دیرلرکه مرادینی برشینه تشبیه ایدرکی کوسترمکدر تشکیم
وحیدالدین بویتنده دیمشدر .

کرآن طره است مشک بما چون ندا دبوی و رآن چهره است ماه چرادر کشید روی
ویدنجی به تشبیه تفضیل نامی ویرلمشدرکه برنسنه بی بر نسنه به بعدالتشبیه مشبه
مشبه به اوزرینه تفضیل اولمقدر .

و اوتوزنجی استعاره درکه بر معنایی بالناسبه علی طریق التشبیه دیگر معنا ایله ذکر
ایتمکه دینورکه مشبه ایله مشبه به ماییننده علاقه تشبیه اولوب ادات تشبیه بیان
اولنماسیدر مثلا بویتنده اولدینغی کی .

نه دهد دامن زلفت دل بیچاره زدست که بیای غم عشق توفتاده است چومست
یعنی زلفک دامنی ودلک دستی و غمک ایانی اولیبوب دامن ودست و پای بالتشبیه
عاریه ذکر و ایراد اولتمشدر و استعاره نك بر قاج قسمی و ارایسه ده تفصیلی کتابلرندن
اکلاشیلور .

و اوتوز رنجی معمارکه بطریق الرمز والایما کندوسنده استخراج اسم دلالت
و اشارت بولسان کلامه دینور و ایکی نوعدر بر نوعی اولدرکه آنک حلی مسئله
علیه به متوقف اولیه و نوع ثانی اول معمانک حلی مسئله علیه به توقف ایده و نوع
اول بویتندن اکلاشیلورکه بونده امین اسمی ستر اولتمشدر .

عشق او در میان جان میدان نام او در میان آن میدان

یعنی بویتنده میان لفظنه اشارت اولنیورکه النی ابتدایه کتورلدیکی حالسه امین
اولور و کمال الدین عضدک دخی اشبو قطعه سی بو نوعدن اولوب اخرنده زین
اسمی کزلمشدر .

پیشوای زمانه زین الدین سرور اهل روز کاری تو
آسمان را غلام میخوانی چرخ را بنده می شماری تو
در جهان آن یکانه امروز که دومین در زمین نداری تو

بونده معما او چنجی بیتک مصراع ثانیه سنده در یعنی دیور که (زمینده ایکنجی بی
طومه) زمینک ایکنجی حرفی میم اولفله انی قالدر نجه زین اولور ونوع ثانی
بو بیتدن بیلنور که اللطیف اسم شریفی مستورد ر .

حال و نقد او طلب در دل کران اندکی باشد ترا کنج نهران

ذکر اولنان اسم حال لفظندن و آنک نقدندن چبقار حال لفظنک نقدی یعنی جمل
کبیر حسابجه عددی او توز طقوز در که لطفدی کدر یعنی ل او توز ط طقوز (در) لفظی که
عربیده فی دیمکدر اشبوفی قلب او لنجه یف اولور لطایله برابر کتور دلده لطفی
اولور لفظ حالدن اندک کنج نهران اولنجه یعنی اسم قرینه سیله ح دوشنجه ال قالوب
اللطیف حاصل اولور و معما اساساً درت نوعدر و اعمال تسهیلی افعال تحصیلی اعمال
تکمیلی اعمال تزییلی در و بونلرک هر بریسنک دخی برقاچر قسملری اولوب لکن
جمله سنک درج و بیانی تطویل فصلی مؤدی اوله جفندن و بوسنعته دائر اولان
کتابلردن دخی مطلوب اکلا سیله جغی کبی توفیق الهی رفیق اولدیغی حالده
بوندن صکره یالکز بوسنعت ایچون دیگر برساله ترتیب ونشر اولنسی منوی ضمیر
بولند یفندن بوراده بوقدر جق ذکر یله اکثفا قلمشدر .

و او توز ایکنجیسی لغزدر که بر شیکک او صافی ذکر ایدرک آنی مستور بیان ایتمکه
دینور و معمانک نوع اولنه مشابه اوله رق حلی مسئله علیه به منوط دکدر و معمان
فرقی بوکا سؤال طریقیله بدأ اولنقدر و لسان ترکیده بیلجه دینور و کمال الدین
اسماعیلک آفتاب حقهده اولان بونظمی مثال کتور لمشدر .

چیست آن جرم منور ماه و سال اندر شتاب
ملکک اورا زحد نیروز آید زوال
گاه اندر دلو چون بوسف بود اورا مقام
روز با تیغ آشکارا میکند قطع الطریق
پیکر او چون سپر لیک آن سپر شمشیر زن
طرفه قرصی کو بود مهر دهان روزه دار
بر سر عالم همی لرزد ز مهر دل ولی
شهبوار پردل و فیروز جنک کامیاب
دولت اورا زخیل شام باشد انقلاب
که ز بطن الحوت چون یونس بود اورا مآب
شب چو دزد نقب زن زیر زمین اندر حجاب
هیئت او چشمه لیک آن چشمه اندر التهاب
بوالعجب مهری که می سوزد جهانیر ایتاب
باوی از تیزی نه خنجر باشدش دائم خطاب

بریاض صبح شکش همچوزر بر کاغذ دست   در سواد شب شعاعش همچو تیغ اندر قراب
 سالومه دامن بکسترده ست کوه ره نشین   تا کند از فیض چو دوش خرده زرا کتساب
 نیست بروی اعتماد از بی نشانی زانکه او   هر سرماه آورد از ماه نو پادر رکاب
 میکند در آمد و شد عمر مارا پایمال   می رود از رفتن او زندگانی در شتاب
 دیده بی آب دارد پر زمیل آتشین   وین عجب کزدیدن او دیده ها کردد پر آب
 دشمن خوابست همچون بخت خواجه زان تیغ   خلق را بیرون کند هر بامداد از چشم خواب
 آنکه بوسد بامداد ان آستان خواجه کیست   روشنست آن آفتابست آفتابست آفتاب

فقط بوقصیده ننگ نهایتند مراد آفتاب اولدیغی کوسترلمش ایسه ده اکثریا تصریح
 ایتزلر چونکه معما کبی لغز دخی ذهنی امتحان ایچوندر وحیدالدینک بو بیتندنه
 آسمان مراد اولنور .

بکوتاچه پیرست آنکه باشد قدش چنبر   ککمش عور بینی که مرصع قبادر بر
 واشبو ترکی بیت دخی بوز اوزرینه لغزدر .

بر معظم قلعه کوردم حبس اولمش آنده آب   کلدی زرین طوب ایله فتح ایتدی آنی آفتاب
 و اوتوز او چنجیسی ارسال المثل و مثلین در که   شعر و کلامده مثل ایراد اولنمقدر
 و بونلرک بر بیتنده اولسی لازم کلور نتکیم .

نظر ازان نکتی بحال من که کدا   قرین شه نشود که از کجا بکجا

یعنی کدا قرین شه نشود مثال اوله رق کتورلمش و از کجا بکجا ایله دخی تأکید
 اولنمشدر و روحی بغدادینک اشبو دو بیت دخی بو یله در .

ویررسه جانه مجبمی اولعل ناب صفا   غمی اولنزه دائم ویرر شراب صفا
 دم وصالده خوشدر رخک مشاهده سی   علی الصباح ویرر سیر ایدنجه آب صفا

بونلرده مصراع ثانیلر مثال ایراد ایدلمشدر و بو بیتنده بو صورتله در

آلدانوب دوشدم اوسروک قامت بالاسنه   هر متاعک کرچه آلدانز دوشن اهلاسنه

و ارسال المثلین دخی وحیدالدینک بویتندن اکلاشیلور .

بالبت چه می طلبم باده نزد جان چه بود   بارخت چه مه نکریم بنده پیش خان که بود

یعنی باده نزد جان چه بود و بنده پیش خان که بود   شقلمی مثل اوله رق اتیان اولنمشدر .

واوتوز دردنجیسی حشودرکه برنوعنه ملیح و دیگرینه متوسط و بریسندده قبیح
تعیر اولنور و حشو ملیح بویتدن معلوم اولور .

نهال سروقدت را که باد تازه وتر کینه بنده آزدکشت سروچن

یعنی بوراده (باد تازه وتر) دما سیدرکه آنسزدخی معنا تمامدر لکن مطلوبه مناسب
دما اولدیغیچون ملیحدر و حشو متوسطه بویت مثالدر .

زروز روشن رویت منور آمده جان شبان تیره ززلفت مدام مشک افشان

یعنی بوراده (روشن) و (تیره) لفظری حشو متوسطدرکه بولفظرکده اولوب
اولماسی مساویدر بومحلّه قدر صنایع وتحسینات معنویه بیان اولنوب بوندنصرکه
صنایع وتحسینات لفظیه ذکر و اشعار قلنور .

فصل ثامن

معلوم اوله که صنایع لفظیه دن بوکتابده یکریمی بر عددی ذکر اولنوب اولکیسی
تجنیسدرکه ایکی لفظک صورت کتابتی یعنی یازیلشی یکدیگرینه مشابه و متجانس
اولسیدر و بو کیفیت یدی نوع اوزرینه بیان اولنشدر و برنجیسی تجنیس تام تعیر
اولنادرکه یازیلشلی بر برینه مطابقی و معناری مخالف ایکی لفظک بر محلّه
ذکر ایدلسیدر .

(مثلا)

بنادر چین هرتاری بود زلف ترا صد چین که سازد بر کل سوری زسنبل زلف تو پر چین
بویتده تجنیس تام (چین) لفظریدرکه یازیلشلی بر صورتده و معناری مخالفدر .
وروحی بغدادینک بویتنده (یاره) لفظریده بویهدر .
یار استین اولور نیجه بر یاره آشنا بیک یاره برکه تا اوله بر یاره آشنا

و ایکنجیسنه تجنیس محرف اطلاق اولنورکه عدد حروفده متفق و صورت
حرکهده مختلف ایکی لفظک ذکر اولنمسیدر ابن یمنک بو بیتنده اولان درد درد
لفظلری کبی که اولکی دالک فتحی و ایکنجی ضمی ایله در .

ساقیا درمان ندار خشک ریش روزکار باده درده تافرو ریزم بروی درد درد
واوچنجیسنه تجنیس ترکیب دینورکه بو بیتنده اولان غم خواری و غمخواری
کلمه لریدر یعنی بریسی مرکبدر .

زغم خواری کشم در عشق آن دلبر که آن غمخواری از شادی بود بهتر
واکر تجنیس ترکیب الفظی یازیلشده بر برینه مشابه ایسه (تجنیس تشابه)
واکر متفرق ایسه (تجنیس مفروق) تعبیر اولنور و بو رباعیده اولان ترسایی
لفظلرندن ایکیسیده اکلاشیلور .

ای بت بحق مسیحا اکر تو ترسایی باید که نبرد ما تویی ترس آیی
چشم ترما با آستین خشک کنی تا برب خشک مانو ترسایی

و دردنجیسنه تجنیس ناقص تسمیه قنورکه ایکی کلمدن بریسنک عدد حروفده
نقصانیت اولمسیدر و بو کیفیت یالفظک اولنده اولور عنصرینک بو بیتنده کی
(آسوده) و (سوده) لفظلری کبی .

نشد آسوده رأی تو زعطا سوده شد دست خازن ووزان

ویا خود لفظک و سطنده اولور نتکیم بو بیتنده اولان سحر و سحر لفظلری کبی .

کشت پدید از افق روشنی آفتاب تا تو نه برداشتی وقت سحر سر ز خواب
ویا خود آخر لفظده بولنورکه وحیدالدینک بو بیتنده اولان خامه نام و نامه نام
کبی .

چه مکتوبش نویسم چو باشد خامه ام خام مکرآن سرو کلرخ برد از نامه ام نام
و خاقانینک نعت سیدالانام علیه السلام حضرتلری حقنده اولان اشبو بیتنده سوره
وسور و سماع و سما لفظلریده بو صنعتدندر .

که ولادتش ارواح خوانده سوره سور ستاره بسته ستاره سماع کرده سما
بو نوعه تجنیس مطرف دخی دیرلر و اکر بویله ایکی لفظک عدد حروفده آخر لرینک

بر بردن زیادہ لکی بر حرفدن زیادہ اولور ایسہ اکا (تجنیس مذیل) ویا (زائد)
تعبیر اولنورکہ بویتندہ عنا و عنادل لفظلیدر .

موسم کل صوت عنادل شنو تادل تو باز رهد ازعنا

و بشنجیسی (تجنیس مکرر) درکہ بر برینی متعاقب ایکی لفظدن بر برینک اولی
دیگردنن برایکی حرف زیادہ اولہ مثلا بویتندہ (بیکار کار) و (آزار زار) لفظلیدر

تراچون کینہ و بیکار کارست دل مجروح ازان آزارزارست

و بو بیتندہ کی بیدار دار و ہشیار یار لفظلیدہ بویلہ در .

ساقیا جامی بدہ آن ماہرا بیہوش کن مطربامارا باواز حزین بیدار دار
برکف آن مہ یابی جام کلکون بہ ازانک خوش نباشد ماچنین مست و چنان ہشیاریار

والتجنیسنہ تجنیس خط تسمیہ اولنورکہ نقطہ ایلہ بر بردن فرق اولنان ایکی لفظک
بر محلدہ اجتماعیدر مثلا جناب سلمانک بویتندہ اولان مشکین و مسکین لفظلری کبی .

سودای زلف مشکین دارد دل شکستہ دیوانہ کشت مسکین می یابدش سلاسل

و بدنجیسی تجنیس مضارع نامیلہ معروفدرکہ تکلمہ بری برینہ متقارب اولان
بر حرف ایلہ اختلافو ایکی متجانس لفظک ذکر اولنمیدر و باختلاف یا الفاظک
اولندہ اولور تکیم عنصرینک بویتندہ کی بادہ و مادہ لفظلری کبی .

بخورد بادہ روبسہ مادہ نہراسد ز شیرز درجنک

ویا خود وسط الفاظدہ بولنور جلال الدین بلخی حضرتلرینک بویتندہ اولان حزن
و حسن لفظلری کبی کہ (ز) و (س) حرفلرینک بورادہ تلفظلری بری برینہ
قریبدر .

قہقہاشادان عشقش کردہ مجلس پرشکر بوآخرن شادان شدہ یا بو الحسن نا کوفتہ

ویا خود آخر لفظدہ اولور مثلا بویتندہ (جہاد و جہات) لفظلرنہ (د) ایلہ
(ت) نک تلفظلری بر برینہ متقار بدر .

هر طرف روز جہاد از بس کہ خسرو خون برینخت

می نماید همچو دریای محیط از خون جہات

واکر ذکر اولنان حروفک تلفظلری یکدیگرینہ قریب دکل ایسہ اکا تجنیس لاحق

تعبیر اولنور وایکی درلو اولوب برینه تجنیس لاحق صحیح دینورکه مذکور حرفلک حرف صحیح اولسیدر بوده یا اولده اولور بخشنده رخشنده لفظلرنده کی (ب) و (ر) کی ویاخود وسطده اولور قلم قسم کله لرنده کی (ل) ایله (س) کی ویاخود آخر الفاظده بولنورکه حامی و حامل لفظلرنده اولان (ی) ایله (ل) مثللو وایکنجی درلوسنه تجنیس لاحق معلل اطلاق اولنورکه مذکور محلارده اولان حروفک حرف علشدن اولسیدر و بوتجنیس صنعتی کلام منشورده دخی مستعمل و مقبولدر .

و صنایع لفظیه نك ایکنجیسی سجع درکه بر بیتک مصراع اولنده بولنان کلماتک وزن و مقدار حروف و سائرجه مصراع ثانینک کلماته موافق اولسیدر و کلام منشورده دخی هر فاصله نك بوصورته بولنسیدر و بوصنعتک بر نوعنه (سجع متوازن) دیرلرکه بر بیتک بر مصراعی دیگر مصراعنک حاوی اولدیغی الفضاظک وزن و عدد حروفی مقدارنجه اوله . مثلا

ای دلت بسختی بسته سنک خاره   وی دلم بشوقت کشته پاره پاره

و بر نوعنه دخی سجع متوازی دینورکه بویتدن اکلاشیلور .

(بیت)

جو زبا بخدمتت کر بسته آمد   اعدا زهیتت جگر خسته باشد

وا کر هر ایکی فاصله ویا مصراعک کلماتی وزن و عدد حروف و قافیه جه بری برینه مطابق اولور ایسه اکا (ترصیع) اطلاق اولنور و وحیدالدینک بویتی مثالدر .

رخ رنگین او هر جا سحر باشد کل رعنا   لب شیرین او بر ما شکر باشد مل حرا

و بویه مرصع بیتک اولکی مصراعنده قافیه آرانماسی دخی جائز و بلکه اکثر مرصع اشعار بویه در عنصرینک بویتی کی .

رضای او ز سعادت دلالتیست بزرک   هوای او ز جلالت علامتیست مبین

و مختاری غزنوینک دخی بویتی مثالدر .

از رزم در اخبار جمیمی دکر افزود   وز بزم بدیدار نعیمی دکر آورد

و خاقانینک بوقطعه سیده بو طریق اوزره در .

ای زسر یر زرت کنبد مائل حقیر وی زسر یر درت پاسخ سائل نعم
ر شخ نوالت فزون از عرق ابرو بجر شرح جلالت برون از ورق کیف و کم
واکر بویله مرصع بیتک الفاظنده تجنیس دخی بولنور ایسه اکا (ترصیع بانجنیس)
تعبیر اولنور وحید الدینک بوییتی کبی .

دلم را کرم بازاری از انم کرم بازاری دلم را کرم بازاری از انم کرم بازاری
واکر ایکی مصرعک الفاظی یالکز عدد حروفده یکدیگرینه مشابه اولور ایسه
اکامثاله تعبیر اولنور عماد الدینک بوییتی کبی .

زکوی سلامت گرفته کناره زمک فراغت ندیده نشانی
وهو نام شاعرک بوییتی دخی مثالدر .

برمدرویت طره مشکین برکل سوری عنبر سارا

واکر بریت مثنک ربع اولی ثانسی و ربع ثالثی رابعی ایله مقفی اولور ایسه اکا تشطیر
اطلاق اولنور بوییتده اولدیغی کبی .

درجنک بکرو فر ترکان توقادر تر از رستم خصم افکن وز صفدر روین تن
وسجعت برنوعنه دخی مطرف دینور و وحید الدینک بوییتده اولان رنک ونیرنک
لفظلرندن اکلاشیلورکه تجنیس مذبلک عکسی دیمکدر .

ازروی من عاشق دل داده رود رنک چون چشم توساز دفسون حیلله ونیرنک
وصنایع لفظیه نک اوچنجیمی اشتقاق درکه اساساً بر لغتدن مشتق ایکی لفظک
برمحلده ذکر اولمسنه دینور تکیم عنصرینک بوییتده اولان محیط و محاط و معیل
وعیال لفظلری کبی .

رأیش محیط کشت وجهان سرتسر محاط دستش معیل کشت وجهان سرتسر عیال
وبوییتده نظیر و نظر وزمین زمان لفظلریده مثالدر .

نظیرت درنکو بی نظر نادیده ماهی زمین رادر زمانت بود قدری وجاهی

واکر اساساً بر لغتدن مشتق دکل ایسه اکا مشابه اشتقاق تعبیر ایدر لر عنصرینک
بوییتده اولان یمین و میون و امین و امان و ایمان لفظلری مثللو .

میں دولت کا نام ازوشود میون امین ملت کا ایمان ازوشود بامان

و صنایع لفظیہ نك دردنجیسی مقلوب درکہ درت نوع اولوب برینہ مقلوب بعض
و ایکنجیسنه مقلوب کل و اوچنجیسنه مقلوب مجنح و دردنجیسنه مقلوب مستوی
اطلاق اولنور و مقلوب بعض بویتده اولان آمد و آدم و کال و کلام لفظلرنندن
اکلاشیلور یعنی (آمد) لفظنک میمی دالندن صکره کتورلسه (آدم) و کالک النی
ایله میمی برلکده لامدن اول ابراد اولنسه کلام اولور لجناب و حیدالدین .

از عشق رخت آمد آدم بجهان شیدا زان رو بکمال آمد پیوسته کلام ما
و بویتده اولان شعر و عرش لفظلری دخی بوکا قیاسدر .

اگر بشعر کسی را ترقی بی بودی بعرض برشد می من زردبان سخن
و مقلوب کل بویتندن معلوم اولور که رازوزار لفظلری بربرلینه تمامیله قلب اولنور .
هر نفس زار بگرید قلم از غصه اگر حرفی از راز دل خویش نویسم بقلم
و خاقانینک بویتنده اولان اقبال و لابقا لفظلریده بو صنعتی حائزدر

بقای نیست هیچ اقبال را چنسد آرمو دستی
خود اینک لابقا مقلوب اقبالیست برخوانش

و مقلوب مجنح دخی یکدیگری نك تماماً مقلوبی اولان ایکی لفظک بریسنی مصراع
اولنده و دیگری نی مصراع اخرنده ذکر ایتمکدر مثلاً کاخ ایله خاک لفظلری نك بوراده
صورت ذکر کی .

کاخ و کلزار بود جای تودوش این زمان شد مقام تو کل و خاک
و مقلوب مستوی برینک و یا مصراعک و یا خود نصف مصراعک آخرندن اولنه
طوغری او قنوب ینه او کلام حاصل اولسنه دینور مثلاً و حیدالدینک بویتی که
هر مصراعی آخرندن او قونسه عینی حاصل اولور .

نام دائم دهد می آدم سان نادان باشد محمد شاب نادان
و عبدالفتاح نیشابورینک بویتی دخی مثال کتوریلور که مراد (همان درد نامه) در .
چون نویسم از درد رمزی بخامه زهر سو برآید همان درد نامه

وصنایع لفظیه نك بشنجیسی موقوفدر كه بر لفظ ایکی پارچه ایدیله رك نصفی مصرع اول آخرنده و نصف دیگرى مصرع ثانى اولنده ذكر اولنور و هر پارچه نك معناسى اولسى لازمدر نكیم جناب عبدالرحن جامى قدس سره بوقطعه سنده بیورر و مراد ایکنجی و اوچنجی بیتلدر .

دی فرستاد قطعهٔ سـوی من   نکته دانی ز زمـرهٔ فضلـا
کرده لفظی سه چار از ان بدونیم   تا کند عاجز از جواب مرا
گفتم اندر جواب آن کای مف   خر خلق خدا وقاضی حا
جت اصحاب و متصف بفضی   لت بسیار خواهمت بدعا

یعنی اوچنجی بیتك مصرع اولنك آخرنده (مفخر) لفظنك نصف اولنى و مصرع ثانى اولنده دیگر نصفى و (حاجت) لفظنك بر نصفى مصرع ثانى آخرنده و دیگر نصفى بیت رابعك مصرع اولى ابتدا سنده و (فضیلت) کله سنك بر نصفى بیت رابعك مصرع اولى آخرنده و دیگر نصفى مصرع ثانى اولنده ایراد ایلشدر و بوالفاظك بویله حالت و قفلریله معنا هجوى متضمن و حالت و صلالریله مدحى مبین اولور و مشار الیهك اشبور رابعیسنك مصرع اولنده دخى بوصولته (اعدا) و (معذور) و (محبوس) لفظلری تذکار اولنشدر .

ای شادیٔ عید بکام دل اع   دایم شده محبوس درین غمکده مع
زورم براهل دل که آزادی مخ   بوسیست برسم عید از تو طمع

وصنایع لفظیه نك التنجیسی اعناتدر كه قافیهٔ مجردده حرف ردفدن اول بر حرف التزام ایدوب آخر شعره قدر یور و تمکه تعبیر اولنور و ایکی نوع اولوب نوع اوله بوغزل مشالدر و بوسنعتنه لزوم مالایزم دخى اطلاق ایدیلور جناب خواجهٔ حافظ شیرازى .

حسن چال توجهان جمله گرفت طول و عرض
شمس فلک خجل شده از رخ خوب و ماه ارض
دیدن حسن و خوبیت بر همه خلق واجبست
رؤیت روت بلکه بر جمله ملائکست فرض
از رخ تست مقتبس خور ز چارم آسمان
همچو زمین هفتمین مانده بزیر بار قرض

جان که فدای او نشد مرده جاودان بماند
تن که اسیر او نشد لایق اوست قطع و برض

بوسه بخاکپای او دست بگداهد ترا
قصه شوق حافظ آباد رساندت بعرض

نوع ثانی به دخی مختاری غزنونیک بوقطعه سی مثالدر .

ای مهتری که از خرد و اعتقاد تست برفرق دانش افسر و در دست دین سوار
تدبیر تو برون برد از کار ها خلل آیین تو جدا کند از رسمها عوار
اهل قلم پیاده نمودند در هنر آن دم که خامه کشت برانکشت تو سوار
از مدح تست فائده مکرمت بید و ز نام تست قاعده دولت استوار

و صنایع لفظیه نك يدنجیسی لزومدر که هر بیتده بر کله بی التزام ایتمکه دیرلر تکیم عمیقی
نام شاعرک مور ایله موی لفظیرینی بوشعرنده التزام ایلدیکی کبی .

اگر موری سخن گوید و کر مویی روان دارد
من آن مور سخن گویم من آن مویم که جان دارد

تم چون سایه مویست و دل چون دیده موران
زهجر غالیه مویی که چون موران میان دارد

اگر بار مور ویا مویی شبان روزی شوم همره
نه مور از من خبر یابد نه موی از من نشان دارد

بچشم مور درکنجم بس از زاری و بس سستی
اگر خواهد مرا موری بچشم اندر نهان دارد

من آن مورم که از زاری مرا مویی بیوشاند
من آن مویم که از سستی کم از موری روان دارد

و صنایع لفظیه نك سکرنجیسی متلوندر که بر قاچ و زندن او قونمق ممکن اولان شعره
تسمیه ای دیلور تکیم شیخ عطارک بونظمی کبی .

عشق تو در جان من ای جان من آتشی زد در دل بریان من
دردل بریان من آتش مزین درنکر آخر بتفجان من

و صنایع لفظیه نك طقوزنجیسی نظیره دركه برشعرك وزن و قافیه سنجه و آنده اولان
مطلوبه ودها مناسب بر معنا تخیل ایدرك بشقه برشعر انشادینه دینور وایکی نوع
اولوب نوع اوله بورباعیلر مثالدر .

(ازسوی معشوق)

ای باکل کلزار حسنم حیران   وی دریم عشق بی کرامت نالان
حالت چه عجیبست که دیوانه مثل   بشکیب بانده و مکن بس افغان

(نظیره بر طریق جواب ازسوی عاشق)

دبریست که درحسن تو کشتم حیران   در لجه عشق تو فتادم نالان
هیچم نشد از لطف تو کام حاصل   چون صبر نماید کارمن شد افغان
و بو غزلر دخی مثال اولور .

امید میکنم از خاکپایت ای جانان   در این نیاز مرا با کرم کنی شایان
ز بوستان جالت کلی دو بهر زکات   ز روی لطف بمن مستحق کنی ارزان
که تابسی که اسیر محبتم کردی   رواست آنچه کنی نا امید و در حرمان
با رزوی و صالت شبی بروز آرم   بانتظار جالت کذر کنم از جان
بوی و در درخت مست بوده این شکری   ز نور روی تو چون آفتاب هم حیران

(نظیره سی)

ز تاب شمع جمال تو ای شه خوبان   بسوخت چون پروانه جسم و جان جهان
شهید خنجر نازت هزار اهل نیاز   خراب چشم سیه مست کافرت مستان
بتیر غمزه ات آندم که دل هدف کردم   براه عشق تو جانا کذشتم از سر جان
دمی بخانه چشم قدم بنه از لطف   بخاک پای تو تا جان خود کنم قربان

باین کمال لطافت کرم کنی چه شود
کلی ز کشن حسنت بحامی حیران

و نوع ثانی دخی بو رباعیلردن مستفاد اولور .

کلر ایدیم نشسته بر طرف چن   پیراهن خود چاک زده تادامن
کفتم صفا جامه وصلت که درید   باد سحر از میان برخاست که من

(نظیره)

دی بلبکی دیدم در آن بچمن   میگرد بسی عربده ها باسوسن
میگفت نقاب از رخ یارم که کشاد   بادسحر از میان بر خاست که من

اشبو دردنجی مصراعك لطافتدن ناشی دها درلو مناسب معنا بولهرق بعض
شعرا تنظیر ایلسلردر .

وصنایع لفظیه نك اونجیسی ذوالقافیتین در که ایکی قافیه اوزره انشاد اولنان شعره
دینور نتکیم ابن شرفشاهك بوقطعه سی کبی .

زهی زروی چوماه تو آفتاب منور   زبوی سنبل موی تو مشك ناب معطر
زرشك نور جبین تو میرودشه انجم   زشام تا بکه صبح در نقاب مستر
یعنی بونظم هم قافیه مردفه وهم مجرد بی حاویدر وین القافیتین ردیف کتورمك
دخی جائزدر .

وصنایع لفظیه نك اون برنجیسی تکراردر که اولکی بیتده مکرر ذکر اولنان لفظلرک
بیت ثانیده بر صورتله ایراد ایلسنه تعبیر اولنور نتکیم عنصرینک بو شعرنده
اولان کره وشکن لفظلرینک ذکر اولنشی کبی .

همیشه سر زلف آن سیم تن   کره بر کره یاشکن بر شکن
ببچید همی چون من از عشق او   کره بر بنفشه شکن بر سمن

وتکرارک بر نوعی دخی لفظ قافیه نك ایکی دفعه ذکر اولنمسیدر مثلا جلال الدین
بلخی حضرتلرینک بونظمنده اولدیغی کبی .

بس که بدوست میروی بازچه خورده بکو   مست و خراب میروی خانه بخانه کو بکو
با که خریف بوده بوسه زکه ربوده   زلف کرا کشوده خلقه بخلقه موبو

وحافظ استانبولینک بوغزلیده بو قبیلدندر . و بوکا تجنیس مکرر دخی دینه بیلور .

راضی اولنجیه فرقتی اختیاره یار   عشاق ایدرمی نالش حسرتشعاره عار
آویزه اولمغه طولاشور تار کا کله   دل بیلیور اوله جفن اول مشکباره بار
جانم کوزنده صاقلر ایکن شکل کل رخن   شمدی خطیله کوستر اول غصه خواره خار

یوق بشته ذوقله هوسم بزم عشرته جانانه نك لبسده می خوشکواره وار
ضیق اولدی بیت خاطره صیغمز خیال کام اولمز کوکلتده فکر مسرتمداره دار
همیان طبعی بوشمی قالور حافظك کایدن بازار دلده نقد سخن آشکاره کار
وصنایع لفظیه نك اون ایکنجیسی تسمیطدر و ایکی نوع اولوب نوع اول مثنی
الاجزا بر بیتك هر ایکی جزؤنی بر فاصله اعتبار ایدرک اوچ فاصله سنك قافیه سنی
بر صورتده و فاصلهٔ اخیرى کندی قافیه سی اوزره انشاد ایلکدر و بوکا مسجع
دخی تعبیر اولنور و خاقانینك بونظمی مثالدر .

آن جام جان پرورد کوو آن شاهد رخ زرد کو
آن عیسیٰ هر درد کو تر یاک بیمار آمده

می عاشق آسا زرد به همرنك اهل درد به
جام صفا پرورد به تلخ شکر بار آمده
ریحان روح از بوی می جانرا فتوح از روی می
بزم صبوح از خوی می فردوس کردار آمده

می آفتاب زر فشان جام بلورش آسمان
مشرق کف ساقیش دان مغرب لب یار آمده

واکثر یا بو صنعتی ایکنجی بیتدن اعتبار ایدرلر مثلا خواجه حافظ شیرازینک
بوغزلی کبی .

آن کیست کز روی کرم بامن وفاداری کند
بر جای بدکاری چومن یکدم نکوکاری کند

اول بیانك چنك ونی آرد بدل پیغام دی
وآنکه بیك پیانه می بامن وفاداری کند
دلبرکه جان فرسود از و کام دلم نکشود ازو
نومید توان بود ازو باشدکه دلداری کند

کفتم کره نکشوده ام زان طره تامن بوده ام
کفتسامنش فرموده ام تابا تو ظراری کند

پشمینه پوش تندخو از عشق نشنیده است بو
از مستیش رمزى بکو تارك هشیاری کند

چون من کدای بی نشان مشکل بودیاری چنان
سلطان کجا عیش نهان بارند بازاری کند

زان طرهٔ پر پیچ و خم سهلست اگر بینم ستم
از بندو زنجیرش چه غم آن کس که عیاری کند

شد لشکر غم بعداد از بخت میخوام مدد
ما فخر دین عبدالصمد باشد که غم خواری کند
با چشم بر نیرنگ او حافظ مکن آهنگ او
کان طرهٔ شبرنگ او بسیار مکاری کند

و جناب عبدالرحمن جامی قدس سره السامینک دخی بوغزلی مسطدره .

از خار خار عشق تو درسینه دارم خارها
هر دم شکفته بر رخ زان خارها گلزارها
تاسوی باغ آری کدر سر و صنو بر را نکر
عمری پی نظاره سر بر کرده از دیوارها
از بس فغان و شیونم چنکیست خم کشته تنم
اشک آمده تادانم از هر مژه چون تارها

حاجی بیابان کرده طی صوفی بمسجد پرده پی
آنجا که باشد نقل و می بیکاریست این کارها
تو داده باره رخی من مرده از غیرت بسی
یکبار میرد هر کسی بیچاره جامی بارها

و نوع ثانی بر قاج در لو اولوب برنجیسی ایکی بیت بر شعرک اوج مصراعنی بر قافیه ده
و درد نجیسی کندی قافیه سنده انشاد و یا خود بو مصراعی هر قطعه ده تکرار
ایلکدر و ایکیشر بیتدن یدی قطعه یه قدر تمدید اولنور و بوکا مربع دخی اطلاق
ایدیلور مثلا جناب و اصف

افندم بر کل عالم بهاسین	نهال عشوه سین رنگین اداسین
جهانده مثلی نادر مهلقاسین	کوزلسین نازنینسین دلر باسین
رخ آلکده مشکین خال هندو	ازلمش خرده عنبری ندر بو
بو حسن و آنله ای قد دلجو	میان مجلسه رونق فزاسین
بولا ابال ایله ای قد بالا	جهانی ایلدک لبریز سودا
کوزلسین شوخسین دلبرسین اما	ولیکن موجد رسم جفاسین
خرام ایتدکجه سن ای سرورفتار	اولور اندامکه عالم گرفتار
بوکیسوی پریشان ایله هر بار	سر عشاقه پوسکلی بلاسین

بقول واصفای شوخ ستم خو   نظیر اولز سکا برورد خوشبو
که سن آینهء عالمه هرسو   هزاران رنگ ابله جلوه نماسین

ومصراع رابعك هر قطعه ده عیناً تکرری دخی ینه واصفك بو نظمندن
اکلاشیلور .

سوز اولز هیچ سکا ای کل نهال ناز پرورده
چکیدم سینه مه برشب سنی مخفیجه بر یرده
صاریدم آه افندم اولدن حسنك خط آورده
چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
هله خط عذارم طور بر از کلسون دیوب یاتمه
وصالک خطنه تعلیق ایدوب عشاقی الداتمه
زمان وصلتی کهنه بهار ایامنه آتمه
چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
بو ییلده بن سنی صارمز سم ای سرو سرافرازم
تحملمدن قالب دنیایه افشا ایلرم رازم
ایکی اوج سالدن صکره بنم وصلت نمه لازم
چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
گذشته دلبرالره کوزلدر کرچه کیم الفت
اون اوج اون درت یاشنده ماهروده بشقه در حالت
بو چاغنده میانک صارمه ده وارد صفاغایت
چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
جهانده وارمی سومز بوسمه نوخط تازه بی آیا
خط آور دلربابه باییلور واصف بیله حتی
خطك کلکله ذوق وصلک انکار ایتیر اما
چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده

بو یوله مکرر مصراع (فقرات) تعبیر ایدرلو و تسبیط نوع ثانیسنک ایکنجی درلوسی
بشر مصراعدن بر شعرك درت مصراعنی بر قافیه و بشنجی مصراعنی کندو
قافیه سنده ایراد ایتک و یا خود بو مصراعنی عیناً تکرار ایتکدر و بو کاسمخس دینور
تکیم ازهری نام شاعرک بو نظمی کبی .

مژده کل می برد باد صبا سوی چن بر عروس باغ می پوشند کلبکون پیرهن
آمد ایام طرب بگذشت دوران حزن بانکار سیمت در پای سرو و نارون

برخلاف دور کیتی ساغرمی نوش کن

کوهرا فشان شد بر اطراف جهان دست سحاب وز زمر دسر برون زد غنجه چون یاقوت ناب
تا توانی رو کنون چون لاله شو جام شراب ورنه باری هر شبی در پای گل مست و خراب
باسراخی تا سحر که دست در آغوش کن

شعرا بعض رنگین و معنیدار اولان شعرك هر بیتك اولنه اوبيتك مأل و معناسنی
بر صورتله توضیح و تفصیل مقصدیه اوچر عدد مناسب مصراع انشاد و علاوه
ایدرك اول بیتي دردنجی و بشنجی مصراع محللرنده ذکر ایدرلر و اول مصراعلرك
قافیه سی مذکور بیتك مصراع اولی قافیه سنده اولور و بو کیفیته تخمیس اطلاق
اولنور مثلا بوشعرك دردنجی و بشنجی مصراعلری اولان بیتلر مرحوم علی رضا
پاشانك اولوب بغدادی فوزی افندی تخمیس الخشدر .

ساقیا دوشتم غم دوران پر آلامه بن جور ناساز فلکده رنج بی آرامه بن
اولزم دل داده صهای خیار انجمه بن دور لعلکده باش اکم باده کفامه بن
سایه پیرمغانده منت ایتم جامه بن

یوغیدی سرده خیال خال و خط غوغالی لوح دلده قیل و قال و کیسوان معناری
بیلز ایدم دام سودایه دوشن رسواری عنبر زلفك کتوردی باشمه سوداری
بو قسه زدن دوش اولوردم بو خیال خامه بن

کر چه مفتون اولدی چوقلر حیلله مندر زلفنه هپ خطادن کیردی چینی دلپسند زلفنه
کوردیکم خالی دلکدی لیک بند زلفنه خالی کوردم اسیر اولدم کند زلفنه
دانه ایچون کندیمی صالدم دوشوردم دامه بن

هر کس ایله امتزاج مدت دیرینه دن ساده اولمق حالنی او کر نمشم آینه دن
فارغ ایتدم قلبی هر چند نقش کینه دن اولدم خالی نکین آسا خراش سینه دن
بردم اول کوندن که دوشدم آرزوی نامه بن

مصلحتدر بعض اعدایه مواششات الملك عفوی عادت ایلوب ترك معادات الملك
هر کسك جریميله الویرمز مکافات الملك خلقله لازمدر اولدجه مماششات الملك
کر بکا اویمزسه ایام او یارم ایامه بن

الی آخره

ونوع نائینک اوچنجی درلوسی التیشمر مصراعدن عبارت یاپیلان برشعرك بش
مصرعی بر قافیه ده والتنجی مصرعی کندی قافیه سنده ویاخود درت مصرعی
مقنی اوله رق بشنجی والتنجی مصراعلی هر قطعه ده یاعینا تکرار ایدیلور ویاخود
بشقه مقنی بریت کتور یلور و بوکامسدس تعبیر اولنور و اولکی قسمه عماد کرمانینک
بونظمی مثال اولور و قسم ثانی دیوانلردن اکلاشیلور .

ای طبع تو بر تافته از روی و فاروی در چیده زما دامن و پیچیده زما روی
کر بکسلی از دوست بدشمن نثاروی خوبان ننمایند بهر بی سرو پاروی
ممانتو چو خورشیدی بسطمان و کداری کان روی نشاید که بپیکانه نمایی
ای درد دل شوریده من مهر توسا کن در آتش سودای توام ظاهر و باطن
نی صبر بود از رخ زیبای تو ممکن نی بر سر کوی تو توان شد متوطن
مادولت وصل تونداریم ولیکن
المنه لله که همسایه ما بی

ونوع نائینک در دنجی درلوسی یدیشمر مصراعدن و بشنجیسی سکرر مصراعدن
انشاد اولنان شعر در و عبد الفتاح نیشابورینک بونظمندن اکلاشیلور و بوکا
مثنی دینور .

خیل شب چون بر سپاه شاه خاور میزدند بارگاه روشن بر صحن احضر میزدند
درافق از پریشان سرخ چادر میزدند یا برین نسلی تنق آب معصفر میزدند
یالب طلسم ز بر جدر ابحون در میزدند شب مکر از اختران بر چرخ آذر میزدند
یانه بر قرطاس نیلی نقطه زرمیزدند منشیان نعت سلطان دو کیتی مصطفی
ای مکان بالای نه قصر معلا یافته زیر پای این چرخ حضرا را چو غبر یافته
وی برون از شش جهت چون عقل کل جایافته جبرئیل اندر حوالی توره نا یافته
قابلت منزل فراز از عرش اعلا یافته قلب پاکت قرب ذات حق تعالی یافته

ای که نور خویشتن را اصل اشیا یافته
وصف مهر عارض خود را شنیده والضحی

وصنایع لفظیه نك اون اوچنجیسی مستزاد در که برشعرك هر مصراعدن صکره
اول مصرعك جزؤ اولی ایله جزؤ آخری قدر ایکی جزؤلی بر نصف مصرع
علاوه اولنمنه دینور و بونک قافیه سی عین غزل کبیدر مثلا جناب پرتو پاشا

اول کره لرحل اولورسه کاکل سحرده
ساده رولر سه هوا و سرسم و کمال اولور

سر مهره محرم هم کار درده همدم
هر سحرگاه آه سردم کرم وصله دال اولور

راسم وهم اولسه کو کلمده اکر کرد ملال
ساحه همه سراسر عکس مالا مال اولور

صدمه دهره کو کس کر مکده محکم دل کرک
کوردم سطح امله واصل آمال اولور

حافظا اهل کمال آسا ادا وار کلکده
طالع درد دل اکلار طور له رمال اولور

وصنایع لفظیه نك اون طقوزنجیسی منقوطدرکه کافه حروفی نقطه لو اولان
شعره تسمیه اولنور . مثلا

نقش جبینت بخشی زجنت فیض چنینت بخشی بشفتت

ویکرمنجیسی ترجمه درکه بر معنایی بر لسانه عینیه نقل ایتکه دینور مثلا بو اوج
بیت عربی بی ابن یمن قافیه سیله برابر لسان فارسی به تحویل ایشدر .

اعز الناس نفساً من تراه   بعز النفس عن ذل السؤال
ویقنع بالکفاف ولا یبالی   بفضل فات عن جاه و مال
فکم دقت و رقت و استرقت   فضول العیش اعناق الرجال

آنکس بود عزیز تر اندر جهان که او
قانع شود بوجه معاش و نباشدش
ای بس که بنده میکند آزاد مرد را
نفس عزیز را ند هد خواری و سؤال
باک ازکی رسد بفرزونی جاه و مال
فضل معاش می شکند کردن رجال

وصنایع لفظیه نك یکر می برنجیسی جزالت درکه کلامده قوی حروفلی الفاظ
استعمالنه دینور اولفظلری ایشیدن سائر الفاظدن فرق ایدر مثلا انورینک بو نظمی
کبی که مراد بیت ثانیدر .

مست شبان بودم و افتاده بی خبر   دی درو نایق خویش که دلبر بکوفت در
چون اصطکاک فرغ هوا از طریق صوت   داد از ره صماخ دماغ مرا خبر
و شعرده ردیف ایراد ایتکی دخی صنایعدن عد ایدوب اویله شعره مردفه تعبیر
ایتمشدر در مثلا شیخ عراقی قدس سره نك بو نظمی کبی .

ای جلالت فرش عزت جاودان انداخته کوی در میدان وحدت کامران انداخته
خود همه هستی شده باقی برای روی تو نام هستی که برین و که بران انداخته
و کلامه بر نکته همچون حشو که تو ر مکه دخی اعتراض تعبیر اولنمشدر مثلا انورینک
بوقطعه سی کبی .

خدای عزوجل زمن چنین داند که هر که نام خداوند بر زبان دارد
چو از دراچه کوش اندر آردم بدماغ دلم بدست نیاز از دماغ بستاند
عنصرینک بویتیده مثال در که دعا وارد .

روز جوانی که پائیده بادت چو پیر جهان دیده اندر وقاری
عمادک بویتیده مثال در که تلبیه وارد .

بحق صحبت دیرینه و این قسم توندانی که در غم توندارم تمنعی ز جوانی

واثنای کلامه حرکت سنک تبدیلی و یا خود ساکنی تحریک و متحرکنی اسکان ایله
معنایی مدح ایسه هجو و هجو ایسه مدح اولان الفاظ استعمالنی دخی صنایعدن
عد ایدرک متزلزل تعبیر و نقطه سنک اسقاط و یا خود نقطه وضعیله معناسنک هجو
و یا مدحه شمولی اولان الفاظ ایراد ایدلسنه دخی مصحف اطلاق ایتشدر در
و انورینک بویتی لطیف و آبدار اولقله سلاست وارد .

واهب روح از پی طفل وجودش قابل ارواح کرد قالب طین را
غوطه توان داد روز عرض ضمیرش در عرق آفتاب چرخ برین را

واکر بر ماده او ماده به مناسب الفاظله بیان اولنور ایسه اکا براعت الاستهلال تعبیر
اولنور و بو صنعت عندالادبا غایت مقبولدر و اکر بر بیتک بر مصرعی برلسان
و دیگری آخر لسان ایله انشاد اولنور ایسه اکا ملع تسمیه قلنور . مثلا

ملك دلی ضبط ایلدی نوخط ایله اولشاه العبد وما یملکه کان لولاه

و صنایع شعریه نك یکر می ایکنجیسی تاریخدر که منصب و یا سال تبریکی و یا بر حادثه
بیانی و یا سائر بر ماده ایچون انشاد اولنان شعرك مقطع بیت و یا مصراعنده
جل کبیر حساس ایله تاریخی بیان ایتکدر و اوچ نوع اوزره اولوب برینه تام
و ایکنجیسنه مهمل و دیگرینه مجوهر تعبیر اولنور ایدمی اکر بر بیت و یا مصراع
و یا ترکیب کافه حروفی تاریخ مطلوبه دلالت ایدر ایسه اکا تاریخ نام اطلاق اولنور

مثلا قران عظیمہ اولان « بلدة طيبة » لفظ شریفی حروفنک حاصل جعی سکر بوز الی یدی اولورکه شهر استانبولک فتح اولندیغی تاریخدره .
 واکر یالکز نقطه سز حروفنک یکون جعی ایستنبیلان تاریخی ایما ایلیایسه اکا تاریخ مهمل دینور واکر یالکز نقطه لو حروفنک مجموع حسابندن مراد ایدیلان تاریخ نمایان اولور ایسه اکا تاریخ مجوهر ویا جوهر وکهر نامی وریلور لکن مخرج تاریخندن اول قنغی نوع اوزره استخراج اولندیغی برصورت مناسبه ایله بیان ایتمک لازمندندر

﴿ جلوس همایون ہنگامندہ تنظیم و عرض و تقدیم حضور عالی ﴾
 ﴿ قتلان قصیدہ تاریخیہ برای مثال ازبار ودرمیان اولنور ﴾

ینہ اهل عالم اوزره اولدی لطف حق پدید	جدلله بولدی جله مؤمنین فیض جدید
طوغدی خورشید سعادت ازسرنو عالمه	طولدی انوار مسرت ایتمدی هر کس رسم عید
چونکہ تخت عالی عثمانی به یکدی بوکون	عدل واحسان و کرمله مشہر ذات فرید
بارک الله بارک الله ای شہنشاہ جهان	ویردی ذاتک جله به نوراحت و شوق وامید
سنسین اول شاہ کزیدہ رحمة للمسلین	سنسین اول حامی دولت مظهر لطف مجید
وقت فوز و نصرت عثمانیان عہدک سنک	کور مز ارتق کیمسہ اندوہ والم اولدی بعید
ایلسون الله کمال فرو شوکتله همان	مستدام تخت دولت عمرینی قیلسون مزید
عرض تبریک و ثنا ایله دیدی شکری قولک	بر بیتله تام و کوهر ایکی تاریخ مفید
۱۲۹۳	مژده کیم عبدالحمید خان اولدی سلطان عالمه
۱۲۹۳	جالس دیہیم عالی حضرت سلطان حمید

﴿ سال جدید ایچون بالتنظیم عرض و تقدیم حضور عالی شہنشاہی ﴾
 ﴿ قانوب تبلیغ محظوظیت سنیه یه ارادہ سنیه شرفصادر بیورلمش ﴾
 ﴿ اولان قطعات تاریخیہ دخی مثال اوله رق بروجه زیر درج و تزئیر ﴾
 ﴿ قلمشدر ﴾

(تاریخ کوهر)

فخر اورنک جلالت ذوالحشم سلطان حمید کوهر کان خلافت پرکرم سلطان حمید
 ذات ذبشانی بوملک و ملتہ احسان حق روح دولت قرۃ العین ام سلطان حمید

سایه عدلنده عالم مظهر امن و سرور
 ایلسون الله سربر شوکتنده مستدام
 بنده سی شگری کهر تاریخله تبریک ایدر
 قیلدی هر بر ملکینی مثل ارم سلطان حیدر
 صحن صحتده اوله ثابتقدم سلطان حیدر
 سال عاشر سال فیض و پر نعم سلطان حیدر

۱۳۰۲

(تاریخ تام)

شاه جهان مظهر فتح قریب
 حضرت سلطان حیدر الخصال
 باعث دیومیت کائنات
 ذات همایون او بادولتس
 نیر اجلال فروزنده باد
 سال نوش اسعد و فرخنده تر
 شگری این آیت شده تاریخ سال
 حامی دین لطف خدای مجیب
 زیور دیمیم عدالت نجیب
 دولت عالی او بی ظن و ریت
 تا که محشر بود اورنگ زیب
 چله بدخواه و عدویش غریب
 روز و شبش فوز و سلامت عقیب
 نصر من الله و فتح قریب

۱۳۰۲

(دیگر تاریخ مجوهر)

شاهنشاه عالم مه اقلیم هنر
 حامی عدالت شرف چله ملوک
 نصرتله فتوحاتی محقق کورینور
 دائم ایده حق تحت همایوننده
 تر صیغه سبوتن شگری تاریخ سلیم
 سلطان حیدر خان معارف پرور
 الطاف و عنایاتنه مبذول اثر
 چون نصر من الله بونی تبشیر ایدر
 ایندی که توالی همه آن شمس و قر
 شاهم یکی سالک اوله بر سال ظفر

۱۳۰۲

و جل حسابی که ابجد حسابی دخی دینور درت درلو اولوب برینه جل
 کبر و دیگرینه اکبر و او چنجیسنه صغیر و درنجیسنه اصغر تعبیر ایدیلور و جل
 کبر بوجهله در .

(ا)	(ب)	(ج)	(د)	(هـ)	(و)	(ز)	(ح)	(ط)
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
(ی)	(ک)	(ل)	(م)	(ن)	(س)	(ع)	(ف)	(ص)
۱۰	۲۰	۳۰	۴۰	۵۰	۶۰	۷۰	۸۰	۹۰
(ق)	(ر)	(ش)	(ت)	(ث)	(خ)	(ذ)	(ض)	(ظ)
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۹۰۰
(غ)								

۵۹۹۵ = ۱۰۰۰

هر بر حرف تحتندہ محرر عددلره دلالت ایدر و جل اکبر حروفک صورت تلفظنی یعنی اسمنی حساب الیکدر مثلاً الف حساب اولنہرق $1+30+80=111$ عدد عد اولنور .

ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ی	ک	ل
الف	با	جیم	دال	ها	واو	زا	حا	طا	یا	کاف	لام
۱۱۱	۳	۵۳	۳۵	۶	۱۳	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۰۱	۷۱
م	ن	س	ع	ف	ص	ق	ر	ش	میم	نون	سین
۹۰	۱۰۶	۱۲۰	۱۳۰	۸۱	۹۵	قاف	را	شین	۳۶۰	۲۰۱	۱۸۱
ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ	غین	۱۰۶۰	۹۰۱	۸۰۵	۷۰۱
۴۰۱	۵۰۱	۶۰۱	۷۰۱	۸۰۵	۹۰۱	۱۰۶۰					

و جل اکبرک بر درلوسی ده واردرکه حروفک ایجد کبیر ایلہ حاز اولدیغی عددک لغت عربیسی حروفنی حساب الیکدر امثلاً (۱) که بر عددہ دلالت ایدر بوکا عربی لسانده احد دینور حساب اینجه $1+8+4=13$ اولور بوسورنله ایجدک النی ۱۳ عدد اعتبار اولنور .

ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح
احد	اثنین	ثلثه	اربعه	خمسه	سته	سبعه	ثمانیه
۱۳	۶۱۱	۱۰۳۵	۲۷۸	۷۰۵	۴۶۵	۱۳۷	۶۰۶
ط	ی	ک	ل	م	ن	س	ع
تسهه	عشره	عشرین	ثلثین	اربعین	خمین	ستین	سبعین
۵۳۵	۵۷۵	۶۳۰	۱۰۹۰	۳۳۳	۷۶۰	۵۲۰	۱۹۲
ف	ص	ق	ر	ش	ت	ث	خ
ثمانین	تسعين	مائه	مائین	ثلثمائه	اربعمائه	خمسائه	ستمائه
۶۵۱	۵۹۰	۴۷	۵۰۲	۱۰۷۷	۳۲۰	۷۴۷	۵۱۲
ذ	ض	ظ	غ	الف			
سبعمائه	ثمانیه مائه	تسعمائه					

و جل صغیر کافه حروفک احاد مرتبه سنده اعتبار اولنمسیدرکه جل کبیرک صورتنده صفرک الفاسیله اکلاشیلور و جل اصغر دخی عشرات و مات عددلرینک اون ایکی به تقسیمله حاصل اولان کسور اول حروفک عددی عد اولنمقدرد مثلاً ۲۰ عدددن ۱۲ تغزیل اولنجه قالان ۸ عدد (ک) حرفک عددی اولیور .

(ط)	(ح)	(ز)	(و)	(هـ)	(د)	(ج)	(ب)	(ا)
۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
(ص)	(ف)	(ع)	(س)	(ن)	(م)	(ل)	(ك)	(ی)
۶	۸	۱۰	ساقط	۲	۴	۶	۸	۱۰
(ظ)	(ض)	(ذ)	(خ)	(ث)	(ت)	(ش)	(ر)	(ق)
۶	۸	۱۰	ساقط	۲	۴	۶	۸	۱۰
(غ)								
۱۰								

جل کبیردن ماعداسی علم حروف و جفرده استعمال اولنوب بوراده ذکر اولنشی
انجق بیلیانلره معلومات اولق ایچوندر

و صنایع شعریه نك یکر می اوچنجیسی مشاعره اولوب ایکی و یاخود برقاچ شاعرک
برمرام اوستنه بالبداهه وزنی و قافییه و معناسی یکدیگره مناسب مصراع مصراع
ویا بیت بیت شعر سوئلرینه اطلاق اولنور مرویدر که ملوک محمدن حسین
بایقرا برکون موسم صیفده لاجل التنزه سرایک باغچه لرینی تماشایه چیقار حین
کشت و کذارنده بولی حرم باغچه سنه اوغرار مکر برشاعره جاریه سی او ائشاده حوضه
کیروب اغتسال ایدر ایتمش پادشاهک طرفه تقریبی کورنجه قز مجله چیقوب
کوملکنی کیهرک دست بر سینئه سیمین قیام ایلرایسه ده ماده معبوده سی پیراهن
رقیقندن نمایان اولقده بولنسه یله شاه مشار الیه توقف ایدرک (چیسیت پنهان
زیر دامن تو ای سیمین بدن) مصراعیه حرف اندازلق قصد ایدر قز دخی
بلا توقف (نقش سم آهوی وحشی راست بربرک سمن) جوابی ویردکده پادشاه
تکرار (باز تشبیهی دکرکن تابکر دم برسرش) مصراعیه اعاده سؤال ایلر
جاریه ده (غنچه نورسته را ماند که اشکفته دهن) مصراع بلیغانه سیله عرض
جواب اینجه پادشاه داعیه وصلت ایله (کررودیک صبا اندر دهان تنک او)
مصراعیه استفسار کیفیت ایتمسی اوزرینه قز دخی اجابت طلب وصلت ایدرک
(قطره قطره میچکد لعل بدخشان از دهن) مصراع دلفریبنی زیب زبان شکر
بیان ایلدکده ساغر آرزوی طبع شاه سرشار اولوب جاریه مزبوریه مستعد
دخول فراش زرین قماش المشرده

بعض فوائد بیاننده در کتب صحیفه ده صحیفه زیب ترقیم و اشعار اولدیغی اوزره
سبب ایجاد کائنات شفیع زمره عصمت جناب فخر عالم صلی الله تعالی علیه وسلم

افدمز حضرت تر بنه خطاباً (وما علمناه الشعر وما ينبغي له) آیت کریمه سنک شرفصدوری بعض آیات جلیله ایله احادیث شریفه نك موزونیتندن ناشی برطاقم کوردلان و معندين كفسارك تفوه ایلدکاری وجهله قرآن عظیمی واحادیث شریفه بی شعر اسنادندن وقایه و محافظه ایچون اولوب زبرا شعر کلام موزون و مقفی بالقصد و تخیل ترکیبی و قصد شرطی ایله معرف اولدیغی و قرآن عظیم ایله احادیث شریفه نك شرفسنو حنده ایسه برکونا قصد و تخیل اولمه رق بعض محلرینک موزونیتی انجق کمال لطافت و سلاست و فصاحتندن نشأت ایلدیکی جهتهله شعر تعریفنه داخل اولدیغی مستغنی تذکاردر و بونکله برابر اشبو حدیث شریفلر (ان من الشعر لحکمة) (وان الله کنوزاً مخفیة مفاتیحها السنة الشعرا) (ولسان الشعرا مفتاح الجنة) (وقلوب الشعرا خزینة الله) و فی روایة (خزائن الرحمن) و سائر احادیث نبویه فن شعرك نه درجه شرفلو و عالی قدر برعلم اولدیغی بیان و اخبار ایدوب سندالشعرا نام کتابده دخی کلام شعرك ابتدا مطلع منظومه نوع بنی آدم جناب ابوالبشر آدم علی نبینا و علیه السلامدن شرفصادر اولدیغی بیانیله مرتبه شرف و علویتی لایقیله ذکر و درمیان اولنمسندن ناشی بو کتابده تکرارندن کف قلم اولنمشدر .

عروضک بصره علماسندن امام خلیل بن احمدک اختراع کرده سی اولدیغی مشهور اولوب سبب ایجادنده بیان اولنمشدر که جناب فرمانفرمای انس و جان حضرت سلیمان علی نبینا و علیه السلامک (رب هب لی ملکاً لا ینبغی لاحد من بعدی) آیت کریمه سی مفادنجه جناب حقندن واقع اولان تمثیلی کبی امام مشارالیه دخی کعبه معظمه نك پوشیده سنه یایشوب یاربی بکا برعلم احسان ایت که بندن مقدم کیسه یه ویرلماش و بندن صکره ده هرکسه باعث استفاده اوله دیو ایلدیکی نیازک قرین قبولکاه جناب رب العالمین اولسی و قدیمکی ادعاسنه نظراً فن شعرك اولوقته قدر میرانی اوله مامسی جهتهله عروضک سکز اصلی و ازاحیفی قلبنه الهام بیورلسی اوزرینه بصره یه عودتله کویا برکوپ دروننه کیروب اوراده هر برینک ربط و ترکیبی ترتیب و بعده افاضل زمانه عرض و تسریب ایدرک مظهر ستایش دلفریب اولمشدر فقط بحر متدارک ایله جدیدک ترتیب و ترکیبی امام مشارالیه ندهن صکره و قوعبولمشدر و بوعلمه عروض تسمیه سنک سیننده اختلاف اولنوب بعضیلر مکة مکرمه یه اولوقتر عروض دینیلوب بو عملکده اوراده سانخ اولسی ملاسه سیله ذکر حال اراده محل قاعده سنجه او اسمله تلقیب اولندیغی و بعضیلر عروض لفظی

ناحیه مناسبه کلوب بوفن ایسه علوم ساثره به نسبت وارکان و متفرعاتک محدودیتنه
 نظراً مقرر الحدود بر ناحیه به مشابه بولندیغندن ناشی ایدوکنی ادما و برطاق علیا
 دخی بو علم میزان شعر اوله رق شعرک آکریسی طوغریسی کندوسنه عرض ایله
 تصحیح وانکله تنظیم و تصلیح اولنسی عروض تسمیه سنی ایجاب ایلدیکنی بیان
 و ابا الملشدر و صورت حاله باقنجه در صواب مدعا بی بولردملشدر در .

رباعینک ایجاد و اختراعی دخی دور عباسیه ده ملوک مجمدن یعقوب بن لیث صفارک
 چوجغه عطف اولوب شووجهله حکایه قلنورکه بوچوجق ارقداشله بره برار برکون
 چقوره براقه جوز اوینار و پدیری دخی اول ائشاده بونری سیرادر ایکن اوغلنک
 آندیغی سکر جوزک بدیسی چقوره دوشوب بری طیشاروده قالور چوجق جوزلری
 آلوب بردها آتمش ایسه ده ینه بری طیشاروده طورالحاصل اوچچی دفعه اوله رق
 بردها آتوب بونکده بردانه سی طیشاروده قالدیغی حالده مؤخرأ دونوب ایچنه
 کیردیکنی کورنجه حاصل اولان سرورندن (غلطان غلطان همی رود تابن کور)
 سوزینی سولطسی پدیرینه غایت خوش و مقبول کلمکله بونک شعر نوعدندن اولدیغنک
 تحقیقینه تقطیعنی علماسنه امر ایدوب انلرده بحر هزجک متنوعاتندن بولوب بر
 مصراع ده بالانشاد بریت صورتده پادشاهه عرض و بیان و مؤخرأ صورت
 قرائنده لطافت کورملری ملاسه سیله بحر مذکوردن اکاماسب از احیف ترکیب
 و بریت ده اختراع و ترتیب و نهایت الی نوعه قدر توسیع و تنظیم ایدرک هر برینه
 ایکی بیت اولدیغیچون دو بیت و درت مصراع بولندیغیچون رباعی و قرائتی
 نشاط آور اولدیغندن طولانی ترانه نامرله توسیمنی تسیب الملشدر در .

معلوم اولی انها اولدیغی اوزره انشاد شعر هر قدر طبیعت ذاتیه اولوب مثلا بر آدم
 تحصیل کافه علوم و فنون ایدرک مشاربالبنان اولسه بیله طبعنده میل و قابلیت
 اولدجه حتی بر مصراع انشاد الیسی تحت امکانه اوله مز ایسه ده بر درجه به قدر
 باخصوص حین صباوتده دیوانلردن نظم و اشعار از برلیوب قرائتیه اشتغالک
 شعر سولطکه فائده و دخلی اوله جغی بو حدیث شریفک مفاد جلیلی دلاتیه بدیهی
 و هویدادر (علموا صبیانکم الشعر فانه ینطلق اللسان و یورث الشجاعه) چونکه
 اوله بر قابلیت کنجک قرائت نظم ابله مشه و لبتی تقدیرده آینه طبعتی جلا دار
 اوله رق ایلروده شعر سولطکه کسب اقتدار ایده جکی درکار و سرمایه قابلیت پیدا
 ایلدکدنصکره شعرینک سقط و غلظدن عاری اولوب اولدیغنی بیله رک قواعدینه
 توفیقاً شعرینی حقیقه کلام موزون اطلاقنه ازهر جهت شایان بر صورتده انشاد

الطلبی لازمہ دن اولوب بوکتابده ایسه فن شرک کافه قواعد و اصولی ثابت
آچیق بر صورتده بیان و افهام ایلدیکی جهته بلا تعلیم دقتلو بر مطالعه ایله
درک و تحصیل اولنه جغی آشکاردر و السلام علی من اتبع الهدی تمت الکتاب بمون
الله الملائک الوهاب الذی

یرزق من یشاء بغير حساب

(تاریخ)

طولدیرلدی آب ناب شعرایله بالا هتتام	جد لله اولدی صهبای مکرم اختتام
همت اغماض اهل فضل موجود در مدام	واقع اولدیه در وننده اکر کرد قصور
اشته صهبای مکرم لطف حق ایله تمام	ایلدی تبشیر تاریخ کهر ا کمالی

۱۳۰۲

مهرسن اولنر ساخته نظریله باقیلوب تجاسری مسئولدر

مَنْ مَلَكَ سَاعَةً أَوْ مِجْرَةً مِنْ طَلَبِ لَرْدِ مَنْ يَأْتِيهِ مِنَ اللَّهِ بِسَمْعٍ نَزْوِي

